

ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ
ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
III

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΦΑΚΙΑΝΟΣ»

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΑΠΟΣΤ. ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗΣ

ΜΑΡΟΓΙΩΡΓΗ 11 - ΤΗΛ. (081) 284016

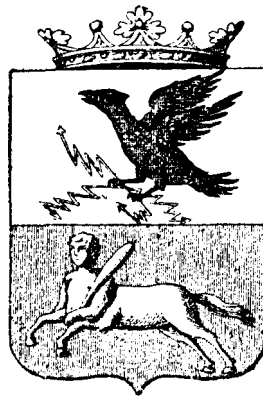
ΗΡΑΚΛΕΙΟ - ΚΡΗΤΗΣ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ
Τ. ΕΦΟΡΟΥ ΤΗΣ ΒΙΚΕΛΑΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ
ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΙΙΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1953

FILIPPO PASQUALIGO
CAPITANO DI CANDIA ET PROVVEDITOR DELLA CANEA

RELAZIONE

1594

LETTA NELL' ECCELLENTISSIMO SENATO

CANDIA M.CM.LIII.

ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 400 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἱστορικά ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἑνετοκρατίας ἐν αὐτῇ ἔχουσιν ἐκδώσει ἀρκετοὶ λόγιοι ἄνδρες, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ μνημονευθοῦν ἰδιαίτερος οἱ Noiret, Gerland, Σάθας, Ξανθουδίδης, Ξηρουχάκης, Σπ. Θεοτόκης καὶ Κων. Μέριτζιος. Ἰδίως ὁ μακαρίτης Σπ. Θεοτόκης, γνωρίζων τὴν Βενετίαν καὶ τὰ ἀρχεῖά της, πρὸ παντὸς δὲ καὶ τὴν διάλεκτόν της, τὰ Βενετσιάνικα, ὠφέλησε πολὺ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην. Καὶ θὰ ὠφέλει ἀκόμη περισσότερον ἐὰν δὲν ἀπέθνησκε προώρως· δὲν ἠδυνήθη ἔνεκα τούτου νὰ ἐκτελέσῃ πολλὰ σχετικὰ σχέδια καὶ ἰδικὰ του καὶ ἰδικὰ μας.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1940 καὶ ἐξῆς, ἀνεφάνη καὶ ἄλλος λόγιος ἀνὴρ, ὁ ἐν Ἡρακλείῳ διευθυντὴς τῆς «Βικελαίας» Βιβλιοθήκης Στέργιος Σπανάκης, ὁ ὁποῖος ἐπίσης κατέχει τὴν ἐνετικὴν διάλεκτον καὶ ἀνέλαβε νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τοῦ Κερκυραίου Σπ. Θεοτόκη. Ἀσχολεῖται λοιπὸν εἰς ἑκδοσὶν καὶ ἑλληνικὴν μετὰφρασιν πολλῶν ἐκθέσεων τῶν Ἑνετῶν Προβλεπτιῶν τῆς Νήσου, αἵτινες περιέχουσι πολυτιμώτατα στοιχεῖα τῆς τότε ἐν Κρήτῃ καταστάσεως ὑπὸ ποικιλιότητος ἐπόψεως. Ἀναγράφονται εἰς τὰς ἐκθέσεις αὐτὰς ὅ,τι ἀκριβῶς χρειάζεται διὰ νὰ γνωρίζωμεν ἡμεῖς σήμερον, καὶ ὅ,τι τότε ἐχρειάζετο διὰ νὰ γνωρίζουν οἱ μακρινοὶ Κύριοί της. Ὁ Σπανάκης ἐκδίδει τὰ ἔγγραφα ταῦτα εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον· εἰς τοῦτο ὑποσυνάπτει μετὰφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν (ὁμολογῶ ὅτι εἰς ἐμὲ ἀρέσει περισσότερον ἢ γλῶσσα τῆς μετὰφράσεως τοῦ πρώτου τόμου) καὶ προσθίεται ἐπίσης, ὅπου χρειάζεται, καὶ διασαφητικὰς τοῦ κειμένου σημειώσεις.

Ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρέπει ἰδιαίτερος νὰ εἶναι εὐγνώμονες εἰς αὐτόν, καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι ἐκδίδει ταῦτα οὐχὶ διὰ δωρεῶν ἢ ἐκ δημοσίων πόρων, ἀλλὰ, ὥς ἐπιτραπῇ ἢ φράσις, ἐκ τοῦ ὑστερήματός του! Εἰς ἄλλας χώρας τοιαῦται ἐργασίαι, σχετιζόμεναι τόσον στενῶς μὲ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν ἐκδίδονται ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Κράτους ἢ εἰδικῶν πρὸς τοῦτο ὀργανισμῶν καὶ ὑποστηρίζονται οἱ ἐκδόται των καὶ ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς.

Ὁ πρῶτος τόμος, ὅστις ἐξεδόθη πρὸ δώδεκα ἐτῶν, τὸ 1940, περιλαμβάνει (εἰς 219 σελίδας!) τὴν ἑκθεσὶν τοῦ Ἰωάννου Μοτσε-

νίγκου πρὸς τὸ ἐν Βενετία «ἐξοχώτατον Συμβούλιον». Ἡ ἔκθεσις φέρει χρονολογίαν 17 Ἀπριλίου 1589. Εἶναι ἰδιαιτέρως σπουδαία καὶ διδακτικὴ διὰ τὸ πλῆθος τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας περιέχει περὶ τῶν κατοίκων τῆς νήσου, περὶ τῶν μεταξὺ των σχέσεων, διὰ τὸν ὁρθόδοξον κλῆρον, διὰ τὰς στρατιωτικὰς ὑποχρεώσεις τοῦ λαοῦ, διὰ τὰς μεταξὺ τοῦ λαοῦ σχέσεις, διὰ τοὺς χωρικοὺς, διὰ τὸν ἰταλικὸν στρατὸν, διὰ τὸν ἐντόπιον στρατὸν (πολιτοφυλακὴν), διὰ τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα, διὰ τὰ ταμεῖα, διὰ τὴν ἄμυναν καὶ τὰ φρούρια, διὰ τὴν ἐπάνδρωσιν τῶν γαλερῶν, τοὺς νεωσοίκους καὶ τὰ συνεργεῖά των, διὰ τοὺς λιμένας, διὰ τὴν γεωργίαν κ.τ.λ. Δὲν περιορίζεται δὲ μόνον ἡ ἔκθεσις αὐτὴ εἰς τὴν Κρήτην, ἀλλὰ ἐπισκοπεῖ καὶ τὴν κατάστασιν ἢ ὅποια ὑπῆρχε καὶ εἰς τὰς ἐκ τῆς Κρήτης ἐξαρτωμένας τότε διοικητικῶς νήσους, Κύνθρα (σελ. 190) καὶ Τήνον (σελ. 195). Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι λέγει (σελ. 13) περὶ τῶν ἐκ Βενετίας εὐγενῶν τῆς Νήσου, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ πλεῖστον κατῴκουν εἰς τὰς πόλεις. Οἱ περισσότεροι, λέγει, ζοῦν ἑλληνοπρεπῶς (*alla greca*) ἔνεκα τῆς ἰσχυρᾶς ἐπιδράσεως τῶν ἡθῶν τοῦ τόπου, ἔνεκα σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀγωγὴν καὶ ἐθιμοτυπίαν καὶ πρὸς τὰς γυναικὰς των, αἱ ὁποῖαι ὁμιλοῦν τὴν ἑλληνικὴν καὶ εἶναι ὁρθόδοξοι. Ἐάν, ἐξακολοθεῖ, δὲν ὑπῆρχεν ἡ διάταξις καθ' ἣν οἱ εὐγενεῖς Βενετοὶ οἱ ὅποιοι ζοῦν ἑλληνοπρεπῶς χάνουν τὰ προνόμια τῆς τάξεώς των ἐλάχιστοι θὰ ἠκολούθουν τὸ λατινικὸν δόγμα. Ὁμολογεῖ δὲ (σελ. 27) ὅτι οἱ εὐγενεῖς Βενετοὶ περιφρονοῦνται ἔνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ των δόγματος ἐκ μέρους τῶν πάσης τάξεως Ἑλλήνων.

Ὁ δεῦτερος τόμος (σελ. 1 — 168), ὃ ὁποῖος ἐδημοσιεύθη τῷ 1950, περιέχει τὴν περὶ Κρήτης ἔκθεσιν τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ καὶ στρατηγοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη τοῦ ἔτους 1629. Καὶ ἡ ἔκθεσις αὕτη ἀσχολεῖται, καθὼς καὶ ἡ ἀνωτέρω, μὲ παρόμοια θέματα, ἰδιαιτέρως ὁμως μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁμωνύμου ἐν Ἡρακλείῳ ὑδραγωγείου. Ἡ ἔκθεσις αὕτη, διὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργον τῆς τότε ἐποχῆς (καὶ διὰ σήμερον ἀκόμη ἐν σχέσει μὲ τὴν Κρήτην) ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιαίτερον ὅλως χαρακτηριστικόν: ὅτι ἐγράφη ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν κατασκευαστὴν τοῦ ὑδραγωγείου, τὸ ὅποιον μὲ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν τριῶν ὑδρευτικῶν πηγῶν τοῦ Γιούχτα (τὰς ὁποίας εἶχεν ἤδη περιγράψει ὁ Λατίνος Ὁρσίνος, σελ. 28) πλησίον τῶν Ἀρχανῶν, ἔσωσε τὴν πόλιν τοῦ Χάνδακος ἀπὸ τὴν λειψυδρίαν. Ἡ ἔκθεσις ἀρχίζει μὲ σύντομον λόγον περὶ τῶν ἑκτῶ φρουρίων τῆς Κρήτης, τὰ ὅποια ἠμπόδιζαν τοὺς ἐχθρικοὺς στόλους νὰ καταλάβουν τὰ πλησίον κείμενα Κρητικὰ λιμάνια. Τὰ ὁκτὼ

αὐτὰ φρούρια ἦσαν εἰς τὰς τρεῖς πόλεις καὶ εἰς τὰς νησίδας Γραμποῦσα, Θοδωροῦ, Σούδα καὶ Σπιναλόγκα, καὶ εἰς τὸ Παλαιόκαστρον τὸ ὅποιον εἶναι ἐπάνω εἰς ἓνα κομμάτι βουνοῦ. Ὁ Μοροζίνης κατηγορεῖ τοὺς προηγουμένους Γενικοὺς Προνοητάς, ὅτι δὲν ἔδειξαν τὸ ἀπαιτούμενον ἐνδιαφέρον, διὰ μίαν τόσο ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τοῦ Χάνδακος, ὅσοι ἀπὸ κατοχὴν τετρακοσίων ἐτῶν. Ἐκτὸς τοῦ ὑδραγωγείου ἐκθέτονται καὶ πάλιν εἰδήσεις σχετικαὶ μὲ τὰ πλεῖστα σχεδὸν ζητήματα, τὰ ὅποια ἔχει καὶ ἡ ἔκθεσις τοῦ Μοισενίγκου. Ὁ Μοροζίνης ἀναφέρει καὶ διὰ τοὺς κουρσάρους (τῆς Τύνιδος), οἱ ὅποιοι ἐτρομοκρατοῦν τότε τὴν θαλασσοπορίαν. Διὰ τοὺς μικροτέρους λατίνους ἐπισκόπους ἐν Κρήτῃ παρατηρεῖ ὅτι σπανίως τοὺς βλέπει κανεῖς, διότι «αἱ ἐπισκοπαὶ των εἶναι χωρὶς πιστοὺς τοῦ λατινικοῦ δόγματος, αὐτοὶ δὲ ἐνδιαφέρονται νὰ μαζεύουν χρήματα διὰ νὰ τὰ ἐξοδιάζουν ἄλλοι». Ὁ Μοροζίνης φαίνεται ἄνθρωπος μὲ εὐρὴν δρίζοντα καὶ μὲ φιλελευθέρως ἀρχάς· κατακρίνει τὰ σκάνδαλα τῶν λατίνων ἐπισκόπων (σελ. 110), καὶ τὰς ἐπιζητουμένας ὑπ' αὐτῶν καινοτομίας (σελ. 112 κ. ἐξ.)¹. Ἦθελε τὴν ἥσυχίαν τῆς κεφαλῆς του ἀπὸ αὐτὰ τὰ ζητήματα. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμεν ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἐν Κρήτῃ Βενετοκρατίας. Ἐνδιαφερόμεθα εἶναι αἱ νομοθετικαὶ διατάξεις (σελ. 139 κ. ἐξ.) διὰ τὴν λειτουργίαν καὶ συντήρησιν τοῦ ὑδραγωγείου τοῦ Μοροζίνη. Τὸ νερὸ εἰς τὰ νότια κλίματα εἶχε καὶ ἔχει πάντοτε μεγάλην σημασίαν.

Ὁ παρὼν τρίτος τόμος τῶν Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας περιλαμβάνει τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1594 τοῦ Φιλίππου Πασκουαλίγκου, «τέως Καπετάνιου τοῦ Χάνδακος καὶ Προβλεπτοῦ τῶν Χανίων» πρὸς τὴν Ἑνετικὴν Γερουσίαν. Ὁ Π. δεικνύει, εὐθὺς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκθέσεώς του, ἀνησυχίαν μεγάλην διὰ τὴν κατάστασιν τῶν τειχῶν τοῦ Χάνδακος, ἐξετάζει λεπτομερῶς τὴν κατάστασιν ἐκάστου προμαχώνος καὶ ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἀπὸ τὰ λεγόμενά του εἶναι ὅτι ὅλα, καὶ τὰ θαλάσσια τείχη ἀκόμη, εὐρίσκονται εἰς ἀξιοθρήνητον κατάστασιν, καὶ πρέπει νὰ ἐπισκευασθοῦν. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων (ταρσανάδες, πολεμοφόδια, τροφίμα κ.τ.λ.) γίνεται λόγος καὶ διὰ τὴν (ἐξησφαλισμένην) ὑδρευσιν τοῦ Χάνδακος, διὰ ἀποθέματα σιτηρῶν καὶ διὰ τὸν στρατὸν τοῦ Χάνδακος. Διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο δίδονται ἄφθονοι εἰδήσεις (σελ.

¹) Ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Μοροζίνη ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς σπουδαιότατας πηγὰς, ἐφ' ὧν ἐστήριξε ἡ Eva Tea τὴν γνωστὴν πραγματείαν της: *Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630*. Σχετικὴν ἀνάλυσιν αὐτῆς ὑπὸ Στ. Ξανθοῦ διδου ἰδ. «Χριστ. Κρήτη» Β', σ. 246.

24—41) περί της στρατολογίας γενικώς, τῶν προνομίων καὶ ἐξαιρέσεών της κ.λ.π. Ὅλα πολὺ διδακτικὰ διὰ τὸν ἱστοριογράφον. Διὰ τοὺς χωρικοὺς λέγει, ὅτι οἱ περισσότεροι αὐτῶν εἶναι πτωχοὶ καὶ ζητιάνοι, καὶ κοιμοῦνται τὸν περισσότερον καιρὸν ἐπάνω εἰς τὸ χῶμα. Εἰς τοιαύτην εὐδαιμονίαν τοὺς εἶχε περιαγάγει ἡ ἐνετικὴ διοίκησις!

Τὰ ἔσοδα τοῦ «Βασιλείου τῆς Κρήτης», ἐκ διαφόρων εἰσπραξέων αποτελούμενα, ἀνῆρχοντο εἰς ὀγδοήκοντα ὀκτὼ χιλιάδες δουκάτα. Ὁμολογεῖ ὅτι ἐξ αἰτίας τῆς πανώλους (τοῦ 1592, ἴδ. κατωτέρω) ἡλαττώθησαν τὰ ἔσοδα πολὺ, διότι οἱ περισσότεροι ἐνοικιασται τῶν δημοσίων φόρων (δατοέρηδες, *dazier*) καὶ οἱ ἐγγυηταὶ τῶν ἀπέθανον. Εἰς τὴν περὶ τοῦ ἱππικοῦ ἔκθεσιν ἀναφέρεται πολύτιμος πληροφορία περὶ ἀποστολῆς εἰς τὴν νῆσον ἐξ λόγων τριακοσίων Ἀλβανῶν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Σοφianoῦ Εὐδαιμονογιάννη. Ὁ ἐκδότης ὁμιλεῖ ἐν ὑποσημειώσει ἐκτενῶς περὶ τῆς βυζαντινῆς αὐτῆς οἰκογενείας Εὐδαιμονογιάννη ἢ Δαιμονογιάννη, καὶ περὶ τῶν δύο κλάδων της ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Κρήτῃ. Ἡ προκειμένη ἔκθεσις ἀναφέρει δύο σπουδαῖα γεγονότα τὴν πανοῦκλαν ἥτις ἐνέσκηψεν εἰς τὴν νῆσον καὶ ἀπεδεκάτισε τὸν πληθυσμὸν της, καὶ εἰδήσεις διὰ τὴν ἀμφισβητουμένην ἐπανάστασιν τοῦ Κανταολέου, τὴν ὁποίαν ὁ Ζαμπέλιος ἐξιστορεῖ εἰς τοὺς «Κρητικούς Γάμους» του. Διὰ τὴν πανώλη αὐτὴν ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι πηγαί· μίαν ἐξ αὐτῶν ὁ Σπ. Θεοτόκης («Ἑλληνικά» Δ', σ. 65) χαρακτηρίζει ὡς «λίαν ἐνδιαφέρουσαν»· ὑπάρχει εἰς ἐν χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης (Σειρὰ 657, κατὰ ταξ. 7481). Ἡ περιγραφή τοῦ Πασκουαλίγκου εἶναι ζωηρὰ καὶ πλήρης. Διηγεῖται πῶς ἀπὸ ἑνα καράβι κάποιου Γεωργίου Πακοπούλου, τὸ ὁποῖον ἔφθασεν εἰς τὸν Χάνδακα τὴν 28 Ἰανουαρίου 1592, (ὄχι 1591), διεδόθη ἡ τρομερὰ ἀσθένεια εἰς ὅλην τὴν νῆσον. Ἀπὸ 70 ἐτῶν δὲν εἶχε μολυνθῇ ἡ Κρήτη ἐκ παρομοίας ἀσθενείας. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἰσέλθω εἰς ἀναγραφὴν τῶν φορικαστικῶν λεπτομερειῶν τοῦ λοιμοῦ τούτου, ὅστις διήρκεσε τριάκοντα μῆνας· ὁ βουλόμενος νὰ ἀναγνώσῃ αὐτὰς ὥς ἀνατρέξῃ εἰς τὸ δημοσιευόμενον κείμενον (σελ. 64—114). Ἀπέθανον ἐκ τῆς νόσου ταύτης δεκατέσσαρες χιλιάδες ἄνθρωποι (σελ. 103), δηλαδή τὸ ἐν δέκατον πέμπτον τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς νήσου (προβλ. σελ. 104). «Ἡ δοκιμασία αὐτή, (ἀναφέρει ὁ Π. σ. 74) μᾶς ἐπέβλεπε περισσότερον, διότι εὐρισκόμεθα εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν νὰ εὐρωμεν νεκροθάπτας καὶ κουρεῖς».

Ἀλλὰ τὸ κυριώτερον τοῦ ἐγγράφου τούτου διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης, ὡς παρατηρεῖ ὁ Σπανάκης, εἶναι ὅτι γίνεται, εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἀρχοντορωμαῖοι», (σελ. 135 καὶ ἐξ.) μνεία τοῦ Κανταολέου

ἀπὸ τὸ χωρίον «Κουστογέρακο», καὶ τῆς τότε ἀναταραχῆς ἢ ἐπαναστάσεως («ἀνταρσίας» κατὰ τὸν Ζαμπέλιον) ἐν Κρήτῃ. Ὑπάρχει μεγάλη μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων συζήτησις περὶ τοῦ τραγικοῦ τούτου ἐπεισοδίου τῶν «Κρητικῶν Γάμων», τοῦ ὁποῖου μοναδικὸς, ἀλλὰ ὄχι καὶ τόσο ἀξιόπιστος, ἐκθέτης εἶναι ὁ νοτάριος Χανίων Ἀντώνιος Trivan¹. Ἐρευνηταὶ ὡς ὁ Ξανθουδίδης, Σπ. Θεοτόκης, Ν. Τωμαδάκης καὶ ἄλλοι (ἴδ. σ. 136) ἀρνοῦνται τὴν ἱστορικότητα τοῦ γεγονότος. «Τώρα ἐρχεται (κατὰ τὸν Σπανάκη, ἐνθ' ἂν.) ὁ Πασκουαλίγκο «νὰ ἐπιβεβαιώσῃ μετὰ τὴν ἔκθεσίν του ὅτι ἡ ἐπανάστασις τοῦ Κανταολέου εἶναι γεγονός, ποὺ ἔγινε πολὺ παλιότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν του καὶ συγκεκριμένα στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰερώνυμου Κορνάρου». Τὸ ζήτημα θὰ ἐπανεξετασθῇ καὶ θὰ συζητηθῇ τώρα πάλιν μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐκθέσεως τοῦ Πασκουαλίγκο, ἡ ὁποία παρέχει νέα ἐκπληκτικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ πράγματος. Ὅ,τι ἐξήτησεν ὁ Gerola (Ἑνετ. Μνημ. I, σ. χι, σημ. 3) προσέχεται σήμερον διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Σπανάκη.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφῆς τῶν τριῶν ἐκθέσεων τῶν Προβλεπτῶν ἢ Προνοητῶν βλέπει τις πόσον σπουδαῖα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ συμπεράσματα δύνανται νὰ ἐξαχθῶσιν ἐξ αὐτῶν διὰ τὴν δυστυχῆ ἱστορίαν τῆς Βενετοκρατουμένης Κρήτης. Ἀλλὰ συγχρόνως κατανοεῖ καὶ πόσον εὐγνώμονες πρέπει νὰ εἴμεθα εἰς τὸν λόγιον ἄνδρα ὁ ὁποῖος μετὰ ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν καταγίνεται καὶ καθιστᾷ εἰς ἡμᾶς γνωστὴν τὴν ἱστορίαν αὐτὴν. Ὁ κ. Σπανάκης ἔχει ἤδη ἀξιολόγους μελέτας σχετικὰς πρὸς παρόμοια θέματα δημοσιεύσει κυρίως εἰς τὰ «Κρητικὰ Χρονικά» ἔχει δέ, ὡς μανθάνω, ἐτοιμοὺς πρὸς δημοσίευσιν καὶ ἄλλας παρομοίας πρὸς τὰς δημοσιευθείσας ἐκθέσεις, ὅπως τοῦ Α. Πρίουλι (1603), τοῦ Ἰωάνν. Μοτσενίγκου (1593, δευτέρα ἔκθεσις), τοῦ Β. Μόρο (1602) κ.τ.λ. καὶ πρὸ παντὸς τὴν πολυτιμοτάτην ἔκθεσιν τοῦ Φοσκάρίνου (1575)². Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ βοηθηθῇ ἐκ κρατικῆς πλευρᾶς εἰς τὸ ἐπίμοχθον αὐτὸ ἔργον ὁ ἀξιέπαινος ἐρευνητής. Τὸ τελωνεῖον τοῦ Ἡρακλείου βοηθεῖ ἀρκετὰ τὰ κρατικὰ ἔσοδα.

Πάντοτε ἐκ τῶν κυριωτέρων τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ δημοσιευθῶσι παρμένει ὁ Καστροφύλακας μετὰ τὰς πολυτίμους πληροφορίας καὶ

¹) Ἰδ. Ξανθουδίδου Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ σ. 119 καὶ Μανούσκου ἐν «Κρητ. Χρονικά» τ. 3, σ. 35 κ. ἐξ.

²) Πρὸς ἀκριβεστέραν κατανόησιν τῶν ἐκθέσεων αὐτῶν χρειάζεται πάντοτε νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ ἀειμνήστου Στεφ. Ξανθουδίδου, ἢ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κτλ.

στατιστικά του. "Οχι μόνον τὸ μέρος τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν Κρήτην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Πρέπει λοιπὸν νὰ δημοσιευθῇ ὁλόκληρος.

Ἡ ἐξερεύνησις τῆς μακρᾶς ἱστορίας τῆς Κρήτης κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν, ἱστορίας 450 ὅλων ἐτῶν (1210—1669), διπλασίας σχεδὸν καὶ πλέον ὑπὸ χρονικὴν ἔκτασιν τῆς ἱστορίας τῆς Τουρκοκρατίας ἐν τῇ νήσῳ, εἶναι ἐθνικὸν καθήκον. Εὐτυχῶς σφύζεται ἄφθονον ὕλικὸν ἐν Βενετίᾳ, τὸ ὅποσον εἶχον τὴν πρόνοιαν οἱ Βενετοὶ νὰ διασώσουν, ὅταν ἐβλεπαν νὰ πλησιάζῃ τὸ τέλος των ἐκεῖ. Μία ἑλληνικὴ ἐστία ἐρεῦνης καὶ σχετικῶν μελετῶν πρέπει νὰ συσταθῇ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῆς Βενετίας. Ἐκ τῶν γινομένων σήμερον διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας πρὸς ἀποκατάστασιν ὁμαλῶν, εἰρηνικῶν καὶ φιλικῶν σχέσεων, φαίνεται ὅτι θὰ ἐκπηδήσῃ καὶ ἐν τοιοῦτον Ἑλληνικὸν Ἰνστιτούτον. Τὸ εὐχόμεθα ἐκ ψυχῆς. Εἰς τὴν «Ἐπετηρίδα τῶν Κρητικῶν Σπουδῶν» τ. 3, (1940) σ. 433 — 435, κατεχώρισα «Ὑπόμνημα περὶ ἐξερευνήσεως τῶν ἐν Βενετίᾳ Κρητικῶν Ἀρχείων» τὸ ὅποσον εἶχον ὑποβάλλει τῷ 1920 εἰς τὸν ἀείμνηστον Πρωθυπουργὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον. Ἐκεῖ γίνε-ται λόγος καὶ περὶ ἄλλης παλαιότερας παρομοίας ἀποπείρας, γενομένης τῷ 1902 παρὰ τῇ αὐτονόμῳ Κρητικῇ Κυβερνήσει πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν Ἀρχείων τούτων. Ἄς ἐπαναληφθῇ καὶ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ πρὸς τοῦτο νύ-ξις εἶχε γίνεῖ τότε τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου. Αὐτὸς ἦτο ἡ ὠθοῦσα ἐκ τῶν παρασκηνίων δύναμις (πρβλ. ἔ. ἀν. σ. 435 σημ. 3). Ἀλλὰ ἡ Κρητικὴ Βουλὴ δι' ἑλλειψιν πόρων δὲν ἐνέκρινε τοῦτο. Ἴσως μὲ τὰ σημερινὰ σχέδια ἐπιτευχθῇ τι θετικώτερον καὶ μονιμώτερον ὥς πρὸς τοῦτο. Καὶ ἡμεῖς οἱ σήμερον ὑπὸ τοῦ «λυγροῦ γήρατος» καμπτόμενοι θὰ βοηθήσωμεν τὸ ἐφ' ἡμῖν εἰς τοῦτο. Ἀλλ' ἐρευνήτης καὶ θιασώτης τῶν μελετῶν τούτων ὥς ὁ Σιέργιος Σπανάκης δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μὴ χρησιμοποιοιθῇ εὐθὺς ἀμέσως ἐκ τῶν πρώτων.

Ἀθῆναι 28 Ἰανουαρίου 1953.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

[Βιβλία καὶ μελέτες πρὸς χρησιμοποίησιν σ' αὐτὸ τὸν τόμο]

- Ἀγγελάκη Ἑμ., Σητειακά, τ. Α', Ἀθῆναι 1935.
 Βενέρη Τιμοθέου, Τὸ Ἀρκάδι διὰ μέσου τῶν αἰώνων, Ἀθῆναι 1938.
 Boerio Gius., Dizionario del dialetto veneziano, Venezia 1829.
 Bondumier Pietro, Relazione letta in Senato 1619. V. A. S. Relazioni LXXIX.
 Boschini Marco, Il Regno tutto di Candia, MDCLI.
 Cornelii Flam., Creta Sacra, vol. I, Venetiis 1755.
 De Feller F. X., Biographie Universelle ou Dictionnaire Historique, Paris 1848.
 «Ἑλληνικά», περιοδ. τόμ. Γ' καὶ Δ'.
 Ζαμπελίου Σπ., Κρητικοὶ Γάμοι, Ταυρῖνον 1871.
 Zingarelli Nicola, Vocabolario della lingua italiana, Bologna 1942.
 Zinkeisen J. W. Geschichte des Osman. Reiches IV, (Gotha 1856).
 Gerland Ern., Histoire de la Noblesse Crétoise au moyen âge, Paris 1907.
 Gerola Gius., Monumenti Veneti nell' isola di Creta, vol. I, II, III, IV, Venezia 1905-1932.
 Ἡπίτη Ἀντ., Λεξικὸν Γαλλοελληνικὸν καὶ Ἑλληνογαλλικὸν ἐπισημονικῶν καὶ τεχνικῶν ὄρων, Ἀθῆναι 1898.
 Hughes Smart, Travels in Sicily, Greece and Albania, London 1820.
 Θεοτόκη Σπ., Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας 1281-1385, στὰ (Μνημεῖα Ἑλλ. Ἱστορίας τ. Β', ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) Ἀθῆναι 1936.
 » Ἡ Κρήτη τὸ 1570, Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1933.
 Λάμπρου Σπ., Βραχέα Χρονικά, (Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἔκδοσις Ἀκαδημίας,) τ. Α', Ἀθῆναι 1932.
 Λελεδάκη Ἀνθ., Μονὴ Κερᾶ Γωνιάς Κισάμου, «Χρισ. Κρήτη»

- Β', 'Ηράκλειον 1913.
- Lustig Alessandro, Guida pratica alla diagnosi e cura delle infezioni ed infestazioni endemiche, Milano 1936.
- Μανούσας Μαν., 'Η παρὰ Τρίναν ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644) «Κρητ. Χρονικά» τ. Γ'.
- Melzi, Nuovissimo Dizionario completo, Milano 1930.
- Μέρτζιος Κ. Δ., Κατάλογος τῶν ἐν Κερκύρα καὶ Ζακύνθῳ Κρητῶν προσφύγων κατὰ τὰ ἔτη 1682 καὶ 1683. «Κρητικά Χρονικά», τ. Ε'.
- » Χειρόγραφον ἐκ Χάνδακος τοῦ 1624. «Κρητικά Χρονικά», Ε'.
- Mocenigo Zuanne, Relazione 1593, V.A.S. Relazioni LXXIX.
- Molmenti Pomp., Storia di Venezia nella vita privata, parte II, Bergamo 1911.
- Monani R., Disegni coloriti e brevi descrizioni di tutti i luoghi notevoli da mare e da terra nel Regno di Candia, 1631.
- Moro Ben., Relazione 1602. V. A. S. Relazioni LXXIV.
- Morozzo della Rocca, Archivi notarili, Benvenuto de Brixano, notaio di Candia 1301—1302, Venezia.
- Noiret Hip., Documents inédits pour servir à l'histoire de la Domination vénitienne en Crète, Paris 1892.
- Ξανθοῦδίδης Στέφ., 'Η Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Ἀθῆναι 1939.
- » Ἐρωφίλη, Ἀθῆναι 1928.
- » Χάνδαξ — Ἡράκλειον, Ἡράκλειον 1927.
- » Χριστιανικά Ἐπιγραφαί, «Ἀθηνᾶ», XV.
- » Οἱ Ἑβραῖοι ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἐν Κρήτῃ, «Κρητικὴ Στοά», τ. Β', Ἡράκλειον 1909.
- Ξηρουχάκη Ἀγαθαγ., Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπὶάνησος, Ἀθῆναι 1934.
- » Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, ΕΕΚΣ, τόμ. Γ'.
- Olivier Georges, Voyage dans l'Empire Othoman, Paris 9, an. II, 364.
- Pashley R., Travels in Crete, II, London 1837.
- Quirini Leonardo, Relazione di tutte le particolarità dell'isola di Candia 1595, Firenze 1897.

- Raulin, Description de l'île de Crète, v. I, Paris 1869.
- Randolph Ber., The present State of the Morea, Oxford 1686.
- Σάθα Κωνστ., Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθῆναι 1868.
- » Ἑλληνες Στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει, Ἀθῆναι 1885.
- » Ἑλληνικά Ἀνέκδοτα, τ. Β', Ἀθῆναι 1867.
- » Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge, t. V, VII, VIII, IX. Paris 1890.
- Σήφας Γ. Α., Τὸ χρυσόβουλον Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Β' καὶ τὰ δώδεκα ἀρχοντόπουλα, «Κρητικά Χρονικά», Β', σ. 129.
- Σπανάκη Στεργ. Γ., Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τ. I, Ἡράκλειον 1940, τ. II, 1950.
- » Κανονισμὸς τῆς Φρουρᾶς τοῦ «Βασιλείου τῆς Κρήτης» «Κρητικά Χρονικά», Β', σ. 73.
- » Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ντολφίν Βενιέρ, Δούκα τῆς Κρήτης (1610), «Κρητικά Χρονικά», Δ', σ. 319.
- » Δυὸ ἀναφορὲς τῶν Σφακιανῶν πρὸς Βενετοὺς Προβλεπτές, «Κρητικά Χρονικά», Α', σ. 431.
- Σταυράκη Ν., Στατιστικὴ τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1890.
- Τωμαδάκη Νικ., Ὁ Γεώργιος Καντανολέος καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1572 (:), «Κρητικὴ Ἑστία» τεύχος 17 σ. 7.
- Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου, κώδ. 2, σ. 116.
- Χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἔκδοσις Δημητράκου 1940.
- Χριστιανικὴ Κρήτη, Ἡράκλειον τ. Α' 1912, Β' 1913.
- Ψιλάκη Βασ., Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Β', Χανιά 1909.
- Vissher Nic., χάρτης Cretae seu Candie insul et Regnum.
- Werdmüller H. R., Pianta della Città di Candia, 1667.

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

RELATIONE
DI ME FILIPPO PASQUALIGO
RITORNATO DI CAP.O DI CANDIA EI PROV.R DELLA CANEA.
1594
ET LETTA NELL' ECC.MO SENATO A 16 FEBBRARO L'.

Sermo Principe Illmi et Eccmi Sigri,

Nella nuova ricinta, et unione del Borgo della Città di Candia per quello, che chiaramente si scopre pare più tosto che vi sia stata intentione di restringer la spesa a Vra Sertà, che voler render sicura la difesa sua, essendosi lasciate di fuori alcune eminentie, et siti molto dannosi; et all' incontro abbracciate alcune bassure di niuna consideratione, le quali, si come restando di fuori haverebbono alluntanate le offese a quella parte; cosi hora convenendosi per li siti oppositi alzare con Beloardi, et ter-

ΕΚΘΕΣΗ
ΕΜΕΝΑ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΠΑΣΚΟΥΑΛΙΓΚΟ
ΤΕΩΣ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΥ ΤΟΥ ΧΑΝΤΑΚΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΠΤΗ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ
1594
ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΚΕ ΣΤΗΝ ΕΞΟΧΟΤΑΤΗ ΓΕΡΟΥΣΙΑ ΣΤΙΣ 16 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ L'

1. ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΟΥ ΧΑΝΤΑΚΑ¹⁾

Γαληνότετε Πρίγκιπα, Έκλαμπρότατοι καὶ Έξοχότατοι Κύριοι,

Στὸ νέο περίβολο, ποὺ ἐνώνει τὸ Βοῦργο (προάστεια) τῆς πόλης τοῦ Χάντακα, ἐπεκράτησε, ὅπως καθαρὰ φαίνεται, ἡ σκέψη νὰ περιοριστοῦν μᾶλλον τὰ ἔξοδα τῆς Γαληνότητάς σας παρὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἄμυνα τῆς πολιτείας, ἀφοῦ ἄφηκαν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη μερικά ὑψώματα καὶ θέσεις πολὺ ἐπικίνδυνες. Ἀντίθετα περιβάλαν μέσα στὰ τεῖχη μερικές λακκοῦβες, ποὺ δὲν ἔχουν καμιά σημασία καί, ἂν ἔμεναν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη, θὰ ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὸ μέρος ἐκεῖνο τὶς ἐχθρικές ἐπιθέσεις. Γι αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη σήμερα νὰ χτίζονται προμαχώνες καὶ νὰ ὑψώνονται ἀναχώματα ἀπέναντι στὰ μέρη ἐκεῖνα· πρᾶγμα ποὺ στοι-

¹⁾ Ἡ διαίρεση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου σὲ κεφάλαια, ποὺ δὲν ὑπάρχει στὸ πρωτότυπο, ἐγινε γιὰ εὐκολία τοῦ ἀναγνώστη τοῦ κειμένου αὐτοῦ.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Τὸ πρωτότυπο τοῦ δημοσιευόμενου ἔγγράφου βρίσκεται στὸ Archivio di Stato di Venezia (V. A. S.) Relazioni LXXXI, Relazione di Filippo Pasqualigo. Ἀντίγραφό του μοῦ ἔστειλε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1940, ὁ τότε Γερουσιαστής καὶ Πρόεδρος τοῦ Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti κ. Luigi Messedaglia, τὸν ὁποῖο θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση.

Σ. Γ. Σ.

ra pieni, ha ricevuto la Sertà Vra molto maggior danno, così nella spesa della fortificatione, come nella guardia ordenaria, che per tanta circonferenza si convien fare, di quello, ch' è stato il beneficio, per volersi appoggiare colla nuova ricinta sopra alcune muraglie vecchie, che il sito non comportava: onde fu ridutta la Città con sette Beloardi, et una piattaforma, che abbracciano tutta la parte da terra; et essendosi cavata la fossa quanto all' hora fu giudicato necessario; parve nondimeno in progresso di pochi anni (a chi n' ebbe la cura) di profundarla ancora dodici, et fino a quindici piedi, et perche li fondamenti de Beloardi, e cortine, sarebbero rimasti sopra il piano della fossa, quando ella ugualmente si fosse cavata; fù deliberato di lasciarli una banchetta; di larghezza di cinque e più passa, c' havesse a far spalla, et sustenere il peso di quelle muraglie; perchè quando quella parte di terreno si fosse levata, senza dubbio alcuno, rimanendo li Beloardi spiantati, facilmente si sarebbero allargati dalli terrapieni et venuti a basso. In queste banchette

χίζει στη Γαληνότητά σας περισσότερο από ότι όφελήθηκε, θεμελιώνοντας τὰ καινούργια τείχη πάνω σὲ παλιὰ μουράγια· γιατί καὶ οἱ δαπάνες τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων αὐξάνονται καὶ οἱ δαπάνες γιὰ τὴ συντήρηση τῆς φρουρᾶς, ἐπειδὴ μεγαλώνει ἡ περιφέρεια τῶν τειχῶν. Ἔτσι ἡ πολιτεία ἀπώκτησε ἑπτὰ προμαχῶνες καὶ μιὰ πλατεία (πλαταφόρμα), ποὺ ἀγκαλιάζουν ὅλη τὴν πλευρὰ πρὸς τὴν ξηρά.

2. Η ΤΑΦΡΟΣ

Ἡ τάφρος σκάφτηκε τόσο, ὅσο νόμιζαν τότε πὼς χρειαζόταν. Μὰ ὕστερ' ἀπὸ λίγα χρόνια, ἐκεῖνος ποὺ ἦταν ἐπιφορτισμένος νὰ φροντίζει γιὰ τὴν ὀχύρωση, νόμισε πὼς ἔπρεπε νὰ τὴν βαθύνει ἀκόμη δώδεκα μέχοι δεκαπέντε πόδια. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ θεμέλια τῶν προμαχῶνων καὶ τῶν μεσοπυργίων θὰ ἔμεναν πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς τάφρου, ὅταν θὰ γινόταν τὸ βάθεμά της ὁμοιο παντοῦ, ἀποφασίστηκε νὰ μείνει ἓνα κρηπίδωμα (πατάρι) μὲ πλάτος πέντε καὶ περισσότερα βήματα, γιὰ νὰ χρησιμεύσει σὰν ἀντέρεισμα καὶ νὰ κρατᾷ τὸ βάρος τῶν τειχῶν αὐτῶν. Γιατὶ ὅταν τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἑδάφους θὰ ἀφαιρούνταν οἱ προμαχῶνες θὰ ξεχώνονταν, χωρὶς καμὴ ἀμφιβολία, εὐκόλα θὰ φεύγαν τὰ χῶματα καὶ οἱ προμαχῶνες θὰ γκρεμιζόταν. Σ' αὐτὰ λοιπὸν

adunque l' anno 1583 dal sigr Latino Orsino furono fatti fare alcuni cunicoli sotterranei: di larghezza di quattro piedi, et sei di altezza, nelli quali a fatica possono transitare due soldati al pari colle loro armi, et facendo alcuni feritori, disegnavano di poter far gran danno cogli archibusi alli nemici, che si fossero affacciati alla contrascarpa; Però, con questo presupposito, ne furono fatti sotto tre Beloardi con molta spesa di Vra Sertà; la qual opera, essendo stata situata in terreno, hora in qualche parte, si ritrova guasta, per causa delle gran piogge, che regnano in tempo d' Inverno. ma, per discendere a particolari, dico a Vra Sertà, che il Beloardo di sant' Andrea è situato dalla parte di Ponente della Città verso la spiaggia dell' Armirò, et è fondato sopra pietra durissima, la quale sicuramente non può dubitare di zappa; e badile; et è in altezza di piedi trenta; di buonissima muraglia; Ma, perche la fronte, che guarda verso il mare; non ha altra difesa, che quella; che le vien data da un torrioncello antico, et di poca importanza; si tiene, che facilissi-

τὰ κρηπίδωματα ὁ κ. Λατίνο Ὁρσίνο διάταξε τὸ 1583, νὰ γίνουν μερικές ὑπόγειες σύραγγες, πλάτους τεσσάρων καὶ ὕψους ἕξη ποδιῶν. Ἀπὸ τὶς σύραγγες αὐτὲς μὲ δυσκολία μποροῦν νὰ περάσουν μαζί δυὸ στρατιῶτες μὲ τὸν ὅπλισμό τους. Κάνοντας μερικές πολεμίστρες στὶς σύραγγες αὐτὲς, εἶχαν τὴ γνώμη, πὼς θὰ μποροῦσαν νὰ κάνουν μὲ τὰ ἀρκομπουζία μεγάλες ζημιὲς στοὺς ἐχθρούς, ποὺ θὰ παρουσιαζόταν στὸ προτείχισμα (κοντρασκάρπα). Μὲ τὴν πρόβλεψη αὐτὴ ἔγιναν οἱ σύραγγες τοῦτες κάτω ἀπὸ τρεῖς προμαχῶνες, ποὺ στοίχισαν στὴ Γαληνότητά σας μεγάλη ποσά. Οἱ σύραγγες αὐτὲς, ἐπειδὴ ἔγιναν σὲ ἑδαφος χωμαῖνο, καταστράφηκαν σὲ μερικὰ σημεῖα ἀπὸ τὶς πολλὲς βροχές, ποὺ ἐπικρατοῦν τὸ χειμῶνα.

3. Ο ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΑ

Μὰ γιὰ νὰ δώσω λεπτομερεῖς πληροφορίες, ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά σας, ὅτι ὁ προμαχῶνας τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα βρίσκεται ἀπὸ τὸ δυτικὸ μέρος τῆς πολιτείας, πρὸς τὴν παραλία τοῦ Ἀλμυροῦ· εἶναι θεμελιωμένος πάνω σὲ σκληρότατο βράχο, ποὺ δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ δουλευτεῖ μὲ τὴν τσάπα καὶ τὸ φτυάρι· ἔχει ὕψος τριάντα πόδια καὶ ἡ τοιχοποιία του εἶναι ἀριστη. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ μέτωπο ποὺ κοιτάζει πρὸς τὴ θάλασσα δὲν ἔχει ἄλλο ἔρεισμα ἔκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ τοῦ προσφέρει ἓνας ἀρχαῖος καὶ ἀσήμαντος πυργίσκος, ὑπάρχει ἡ γνώμη

mamente potrebbe esser levata, et tanto di più quanto, che non ha all' incontro alcuna sorte di contrascarpa; per la qual causa egli verria ad esser battuto fino alla pianta; opposizione notabilissima; per quanto si dice; poiche tutte le batterie (secondo l' ordenario) vanno a ferire in quindici, o venti piedi d' altezza; oltre, che essendo in una delle più basse parti della Città, è dom'nato talmente dalla campagna, che senza che quelli di fuori s' alzassero niente; non potrebbe comparer alcuno sopra quella piazza.

Il Beloardo Pandocratora, se ben pare, che s' innalzi assai; per esser il sito pendente verso il mare, è però fondato in terreno, et in una gran bassura, rispetto a quelli di fuori; il quale; perche non porgeva altra difesa a quella di Sant' Andrea; che di due sole canoniere; io con il parer del Magnco Conte Honorio Scolti, in tempo del contagio, le feci fare sopra la cortina vicino al fianco, quattro canoniere di terreno in due piazze, le quali si crede, che gagliardamente potranno difendere, così la

πὼς θὰ μπορούσε νὰ κυριευτῇ εὐκολότατα· πολὺ περισσότερο δὲ γιὰτὶ δὲν ἔχει ἀπέναντί του κανενὸς εἶδους ἀντίρρηση. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ χτυπηθεῖ ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ μέχρι τὰ θεμέλια· μειονέκτημα σοβαρότατο, ὅπως λέγουν, γιὰτὶ ὅλα τὰ πυροβόλα βάλλουν (συνήθως) σὲ ὕψος δεκαπέντε καὶ εἴκοσι πόδια, ὁ προμαχῶνας δὲ αὐτὸς δεσπόζεται κατὰ τέτοιο τρόπο ἀπ' ἑξῶ, ἐπειδὴ βρίσκεται στὸ χαμηλότερο σημεῖο τῆς πολιτείας, πού, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ψηλώσουν καθόλου οἱ ἐχθροὶ ἀπ' ἑξῶ, δὲν θὰ μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ κανένας πάνω σ' αὐτὸ τὸ φρούριο.

4. Ο ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

Ὁ προμαχῶνας τοῦ Παντοκράτορα, ἂν καὶ φαίνεται πὼς εἶναι ἄρκετὰ ψηλός, γιὰτὶ τὸ μέρος κλίνει πρὸς τὴ θάλασσα, εἶναι θεμελιωμένος σὲ ἔδαφος χωμάτινο καὶ σὲ μιὰ μεγάλη λακούβα, σὲ σχέση με τοὺς ἀπέξω. Ἐπειδὴ δὲν παρουσιάζει ἄλλη ἐνίσχυση στὴν ἄμυνα τοῦ προμαχῶνα τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δυὸ μόνο πυροβολεῖα, διάταξα, μετὰ τὴν ἔγκριση τοῦ ἐκλαμπρότατου κόμη Ὁνόριο Σκόλι, στὴν περίοδο τῆς πανούκλας, νὰ γίνουν πάνω στὸ μεσοπύργιο, κοντὰ στὰ πλευρὰ τοῦ προμαχῶνα, τέσσερα πυροβολεῖα χωμάτινα, σὲ δυὸ ἐπίπεδα, πού πιστεύεται πὼς θὰ μπορέσουν νὰ ὑπερασπίσουν ἐπ᾽ ἂν, τόσο

fronte di quello di sant' Andrea, come la fossa, et la contrascarpa: È ben vero, che, per la gran distantia, ch' è da punta a fianco, ci bisognaria canoni sforzati, o colobrine, affine, che si potessero impedire con il motto violente, le traverse de nemici, et ripararsi dalli assalti: A questo recchione, fu principiata la banchetta, ch' io dissi di sopra; quale, per essere fondata in terreno, se ben dimostra esser materia soda, et scagliosa, è però facile da potersi zappare; e quivi parimente furono principiati li cunicoli, quali, come si sono conservati assai bene, sotto di questo Beloardo, e di quello del Betlem, così quelli, che sono situati al piede del Martinengo, per essere in terra più fragile, sono del tutto consumati; Et in questo medo termine si ratrova il Beloardo Betlem; poiche da l' uno all' altro stato, non vi si scopre alcuna sorte di differenza.

Il Martinengo veramente, tutto che sia fondato nella più alta parte della Città, per la gran altezza de' siti di fuori, resta talmente basso, che d' alcune eminentie, che sono dirimpetto a

τὸ μέτωπο τοῦ προμαχῶνα τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα ὅσο καὶ τὴν τάφρο καὶ τὸ ἀντίρρηση. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης ἀπόστασης ἀπὸ τὴν αἰχμὴ τοῦ προμαχῶνα μέχρι τὴν πλευρὰ, θὰ χρειαστοῦν δυνατό κανόνια ἢ κολουμπρίνες, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐμποδίσουν μετὰ τὴ δύναμή τους τὸ πέρασμα τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ φυλαχτοῦν ἀπὸ τὴν ἔφοδο. Στὸ λωβὸ αὐτὸ τοῦ τείχους ἄρχισεν ἡ κατασκευὴ τῆς κρηπίδας, πού μίλησα παραπάνω. Ἡ κρηπίδα αὐτὴ θεμελιώθηκε πάνω σὲ χωμάτινο ἔδαφος, καὶ παρ' ὅλο πὺ φαίνεται σκληρὸ καὶ πετρώδικο, μπορεῖ νὰ φτυαριστεῖ. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἄρχισαν ἐπίσης νὰ κατασκευάζονται οἱ σύραγγες. Οἱ σύραγγες αὐτὲς κάτω ἀπὸ τὸν προμαχῶνα τοῦτο καὶ τὸν προμαχῶνα Βηθλεὲμ διατηροῦνται ἄρκετὰ καλά. Ἐκεῖνες ὅμως πού βρίσκονται στὸν Μαρτινέγκο, ἐπειδὴ εἶναι σὲ ἔδαφος πὺ μαλακό, καταστράφηκαν ὁλοκληρωτικὰ. Στὸ ἴδιο σημεῖο βρίσκεται καὶ ὁ προμαχῶνας Βηθλεὲμ, ἀφοῦ ἀπὸ τὴ μιὰ κατάσταση στὴν ἄλλη δὲν παρουσιάζεται καμιά διαφορὰ.

5. Ο ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΝΕΓΓΚΟ

Ὁ προμαχῶνας τοῦ Μαρτινέγκο, παρ' ὅλο πὺ θεμελιώθηκε στὸ πὺ ψηλὸ σημεῖο τῆς πολιτείας, εἶναι στ' ἀλήθεια τόσο χαμηλὰ, σὲ σύγκριση μετὰ τὶς ὑψηλὲς θέσεις πού εἶναι ἀπέξω, πού ἀπὸ μερικὰ

quelle del Betlem, si può fare di sopra via la sua piazza una batteria a quello del Giesù. Però, essendo stata quest' oppositione molto stimata, dalli suoi Capi di Militia, fù deliberato l' anno 1591 dall' Illmo sr Gio: Mocenigo, Prov^r G^{na}l, dar principio a un cavalliere nella gola di quel Beloardo, come si fece, ma essendo partita sua S. Illma il mese di Gennaro, per passar alla Canea, per altri servitij, comessigli da V. Sertà, ne lasciò a me la cura; onde colle ciurme delle quattro galee, armate in quella Città, et con quegli' huomeni, ch' io puoti havere, per angarie del territorio; nell' ispatio di pochi mesi, ne ridussi una parte al piano della piazza, et haverei operato in altri tre mesi ancora, di haver fornita l' opera, quando non havesse piacciuto al sigr Dio, di visitar quella Città di peste, e di molte altre calamità, che mi fecero in un giorno cessar il lavoro. È però ridotto, in termine tale, che quando piacesse a V^{ra} Sertà di comandare, saria in breve tempo fornito. Ne si deve per modo alcuno restar, di darle compimento; poiche, senza la perfettione di quel cavalliere, si

ὕψωματα τὰ ὁποῖα βρίσκονται ἀπέναντι στὰ ὑψώματα τοῦ προμαχώνα Βηθλεέμ, μποροῦν νὰ προσβάλουν τὸ φρούριο τοῦ Ἰησοῦ, περνώντας τὰ βλήματα τῶν κανονιῶν πάνω ἀπὸ τὴν πλατεία τοῦ προμαχώνα. Γι' αὐτό, ἐπειδὴ ἐκτιμήθηκε πολὺ ἡ ἀποψη αὐτὴ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς σας τοῦ στρατοῦ, ἀποφασίστηκε τὸ 1591 ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρότατο κύριο Ἰωάννη Μοτσενίγκο, Γενικὸ Προβλεπτή, νὰ γίνεῖ ἕνας πύργος στὸ λαίμωτό τουτοῦ τοῦ προμαχώνα. Ὁ πύργος αὐτὸς ἄρχισε νὰ γίνεταί. Μὰ τὸ γενάρη ἔφυγε ἡ ἐκλαμπρότητά του γιὰ τὰ Χανιά, γιὰ ἄλλες ὑπηρεσίες ποὺ τοῦ ἀνάθεσε ἡ Γαληνότητά σας καὶ ἄφισε σὲ μένα τὴ φροντίδα. Μὲ τὰ πληρώματα λοιπὸν τῶν τεσσάρων γαλερῶν ποὺ εἶναι ἐξοπλισμένες στὴν πόλη αὐτὴ καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ μπόρεσα νὰ βρῶ ἀπὸ τὶς ἀγγραφεῖς τοῦ τόπου, σὲ διάστημα ὀλίγων μηνῶν ἔγινε ἕνα μέρος τοῦ ἔργου, πάνω στὸ ἴσωμα τοῦ φρουρίου. Καὶ θὰ τέλειωνα τὸ ἔργο αὐτὸ μέσα σὲ ἄλλους τρεῖς μῆνες, ἂν δὲν εὐδοκοῦσε ὁ Θεὸς νὰ στείλει στὴν πόλιν ἐκείνη τὴν πανούκλα καὶ πολλὰς ἄλλες συμφορές, ποὺ μὲ ἀνάγκασαν νὰ διακόψω ἀμέσως τὸ ἔργο. Ἐφτασε ὅμως σὲ τέτιο σημεῖο πού, ὅταν εὐδοκήσῃ ἡ Γαληνότητά σας νὰ δώσει διαταγή, θὰ τελειώσει σὲ λίγον καιρὸ. Δὲν πρέπει γιὰ κανένα λόγο νὰ μείνει τὸ ἔργο αὐτὸ ἀτελείωτο. Γιατί, ἂν δὲν τελειώσει ὁ πύργος ἐκεῖνος, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ προμαχῶνας θὰ εἶναι σὰν

può dire, che resti un corpo senz' anima.

Il Beloardo del Giesù è fondato nella medesima materia; che dissì degl' altri, et è in ugual altezza di muraglia, piedi venti uno; ma per esser in sito molto basso, fu elevato di trinciera, altri piedi dieci, e fattole, per cortina, vicino alli fianchi, quattro canoniere; che servono per difesa delle fronti delli due vicini; quali, se ben possono apportar qualche beneficio alli difensori, dicono questi, che non sono bastanti, per supplire al bisogno, e tanto di più, quanto, che, per la bassezza di questa piazza, potrebbe per schena, di sopra via, esser battuto, et grandemente travagliato, il cavalliere, fabricato dal C^{lmo} Precessor mio, sopra il Beloardo Vitturi. Questo Beloardo piega una delle sue fronti verso quello del Giesù la quale è molto scoperta di fuori, per esservi, nella contrascarpa, una Valle, e bassura grande; per il che si può ragionevolmente dubitare, che potesse esser offeso molto più a basso, delle ordinarie batterie.

ἕνα σῶμα χωρὶς ψυχῆ.

6. Ο ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ

Ὁ προμαχῶνας τοῦ Ἰησοῦ θεμελιώθηκε πάνω στὸ ἴδιο ἔδαφος, ποὺ ἀναφέρω γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ εἶναι στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὸ τεῖχος, εἴκοσι ἕνα πόδια. Ἐπειδὴ ὅμως βρίσκεται σὲ θέση πολὺ χαμηλὴ ἀνυψώθηκε μὲ τὸ χαράκωμα ἄλλα δέκα πόδια καὶ τοῦ ἔγιναν, σὰν προπέτασμα, κοντὰ στὰ πλευρὰ τέσσερα πυροβολεῖα, ποὺ χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν δυὸ γειτονικῶν μετώπων. Παρ' ὅλο ποὺ τὰ πυροβολεῖα αὐτὰ μποροῦν νὰ προσφέρουν κάποια ὠφέλεια στοὺς ἀμυνόμενους, αὐτοὶ λένε πὼς δὲν εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἐπαρκέσουν στὶς ἀνάγκες καὶ μάλιστα ὅταν σκεφτεῖ κανένας πὼς, πάνω ἀπὸ τὴ ράχη τοῦ προμαχώνα τούτου, μπορεῖ νὰ προσβληθεῖ καὶ νὰ δοκιμαστεῖ πολὺ ὁ πύργος ποὺ ἔκαμε ὁ ἐκλαμπρότατος προκατόχός μου πάνω στὸν προμαχῶνα Βιτούρη.

7. Ο ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ ΤΟΥ ΒΙΤΟΥΡΗ

Ὁ προμαχῶνας αὐτὸς στρέφει τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ μέτωπά του πρὸς τὸν προμαχῶνα τοῦ Ἰησοῦ, ποὺ εἶναι πολὺ ἀκάλυπτος ἀπὲξω, γιὰ τὸ πρὸς τὸ ἀντέρεισμα ὑπάρχει μιὰ κοιλάδα καὶ μιὰ μεγάλη λακούβα. Γι' αὐτὸ μπορεῖ κανένας νὰ φοβᾶται δικαιολογημένα, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ προσβληθεῖ πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ τὸ κοινὸ πυροβολικόν. Τὸ ἄλλο μέτωπ

L' altra veramente s' estende verso la piatta forma di san Francesco, per lunghezza di passa cento sessanta due; ma se le altre fronti de Beloardi, patiscono qualche oppositione, questa infinite, perche havendo situato in faccia, il forte di s. Dimitri, mortalissimo nimico di tutta quella parte della Città; in altezza uguale alli parapetti, non è dubbio, che non potrebbe comparere alla muraglia alcuno. Questo forte, per la molta grandezza sua, che dall' angolo di questo Beloardo, si estende, per lunghezza, quasi fino al recchione del Martinengo piccolo della Sabbionera: forma diversi siti, che non solamente predominano questi due; ma ancora la piatta forma di s. Francesco dal quale, senza innalzarsi punto, si potriano far quante batterie si volesse; ma quando quelli poi di fuori, si levassero un poco, venivano a rovinare coll' artiglieria tutte le case fino al portone; et quello, che più importa è, che sendo stati, per avanti, fabricati sopra la muraglia vecchia della Città, di rimpetto al quartiere di s. Giorgi, cinque caselli di polvere, che restando scoperti, per retta linea,

του ἐκτείνεται πρὸς τὴν πλατεῖα τοῦ Ἀγ. Φραγκίσκου σὲ μῆκος ἑκατὸν ἐξήντα δυὸ βημάτων. Μὰ ἂν τὰ ἄλλα μέτωπα τῶν προμαχῶνων ὑποφέρουν ἀπὸ μερικὲς ἀντιθέσεις τοῦτο ὑποφέρει ἀπὸ ἅπειρες· γιατί, ἔχοντας ἀπέναντί του τὸ φρούριο τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, θανάσιμο ἐχθρὸ ὅλης αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τῆς πολιτείας, στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὰ θωράκια τοῦ προμαχῶνα, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς δὲν θὰ μπορούσε νὰ παρουσιαστεῖ κανένας πάνω στὰ τείχη. Τὸ φρούριον αὐτὸ (τοῦ Ἀγ. Δημητρίου) μὲ τὴν πολὺ μεγάλη ἔκτασή του, ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ γωνιά τοῦ προμαχῶνα τούτου (Βιτούρη) μέχρι τὸ λωβὸ τοῦ Μικροῦ Μαρτινέγγκο τῆς Ἀμμουδιάς, σχηματίζει διάφορες θέσεις, ποὺ ὄχι μόνο δεσπόζουν πάνω στοὺς δυὸ αὐτοὺς προμαχῶνες μὰ ἀκόμη καὶ στὴν πλατεῖα τοῦ Ἀγ. Φραγκίσκου, ἀπὸ τὴν ὁποία, χωρὶς νὰ ψηλώσει κανένας καθόλου, θὰ μπορούσε νὰ βάλλει μὲ τὸ πυροβολικὸ ὅσο θὰ θελε. Ὅταν ὅμως οἱ ἀπέξω ψηλώσουν λίγο θὰ καταστρέψουν μὲ τὸ πυροβολικὸ ὅλα τὰ σπιτία μέχρι τὴ μεγάλη Πύλη (τὴ Voltone). Μὰ ἐκεῖνο ποὺ περισσότερο ἐνδιαφέρει εἶναι τοῦτο: παλαιότερα κτίστηκαν πάνω στὰ παλιὰ τείχη τῆς πολιτείας, ἀπέναντι στοὺς στρατώνες τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, πέντε σπιτάκια γιὰ ἀποθήκες μαρτυριοῦ, πού, ἔτσι ποὺ μένουν ἀκάλυπτα σὲ εὐθεία γραμμὴ ἀπὸ τὸ φρούριον αὐτὸ (τοῦ

dal detto forte, sarebbono in pochi tiri, mandati in aere, senza riparo alcuno, con quel grandissimo danno e rovina, che Vra Sertà prudentissima, può comprendere: Sopra questa piazza, fu fabricato, dal C^{lmo} Mr Zuanne Bembo mio Precessore, un Cavalliere, perche havesse a servire, per contrabatteria al detto forte: Ma perche, per l' importanza sua, non è di quella grandezza, che ricerca il bisogno, massime, come dissi, convenendosi anco difendere, per schena, dalli siti oppositi al Beloardo del Giesù, si stima, che sia necessario allargarlo dalla parte di dentro, altrettanto di più; poiche non è giudicato, se non per la metà dell' opera; che comporta il sito. A queste medesime opposizioni, è sottoposta, la piatta forma di S. Francesco; ma molto più il Beloardo picciolo della Sabbionera; così, perche non solamente è dominato dal forte; ma da quattro, o cinque altri luochi del Marulà, dove sono piantati li molini da vento, da i quali sicuramente, in distanza di ottanta, fino a cento cinquanta passa; in un istesso tempo si ponno ricevere sette, over otto batterie, co-

Ἀγ. Δημητρίου) μπορούν νὰ ἀνατιναχτοῦν ἀνεπανόρθωτα μὲ λίγες βολές, μὲ τὶς τρομερὲς ἐκείνες καταστροφὲς καὶ ζημιές, ποὺ μπορεῖ νὰ φανταστεῖ ἡ σοφώτατη Γαληνότητά σας. Πάνω σ' αὐτὴ τὴν πλατεῖα ἔκαμε ὁ προκατόχος μου ἐκλαμπρότατος κ. Ἰωάννης Μπέμπο ἓνα πύργο, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὰν ἀντιπυροβολεῖο στὸ φρούριον τοῦτο (τοῦ Ἀγ. Δημητρίου). Ἐπειδὴ ὅμως, ἀνάλογα μὲ τὴ ὁσπουδαιότητά του, δὲν ἔχει τὸ μέγεθος ἐκεῖνο ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ ἀνάγκη, καὶ μάλιστα ὅταν πρέπει, ὅπως εἶπα, νὰ ἀμυνθεῖ ἀπὸ τὶς θέσεις ποὺ βρίσκονται ἀπέναντι στὸν προμαχῶνα τοῦ Ἰησοῦ, κρίνεται ἀναγκαῖο νὰ ἐπεκταθεῖ ἄλλο τόσο ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ μέρος· γιατί δὲν θεωρεῖται παρὰ τὸ μισὸ ἀπὸ τὸ ἔργο ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ θέση.

8. Ο ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ ΤΗΣ ΑΜΜΟΥΔΙΑΣ

Τὰ ἴδια ἐλαττώματα ἔχει καὶ ἡ πλατεῖα τοῦ Ἀγ. Φραγκίσκου καὶ ἀκόμη περισσότερα ὁ μικρὸς προμαχῶνας τῆς Ἀμμουδιάς. Γιατί ὄχι μόνο κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ φρούριον (τοῦ Ἀγ. Δημητρίου) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τέσσερα ἢ πέντε ἄλλα σημεῖα τοῦ Μαρουλά, στὰ ὁποῖα εἶναι κτισμένοι οἱ ἀνεμόμυλοι. Ἀπὸ τὰ σημεῖα αὐτά, ποὺ βρίσκονται σὲ ἀπόσταση ὀγδόντα μέχρι ἑκατὸν πενήντα βήματα, μπορεῖ νὰ προσβληθεῖ ταυτόχρονα ἀπὸ ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ πυροβολαρχίες. Ἐχοντας δὲ ὑπόψει ὅτι ἔχει

me anco, per essere fondato in sabbia a livello del mare, nella più bassa parte della Città, nè havendo all' incontro alcuna sorte di contrascarpa; ne dalla parte dell' Arsenale, altra difesa, che quella che le vien data da una misera canoniera, vicino alle case de' consiglieri, di niuna consideratione, resta nudo, et esposto all' offese de' nemici, per la qual causa è stimato di pochissima resistentia.

Quanto al castello del Molo, non voglio restar di dir alla Sertà V. che essendo grandemente esposto alle onde di Greco e tramontana, ha il mare havuto tanta forza, che ha slegato, e rovinato una gran parte della prima incamisciatura, ch' è di quadroni di otto, o diece migliara l' uno, e spezzati gli arpesi, colli quali molto diligentemente l' uno con l' altro erano impiombati, e portate le pietre in maggior fondo: onde quando non piacesse a Vra Sertà di comandare, che fosse accomodato, anderei dubitando nell' ispatio di poco tempo, qualche notabile rovina, et il medesimo dico del spirone, vicino alla bocca del porto, che ne

θεμελιωθεῖ στήν ἄμμο, στήν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, στὸ χαμηλότερο σημεῖο τῆς πολιτείας, ὅτι δὲν ἔχει ἀπέναντί του κανενὸς εἶδους ἀντέρεισμα καὶ ὅτι δὲν ἔχει καμιὰ προφύλαξη ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Ταρσανᾶ, παρὰ μόνο ἐκείνη πού τοῦ προσφέρει ἓνα ἄθλιο πυροβολεῖο, πού βρίσκεται κοντὰ στὰ σπίτια τῶν Συμβούλων, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν ἔχει καμιὰ σημασία, ὁ προμαχῶνας αὐτὸς μένει γυμνὸς καὶ ἐκτεθειμένος στὶς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ καὶ γι αὐτὸ θεωρεῖται ὅτι ἔχει μηδαμινὴ ἀμυντικὴ ἀξία.

9. ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΟΥ ΜΟΛΟΥ

Σχετικὰ μὲ τὸ φρούριο τοῦ Μόλου δὲν θέλω νὰ παραλείψω νὰ ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά σας ὅτι εἶναι σοβαρὰ ἐκτεθειμένο στὰ κύματα τοῦ «γκρέκο» καὶ τοῦ βορρᾶ. Εἶναι τόση ἡ δύναμη τῆς θάλασσας πού διάλυσε καὶ ἐρείπωσε μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπέδυση, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τετράγωνους ὀγκόλιθους, ὀκτὼ καὶ δέκα τόννους ὁ καθένας· καὶ ἀφοῦ ἔσπασαν οἱ μετάλλινοι σύνδεσμοι, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχαν συνδεθεῖ μὲ μολύβι ἐπιμελέστατα ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο, οἱ πέτρες ἔπεσαν σὲ μεγαλύτερο βάθος. Ἄν δὲ δὲν εὐδοκήσῃ ἡ Γαληνότητά σας νὰ διατάξῃ γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωσή του δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα θὰ γίνῃ σοβαρὰ καταστροφὴ. Τὸ ἴδιο λέγω καὶ γιὰ τὸ ἀκρομόλιο, κοντὰ στὸ στόμιο τοῦ λιμανιοῦ, πού ἔχει μεγάλη ἀνάγ-

ha molto bisogno; In questo stato, si ritrova ancora, la guardia della porta del molo, la quale essendo appoggiata sopra la muraglia vecchia della Città, il mare ha fatte alcune così fatte caverne, che chi non le rimedia, sicuramente verrà con molto danno a basso.

La muraglia poi verso S. Pietro, essendo parimente bagnata dal mare, da Greco, e tramontana, che suol fare grandissimo empito di fortune, l' ha proforata in più luoghi grandemente, e da due in particolare, li sono caduti di dentro li terrapieni dall' alto al basso; onde se li fori del castello, e della guardia, ricercano provisione; questa ne ha altrettanto bisogno, et tanto di più, quanto che una parte di essa, dove prima le era appoggiato il Monastero, è molto debole, così per la qualità sua, come per le molte finestre, et porte delle celle, che rispondevano sopra il mare; et va a unirsi con la muraglia della giudeca, fino alla spiaggia del Dermatà. Quivi, nelli modelli de' suoi Capi di Militia, fu disegnata una porta, c' havesse a servire per comodità delli viandanti, e marinari di piccoli Vascelli, alli Molini da vento, et

κη. Στὴν ἴδια κατάσταση βρίσκεται καὶ τὸ φυλάκειο τῆς πόρτας τοῦ Μόλου, πού στηρίζεται στὸ παλιὸ τεῖχος, ὅπου ἡ θάλασσα ἔκαμε μερικὰ σπήλαια καὶ ἂν δὲν ἐπιδιορθωθοῦν ἀσφαλέστατα θὰ γκρεμιστεῖ, προξενώντας μεγάλη ζημιὰ.

10. ΤΑ ΘΑΛΑΣΣΙΑ ΤΕΙΧΗ

Τὸ τεῖχος πρὸς τὸν Ἅγιο Πέτρο, πού βρέχεται ἀπὸ τὴ θάλασσα τοῦ «γκρέκο» καὶ τοῦ βορρᾶ, πού εἶναι ἐξαιρετικὰ ὀρμητικοί, ἔπαθε σὲ πολλὰ μέρη σοβαρὰ ρήγματα. Ἰδιαίτερα σὲ δυὸ μέρη ἔπεσαν ἀπὸ μέσαι οἱ ἐπιχωματώσεις. Ἄν λοιπὸν τὰ ρήγματα τοῦ φρουρίου καὶ τοῦ φυλακείου χρειάζονται φροντίδα καὶ τὸ τεῖχος αὐτὸ χρειάζεται ἄλλη τόση κι ἀκόμη περισσότερη· γιατί τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ τεύχους πού στηρίζονταν πρὶν τὸ μοναστήρι, ἔχει ἐξασθενήσει πολὺ, τόσο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κατασκευὴ του ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ πολλὰ παράθυρα καὶ τίς πόρτες τῶν κελιῶν, πού ἔβλεπαν πρὸς τὴ θάλασσα. Τὸ τεῖχος αὐτὸ ἐνώνεται μὲ τὸ τεῖχος τῆς Ἑβραϊκῆς μέχρι τὴν παραλία τοῦ Δερματᾶ. Στὸ μέρος αὐτὸ ἐσχεδίασαν οἱ ἀρχηγοί σας τοῦ Στρατοῦ μιὰ πύλη, πού θὰ ἔχει σκοπὸ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς διαβάτες καὶ τοὺς ναυτικούς τῶν μικρῶν καραβιῶν, πού πηγαίνουν στοὺς ἀνεμομύλους καὶ στὸ ναυπηγεῖο

al squero de' Galeoni; ma non essendovi mai stato fatto altro, ch' el primo arco, fu stimato esser necessario di darle compimento, così, per sicurtà della fortezza, come per beneficio delli datij, essendo che da questo luoco, come da tutta quella parte da Mar, fin dove è situata la chiesa di sant' Andrea, non vi essendo altro che un arzene di altezza di sei, over otto piedi; andavano a loro beneplacito dentro e fuori, in tempo di giorno e di notte, huomeni et anemali, trasportando ogni sorte di robbe a contrabando, oltre ch' era ad arbitrio d' ogn' uno cometter qual si voglia delitto, e senza alcun impedimento, ridursi col mezzo delle barche in sicuro, però, messo in consideratione questi rispetti dall' Illmo Mocenigo; ma molto più, che in una fortezza, così stimata, vi fosse un' apertura, quasi di mezzo miglio, venne in deliberatione di farvi metter mano; così io nel mese d' Agosto 1592; con tutto, che non mancassero travagli di peste, diedi principio all' opera, et servendomi delle ciurme delle due galee; Cornera, et Veniera; ridussi nell' ispatio di sette mesi, tutta quella parte con terreni, in altezza di piedi venti, senza li

τῶν γαλιονιῶν. Μὰ ἐπειδὴ δὲν ἔγινε παρὰ μόνο τὸ πρῶτο τόξο θεωρήθηκε ἀναγκαῖο νὰ τελειώσει, τόσο γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ φρουρίου ὅσο καὶ γιὰ τοὺς δασμούς. Γιατὶ ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, ὅπως καὶ ἀπὸ ὅλη τὴν πλευρὰ τῆς θάλασσης, ὡς ἐκεῖ ποὺ βρίσκεται ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, μπαίνουν καὶ βγαίνουν καὶ τὴν ἡμέρα καὶ τὴν νύκτα ἄνθρωποι καὶ ζῶα, μεταφέροντας λαθραῖα κάθε εἶδους πράγματα, ἐπειδὴ στὰ σημεῖα ἐκεῖνα δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο ἓνα ἐπίχωμα σὲ ὕψος ἑξῆς ἢ ὀκτὼ πόδια. Ἦταν ἐπίσης στὴ διάθεση τοῦ καθένα νὰ κάψει ὅτι ἔγκλημα ἤθελε καί, χωρὶς κανένα ἐμπόδιο, νὰ ξεφεύγει ἀσφαλὲς μὲ βάρκα.

Ὁ ἐκλαμπρότατος Μοτσενίγκο, ἔχοντας ὑπόψει τὰ παραπάνω, πολὺ περισσότερο δέ, ὅτι ἓνα φρούριο τέτιας σημασίας εἶχε ἓνα ἄνοιγμα μισὸ μίλι σχεδόν, ἀποφάσισε νὰ γίνεи τὸ ἔργο αὐτό. Ἔτσι ἐγὼ τὴν Αὐγουστο τοῦ 1592, παρ' ὅλο ποὺ δὲν ἔλλειπαν οἱ ἀπασχολήσεις μὲ τὴν πανούκλα, ἄρχισα τὸ ἔργο. Σ' αὐτὸ ἐχρησιμοποίησα τὰ πληρώματα τῶν δυὸ γαλερῶν, τῆς Κορνέρας καὶ τῆς Βενιέρας, καὶ σὲ διάστημα ἑπτὰ μηνῶν ὁλόκληρο τὸ τμήμα αὐτὸ, σὲ ὕψος εἴκοσι πόδια, τέλειωσε μὲ τὴν ἐπιχωμάτωση, ὅχι ὅμως καὶ τὰ θωράκια. Ἔτσι θεωρεῖται βέ-

parapetti: Dimaniera, che hora si tiene per certo, esser ridutta in stato di molta sicurezza. E perche pareva, che quest' opera porgesse qualche incomodità a quelli c' havessero voluto fabricar Vascelli, poi che in certo piano di dentro, era solito mettere in cantiero li galeoni, ho fatto senz' alcun interesse di Vra Sertà, fabrica un squero di fuori via per comodo de particolari, capace per cinque vascelli, per la qual causa mi è convenuto far tagliare molto sasso vivo, et altre opere di consideratione.

La porta veramente del Dermatà sarebbe stata di molta spesa, quando io non mi havessi accomodato col tempo, e l' occasione, havendomi servito così delle genti delle galee nelle opere ordenarie, come anco delle pietre delle case gettate da particolari a terra; ella perciò non costa a Vra Sertà, se non sei cento cecchini in circa: Però, si come questa parte da mare in occasione di bisogno saria stato necessario, guardare con molto numero di soldati; così hora si potrà farlo con pochi, et sicurissimamente.

In questo stato adunque si ritrova la sua fortezza di Candia,

βαίοντες πῶς τώρα εἶναι πολὺ ἀσφαλισμένο. Μὰ ἐπειδὴ εἶχαν τὴ γνώμη πῶς ἔφευγε κάποια δυσκολία σ' ἐκείνους ποὺ ἤθελαν νὰ ναυπηγήσουν πλοῖα, γιατί σὲ μιά πλατεῖα, ποὺ ἦταν μέσα ἀπὸ τὸ τεῖχος, ἦταν συνήθεια νὰ ναυπηγοῦν τὰ γαλιόνια, ἔκαμα, δίχως καμιά ἐπιβάρυνση τῆς Γαληνότητάς σας, ἓνα μικρὸ ναυπηγεῖο ἀπέξω ἀπὸ τὸ τεῖχος, γιὰ εὐκολία τῶν ιδιωτῶν, ἱκανὸ γιὰ πέντε πλοῖα. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἀναγκάστηκα νὰ κάμω μεγάλους ἐκβραχισμούς καὶ ἄλλες σοβαρὲς ἐργασίες.

11. Η ΠΥΛΗ ΤΟΥ ΔΕΡΜΑΤΑ

Ἡ Πύλη τοῦ Δερματᾶ θὰ στοίχιζε πραγματικὰ πολλὰ, ἂν δὲν ἐκμεταλλευόμουν καὶ τὸ χρόνον καὶ τὶς περιστάσεις· γιατί χρησιμοποίησα τόσο τὰ πληρώματα τῶν γαλερῶν στὶς κοινὲς ἐργασίες, ὅσο καὶ τὶς πέτρες τῶν σπιτιῶν, ποὺ κατεδαφίστηκαν ἀπὸ τοὺς ιδιώτες. Γι' αὐτὸ τὸ ἔργο τοῦτο δὲν στοίχιζει στὴ Γαληνότητά σας παρὰ μόνο ἑξακόσια περίπου τσεκινία. Ἐνῶ ὅμως ἡ πλευρὰ αὐτὴ τῶν τειχῶν πρὸς τὴ θάλασσα θὰ πρέπει, σὲ περίπτωσιν ἀνάγκης, νὰ φρουρηθεῖ μὲ πολλοὺς στρατιῶτες, τώρα μπορεῖ νὰ φρουρηθεῖ ἀσφαλέςτατα μὲ λίγους.

12. Η ΑΜΥΝΑ ΤΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΟΥ ΧΑΝΤΑΚΑ

Σὲ τέτια λοιπὸν κατάσταση βρίσκεται τὸ φρούριό σας τοῦ Χαντα-

la quale per haver le piazze de Beloardi grande, e capaci di molti difensori, vien stimata da alcuni di consideratione: Da altri poi si tiene, che per essere fortezza molto grande; fabricata in terreno, dove la zappa et il badile ha finalmente luoco, non possi far molta resistenza, massime contra cosi potente Principe, com' è il Turco, che, per la quantità de soldati, e guastatori, per la comodità di terra, e legnami; et per haver il sito in ugal altezza delle muraglie; può far in un medo tempo molte batterie, et in diverse parti, è necessario; che li difensori siano anco tanti e tali, che possino resistere a sì gran forze, perche si tiene per fermo, che penetrati che fossero sopra il primo recinto, non si potesse far altra ritirata, se non nel Beloardo Vitturi, per essere quella parte situata col piano della Città. Gl' altri veramente per essere con il sito, pendenti verso il mare, sono talmente levati con terrapieni, che quando (come dico) gli nemici s' impatronissero del primo recinto, resterebbono tanto superiori a quelli di dentro, che non vi sarebbe modo di ritirata, ne di dife-

κα, πού από πολλούς θεωρεῖται μεγάλης ἀξίας, γιατί οἱ πλατεῖες τῶν προμαχῶνων του εἶναι εὐρύχωρες καὶ ἱκανές νὰ χωρέσουν πολλούς ὑπερασπιστές. Ἀντίθετα ἄλλοι φρονοῦν ὅτι τὸ φρούριο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιτάξει μεγάλη ἀντίσταση καὶ μάλιστα ἀπέναντι σὲ τόσο ἰσχυρὸ πρίγκιπα (κράτος), ὅπως εἶναι ὁ Τυῦρκος, ἐπειδὴ εἶναι πολὺ μεγάλο καὶ εἶναι θεμελιωμένο σὲ ἔδαφος, πού σκάφτεται μὲ τὴν τσάπα καὶ τὸ φτυάρι, καὶ ἐπειδὴ μὲ τὸν μεγάλον ἀριθμὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ὑπονομευτῶν, μὲ τὴν εὐχέρεια πού τοῦ παρέχει τὸ ἔδαφος καὶ τὴν εὐκολία πού ἔχει νὰ προμηθεύεται ξυλεία, καὶ μὲ τὶς θέσεις του πού θὰ εἶναι στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὰ τείχη, θὰ μπορεῖ νὰ ἐγκαταστήσει ταυτόχρονα σὲ διάφορα μέρη πολλὰς πυροβολαρχίες. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη οἱ ὑπερασπιστές νὰ εἶναι τόσοι καὶ τέτιοι, πού νὰ μπορέσουν νὰ ἀντισταθοῦν σὲ τόσο ἰσχυρὲς δυνάμεις. Γιατὶ θεωρεῖται σὰν βέβαιον ὅτι, ἂν καταλάβουν τὸν πρῶτον περίβολον δὲν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλη σύμπτυξη, παρὰ μόνον στὸν προμαχῶνα Βιτούρη, ἐπειδὴ τὸ μέρος ἐκεῖνο βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδον μὲ τὴν πολιτείαν. Οἱ ἄλλοι προμαχῶνες στὴν πραγματικότητά κλίνουν μαζὶ μὲ τὸ ἔδαφος πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἔχουν ψηλῶσαι ἔτσι μὲ τὶς ἐπιχωματώσεις, πού ὅταν (ὅπως λέγω) οἱ ἐχθροὶ γίνουν κύριοι στὸν πρῶτον περίβολον, θὰ βρίσκονται τόσο ψηλότερα ἀπὸ τοὺς ἀμυνόμενους, πού δὲν θὰ ἔχουν δυνατότητα νὰ

sa alcuna, la qual cosa fra gl' intendenti, si stima di molta importanza, non apportando seco alcuna sorte di rimedio. Di maniera che per miglior partito, si crede che fusse bene ridurla a perfettione, mancandole infinitissime cose; fra quali ad incamisciare tre cortine dalla parte di terra, Ingrossar molti terrapieni; dar compimento alli parapetti; fabricar li Cavallieri, che sopra ogni altra opera sono stimati necessarij; Far le strade coperte; allargar la fossa, et altre cose di consideratione; quali si come hora, che dal S. Dio ci è permesso il tempo, si potrebbero fare assai comodamente; così quando venisse il bisogno, senza alcun dubbio, non se gli potrebbe supplire, il che causerebbe quel danno, che la Sertà Vra col suo prudentissimo giudizio può chiaramente comprendere; Nè la spesa doverà esser grave, perche dovendosi per il più, lavorar di terreni e con il mezzo delle angarie; la Sertà Vra ne sentirà molto beneficio perche, come li contadini non servono; si cade in necessità di fargline donativo, et quando si volesse scoderle, con il mezzo del danaro, sarebbe un

συμπυκθῶν, οὔτε νὰ προβάλουν καμιά ἀμυνα. Τὸ ζήτημα κρίνεται ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς σπουδαιότατον καὶ δὲν ὑπάρχει κανένας τρόπος γιὰ τὴν θεραπεία του· σὲ σημεῖον πού σὰν καλύτερη γνώμη θεωρεῖται πὼς θὰ ἦταν σωστὸ νὰ συμπληρωθοῦν οἱ ἐλλείψεις του, πού εἶναι ἀπειρες, κι ἀνάμεσα σ' αὐτές: νὰ ἐπενδυθοῦν τρία μεσοπύργια ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς· νὰ μεγαλώσουν πολλὰς ἐπιχωματώσεις· νὰ τελειώσουν τὰ θωράκια· νὰ γίνουν οἱ πύργοι πού, πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλο ἔργον, θεωροῦνται ἀπαραίτητοι· νὰ γίνουν οἱ σκεπασμένοι δρόμοι· νὰ πλατύνῃ ἡ τάφρος καὶ ἄλλα σοβαρὰ ἔργα πού, ἐνῶ τώρα, μὲ τὴ βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, μᾶς ἐπιτρέπει ὁ καιρὸς καὶ θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν πολὺ ἀνετα, ὅταν παρουσιαστῇ ἡ ἀνάγκη δὲν θὰ μπορούν νὰ γίνουν, χωρὶς καμιά ἀμφιβολία. Πρᾶγμα πού θὰ προκαλοῦσε στὴ Γαληνότητά σας τὴ ζημιὰ ἐκείνη, πού, μὲ τὴ σοφὴ κρίση της, μπορεῖ καθαρὰ νὰ ἀντιληφτεῖ.

13. ΟΙ ΑΓΓΑΡΕΙΕΣ

Ἡ δαπάνη πού θὰ χρειασθῇ γιὰ τὰ παραπάνω δὲν θὰ εἶναι σοβαρά, γιατί ἡ περισσότερὴ δουλειὰ θὰ εἶναι χωματουργικὴ καὶ μὲ τὸ μέσον τῶν ἀγγαρειῶν ἡ Γαληνότητά σας θὰ ὀφεληθεῖ πολὺ. Γιατί, ἀφοῦ οἱ χωρικοὶ δὲν χρησιμοποιοῦνται, βρίσκεται κανένας στὴν ἀνάγκη νὰ τοὺς χαρίζει τις ἀγγαρεῖες. Καὶ ἂν ἤθελε κανένας νὰ τις ἐξοφλήσῃ

voler compitamte distrugger quelli territorij, per esser la maggior parte de Villani andata in resto, diece, dodeci, e fino venti anni, quali mancando, per occasione di morte, ovvero riducendosi all' età di sessanta, che per gl' ordeni dell' Illmo Foscari ven- gono liberati dall' obbligo; ne havendo il modo di poterne far il pagamento, la Sertà Vra vien a perdere l' opera, et il danaro in un' istesso tempo senza frutto di sorte alcuna.

Nel porto di quella Città, si ratrovano tredici volti di Arse- nale; disegnati ¹⁾ per galee; cinque de quali antichissimi, mostra- no qualche segno et principio di rovinar, il che facilmente po- trà succedere (quando non li sia proveduto) con molto interesse della Sertà Vra, et danno di quei Vascelli che s' attrovano in essi. Gl' altri otto veramte sono fabriche nuove, et moderne, nè han- no bisogno di cosa alcuna, ne, i quali nel mio partire di quella Città io vi lasciai due corpi di galea vecchi, l' uno stimato inna- vigabile, et l' altro da potersi accomodare, per uno, o due viaggi

καμιά φορὰ μὲ χρήματα, θὰ ἦταν σὰν νὰ ἤθελε νὰ καταστρέψει ὁλο- κληρωτικὰ τὶς ἐπαρχίαι ἐκεῖνες, ἐπειδὴ οἱ πλὴν πολλοὶ χωρικοὶ χρωστᾶν δέκα, δώδεκα καὶ μέχρι εἴκοσι χρόνων ἀγγραφεῖς, καὶ ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἀπέθαναν, ἄλλοι ἔφτασαν τὰ ἐξήντα χρόνια καί, σύμφωνα μὲ τὰ δια- τάγματα τοῦ ἐκλαμπρότατου Φοσκαρίνι, ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴν ὑπο- χρέωση τῆς ἀγγραφείας καὶ ἄλλοι δὲν ἔχουν τὸν τρόπο τους γιὰ νὰ μπο- ρέσουν νὰ τὶς πληρώσουν. Ἔτσι ἡ Γαληνότητά σας θὰ χάσει τὸ ἔργο ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τὸ χρῆμα, δίχως καμιά ἀπολύτως ὠφέλεια.

14. ΟΙ ΤΑΡΣΑΝΑΔΕΣ

Στὸ λιμάνι τῆς πολιτείας ἐκείνης βρίσκονται δεκατρεῖς θόλοι γιὰ ταρσανάδες, ποὺ προορίζονται γιὰ τὶς γαλέρες. Πέντε ἀπ' τοὺς θόλους αὐτοὺς παρουσιάζουν κάποια σημεῖα καὶ ἀρχὴ γιὰ κατάρρευση· πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ εὐκόλα (ἂν δὲν ληφτεῖ πρόνοια γι' αὐτὸ) μὲ μεγά- λη ζημιὰ τῆς Γαληνότητάς σας καὶ καταστροφὴ τῶν πλοίων ποὺ θὰ βρίσκονται ἐκεῖ μέσα. Οἱ ἄλλοι ὀκτὼ εἶναι πραγματικὰ νεοκτισμένοι καὶ μεταγενέστεροι καὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τίποτε. Σ' αὐτοὺς ἄφι- σα ὅταν ἔφυγα ἀπὸ τὴν πολιτεία ἐκείνη δυὸ γαλέρες παλιές. Ἀπ' αὐ- τές ἡ μιὰ θεωροῦνταν ἱκανὴ γιὰ ταξίδι καὶ ἡ ἄλλη μποροῦσε νὰ δι-

¹⁾ designati

curti; essendo che gl' altri furono gettati in acqua, et consigna- ti alli Magci Govri per l' Armare dell' anno presente, conforme all' ordine di V. Sertà, per il che, si convenne metter mano alli Armizi, delli tredici caselli a ciò deputati, i quali, se ben dopo il disarmare di esse galee, saranno stati restituiti al suo luoco, sa- ranno nondimeno per la maggior parte stati bagnati, e mal trat- tati; onde crederei che fosse bene che piacesse a Vra Sertà di mandarne da nuovo qualche poca quantità; affine che in ogni occorrenza, si ritrovassero in pronto.

Con quest' occasione non voglio restar di dirle, che le Mae- stranze di quell' Arsenal sono rimaste in poco numero, essendo- ne morta la maggior parte in tempo del contagio, et se bene si deve sperare che se ne possino alevare col tempo degl' altri; tuttavia temo che avanti passeranno molti anni, che ritornino nel stato di prima, et il medesimo dico de marinari, de quali n' è sempre bisogno, per servitio della sua armata.

ορθωθεί γιὰ ἓνα ἢ δυὸ μικρὰ ταξίδια. Οἱ ἄλλες εἶχαν ριχτεῖ στὴ θά- λασσα καὶ εἶχαν παραδοθεῖ στοὺς ἐκλαμπρότατους Κυβερνήτες τοῦ ἐξ- οπλισμοῦ γιὰ τὸ χρόνο τοῦτο, σύμφωνα μὲ τὶς διαταγές τῆς Γαληνό- τητάς σας. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ χρειάστηκε νὰ βάλουν χέρι στὰ ἐξάρτια, ποὺ βρισκότανε στὰ δεκατρία εἰδικὰ σπιτάκια. Τὰ ἐξάρτια αὐτά, παρ' ὅλο πού, ὕστερα ἀπὸ τὸν παροπλισμὸ τῶν γαλερῶν αὐτῶν, θὰ ἐπιστρα- φοῦν στὴ θέση τους, θὰ εἶναι τὰ περισσότερα βρεμένα καὶ κακοπο- δομένα. Γι' αὐτὸ νομίζω πὼς θὰ ἦταν καλὰ νὰ εὐαρεστηθεῖ ἡ Γαλη- νότητά σας νὰ στείλῃ καινούργια, ἔστω καὶ σὲ μικρὴ ποσότητα, γιὰ νὰ εἶναι ἔτοιμα σὲ ἐνδεχόμενη ἀνάγκη.

15. ΟΙ ΝΑΥΠΗΓΟΙ

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ δὲν παραλείπω νὰ σᾶς ἀναφέρω, ὅτι τὸ τε- χνικὸ προσωπικὸ τῶν ταρσανάδων ἐκείνων ἐμειώθηκε, γιατί οἱ περισ- σότεροι ἀπ' αὐτοὺς πέθαναν τὸν καιρὸ τῆς πανούκλας. Καί, παρ' ὅλο πὺς πρέπει νὰ ἐλπίζει κανένας, πὼς μποροῦν νὰ ἐκπαιδευτοῦν σιγά-σι- γὰ μὲ τὸν καιρὸ ἄλλοι, φοβοῦμαι πὼς δὲν θὰ γυρίσομε στὴν παλιὰ κα- τάσταση, ἂν δὲν περάσουν πολλὰ χρόνια. Τὸ ἴδιο λέγω καὶ γιὰ τοὺς ναῦτες, ποὺ ὑπάρχει πάντα ἀνάγκη ἀπ' αὐτοὺς γιὰ τὴν ὑπηρεσία τοῦ στόλου σας.

Quanto alle vettovaglie, non voglio restar di dirle: che nella sua Città di Candia, non vi è alcuna sorte di munitione; di oglio: Aceto; Vino; formaggio: sale: Carbone: legne: Molini da mano: ne altra cosa necessaria, che potesse supplire per un sol giorno al bisogno di quella Città; Onde, per ordenario, si convien vivere a caso. È ben vero che quanto alli vini, come si mettesse mano in quei de particolari anticipatamente et si restringesse la distributione, si potrebbe credere di haverne per tutto l' anno; et d' vantaggio, poiche la maggior parte, che si cava dal contado al tempo delle vindemie, si riduce nella Città; così per il consumo ordenario, come per la comodità di mercantarli per mare, et il medesimo dico di aceti, per una buona quantità di vini, che di anno in anno si guastano: Di oglio, e di Formaggio, o sia per l' accidente della peste, ovvero per altra causa, che si sia, in tempo mio, ne ho veduto sempre mancamento.

Di legne e carbone poi si vive sempre con tanta penuria, che ben spesso occorrendo qualche impedimento, e di pochi giorni, alle barche, che fanno la mercantia sopra l' istessa Isola, e

Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν ζωοτροφῶν δὲν θέλω νὰ παραλείψω νὰ ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά σας ὅτι στὸ Χάντακα δὲν ὑπάρχουν τροφίμα κανενὸς εἶδους, οὔτε λάδι, οὔτε ξύδι, οὔτε κρασί, οὔτε τυρί, οὔτε ἄλατι, οὔτε κάρβουνα, οὔτε ξύλα, οὔτε χειρόμυλοι, οὔτε ἄλλο πρᾶγμα, ἀπαραίτητο στὴ ζωή, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐπαρκέσει γιὰ μιὰ μόνο μέρα, σὺν ἀνάγκες τῆς πόλης ἐκείνης. Γι' αὐτὸ εἶναι κανένας ὑποχρεωμένος νὰ ζεῖ ὅπως μπορεῖ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὰ κρασιά, ἂν γινόταν προκαταβολικὴ ἐπίταξη στὰ ἰδιωτικὰ καὶ ἂν περιοριζόταν ἡ διανομὴ θὰ μπορούσε νὰ πιστέψει κανένας ὅτι θὰ εἶχε κρασί γιὰ ὅλο τὸ χρόνο, ἀφοῦ μάλιστα τὸ μεγαλύτερο μέρος ποὺ παράγεται στὰ περὶχωρα, συγκεντρώνεται στὴν πόλη τὴν ἐποχὴ τοῦ τρυγητοῦ, τόσο γιὰ τὴν κανονικὴ κατανάλωση ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐξαγωγή του. Τὸ ἴδιο ἀναφέρω καὶ γιὰ τὸ ξύδι, γιὰ μιὰ μεγάλη ποσότητα κρασιῶν ποὺ ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον χαλοῦν. Στὸ λάδι καὶ στὸ τυρὶ παρατήρησα πάντοτε ἔλλειψη, σ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας μου, ποὺ ὀφειλόταν ἢ στὴν πανούκλα εἴτε σ' ὁποιαδήποτε ἄλλη αἰτία.

Στὰ ξύλα καὶ στὰ κάρβουνα ὑπάρχει ἐπίσης τόση ἔλλειψη πού, ὅταν συχνὰ χρειάζεται νὰ γίνεῖ κάποια ἀπαγόρευση, γιὰ λίγες μέρες, σὺν βάρκες ποὺ κάνουν τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο στὸ ἴδιο τὸ νη-

di quelle dell' Arcipelago, con fatica li forneri possono continuar il lavoro del pane all' uso ordenario della piazza, et alcune volte, per mancamento di carbone, ho provato difficoltà nel far fare una lama. un Arpese, ovvero Giavetta per le ruode, e letti dell' Artiglieria.

Quanto alla materia de Molini, se quella Città in occasione di guerra, convenisse privarsi del comodo delle acque dell' Armirò, et di una buona quantità di Molini da vento, che sono situati nel Marulà e Cazzaban, non so come si potesse supplire a tanta incomodità, et grandissimo patimento.

Fra tutti questi mancamenti resta solamente alla Sertà Vra questa consolatione di non haver alcun dubbio di acque da bere, perche (si come le scrissi) havendo io ritrovato tre caverne d' acqua dolce, e sorgenti sotto li spalti della cortina, ch' è situata tra il Beloardo Pandocratora, e quello del Betlem, et ridotte a perfettione, sono in tanta quantità che potranno bastare

οἱ καὶ στὰ νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους, οἱ φουρνάρηδες μὲ δυσκολία μπορούν νὰ παρασκευάζουν τὸ ψωμί, ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν κανονικὴ κατανάλωση τῆς ἀγορᾶς· καί, καμιά φορὰ ἀπὸ ἔλλειψη κάρβουνου, δοκίμασα δυσκολίες γιὰ νὰ κατασκευάσω μιὰ λάμα, ἓνα κρίκο ἢ μιὰ κοπίλια, γιὰ τοὺς τροχοὺς καὶ τοὺς κιλλίβαντες τῶν πυροβόλων.

17. ΟΙ ΜΥΛΟΙ

Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν μύλων, δὲν ξέρω μὲ ποῖο τρόπο θὰ μπορούσε ἡ πολιτεία ἐκείνη νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὶς ἀνάγκες της, μὲ τόσες δυσκολίες καὶ τόσο μεγάλες ταλαιπωρίες, σὲ περίπτωση πολέμου, ποὺ θὰ ἀναγκαζόταν νὰ στερηθεῖ τὴ χρησιμοποίησιν τῶν νερομύλων τοῦ «Ἀρμυροῦ» καὶ ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς ἀνεμομύλους, ποὺ βρίσκονταν στὸ Μαρουλᾶ καὶ στὸν Κατσαμπᾶ.

18. Η ΥΔΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΧΑΝΤΑΚΑ

Ἀνάμεσα σ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἐλλείψεις μένει στὴ Γαληνότητά σας μόνο τούτη ἡ παρηγοριά: Δὲν ὑπάρχει φόβος γιὰ ἔλλειψη πόσιμου νεροῦ. Γιατί, (ὅπως σᾶς ἔγραψα), βρῆκα τρεῖς σπηλιές μὲ γλυκὸ νερὸ καὶ πηγὲς κάτω ἀπὸ τὰ ἀναχώματα τοῦ ἀντερείσματος, στὸ μεσοπύργιο ποὺ βρίσκεται μετὰ τοῦ προμαχώνα Παντοκράτορα καὶ τοῦ προμαχώνα Βηθλεέμ. Τὰ νερά αὐτὰ τακτοποιήθηκαν καὶ εἶναι σὲ τόση πο-

ad ogni buon numero di gente che si ritrovasse in quella Città.

Quanto al negotio de formenti, dico alla Sertà V., che l' anno 1592, ne fu fatta compreda di molta quantità da Caramussali Turcheschi, dall' Illmo Provri G^{nal} Mocenigo, e Marc' Anto Venier, che ne haveano il carico, de quali, in absentia di sue SSrie Illme, ne feci metter una parte per deposito nelle settanta cinque buse, ch' io feci fabricare per mancamento de magazenì, oltre le cinquanta già fatte dall' Illmo Grimani di buona memoria, la qual provisione sarebbe stata di gran servitio all' ordenario uso della Città, e di tutto il Regno, se non si fosse interposto l' Armare di 26 galee, che ne hanno consumato molta quantità in biscotti, oltre quelli pochi che (per quanto intendo) si sono ritrovati guasti, in quelle fabricate da detto Illmo Grimani, o sia per causa dell' humidità di quel Terreno, o pur perche essendo di più vecchi, siano stati serrati; oltre l' ordenario troppo: Ne ho però lasciato al fine del mio Reggimento in quelle munitioni, misure settanta quattro mille, computate due

σότητα, πὸν θὰ μπορέσουν νὰ ἐπαρκέσουν γιὰ μεγάλο ἀριθμὸ ἀνθρώπων, πὸν θὰ βρισκότανε σὲ κρίνη τὴν πόλη.

19. ΤΑ ΣΙΤΗΡΑ

Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν σιτηρῶν ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά σας, ὅτι τὸ ἔτος 1592 ἀγόρασαν μεγάλη ποσότητα σιτηρῶν ἀπὸ τὰ τουρκικὰ καραμουσάλια (φορητὰ πλοῖα πὸν μεταφέρουν σιτηρὰ) οἱ ἐκλαμπρότατοι προβλεπτεῖς Μοτσενίγκο καὶ Μαρκαντώνιο Βενιέρ, πὸν ἦταν ἐπιφορτισμένοι γι αὐτά. Ἀπὸ τὰ στάρια αὐτὰ διάταξα, ἐπειδὴ ἀπουσίαζαν οἱ ἐκλαμπρότερές των, νὰ ἀποθηκευτεῖ ἓνα μέρος γιὰ ἀπόθεμα στὶς ἑβδομήντα πέντε γοῦβες (σιταποθήκες) πὸν διάταξα νὰ κατασκευαστοῦν, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν ἀποθήκες, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πενήντα πὸν εἶχε κάμει ὁ ἐκλαμπρότατος μακαρίτης Γριμάνι. Ἡ προμήθεια αὐτὴ θὰ ἐξυπηρετοῦσε πολὺ τὶς συνηθισμένες ἀνάγκες τῆς πολιτείας καὶ ὁλόκληρου τοῦ Βασιλείου, ἂν δὲν γινόταν στὸ μεταξύ ὁ ἐξοπλισμὸς 26 γαλερῶν, πὸν ἀπορόφησε μεγάλη ποσότητα γιὰ παξιμάδια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μικρὴ, (ὅπως ἀντιλαμβάνομαι), ποσότητα πὸν βρέθηκαν χαλασμένα, στὶς γοῦβες πὸν ἔκτισε ὁ παραπάνω ἐκλαμπρότατος Γριμάνι, ἢ ἀπὸ ὑγρασία τοῦ ἐδάφους ἐκείνου ἢ ἐπειδὴ πατήθηκαν (πιέστηκαν) περισσότερο ἀπὸ τὸ κανονικὸ, ἐνῶ ἦταν πιὸ παλιά. Παρ' ὅλ' αὐτὰ ἄφισα στὸ τέλος τῆς ὑπηρεσίας μου στὶς ἀποθήκες ἐκείνες ἑβδομήντα τέσσερις χιλιάδες μου

mille cinquecento, date a Molineri per far farine, et quattromille settecento di tanso, et dati a diverse persone a rinnovo.

Ho lasciato parimente in dette munitioni migli, misure trenta otto mille: Lonte misure due mille: Orzo misure dodici mille, e cinquecento, computate misure tre mille in circa date a rinnovo, conforme all' ordenario. Et biscotti a peso di Venetia: un million, e trecento migliara, compresi quattroceto migliara di farine, che s' attrovavano in mano de forneri a quest' effetto, dalla qual quantità, se ben si deve detrahere quello che importa il consumo di ventinove galee, che si sono fermate in quel Regno quest' estate, stimo però che ve ne debba essere rimasti a sufficienza, et, che per l' ordenario uso non sia per mancarne, et tanto di più, quanto che voglio sperare che, se ben l' inviamiento de carramussali era in gran parte allentato, per causa del mancamento de danari, che si hebbe li anni passati, si possi ritornar facilmente in piedi, quando nell' avvenire non si habbi a procedere con tanta strettezza; poiche non è dubbio che come corri il danaro, i turchi, si metteranno sempre ad ogni pericolo, per il

ζούρια. Σ' αὐτὰ συμπεριλαμβάνονται δύομισι χιλιάδες, πὸν δόθηκαν στοὺς φουρνάρηδες γιὰ νὰ τὰ ἀλευροποιήσουν καὶ τέσσερις χιλιάδες ἑξακόσια, πὸν δόθηκαν δανεικὰ σὲ διάφορα πρόσωπα γιὰ ἀνανέωση.

Στὶς ἀποθήκες αὐτὲς ἄφισα ἐπίσης: Κεχρὶ μουζούρια τριάντα ὀκτὼ χιλιάδες· φακὴ μουζούρια δυὸ χιλιάδες· κριθάρι μουζούρια δώδεκα χιλιάδες πεντακόσια, στὰ ὁποῖα συμπεριλαμβάνονται τρεῖς περίπου χιλιάδες, πὸν δόθηκαν γιὰ ἀνανέωση, κατὰ τὴ συνήθεια. Παξιμάδια, στὰ σταθμὰ (:) τῆς Βενετίας, ἓνα ἑκατομμύριο τριακόσια χιλιόλιτρα· σ' αὐτὰ συμπεριλαμβάνονται τετρακόσια χιλιόλιτρα ἄλευρα, πὸν βρίσκονται στὰ χέρια τῶν φουρνάρηδων γιὰ τὴν παρασκευὴ παξιμαδιῶν. Παρ' ὅλο πὸν ἀπὸ τὴν ποσότητα αὐτὴ πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν ἐκεῖνα πὸν χρειάζονται γιὰ τὴ συντήρηση τῶν 29 γαλερῶν, πὸν σταμάτησαν τοῦτο τὸ θέρος στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο, νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἐπαρκέσουν καὶ δὲν θὰ παρουσιαστεῖ ἔλλειψη γιὰ τὶς κανονικὲς ἀνάγκες. Πολὺ περισσότερο δὲ ἂν, ὅπως θέλω νὰ ἐλπίζω, ἐπαναληφτεῖ ἡ ἀποστολὴ φορητῶν πλοίων, ἢ ὁποῖα εἶχε χαλαρωθεῖ σοβαρὰ τὰ περασμένα χρόνια ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων, στὴν περίπτωσιν πὸν στὸ μέλλον δὲν θὰ συνεχιστεῖ ἡ στενότητα αὐτὴ. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς, ἔτσι πὸν βγαίνει τὸ χρῆμα, οἱ τοῦρκοι, ὅπως ἔκαναν πάντοτε, δὲν θὰ λογαριάσουν

gran beneficio, che trazeno da detta mercantia, come hanno fatto sempre.

Ha adunque la Sertà Vra inteso il stato di quella sua fortezza, et insieme la qualità, e quantità delle munitioni: Delle biave, biscotti, et altri apprestamenti; et hora essendo necessario, ch' io divenghi ad altri particolari, le dico riverentemente ch' essendo quel circuito di più di tre miglia; è parimente necessario che il numero e la qualità de' defensori sia tale, che possi resistere alle offese nemiche; et a molti altri accidenti, che porta seco l' occasione di guerra.

Però essendovi opinione che alla difesa di quelle muraglie non ci voglia manco numero di otto, o diece mille soldati, et che perciò la Sertà Vra metterà ogni spirito alle provisioni; Tuttavia, per la difficoltà che si ha di far soldati; rispetto alle prohibitioni de Principi; alla lunghezza del viaggio, et altri accidenti, che possono incontrare, si teme che quella Città, non habesse a tempo la debita, e necessaria difesa; Ma, perche alcuni fan-

κανένα κίνδυνο, γιατί βγάζουν μεγάλο κέρδος από το εμπόριο αυτό.

Ἀντιλήφθηκε, λοιπόν, ἡ Γαληνότητά σας τὴν κατάσταση ποὺ βρίσκεται τὸ φρούριό της ἐκεῖνο καὶ ταυτόχρονα ἔμαθε τὴν ποιότητα καὶ τὴν ποσότητα τῶν πολεμοφοδίων, τῶν σιτηρῶν, τῶν παξιμαδιῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀπαραιτήτων.

20. Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΧΑΝΤΑΚΑ

Καὶ τώρα ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὰ ἄλλα ζητήματα, σᾶς ἀναφέρω μ' εὐλάβεια ὅτι, ἀφοῦ ἡ περίμετρος τοῦ φρουρίου αὐτοῦ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τρία μίλια, πρέπει ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποιότητα τῶν ὑπερασπιστῶν νὰ εἶναι τέττα, ποὺ νὰ μπορέσουν νὰ ἀντισταθοῦν στὶς ἐχθρικές ἐπιθέσεις καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα πράγματα, ποὺ φέρνει μαζί του ὁ πόλεμος.

Ἐπειδὴ ὑπάρχει ἡ γνώμη ὅτι γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν τειχῶν ἐκείνων (τοῦ Χάντακα) χρειάζονται ὄχι λιγότεροι ἀπὸ τὶς ὀκτὼ ἢ δέκα χιλιάδες στρατιῶτες, ἡ Γαληνότητά σας θὰ καταβάλει κάθε προσπάθεια γιὰ τὸν ἐφοδιασμό. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχει δυσκολία γιὰ τὴ συγκρότηση στρατοῦ, ἐξ αἰτίας τῶν ἀπαγορευτικῶν διατάξεων τῶν πριγκίπων (κρατῶν), τῶν μακρυνῶν ἀποστάσεων τοῦ ταξιδίου καὶ ἄλλων ἀπροόπτων ποὺ μποροῦν νὰ παρουσιαστοῦν, φοβᾶται κανένας πὼς ἡ πολιτεία ἐκείνη δὲν θὰ ἔχει, ὅταν θὰ εἶναι ἀνάγκη, τὴν ἀπαιτούμενη καὶ ἀπαραίτητη

no gran fondamento sopra li privilegiati, et ordenanze di quel Territorio, non voglio restar di dirle, secondo il parer mio, che, se ella anticipte et avanti i publici effetti della guerra, non comanderà, che qualche numero di essi entri nella Città, per accompagnarli colli soldati Italiani, non potrà poi farlo in tempo di maggior bisogno; ma però in poco numero; perche altrimenti metteranno grandissime confusioni, et saria ad arbitrio loro il prender resolutioni molto dannose alla Sertà Vra: Vorrei perciò, che non si facesse fondamento nella difesa di quelle fortezze, sopra queste genti; se non, come dico, di quelli pochi, che con sicurtà del negotio si potrà introdurre nella Città, et il resto si procurasse di cacciar nelle galee; perche non è dubbio che tutti quelli che restassero dal servitio delle galee, et fuori delle fortezze, quando non si accostassero a gli nemici, pigliarebbono immediati la montagna, si come se n' è veduto qualche essemplio in tempo della guerra passata.

Questa sorte di gente, se be altre volte portò famoso nome

ἄμυνα. Ἐπειδὴ δὲ μερικοὶ στηρίζουν πολλὰς ἐλπίδες στοὺς προνομιοῦχους καὶ στὴν πολιτοφυλακὴ τοῦ τόπου ἐκείνου δὲν θὰ παραλείψω νὰ σᾶς ἀναφέρω ὅτι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἂν δὲν διατάξει ἀμέσως, καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, ἡ Γαληνότητά σας νὰ μποῦν στὴν πολιτεία μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς, γιὰ νὰ ἀναμιχτοῦν μὲ τοὺς ἰταλοὺς στρατιῶτες, τοῦτο δὲν θὰ μπορέσει νὰ γίνῃ ἀργότερα ποὺ θὰ ὑπάρχει ἡ μεγάλη ἀνάγκη. Ἡ ἀνάμιξη ὅμως αὐτὴ πρέπει νὰ γίνῃ σὲ μικρὸ βαθμὸ, γιατί ἄλλοιῶς θὰ δημιουργηθεῖ πολὺ μεγάλη σύγχυση καὶ θὰ εἶναι στὸ χέρι τους νὰ πάρουν ἀποφάσεις πολὺ ἐπιζήμιες στὴ Γαληνότητά σας. Μ' αὐτὸ θέλω νὰ πῶ πὼς δὲν πρέπει νὰ στηρίζει κανένας μεγάλες ἐλπίδες σ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν φρουρίων αὐτῶν, ἐκτὸς σ' ἐκείνους τοὺς λίγους ποὺ λέγω, ποὺ μπορεῖ μὲ ἀσφάλεια νὰ μπάσει στὴν πολιτεία ἡ Γαληνότητά σας. Τοὺς ὑπόλοιπους ἂς φροντίσει νὰ τοὺς ρίξει στὶς γαλέρες. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν ὑπερρσία τῶν γαλερῶν καὶ θὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὰ φρούρια, ἂν δὲν πλευρίσουν στοὺς ἐχθροὺς θὰ πιάσουν ἀμέσως τὰ βουνά, ὅπως ἔχομε δεῖ μερικά παραδείγματα, στὴν περίοδο τοῦ περασμένου πολέμου.

21. ΠΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, παρ' ὅλο ποὺ ἄλλοτε εἶχαν ἀποκτήσει φήμη

di Bellicosa; par nondimeno che al presente si sia avillita grandemente, parte della quale è rollata indifferentemente, in virtù di alcuni loro privilegi, per l' osservanza de quali, essendo necessario comprendere in questo numero vecchi, struppiati, et per altre infermità fatti inabili, credo che volendosi far scielta de buoni, resterebbe in pochi il n° di 12 m, che sono stati descritti, ma la maggior parte, non havendo altro essercitio di arme, che dell' Arco, e frezze, et habitando le montagne sono fatti huomeni rustichi, per non dir impraticabili.

Et affine che la Sertà Vra ne resti più particolarmente informata le dico, che vedendo l' Illmo Foscari, all' hora Prov. Genle, che dalle genti del Contado, non potea permettersi quel servitio, ch' era intentione di Vra Sertà: pretendendo quasi indifferentemente ogn' uno, di essere essente da angarie personali, et di galea, ordinò (molto prudente) per metter qualche compenso al negotio, che tutti li Arcondopuli, privilegiati, gratiati, et feudati, che non guarniscono, et anco quelli che pretendono

πολεμιστῶν, σήμερα φαίνεται πὼς εἶναι πολὺ ἐκφυλισμένοι. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς στρατολογοῦνται ἀνεξέλεγκτα, σύμφωνα μὲ μερικά προνόμια τῶν. Γιὰ νὰ τηροῦνται τὰ προνόμια αὐτὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπεριλαμβάνονται στὸν ἀριθμὸ τῶν στρατευομένων καὶ γέροντες, ἀνάπηροι καὶ ἄλλοι ἀνίκανοι ἀπὸ ἄλλες ἀσθένειες. Πιστεύω πὼς ἂν θελήσει κανένας νὰ κάνει ἐπιλογὴ τῶν ἱκανῶν, λίγοι θὰ μείνουν ἀπὸ τὶς 12 χιλιάδες ποὺ εἶναι γραμμένοι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς δὲν ξέρουν νὰ χρησιμοποιοῦν ἄλλο ὄπλο παρὰ μόνο τὸ τόξο καὶ τὸ ἀκόντιο καὶ κατοικοῦν στὰ βουνά, ἔχουν γίνει ἀγροῖκοι, γιὰ νὰ μὴν πῶ ἀκοινώνητοι.

Καὶ γιὰ νὰ μάθει περισσότερες λεπτομέρειες ἡ Γαληνότητά σας τῆς ἀναφέρω τὰ παρακάτω: Βλέποντας ὁ ἐκλαμπρότατος Φοσκαρίνι, τότε Γενικὸς Προβλεπτής, ὅτι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ὑπαίθρου δὲν μποροῦσε κανένας νὰ περιμένει τὴν ὑπηρεσίαν ποὺ ἤθελε ἡ Γαληνότητά σας, καὶ ἐπειδὴ ὁ καθένας τοὺς ἀπαιτοῦσε νὰ ἐξαιρεθεῖ ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἀγγαρεῖες καὶ ἀπὸ τὴ γαλέρα, διάταξε (πολὺ σωστὰ), γιὰ νὰ τακτοποιήσει κάπως τὸ ζήτημα, τὰ ἐπόμενα: "Οἱ οἱ ἀρχοντόπουλοι, οἱ προνομιοῦχοι, οἱ ἀπελεύθεροι καὶ οἱ φεουδάρχες, ποὺ δὲν στρατεύονται, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἰσχυρίζονται πὼς κατὰγονται ἀπὸ εὐ-

di discender da Nobili, et che, per accidente, hanno perduto la nobiltà, et in somma tutti quelli che habitano i territorij delle Città, e castelle, et che godono essentione di fattioni personali, dopo riconosciuti per veri discendenti delli primi beneficiati, siano descritti in un ruolo a parte nel numero de soldati, e ridotti in tante compagnie, a ragion di cento per cadauna; alli quali debba esser osservato indubitatamente le conditioni de loro privilegi e specialmente la essentione delle angarie personali, e di galea, come sono li feudati, ma all' incontro, che siano espressamente obligati di andar a servir per huomeni da spada sopra l' Armata, et in soccorso delle Città del Regno, et in ogni altro luoco del stato, et, che quando ne i loro casali sarà commesso qualche delitto, o latrocinio, debbino dar il reo in mano della giustitia, con premio di cinque cecchini, et facoltà di poter liberar un galeotto rollato, giustificato però che sia il delitto: Appresso di che siano anco obligati di condur li galeotti nelle galee nell' occasione di armare: Aggiunse ancora strettamente quest' ordine, che quando alli detti privilegiati na-

γενεῖς καὶ ποὺ τυχαία ἔχασαν τοὺς τίτλους τῆς εὐγένειάς τους, καὶ γενικά ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ κατοικοῦν στὶς περιοχὲς τῶν πόλεων καὶ τῶν καστελιῶν, καὶ ποὺ ἐξαιροῦνται ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἀγγαρεῖες, ἀφοῦ ἀναγνωρίστηκαν ὡς ἀληθινοὶ ἀπόγονοι τῶν πρώτων εὐγενῶν, νὰ ἐγγραφοῦν σ' ἓνα ἰδιαιτέρο κατάλογο καὶ νὰ κατανεμηθοῦν σὲ ἀνάλογους λόχους ἀπὸ ἐκατὸ στρατιῶτες ὁ καθένας. Σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ γίνουν γνωστοὶ καθαρὰ οἱ ὅροι τῶν προνομίων τῶν καὶ εἰδικὰ ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἀγγαρεῖες καὶ ἀπὸ τὴ γαλέρα, ὅπως εἶναι οἱ φεουδάρχες. Ἀντίθετα ὅμως εἶναι ὑποχρεωμένοι, ρητὰ καὶ κατηγορηματικά, νὰ στρατεύονται καὶ νὰ ὑπηρετοῦν στὸ ναυτικὸ ὡς ἀνδρες τοῦ σπαθιοῦ καὶ γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν πόλεων τοῦ Βασιλείου καὶ ὅποιασδήποτε ἄλλης περιοχῆς τοῦ Κράτους. Καί, ὅταν στὰ χωριά τῶν διαπραχτεῖ κανένα ἐγκλημα ἢ ληστεία, ὀφείλουν νὰ παραδίδουν τὸν ἔνοχο στὰ χέρια τῆς Δικαιοσύνης, παίρνοντας ὡς ἀμοιβὴ πέντε τσεκίνια καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἐλευθερώσουν ἓνα ἀπὸ τὴ στρατολογία τῆς γαλέρας, ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωσιν ποὺ θὰ ἀθωωθεῖ τὸ ἐγκλημα. Θὰ εἶναι ἐπίσης ὑποχρεωμένοι νὰ ὀδηγοῦν στὰ κάτεργα τοὺς γαλεότους (τοὺς στρατευομένους γιὰ τὶς γαλέρες) σὲ περίπτωσιν ἐξοπλισμοῦ. Πρόσθεσε ἀκόμη αὐτὴ τὴν αὐστηρὴ διαταγὴ: "Ὅταν οἱ προνομιοῦχοι αὐ-

sceranno figliuoli maschi di legittimo matrimonio, siano tenuti li padri, darli in nota in termine d' un mese, con due testimoni, la qual nota sia fatta sopra un libro particolare, col giorno, et millmo della natività; li qual figliuoli, dopo gl' anni sedici debbano esser presentati al deputato con l' istessi testimoni, se saranno vivi, ovvero altri, che affermino con giuramento esser l' istessi, che furono dati in nota al tempo del suo nascimento, e mancando alcuno di appresentarli, s' intendino haver perduto ogni privilegio della discendentia loro. Questo obbligo, e conditione; non essendo per mio credere stato inteso, o veramente stimato da essi privilegiati, ha causato, che dopo la partita dal Regno del detto Illmo Foscari, non è mai andato alcuno a dar in nota gli figliuoli al tempo della loro natività; ne meno fatti riconoscere, per quelli dopo li sedici anni: onde essendo venute più volte occasioni a suoi Rappresentanti di rassegnarli; ne ritrovando descritti li nomi delli figliuoli di alcuno di quelli, che furono già rollati da sua s. Illma, hanno convenuto, come decaduti dal bene-

τοὶ ἀποκτήσουν ἀπὸ νόμιμο γάμο ἀρσενικά παιδιά, οἱ πατέρες θὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τὰ δηλώνουν μέσα σ' ἓνα μῆνα μαζί με δυὸ μάρτυρες. Ἡ δήλωση αὐτὴ θὰ καταχωρεῖται σ' ἓνα εἰδικὸ βιβλίο με τὴν ἡμέρα καὶ τὸ ἔτος ποὺ γεννήθηκαν. Τὰ ἀγόρια αὐτά, ὕστερα ἀπὸ δεκάξι χρόνια, ὀφείλουν νὰ παρουσιαστοῦν στὸν ἀρμόδιο ὑπάλληλο με τοὺς ἴδιους μάρτυρες, ἂν ζοῦν, ἢ με ἄλλους, ποὺ θὰ βεβαιώσουν με ὄρκο ὅτι εἶναι τὰ ἴδια, ποὺ δηλώθηκαν τὸν καιρὸ ποὺ γεννήθηκαν. Ἄν παραλείψει κανένας νὰ παρουσιαστεῖ, θὰ χάνει, ἐννοεῖται, κάθε προνόμιο τῆς καταγωγῆς του.

Τὶς ὑποχρεώσεις καὶ τὶς διατάξεις αὐτὲς δὲν τὶς κατανόησαν, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἢ δὲν τὶς ἐκτίμησαν οἱ προνομιούχοι. Γι' αὐτό, ἅμα ἔφυγε ἀπὸ τὸ Βασίλειο ὁ παραπάνω ἐκλαμπρότατος Φοσκαρίνι, δὲν πῆγε ποτὲ κανένας νὰ δηλώσει τὰ ἀγόρια, τὸν καιρὸ τῆς γέννησής των· οὔτε ἀναγνωρίστηκαν σὰν τέτιοι (προνομιούχοι) ὕστερα ἀπὸ τὰ δεκάξι χρόνια. Γι' αὐτὸ οἱ ἀντιπρόσωποί σας, πολλὰς φορὲς ποὺ παρουσιάστηκε εὐκαιρία νὰ τοὺς ἐπιθεωρήσουν, δὲν βρῆκαν γραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν ἀγοριῶν, κανεὶς δ' ἂν αὐτοὺς ποὺ κατὰγραψε ἢ ἐξοχότητά του καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ τοὺς καταγράψουν στοὺς καταλόγους τῶν γαλεότων καὶ νὰ τοὺς ὑποβάλουν σὲ κάθε προσωπικὴ ἀγγραφεῖα, γιατί

ficio, farli descrivere ne i ruoli di galeotti, et sottometerli ad ogni angaria personale.

Però essendo morta una buona parte de primi; un' altra parte per vecchiezza fatti inhabili, non restano al presente a questo beneficio, se non quei figliuoli, che all' hora da un anno, fino alli quatordecì, furono dati in nota; i quali essendo in pochissimo numero ridotti, così per occasione di morte naturale, come per l' accidentale della peste; ne ricevendo più la loro discendentia beneficio, per la negligentia che hanno usata nell' ordine sudetto, conviene nel progresso di pochi anni rimaner compiutamente estinta questa militia privilegiata: Onde Vra Sertà non deve per modo alcuno fondarvi speranza; perche oltre ch' è ridotta in pochissimo numero, non è stimata di molto valore. In questo numero ancora furono comprese alquante compagnie di ordenanze, le quali essendo ad arbitrio de suoi Rappresentanti il darle nuova riforma, voglio credere, che facendosi sempre elettione delli migliori, et più disposti huomeni del contado, ch' elle siano di assai miglior conditione delli privilegiati; ma non però da mettervi speranza nella difesa delle fortezze; perche

ἔχασαν τὸ εὐεργέτημα. Μὰ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀπέθαναν, ἄλλοι γέρασαν καὶ ἔγιναν ἀνίκανοι καὶ ἔτσι σήμερα δὲν ἔχουν αὐτὸ τὸ εὐεργέτημα παρὰ μόνο τὰ παιδιά ποὺ ἦταν τότε ἀπὸ ἑνὸς μέχρι δεκαεσσάρων χρονῶν καὶ δηλώθηκαν. Ἐμειναν ὅμως ἐλάχιστοι, γιατί ἄλλα πέθαναν ἀπὸ φυσικὸ θάνατο καὶ ἄλλα ἀπὸ τὴν πανούκλα. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ ἀπόγονοὶ των δὲν ἀπολαμβάνουν τὰ προνόμια τῆς καταγωγῆς των, ἀπὸ τὴν ἀμέλεια ποὺ ἔδειξαν στὴν παραπάνω διαταγή, ὕστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια θὰ σβύσει αὐτὸς ὁ στρατὸς τῶν προνομιούχων. Γι' αὐτὸ ἡ Γαληνότητά σας δὲν πρέπει με κανένα τρόπο νὰ στηρίξει σ' αὐτὸν ἐλπίδες· γιατί ἐκτὸς ποὺ ἔμειναν ἐλάχιστοι δὲν ἔχουν καὶ πολλὴ ἐκτίμηση.

Στὸν ἀριθμὸ αὐτὸ συμπεριλήφθηκαν καὶ μερικοὶ λόχοι πολιτοφυλακῆς. Στὸ χέρι τῶν ἀντιπροσώπων σας εἶναι νὰ ἀναδιοργανώσουν τὸ στρατὸ αὐτὸ καὶ θέλω νὰ πιστεύω πῶς, ἂν πάντοτε ἐκλέγουν τοὺς καλύτερους καὶ τοὺς πιὸ ἔμπειρους ἀπὸ τὸν τόπο, θὰ γίνουν πολὺ καλύτεροι ἀπὸ τοὺς προνομιούχους. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ στηριχτοῦν σ' αὐτοὺς ἐλπίδες· γιὰ τὴν ἀμύνα τῶν φρουριῶν. Γιὰτὶ ὅχι μόνο ὁ ἀριθ-

oltre che la quantità non è di molta consideratione, io non saprei di divotione, e fede promettere alcuna cosa alla Sertà Vra.

Vi è ancora un altro ordine di gente comprese in questo numero, situate alle Marine sotto li Castelli Gerapetra: Piriottissa: Seleno: Chissa mo: Apicorno: Milopotamo, et Mirabello, le quali, ritrovandosi essenti da galee, et d'ogni altra gravezza personale, sono state obligate dal detto Illmo Foscari alla difesa di detti Castelli, li quali, essendo essi ancora stati descritti nelli ruoli delle ordenanze, passano sotto la disciplina, et essercitatione di quei Capitani Italiani, che di tempo in tempo le sono assignati, delle qual genti non si deve farne maggior fondamento di quello che ragionevolmente, si può di tutta questa sorte di Militia.

Il resto veramente della Contadinanza del Regno, è stato descritto all' obbligo dell' angarie personali, et ne i ruoli di Galeotti, et si come il numero non eccede li 30 m, così non voglio restar di dirle, che come a gli privilegiati, et ordenanze è necessario haver molto riguardo, per ridurli nelle galee, avanti ogni

μός των είναι ἀσήμαντος μὰ οὔτε καὶ μπορῶ νὰ ὑποσχεθῶ πὼς θὰ εἶναι πιστοὶ καὶ ἀφοσιωμένοι στὴ Γαληνότητά σας.

Εἶναι ἀκόμα μιὰ ἄλλη κατηγορία ἀνθρώπων, ποὺ περιλαμβάνονται σ' αὐτὸ τὸν ἀριθμὸ ἐκεῖνοι ποὺ κατοικοῦν στὶς παραλίες τῶν καστελιῶν τῆς Γεράπετρας, τῆς Πυργιώτισας, τοῦ Σελίνου, τῆς Κισάμου, τοῦ Ἀποκορώνου, τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τοῦ Μεραμπέλου. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐξαιροῦνται ἀπὸ τὶς γαλέρες καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλη προσωπικὴ ἐπιβάρυνση. Ὑποχρεώθηκαν ὅμως ἀπὸ τὸν παραπάνω ἐκλαμπρότατο Φοσκαρίνι νὰ ὑπερασπίζονται τὰ καστέλια αὐτά. Τοῦτοι εἶναι γραμμένοι ἀκόμη στοὺς καταλόγους τῆς πολιτοφυλακῆς καὶ ὑπάγονται στὴν πειθαρχία καὶ στὶς ἀσκήσεις τῶν ἰταλῶν ἀξιωματικῶν, ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ. Καὶ στοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς δὲν πρέπει νὰ στηρίζονται περισσότερες ἐλπίδες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ δικαιολογημένα μπορεῖ νὰ στηρίξει κανένας σὲ τέτιον εἶδους στρατό.

Οἱ ὑπόλοιποι χωρικοὶ τοῦ Βασιλείου εἶναι καταγραμμένοι στὶς προσωπικὲς ἀγγραφεῖς καὶ στοὺς καταλόγους τῶν γαλεότων. Ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς δὲν ξεπερνᾷ τὶς 30 χιλιάδες, δὲν παραλείπω νὰ σᾶς ἀναφέρω ὅτι ὅπως στοὺς προνομιοῦχους καὶ στὴν πολιτοφυλακὴ ἔτσι καὶ γι' αὐτοὺς γιὰ νὰ ἐπιστρατευτοῦν γιὰ τὶς γαλέρες εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθεῖ

publicatione; et effetto di guerra; altrimenti al sicuro non si potrà farlo, poiche, essendo appresso loro il nome di galea molto abliorito, sopportarebbono volentieri più tosto ogn' altro grave peso, che il pensare di dover esser applicati a tal servitio. Il ch'è causa, che molti si mostrano disubidienti, si come per isperienza, se n' è veduto essemplio in tempo mio l' anno 1592 nell' occasione dell' armare delle due galee ordenarie di quella Città: Veniera e Cornera; che non volendo, per modo alcuno, ridursi li galeotti, cavati a sorte, io convenni, per la maggior parte a viva forza mandarli a ritenere, et condur al servitio: Il medesimo veggo esser accaduto l' anno presente nell' Armare delle galee delli Govri di quella Città, perche (come dico) non volendosi ridurre li galeotti al servitio volontariamente, si è convenuto usar un poco di violenza, et affine, che la Sertà Vra con sicuro fondamento possa discernere il stato di questo negotio, e quello che la può sperare in simili occasioni da quella contadinanza, non voglio restar di dirle particolare il modo con il quale si è convenuto procedere in questa occasione. Ne i primi adunque

μεγάλη προσοχή, πρὶν ἀπὸ κάθε δημοσίευση καὶ κάθε πολεμικὴ ἐνέργεια. Ἀλλοιῶς ἀσφαλῶς δὲν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιστρατευτοῦν. Γιατὶ σ' αὐτοὺς ἡ λέξις γαλέρα εἶναι ἀπεχθέστατη καὶ θὰ ἀνέχονταν μὲ εὐχαρίστηση κάθε ἄλλη ἐπιβάρυνση παρὰ τὴ σκέψη πὼς πρέπει νὰ ὑπηρετήσουν σ' αὐτὴ τὴν ὑπηρεσία. Γι' αὐτὸ πολλοὶ ἀπειθοῦν, ὅπως ξέρομε ἀπὸ πείρα. Καὶ στὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας μου, τὸ ἔτος 1592, παρουσιάστηκε τέτιο παράδειγμα, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐξοπλιστοῦν οἱ δυὸ τακτικὲς γαλέρες τῆς πόλης ἐκείνης, ἡ Βενιέρα καὶ ἡ Κορνέρα. Τότε οἱ γαλεότοι ποὺ βγῆκαν μὲ κλῆρο δὲν ἤθελαν μὲ κανένα τρόπο νὰ παρουσιαστοῦν. Γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκα νὰ στείλω νὰ τοὺς συλλάβουν καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσουν μὲ τὴ βία στὴν ὑπηρεσία. Τὸ ἴδιο βλέπω ἔγινε καὶ τοῦτο τὸ χρόνο, ὅταν ἐξόπλισαν τὶς γαλέρες τῶν διοικητῶν τῆς πολιτείας ἐκείνης. Γιατὶ, ὅπως λέγω, δὲν ἤθελαν οἱ γαλεότοι νὰ προσέλθουν στὴν ὑπηρεσία μὲ τὴ θέλησή τους, καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ χρησιμοποιοῦν λίγη βία. Γιὰ νὰ μπορέσει ἡ Γαληνότητά σας νὰ σχηματίσει μιὰ ἀσφαλῆ ἰδέα γιὰ τὴν κατάσταση αὐτὴ καὶ γιὰ κεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ ἐλπίζει ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς αὐτοὺς σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, δὲν παραλείπω νὰ σᾶς ἀναφέρω λεπτομερειακὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀναγκάστηκα νὰ ἐνεργήσω σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση. Στὶς πρώτες λοιπόν,

del mese di Marzo passato, mentre io mi ritrovavo nel territorio per la visita de casali infetti, piacque all' Illmo Sr Provr Gnal di mandarmi copia delle lettere di Vra Sertà di xi Febraro precedente, quali dicevano, che tenendosi aviso dal Clmo Bailo in Costantinopoli, che le provisioni d' Armata per tempo nuovo si erano molto ingagliardite, et, che si teneva per fermo, che uscira armata di cento, e più galee oltre le guardie, e di leventi, che, si accresceria di molto il numero, le era parso necessario dargline aviso se ben si persuadevo che' l detto clmo Bailo, gli ne avesse dato notitia; dicendogli, per ciò, che, se avesse inteso per gli avisi, che gli fussero dati da detto Bailo, che fussero per uscire le cento galee da Constli o intorno a questo numero, dovesse armare a primo tempo quanti più potesse delli Arsili, che s' attrovavano in quel Regno, tenendo in tanto preparate tutte le cose necessarie al bisogno. Il qual aviso, si come fu stimato di molta consideratione, così diede a me causa di scrivere a sua Sigria Illma che quando avesse conosciuto potersi valere in al-

τοῦ περασμένου μάρτη, πού βρισκόμουνα στην περιοδεία μου, γιὰ νὰ ἐπισκεφτῶ τὰ μολυσμένα (ἀπὸ τὴν πανούκλα) χωριά, εὐαρεστήθηκε ὁ ἐκλαμπρότατος Γενικὸς Προβλεπτὴς νὰ μοῦ στείλει ἀντίγραφο τῶν ἐγγράφων τῆς Γαληνότητάς σας τῆς 11 τοῦ περασμένου φεβρουαρίου. Τὰ ἐγγράφα αὐτὰ ἔλεγαν, ὅτι σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ ἐκλαμπρότατου Βαίλου στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ ἐτοιμασίες τοῦ στόλου (τοῦ τουρκικοῦ) γιὰ τὴν καινούργια περίοδο ἦταν πολὺ μεγάλες καὶ ὅτι θεωροῦνταν βέβαιη ἡ ἔξοδος τοῦ στόλου αὐτοῦ, μὲ ἑκατὸ καὶ περισσότερες γαλέρες, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φυλακίδες καὶ τὰ πειρατικά, πού θὰ μεγαλώσουν πολὺ τὸν ἀριθμὸ. Θεώρησε λοιπὸν ἀπαραίτητο νὰ τὸν πληροφορήσει γι αὐτό — παρ' ὅλο πὺν εἶχα πεισθεῖ πὺς ὁ ἐκλαμπρότατος αὐτὸς Βαῖλος τοῦ εἶχε ἀναφέρει σχετικά — λέγοντάς του, ὅτι ἐὰν εἶχε σχηματίσει τὴ γνώμη, ἀπὸ τὶς πληροφορίες πὺν τοῦ ἔδωσε ὁ ἴδιος Βαῖλος, πὺς θὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη οἱ ἑκατὸ γαλέρες ἢ γύρω στὸν ἀριθμὸ αὐτό, ὅφειλε νὰ ἐξοπλίσαι μὲ πρώτη εὐκαιρία ὅσο πὺν πολλὰς γαλέρες (:) μπορούσε, ἀπὸ ἐκεῖνες πὺν βρισκόταν στὸ Βασίλειο καὶ νὰ ἐτοιμάσει ὅλα τὰ ἐφόδια, πὺν χρειάζονται γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ἡ πληροφορία αὐτή, πὺν θεωρήθηκε σπουδαιότατη, μοῦ ἔδωκε ἀφορμὴ νὰ γράψω στὴν ἐκλαμπρότητά του, ὅτι στὴν περίπτωσι πὺν θὰ τοῦ παρουσιαζόταν ἀνάγκη νὰ μὲ χρησιμοποιοῦσι γιὰ ὅτιδήποτε,

cuna cosa della persona mia, me ne avesse fatto cenno, che di subito sarei ritornato nella Città, ma, se anco ella avesse giudicato necessario ch' io facessi li ruoli, et mandassi dentro li galeotti, haverei essequita molto volentieri la sua intentione: onde, si come all' hora hebbi in risposta di non esserne bisogno, così dopo alquanti giorni mi ricercò a dover far li ruoli de galeotti, a quali havendo dato di mano in poco spatio di tempo rassegnai quelli di cento e trenta casali in circa, ma perche in questo mentre fui avisato, che il Clmo Mr Anto di Cavalli, mio successore, si era imbarcato sopra il Galion Forniello, e si stava di giorno in giorno aspettando, deliberai il terzo giorno di Aprile di ritornarmene nella Città dove havendo ritrovato lettere dell' Illmi ssri Baili in Constantinopoli: Zane et Veniero; pur di xi di Febraro, direttive a quel Reggimento, a Capo e Provr Gnale, che ci davano conto che delle cose dell' Armare non mi restava più dubbio, che il Capo non fosse per uscire coll' Armata, la quale si teneva, che oltre le guardie e li Vascelli di Barberia, che già erano stati mandati a chiamare, saria di cento galee armate di

ζήτημα, νὰ μὲ εἰδοποιήσει, γιὰ νὰ ἐπιστρέψω ἀμέσως στὴν πόλη. Ἄν ὅμως θεωροῦσε ἀναγκαῖο νὰ κάμω ἐγὼ τὴ στρατολογία καὶ νὰ στείλω στὴν πόλη τοὺς γαλεότους, θὰ ἐκτελοῦσα εὐχαρίστως τὴν ἐντολή του. Μοῦ ἀπάντησε τότε πὺς δὲν ἦταν ἀνάγκη. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ μερικὲς ἡμέρες μοῦ ἐζήτησε νὰ κάμω τὴ στρατολογία τῶν γαλεότων. Μέσα σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τότε πὺν ἄρχισα, ἔκαμα τὴν ἀπογραφή τους σὲ ἑκατὸν τριάντα χωριά. Ἐπειδὴ ὅμως στὸ μεταξὺ πληροφορήθηκα πὺς ὁ διάδοχός μου ἐκλαμπρότατος Μαρκαντώνιο Ντὶ Καβάλι εἶχε ἐπιβιβαστεῖ στὸ γαλιόνι Φορνιέλο καὶ τὸν περίμεναν ἀπὸ μέρα σὲ μέρα, ἀποφάσισα νὰ ἐπιστρέψω στὴν πόλη στὶς τρεῖς τοῦ Ἀπρίλη. Ἐκεῖ βρῆκα ἐπιστολὰς ἀπὸ τοὺς ἐκλαμπρότατους κυρίους Βαῖλους στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Τζάνε καὶ τὸ Βενιέρο, τῆς 11 ἐπίσης φεβρουαρίου, ἀπευθυνόμενες στὴν Κυβέρνησι ἐκείνη, στὸν Καπετάνιο καὶ στὸ Γενικὸ Προβλεπτὴ, πὺν ἀναφέρον γιὰ τὴν ὑπόθεσι τοῦ ἐξοπλισμοῦ (τοῦ τουρκικοῦ στόλου). Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ δὲν μοῦ ἔμεινε πὺν καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἀρχηγός τοῦ στόλου δὲν θὰ ἔβγαине μὲ τὸ στόλο, πὺν ὑπῆρχε ἡ γνώμη ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φυλακίδες καὶ τὰ πλοῖα τῆς Μπαρμπερίας πὺν εἶχαν κιόλας στείλει νὰ τὰ φέρουν, θὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἑκατὸ γαλέρες, ἐξοπλισμένες μὲ καινούργια ἐξάρτια, ἢ καὶ λιγότερες,

nuovo, et forse meno, se ben la fama era di maggior numero; et essendo appresso in quei giorni giunto alla Canea il detto I^{lmo} Zane, che in conformità, ci scrisse, che nell' Arsenal e continuava il Capo del Mare con molta assiduità in far lavorar, per cavar cento galee straordinarie, a tempo nuovo, se ben si diceva d' vantaggio, ma, che poteva essere, che non fossero tante, si ridussero tutti quei Ill^{mi} sigri, et io, insieme per consigliare, se fosse bene dar principio all' Armare di quelle galee, perche si come il negotio portava seco molte difficoltà, così corrispon- dendo gl' avisi da Constantinopoli colla commissione di V^{ra} Ser- tà, non si dovea per alcun modo diferire, et tanto di più, quan- to, che potevasi facilmente comprendere, che fosse necessario, a tempo debito unire quelle galee con il resto dell' Armata di V^{ra} Sertà affine, che con il mezzo della riputatione, s' havesse potuto divertire l' entrare della Turchesca in Golfo; oltre molti altri inconvenienti, e pregiudicij, che per ciò sarebbero seguiti.

S' aggiunse ancora a molte altre considerationi questa, che mentre l' ordine di V^{ra} Sertà di Armare non era ritrattato; ma

παρ' ὅλο πού ἡ φήμη ἔλεγε περισσότερες. Τὶς μέρες ἐκεῖνες ἔφθασε στὰ Χανιά ὁ παραπάνω ἐκλαμπρότατος Τζάνε. Αὐτὸς μᾶς ἔγραψε ἐπί- σης ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Ναυτικοῦ ἐξακολουθοῦσε τὴν ἐργασία στὸν ταρ- σανᾶ μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια, γιὰ νὰ ἐτοιμαστοῦν ἑκατὸ ἑκτακτες γαλέ- ρες γιὰ τὴ νέα περίοδο, ἂν καὶ γινόταν λόγος γιὰ περισσότερες, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν καὶ τόσες. "Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ἐκλαμπρότατοι κύρι- οὶ καὶ ἐγὼ συγκεντρωθήκαμε γιὰ νὰ δώσουμε τὴ γνώμη μας ἂν ἔπρεπε νὰ ἀρχίσει ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν γαλερῶν ἐκείνων· γιατί, ἂν καὶ τὸ ζήτη- μα τραβοῦσε μαζί του πολλὲς δυσκολίες, δὲν ἔπιτρεπόταν καμιά καθυ- στέρηση, ὥστερα ἀπὸ τὶς πληροφορίες πού ἦλθαν ἀπὸ τὴν Κωσταντι- νούπολη καὶ τὴν ἐντολὴ τῆς Γαληνότητάς σας. Πολὺ περισσότερο δὲ πρὶν, ὅπως ἦταν εὐκόλο νὰ ἐννοηθεῖ, θὰ ἔπρεπε οἱ γαλέρες ἐκεῖνες νὰ ἐνωθοῦν τὸν κατάλληλον καιρὸ μὲ τὶς ὑπόλοιπες τοῦ στόλου τῆς Γαλη- νότητάς σας, ὥστε μὲ τὴ φήμη νὰ μπορέσουν νὰ ἀποτρέψουν τὴν εἴ- σοδο τοῦ τουρκικοῦ στόλου στὸν Κόλπο· ὡς καὶ πολλὲς ἄλλες βλάβες καὶ ζημιές, πού θὰ ἐπακολουθοῦσαν.

Στὶς πολλὲς ἄλλες ἀπόψεις προστέθηκε ἀκόμη καὶ τούτη: Ἀφοῦ ἡ διαταγὴ τῆς Γαληνότητάς σας γιὰ ἐξοπλισμὸ δὲν ἀκινώθηκε μὰ ἐπιβε-

) Ἀδριατικὴ θάλασσα.

comprobat da gl' avisi de Constantinopoli, non aspettava a noi se non la debita essecutione; tuttavia furono differite tanto le provisioni delle genti da remo, et da spada, che si ridusse il ne- gotio fino a gl' ultimi d' Aprile, al qual tempo essendo sopra- giunti nuovi, et sicuri avisi, che il Capo del Mare sollecitava grandemente l' uscir con l' Armata, venne in resolutione l' Illmo Sig. Provr G^{nal} di andar in persona a far il resto delli ruoli, et mandar li galeotti nelle galee. Per il che entrato nel territorio, diede ordine, che tutti quelli del contado, che restavano a rollar- si dovessero passare alla presentia sua; et si come capitavano le genti di un casale, venivano descritti, iusta l' ordenario, tutti quelli, che dalli 15 fino alli 50 anni, le parevano esser più di- sposti, e meglio atti al servitio, et dopo, conforme alla Caratta- da, ne faceva elettione, quali subito si facevano entrare ne i ma- gazeni overo chiese, dove ridutti al n^{ro} di cinquanta, sessanta, e cento per volta, acciò non fuggissero, erano imediate legati a due a due, a braccio con braccio, et sotto la custodia di privile- giati, et di qualche numero di cavalli, condutti indifferentemen-

βαιώθηκε μὲ τὶς εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Κωσταντινούπολη δὲν ἔμενε σὲ μᾶς παρὰ ἡ ἐκτέλεση πού ἔπρεπε. Καὶ ὅμως ἡ στρατολογία τῶν ἀνδρῶν γιὰ τὸ κουλί καὶ γιὰ τὸ σπαθὶ καθυστέρησε πολὺ, μέχρι τὸ τέλος τοῦ Ἀπρίλη. Τότε ἔφθασαν νέες καὶ ἀσφαλεῖς πληροφορίες, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ὁ ἀρχηγὸς ταῦ στόλου κατέβαλε κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἐξοδό του μὲ τὸ Στόλο. Ὑστερ' ἀπ' αὐτὸ ὁ κ. Γενικὸς Προβλεπτὴς κατὰληξε στὴν ἀπόφαση νὰ μεταβεῖ ὁ ἴδιος προσωπικὰ γιὰ νὰ στρα- τολογήσει τοὺς ὑπόλοιπους γαλεότους καὶ νὰ τοὺς στείλει στὶς γα- λέρες. Μόλις πῆγε ἔξω ἔδωκε διαταγὴ νὰ παρουσιαστοῦν μπροστά του, ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἐπρόκειτο νὰ στρατολογηθοῦν. Καὶ ἔτσι πού κατέβαιναν καὶ παρουσιαζόταν οἱ ἄνδρες ἐνὸς χωριοῦ, ἐγραφόταν, ὅπως συνήθως, ὅλοι ἐκεῖνοι πού, ἀπὸ 15 μέχρι 50 χρονῶν, τοῦ φαι- νόταν πὼς εἶναι πιὸ διαθέσιμοι καὶ πιὸ κατάλληλοι γιὰ τὴν ὑπη- ρεσία. Ἐπειτα γινόταν ἡ ἐκλογὴ σύμφωνα μὲ τὰ καράτια πού εἶ- χε ὁ καθένας¹⁾. Ἀμέσως τοὺς ἔβαζαν μέσα στὶς ἀποθήκες ἢ στὶς ἐκ- κλησίες ὅπου, ἅμα γινόταν πενήντα, ἐξήντα καὶ καμιά φορὰ ἑκατό, τοὺς ἔδεναν ἀμέσως δυὸ-δυὸ, χέρι μὲ χέρι γιὰ νὰ μὴ φύγουν· καὶ μὲ τὴν κουστοδία τῶν προνομιούχων καὶ μερικῶν ἀλόγων τοὺς ὀδηγοῦσαν

¹⁾ Κάθε σεφβενταρία εἶχε, ὡς εἶναι γνωστὸ, 24 καράτια.

te nelle galee: et con quest' ordine, fu proceduto, quasi in tutto il Territorio di Candia; et, se bene esso Illmo sigr Provr Gnale, non mancasse di ogni fatica, sollecitudine e diligenza, tuttavia non puote operar tanto, che non le convenisse ritardar nel territorio fino alli primi del mese di Zugno.

In quest' occasione di armare, occorse ancora, che alcuni casali si mostrarono disubidienti, essendo fuggite le genti alla montagna, de quali sette contadini del Casal Vorissa, furono condannati alla catena. Quelli veramente delli casali Piccidia, e Monocoro, si ridussero con barche sopra il scoglio di Gaudo, detto Paximachi dalla parte di mezzo giorno dell' Isola; ne fino al mio partire di quella Città comparsero all' obediienza; non so però, se il tempo e li disaggi, che haveranno provato sopra quel scoglio, gl' abbino fatto mutar proposito. Successe di più, che un Contadino del Casal Annopoli, essendoli tocca la sorte, per disperatione, si sia da se stesso impiccato per la gola:

Dalle qual tutte cose, si può facilmente comprendere, che quando occorresse a Vra Sertà in altri bisogni valersi delle gen-

μὲ ἀδιαφορία στὶς γαλέρες. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐγίνε ἡ στρατολογία σ' ὁλόκληρη σχεδὸν τὴν περιφέρεια τοῦ Χάντακα. Καὶ παρ' ὅλο πού δὲν παράλειψε ὁ ἐκλαμπρότατος ἐκεῖνος Γενικὸς Προβλεπτὴς νὰ καταβάλλει κάθε κόπο, κάθε φροντίδα καὶ κάθε ἐπιμέλεια δὲν μπόρεσε νὰ ἐργασθεῖ τόσο πού νὰ μὴν ἀναγκαστεῖ νὰ καθυστερήσει στὴν ὑπαιθρο ὡς στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰούνη.

Κατὰ τὴ στρατολογία ἐκεῖνη μερικὰ χωριὰ ἔδειξαν ἀνυπακοὴ καὶ οἱ κάτοικοι φύγαν στὰ βουνά. Ἀπὸ τὸ χωριὸ Βορίζα καταδικάστηκαν ἐπὶ τὴν ἀλυσίδα. Ἀπὸ τὰ χωριὰ Πιτσιδία καὶ Μονόχωρο ἔφυγαν μὲ βάρκες καὶ πῆγαν σ' ἓνα ξερονήσι τῆς Γαύδου ὀνομαζόμενο Παξιμάδι, στὸ νότιο μέρος τοῦ νησιοῦ. Μέχρι τότε πού ἔφυγα ἀπὸ τὴν πόλη ἐκεῖνη¹ δὲν εἶχαν γυρίσει στὴν ὑπακοή. Δὲν ξέρω δὲ ἂν ὁ καιρὸς καὶ οἱ κακυχίες πού θὰ δοκιμάσουν πάνω σ' αὐτὸ τὸ ξερονήσι θὰ τοὺς ἀναγκάσουν ν' ἀλλάξουν γνώμη. Ἐγίνε ἀκόμη καὶ τοῦτο: Ἕνας χωρικὸς ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀνώπολη πού κληρώθηκε, στὴν ἀπελπισία του κρεμάστηκε μονάχος του ἀπὸ τὸ λαιμό.

¹ Ἀπὸ ὧν αὐτὰ μπορεῖ εὐκολὰ νὰ καταλάβει κανένας, ὅτι ὅταν παρουσιαστοῦν ἄλλες ἀνάγκες καὶ χρειαστεῖ ἡ Γαληνότητά σας νὰ χρησι-

¹) Τὸ Χάντακα.

ti di quel contado, ella non potesse così leggermente farlo: et queste difficoltà non solamente, ho scoperto nell' occasione dell' armare; ma ancora per le angarie; che con tutto che restino debitori di molte, non però vogliono sentire l' obbligo, et la servitù della persona; il che dà causa a suoi Rappresentanti di procedere alle volte a rigorose demonstrationi; ma quello, che più importa è, che non è possibile ne anco per segno di demonstratione apparente, ridurre alle marine le ordinanze, ne meno li privilegiati, poiche pretendono, che più le importi il tagliar li orzi: la fava: li formenti: e le vindemie di vini, che dimostrarsi per difesa del sbarco. E questi loro pensieri sono fomentati da altri interessi che all' importanza della causa, et alla loro conservatione, non sono di niuna sorte di consideratione, si come l' isperienza di quattro anni mi l' ha dimostro, et in particolare di questo presente, che, con tutto che dall' Illmo sr Bailo in Constantinopoli, si hebbero quasi sicuri avisi, che 'l Capo del mare del sr turco havesse pensiero di andar coll' Armata sopra quel Regno, si è

μποιήσει τοὺς ἀνθρώπους ἐκεῖνου τοῦ τόπου, δὲν θὰ μπορέσει τόσο εὐκολὰ νὰ τὸ κάμει. Καὶ τὶς δυσκολίες αὐτὲς δὲν τὶς ἀντιλήφτηκα μόνο τώρα μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς στρατολογίας τῶν γαλεότων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴ στρατολογία γιὰ τὶς ἀγγαρεῖες. Παρ' ὅλο πού χρεωστοῦν πολλές ἀγγαρεῖες δὲν θέλουν ν' ἀκούσουν γιὰ τὴν ὑποχρέωση αὐτὴ καὶ γιὰ τὴν προσωπικὴ δουλεία. Αὐτὸ δίδει ἀφορμὴ στοὺς ἀντιπρόσωπούς σας νὰ καταφεύγουν καμιά φορὰ σὲ αὐστηρὰ μέτρα. Μὰ ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει περισσότερο εἶναι τοῦτο: Δὲν εἶναι δυνατόν, οὔτε γιὰ φαινομενικὴ ἐπίδειξη, νὰ ὀδηγηθεῖ στὶς παραλίες ἡ πολιτοφυλακὴ οὔτε καὶ οἱ προνομιοῦχοι, γιὰτὶ ἰσχυρίζονται πὼς ἐνδιαφέρονται περισσότερο νὰ θερίσουν τὰ κριθάρια, τὰ κουκιά, τὰ σιτάρια καὶ νὰ τρυγήσουν τ' ἀμπέλια παρὰ νὰ κάνουν γυμνάσια γιὰ τὴν ἄμυνα ἀπὸ τὶς ἀποβάσεις. Καὶ οἱ σκέψεις τῶν αὐτῶν ὑποθάλπονται ἀπὸ ἄλλα συμφέροντα, πού δὲν ἔχουν καμιά ἀξία, ἂν συγκριθεῖ ἡ σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος μὲ τὸ σεβασμὸ τῶν συμφερόντων αὐτῶν, ὅπως μοῦ ἀπόδειξε ἡ πείρα τεσσάρων χρόνων καὶ ἰδιαίτερα σήμερα, ὅποτε, παρ' ὅλο πού ὁ ἐκλαμπρότατος κ. Βάϊλος ἔδωσε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀσφαλεῖς σχεδὸν πληροφορίες, ὅτι ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στόλου σκεπτόταν νὰ ἐκστρατεύσει μὲ τὸ στόλο κατὰ τοῦ Βασιλείου ἐκεῖνου

provata molta fatica nel far ridurre qualche numero di quelle genti nella Città; anzi, che se non si fossero interposti quei nobili, e cavallieri, con prendersi carico di fare otto, diece, e chi venti huomeni da spada per cadauno, senza dubbio, il negotio, haverebbe incontrato molte difficoltà.

In questo sforzo adunque di provisione, ch' è stato uno delli maggiori che si potesse fare, quando anco si fosse venuto a cimento d' altra consideratione, fra le ordenanze, e privilegiati che si fecero venir nella Città, da quel territorio, et da Gerapetra sotto la scorta di D. Horatio Longo Govr e di D. Giorgi Mormori Sgr, et quei de Nobeli, il numero non eccedeva li tre mille, parte de quali erano armati di arco, e frezze, parte di certi archibusi longhi, et un' altra parte venne del tutto disarmata; Dimodo, che per occasione della mostra, fu necessario servirsi delli archibusi, e picche delle munitioni. Le ordenanze veramente, e privilegiati, per ordine di quei ssri Illmi furono spesate del danaro publico a ragion di quattro, o cinque gazette, per testa al

χρειάστηκε νὰ καταβληθοῦν μεγάλοι κόποι, γιὰ νὰ στρατολογηθοῦν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους καὶ νὰ ὀδηγηθοῦν στὴν πόλη. Ἄν μάλιστα δὲν μεσολαβοῦσαν οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ ἱππότες, ποὺ ἀνάλαβαν τὴν ὑποχρέωση νὰ παρουσιάσουν ὀκτώ, δέκα ἢ εἴκοσι ἄνδρες τοῦ σπαθιοῦ ὁ καθένας, θὰ παρουσιαζόταν, χωρὶς ἀμφιβολία, πολλὲς δυσκολίες στὴν ὑπόθεσις αὐτή.

Παρ' ὅλη τὴν προσπάθεια, λοιπόν, γιὰ τὴ στρατολογία, ποὺ ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ μεγάλες ποὺ μποροῦσε νὰ καταβάλει κανένας, ὅταν μάλιστα θὰ ἐπερχόταν ἡ κρίσις τοῦ ἄλλου ζητήματος, οἱ ἄνδρες τῆς πολιτοφυλακῆς καὶ οἱ προνομιούχοι ποὺ συγκεντρώθηκαν στὴν πόλη ἀπὸ τὴν περιφέρεια αὐτὴ καὶ ἀπὸ τὴν Ἱεράπετρα, μὲ τὴ συνοδεία τοῦ διοικητῆ Ὁράτιου Λόγκο καὶ τοῦ Γιώργη Μόρμωρη καὶ τῶν εὐγενῶν ἐκείνων, δὲν ὑπερβαίνουν τὶς τρεῖς χιλιάδες. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ὀπλισμένοι μὲ τόξα καὶ ἀκόντια, μερικοὶ μὲ κάτι μακρὰ ἀρκομπούζια καὶ οἱ ἄλλοι ἦλθαν ὀλωσδιόλου ἄοπλοι. Ἔτσι, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπιθεώρησης χρειάστηκε νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ ἀρκομπούζια καὶ τὰ δόρατα τῶν ἀποθηκῶν. Τὰ ἔξοδα γιὰ τὴ συντήρηση τῶν πολιτοφυλάκων καὶ τῶν προνομιούχων, κατὰ διαταγὴ τῶν ἐκλαμπρότατων ἐκείνων κυρίων, πληρώθηκαν ἀπὸ τὰ δημόσια χρήματα, τέσσερις ἢ πέντε γαζέτες

¹⁾ Στὸ Χάντακα.

giorno, et da nobili e feudati, li condutti da loro, e ben trattati, senza alcun interesse di Vra Sertà. Tuttavia passati alcuni pochi giorni parendo a quelle genti di esser ristretti in molta servitù, cominciarono a balbotare, et a poco a poco a uscire della Città, senza alcuna licentia: Di maniera, che, se per il passar dell' Armata a basso, non se gli avesse allargata la mano, sarebbe stata materia difficile poterli più lungamente trattenerne, se non con modi, e segni di violenza; Fu fatta anco fare una diligente rassegna di tuttil populo della Città, per vedere in che stato, si ratrovavamo di gente da spada (di che io n'ebbi la cura) per ciò, che essendo per occasione del contagio morti cinque delli sei colonelli delli sestieri, quasi tutti li capi da cento, et ufficiali, erano quelle ordenanze passate in gran disordine e confusione: onde (eccettuati li Nobili) trovai in tutto mille novecento persone da fatti, et la maggior parte senz' arme: delli quali quattrocento cinquanta absentì, per essere (come dicevano) in viaggio con vascelli, e colle galee di Vra Sertà nella qual rassegna, io convenni rollar, etiam li bastasi, perche quando fussero stati esclusi,

ἡμερήσια γιὰ τὸν καθένα. Οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ φεουδάρχες πλήρωσαν τὰ ἔξοδα ἐκείνων ποὺ ὀδήγησαν οἱ ἴδιοι, δίχως καμιά ἐπιβάρυνση τῆς Γαληνότητάς σας. Παρ' ὅλ' αὐτά, ὅταν περάσαν μερικὲς ἡμέρες, σχηματίσαν τὴ γνώμη οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ πὼς περιέσαν σὲ μεγάλη σκλαβιά: ἄρχισαν νὰ μουρμουρίζουν καὶ σιγὰ-σιγὰ νὰ βγαίνουν ἀπὸ τὴν πόλη, δίχως καμιά ἄδεια. Κι ἔτσι, ἂν δὲν χαλαρώνονταν ἡ αὐστηρότητα μὲ τὸ νὰ περάσει ὁ στόλος χαμηλά, δύσκολα θὰ μποροῦσε κανένας νὰ τοὺς κρατήσει περισσότερο, ἐκτὸς ἂν χρησιμοποιοῦσε τρόπους καὶ μέσα βί-ας. Διατάχτηκε νὰ γίνῃ ἐπίσης μιὰ ἐπιμελέστατη ἐπιθεώρηση ὁλόκληρου τοῦ λαοῦ τῆς πόλης, γιὰ νὰ δοῦμε σὲ ποιά κατάσταση βρισκόταν οἱ ἄνδρες τοῦ ξίφους (ποὺ εἶχα ἀναλάβει τὴ διοίκησή τους). Ἐπειδὴ εἶχαν ἀποθάνει ἀπὸ τὴν ἐπιδημία οἱ πέντε ἀπὸ τοὺς ἑξι συνταγματάρχες τῶν συνοικιῶν, ὡς καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐκατόνταρχοι καὶ οἱ ἀξιωματικοί, ἡ πολιτοφυλακὴ αὐτὴ εἶχε περιέσει σὲ μεγάλη ἀναρχία καὶ σύγχυση. Βρῆκα λοιπὸν (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς) ὅλους-ὅλους χίλιους ἑνακόσους ἄνδρες ἱκανοὺς: οἱ περισσότεροι ἦταν χωρὶς ὅπλα καὶ τετρακόσοι πενήντα ἀπουσίαζαν, γιὰτὶ βρέθηκαν (ὅπως ἔλεγαν) σὲ ταξίδι, μὲ τὰ πλοῖα καὶ τὶς γαλέρες τῆς Γαληνότητάς σας. Στὴν ἐπιθεώρηση αὐτὴ ἀναγκάστηκε νὰ συμπεριλάβω καὶ τοὺς βαστάζους, γιὰτὶ ἂν ἐξαι-

si sarebbe rimasto in pochissimo numero. E si come queste milizie avanti la peste, erano molto stimate, e per la qualità, e per la quantità loro, così al presente, quando si levassero intorno a duecento, o trecento giovani assai ben disposti di quelle botteghe, mercanti, e cittadini: Di tutto il resto più tosto, se ne potrebbe servire nel portar terreni alla muraglia, che nel maneggiar l' arcobuso, o picca.

Concludendo adunque il mio ragionamento sopra questa sorte di gente, dico, che quando la necessità porti seco, (il che Dio non voglia) di mandar fuori armata, per difesa delle cose di questo Sermo Dominio, si pensi di armar prima, che altrove, et anticipatamente, le galere nel Regno di Candia; usando quei mezzi, che sono stati, et si possono sempre usare contra quei contadini; non havendo alcun rispetto alla mata dispositione loro; non solo per non correr il rischio già detto di haverli per inimici, in tempo che non si possa più provvedere, ma per assicurar all' incontro di questa maniera la Sertà Vra di ricevere nella sua armata utile servitio; il che io mi vado figurando da quello, che ho sco-

ρούνταν θὰ μέναν ἐλάχιστοι. Καὶ ἐνῶ ὁ στρατὸς αὐτὸς πρὶν ἀπὸ τὴν πανούκλα εἶχε μεγάλη ἐκτίμηση καὶ ἀπὸ ἀποψη ποιότητος καὶ ἀπὸ ἀποψη ποσότητος, σήμερα, ἅμα ἀφαιρεθοῦν διακόσοι ἢ τριακόσοι νέοι ἀρκετὰ καλὰ γυμνασμένοι, ἐπαγγελματίες, ἔμποροι καὶ ἄστοί, ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι εἶναι περισσότερο κατάλληλοι νὰ κουβαλοῦν χῶματα στὰ τεῖχη παρὰ νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ ἀρκομπούζιο καὶ τὸ δόρυ.

Συγκεφαλαιώνοντας, λοιπόν, τὸ λόγο μου σχετικὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς, λέγω ὅτι, ὅταν παρουσιαστῇ ἀνάγκη (ὁ θεὸς νὰ μὴν τὸ θελήσει) νὰ σταλεῖ ἔξω στόλος, γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς γαληνότητος αὐτῆς κτήσης, πρέπει νὰ ἐξοπλιστοῦνε πρῶτα, καὶ πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλου μέρους, οἱ γαλέρες τοῦ Βασιλείου τοῦ Χάντακα, χρησιμοποιώντας τὰ μέσα ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν καὶ μποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται πάντοτε κατὰ τῶν χωρικῶν ἐκείνων, χωρὶς κανένα σεβασμὸ στὶς παράλογες διαθέσεις των. Ὅχι μόνο γιὰ νὰ μὴ διατρέξουμε τὸν κίνδυνο ποὺ ἀνέφερα, νὰ τοὺς ἔχομε δηλαδὴ ἐχθρούς, ὅταν δὲν θὰ ὑπάρχει πιά καιρὸς γιὰ τὴ λήψη μέτρων, ἀλλὰ ἀντίθετα γιὰ νὰ ἀσφαλιστεῖ ἔσται στὴ Γαληνότητά σας ἡ προμήθεια χρήσιμης ὑπηρεσίας γιὰ τὸ στόλο της. Αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ συμβεῖ τὸ συμπεραίνω ἀπὸ ὅσα παρα-

perto l' anno presente, che possa succedere; che, se ben fino alli 7 Agosto ch' io parti di Candia, per commissione della Sertà Vra, per andar alla Canea, non erano parte delle galee uscite, del porto, ne affatto ispedite. tuttavia ridotti in quello della Suda all' obedientia del Clmo Mr Giermo Contarini Capo della guardia, non meno vigilante, et sollecito, che intelligente della professione, furono essercitate in maniera, che, quando il servitio publico havesse comportato ch' elle si fossero trattenute fuori quest' Invernata, si haverebbe a tempo nuovo havuta una banda di galee da potersi servire in tutte le occasioni:

Ma perche anco stimo necessario che la Sertà Vra resti informata del stato e conditione di quella contadinanza, non voglio lasciar di dirle, che per la maggior parte sono poveri e mendichi, et per il più dormono sopra la terra. Vivono con il lavorar de terreni, che ricevono da Cavallieri; con obbligo della semenza della terzaria, et dell' affitto di casa; ma debesì avvertire, che questo nome di terzaria, non è il vero terzo del raccolto; ma

τήρησα αὐτὸ τὸ χρόνο. Γιατί, παρ' ὅλο ποὺ ὡς στὶς 7 αὐγούστου, ποὺ ἔφυγα ἀπὸ τὸ Χάντακα γιὰ νὰ μεταβῶ στὰ Χανιά, γιὰ ὑπηρεσία τῆς Γαληνότητάς σας, δὲν εἶχε βγεῖ ἀπὸ τὸ λιμάνι ἡ μοῖρα τῶν γαλερῶν οὔτε καὶ εἶχεν ἐτοιμαστῇ καθόλου, ὅταν μπῆκαν στὸ λιμάνι τῆς Σούδας ὑπὸ τὴ διοίκηση τοῦ ἐκλαμπρότατου κ. Γερώνυμου Κονταρίνι, καπετάνιου τῆς φρουρᾶς, ποὺ δὲν εἶναι λιγότερο ἄγρυπνος καὶ προσεκτικὸς ἀπὸ ὅσο εἶναι ἔμπειρος στὸ ἐπάγγελμα, ἔκαμαν ἀσκήσεις τέτιες, πού, ὅταν θὰ τὸ ἐπέτρεπε ἡ δημόσια ὑπηρεσία νὰ παραμείνουν ἔξω αὐτὸ τὸ χειμῶνα, τὴ νέα περίοδο θὰ ἦταν μιὰ μοῖρα γαλέρες, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ προσφέρουν ὑπηρεσίες σὲ κάθε περίπτωση ἀνάγκης.

22. ΟΙ ΧΩΡΙΚΟΙ

Μὰ ἐπειδὴ θεωρῶ ἐπίσης ἀπαραίτητο νὰ πληροφορηθεῖ ἡ Γαληνότητά σας γιὰ τὴν κατάσταση καὶ τὶς συνθήκες ζωῆς τῶν χωρικῶν ἐκείνων, δὲν παραλείπω νὰ σᾶς ἀναφέρω ὅτι οἱ περισσότεροί εἶναι φτωχοὶ καὶ ζητιάνοι καὶ κοιμοῦνται τὸν περισσότερον καιρὸ πάνω στὸ χῶμα. Ζοῦν ἀπὸ τὴν καλλιέργεια τῶν χωραφιῶν ποὺ πέρνουν ἀπὸ τοὺς ἱππότες, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὑποχρέωση νὰ τοὺς δίνουν τὸ ἓνα τρίτο τῆς σοδειᾶς καὶ τὸ σπῖτι ποὺ θὰ μένουν. Πρέπει ὅμως νὰ πληροφορηθεῖτε ὅτι αὕτὴ ἡ ὀνομασία τριτάρικο δὲν εἶναι τὸ πραγματικὸ τρίτο

quello, che sotto questo pretesto è dicchiarito dal cavalliere; Dimaniera, che dovendo li contadini risponderli tanto, quanto le piace, le resta così poco, che a pena possono vivere. E perciò convengono rimaner in perpetua miseria, et afflittione.

Vi sono alcuni altri contadini, che, per lunghi possessi, e per livelli perpetui, hanno acquistato terreni, e case a gonicò. Questi non havendo così stretti obblighi vivono assai comodamente, et sotto questo nome di Gonicaro, che vuol inferire patroni de loro beni, sono assai inciviliti, e rispettati dagli altri; ma se a quelli, che sono miserissimi, dispiace l' angaria personale, ne voleno sentire le galee; questi, che si stimano maggiori, non è possibile persuadere; quali, si contenterebbono di sottomettersi ad ogni altro obbligo, per liberarsi da quelli; et è anco causa, che toccando ad alcuno di essi la sorte di galea, nè potendo sustituir in luoco suo, per via di andiscaro, come si faceva di prima, et

της σοδειᾶς, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ δηλώνει ὁ ἱππότης σὰν τρίτο¹. Ἔτσι, ἐπειδὴ εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ χωρικοὶ νὰ συμφωνοῦν τόσο ὅσο θέλουν οἱ ἱππότες, τοὺς μένει τόσο λίγο ποὺ μόλις κατορθώνουν νὰ ζοῦν. Καὶ γι αὐτὸ βρίσκονται σὲ διαρκῆ φτώχεια καὶ στενοχώρια.

Ὑπάρχουν μερικοὶ ἄλλοι χωρικοὶ ποὺ, μὲ τὴ μακροχρόνια κατοχὴ καὶ τὶς συνεχεῖς μισθώσεις, ἀπόκτησαν χωράφια καὶ σπίτια σὰν γονικά². Αὐτοὶ ζοῦν ἀρκετὰ ἀνετα, γιατί δὲν ἔχουν τόσο βαρεῖς ὑποχρεώσεις, καὶ μὲ τὸν τίτλο αὐτὸ γονικάροι, ποὺ σημαίνει κύριοι τῶν ἀγαθῶν τους, εἶναι ἀρκετὰ πολιτισμένοι καὶ σεβαστοὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἄν ὅμως δὲν ἀρέσει ἡ προσωπικὴ ἀγγραφεῖα σ' ἐκείνους ποὺ εἶναι ἀθλιέστατοι καὶ δὲν θέλουν ν' ἀκούσουν γιὰ γαλέρες, τοῦτοι, ποὺ θεωροῦνται ἀνώτεροι, εἶναι ἀδύνατο νὰ πεισθοῦν καὶ θὰ εὐχαριστοῦνταν νὰ ὑποβληθοῦν σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη ὑποχρέωση γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ἀγγραφεῖα καὶ τὴ γαλέρα. Τοῦτο εἶναι ἐπίσης ἀφορμὴ καὶ ὅταν ρίξει κανένα ἀπ' αὐτοὺς ἡ τύχη του στὴ γαλέρα, μὴ μπορῶντας νὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ ἀντισκάρο³, ὅπως γινόταν πρὶν ἀπὸ μιὰ

¹) Βλ. Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορ. τ. I σ. 30. ²) Βλ. στὸ ἴδιο σ. 48.

³) Ἀντισκάροι λεγόταν ἐκεῖνοι ποὺ μὲ πληρωμὴ πήγαιναν νὰ ὑπηρετήσουν στὴ θέση τῶν ὑποχρέων, σὶς γαλέρες, ἀγγραφεῖες κλπ. Βλ. καὶ Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορ. τ. I σ. 39. Ἀπὸ αὐτοὺς ἀσφαλῶς πῆρε τὸ ὄνομα καὶ τὸ χωριὸ τῆς Μεσαρᾶς Ἀντισκάρι καὶ συνεπῶς θὰ ἔπρεπε νὰ γράφεται μὲ οἱ, ὅπως οἱ Βαρθάροι, οἱ Μουχτάρτοι καὶ τόσα ἄλλα κρητικὰ χωριά.

avanti una stretta prohibitione di legge, restano in ogni occasione assenti, et contumaci; disordine, per molti rispetti, stimato importantmo.

Tiene per ordenario la Sertà Vra da pochi anni in quà per Presidio di Candia, et dell' altre Fortezze del Regno, intorno a cinque mille fanti Italiani, si come ho veduto in tempo del mio Reggimento, ma hora nel partire, ne ho lasciato quattro mille sei cento e venti, tutta buona gente et benissimo disciplinata, per diligentia del Magco Conte Honorio Scotti Govr Gnale: cavalliere di molto valore et merito appresso la Sertà Vra, per un continuo et ottimo servitio, che le ha prestato in diverse occasioni con molta sodisfattione delli Rappresentanti suoi, et particolarmente nella Città di Candia, dove ha havuto modo di travagliare grandemente, oltre il carico suo, per causa della peste a conservatione di quella militia; et con molto pericolo della vita; In materia della quale, conoscendosi chiaramente, che due sono le cause principali delle difficultà, che ha la Sertà Vra nel far soldati, per quel Regno; l' una è (per quanto dicono) per la diffe-

αὐστηρὴ ἀπαγορευτικὴ διαταγή, ἀπουσιάζει καὶφυγοδικεῖ πάντοτε. Ἀνωμαλία ποὺ γιὰ πολλοὺς λόγους θεωρεῖται σπουδαιότατη.

23. Ο ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ

Τώρα καὶ μερικὰ χρόνια ἡ Γαληνότητά σας διατηρεῖ γιὰ φρουρά τοῦ Χάντακα καὶ τῶν ἄλλων φρουρίων τοῦ Βασιλείου πέντε περίπου χιλιάδες ἱταλοὺς στρατιῶτες, ὅπως ἀντιλήφτηκα στὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας μου. Τώρα ὅμως ποὺ ἔφυγα ἄφισα τέσσερις χιλιάδες ἑξακόσους εἴκοσι. Ὅλοι εἶναι καλοὶ ἄνθρωποι καὶ ἄριστα πειθαρχημένοι, μὲ τὴ φροντίδα τοῦ ἐκλαμπρότατου κόμη Ὀνόριο Σκότι, Γενικοῦ Διοικητῆ, ἱππότη ποὺ ἐκτιμᾶται καὶ τιμᾶται πολὺ ἀπὸ τὴ Γαληνότητά σας, γιὰ τὶς συνεχεῖς καὶ ἄριστες ὑπηρεσίες ποὺ τῆς ἔχει προσφέρει, σὲ διάφορες περιστάσεις, πρὸς μεγάλῃ ἱκανοποίηση τῶν ἀντιπροσώπων σας, καὶ ἰδιαίτερα στὴν πόλῃ τοῦ Χάντακα. Ἐκεῖ, ἐκτός ἀπὸ τὴν τακτικὴ ὑπηρεσία του, βρῆκε τὸν τρόπο νὰ ταλαιπωρηθεῖ πολὺ μὲ τὴν πανούκλα, γιὰ τὴν προφύλαξη τοῦ στρατοῦ, μὲ μεγάλο κίνδυνο τῆς ζωῆς του. Πάνω στὸ ζήτημα αὐτὸ τοῦ στρατοῦ εἶναι καλὰ γνωστό, ὅτι εἶναι δυὸ οἱ σπουδαιότερες ἀφορμὲς τῶν δυσκολιῶν, ποὺ συναντᾷ ἡ Γαληνότητά σας ὅταν στρατολογεῖ γιὰ τὸ Βασίλειο ἐκεῖνο. Ἡ μιὰ προέρχεται (δ-

renza, ch' è delli pagamenti di questa Città a quelli di Candia, con diminutione del quinto della paga, non voglio però restar di dirle, che, con tutto, che l' anno 1592, furono accresciute alli soldati, Archibusieri privati, lire tre, e soldi diece, per capo soldo, paga veramente ragionevole, et conveniente; non è però intertenimento tale, che possi far risolvere gli huomeni a questa professione; perche, se ben nelle prime ispeditioni et pagamenti fatti in questa Città, la paga di quelli, che portano gli archibusoni, è di lire venti otto, ella però essendo valutata alla moneta di Candia, non resta se non lire ventidue, e soldi otto, dalla quale anco detrahendosi soldi dodeci, per il capo soldo; quattro soldi per il segretario, e Cancellaria Ducal di questa Città. Due soldi, per l' hospitale; un sesino, per il Santissimo Sacramento, non li resta di paga, se non lire venti una soldi nove.

Gl' archibusieri privati, hanno parimente di qua lire venti quattro, e meza, che ridotta a moneta di Candia, battuti però li sudetti interessi; resta in diciotto lire soldi tredici. La paga poi

πως λένε) ἀπὸ τῆ διαφορὰ πὺν ὑπάρχει στὴν πληρωμὴ πὺν καταβάλλεται σ' αὐτὴ τὴν πόλιν καὶ σ' ἐκείνη πὺν πληρώνεται στὸ Χάντακα, ἢ ὁποία μειώνεται κατὰ τὸ ἓνα πέμπτο. Δὲν παραλείπω ὅμως νὰ σᾶς ἀναφέρω, ὅτι παρ' ὅλο πὺν τὸ ἔτος 1592 αὐξήθηκαν μὲ τὸ ἐπιμίσθιο οἱ μισθοὶ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ἰδιωτῶν ἀρχομπουζιέρων τρεῖς λίρες καὶ δέκα σολδία, πληρωμὴ ἀσφαλῶς λογικὴ καὶ συμφέρουσα, δὲν εἶναι μισθὸς ἱκανοποιητικὸς, τέτιος πὺν νὰ μπορεῖ νὰ προσελκύσει τοὺς ἀνθρώπους σ' αὐτὸ τὸ ἐπάγγελμα. Γιὰτί, παρ' ὅλο πὺν στὶς πρῶτες ἀποστολὰς καὶ πληρωμὰς πὺν ἔγιναν σ' αὐτὴ τὴν πόλιν, ὁ μισθὸς ἐκείνων πὺν βαστοῦν τὰ ἀρχομπουζόνια εἶναι εἰκοσιόκτῳ λίρες, ἂν ὑπολογιστεῖ μὲ τὴν ἀξία τοῦ νομίσματος τοῦ Χάντακα δὲν μένουν παρὰ μόνον εἰκοσιδυὸ λίρες καὶ ὀκτὼ σολδία. Ἀπὸ τὸ ποσὸ αὐτὸ, ἂν ἀφαιρεθοῦν δώδεκα σολδία γιὰ τὸ ἐπιμίσθιο, τέσσερα σολδία γιὰ τὸ γραμματέα καὶ τὴν Καγκελαρία τοῦ Δόγη αὐτῆς τῆς πόλης, δυὸ σολδία γιὰ τὸ νοσοκομεῖο καὶ ἓνα σεζίνο γιὰ τὴ θεία μετάληψη, δὲν μένουν παρὰ μόνον εἰκοσιμιά λίρες καὶ ἔννιά σολδία.

Οἱ ἰδιωτικοὶ ἀρχομπουζιέροι πέρνουν ἐπίσης ἐδῶ εἰκοσιτέσσερις καὶ μισὴ λίρες, πὺν, ὅταν μετατραποῦν σὲ κρητικὸ νόμισμα καὶ ἀφαιρεθοῦν οἱ παραπάνω κρατήσεις, μένουν δεκαοκτὼ λίρες καὶ δεκατρία σολδία. Ὁ μισθὸς, ἔπειτα, ἐκείνων πὺν βαστοῦν τὰ δόρατα καὶ φοροῦν

di quelli, che portano le picche, et corsaletti, con tutto che in questa Città sia de lire ventisei; ridotta in Candia secondo l' uso di quelle valute, si resolve in lire venti, e soldi sedici, dalla quale detrahendosi le utilità de Ministri già dette, resta in lire dicinove, soldi diecesette; Dimaniera, che, non essendo altra differenza dalla paga dell' Archibusier privato a quella del picchero, che di dodeci gazette, non si trova alcuno, che voglia sentire il peso, et la servitù dell' Armi: oltre l' interesse gravissimo delle prime comprede, che gli fanno vivere in una perpetua necessità: onde, se il beneficio della paga non invita alla fatica gli soldati, altro termine, non lo può fare, et è causa, che le picche, e corsaletti, che in tutti gli esserciti, e Presidij de' Principi, sono maneggiate da principalissimi Cavallieri, sono ridotte in mano delli più inutili soldati di Vra Sertà: non potendo colle sudette dodici gazette supplire alla spesa delle brocche, che necessariamente convengono fare nelli loro corsaletti, oltre la servitù et fatica che perciò ne ricevono: onde mancando un picchero, per occasione di morte, o altro accidente, non si trova chi voglia ricever,

τοὺς θώρακες, παρ' ὅλο πὺν ἐδῶ εἶναι εἰκοσιέξι λίρες, στὸ Χάντακα, σύμφωνα μὲ τὴν ἐκεῖ τιμὴ τοῦ νομίσματος, μειώνεται σὲ εἴκοσι λίρες καὶ δεκαέξι σολδία. Καὶ ὅταν ἀφαιρεθοῦν οἱ κρατήσεις τῶν ὑπηρεσιῶν πὺν ἀναφέρω παραπάνω, μένουν δεκαεννέα λίρες καὶ δεκαεπτὰ σολδία. Ἔτσι, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ μισθοῦ τοῦ ἰδιώτη ἀρχομπουζιέρη καὶ τοῦ λογχοφόρου, παρὰ μόνον δώδεκα γαζέτες, δὲν βρίσκεται κανένας πὺν νὰ θέλει ν' ἀκούσει γιὰ τὸ βάρος καὶ τὴ σκλαβιά τῶν ὅπλων, χωρὶς νὰ ληφθεῖ ὑπόψει ἡ βαρύτερη δαπάνη γιὰ τὶς πρῶτες ἀγορές, πὺν τοὺς κάνουν νὰ ζοῦν μὲ συνεχεῖς στερησεις. Ἄν, λοιπόν, ὁ μισθὸς δὲν προσελκύει στοὺς κόπους τοὺς στρατιῶτες τίποτε ἄλλο δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς προσελκύσει. Αὐτὸ δὲ εἶναι ἀφορμὴ καὶ τὰ δόρατα καὶ οἱ θώρακες, πὺν σ' ὅλους τοὺς στρατοὺς καὶ στὶς φρουρὰς τῶν Περιγίπων τὰ χειρίζονται οἱ καλύτεροι ἱππότες, κατάντησαν στὰ χέρια τῶν πιὸ ἀχρηστῶν στρατιωτῶν τῆς Γαληνότητάς σας. Δὲν μποροῦν μὲ τὶς παραπάνω δώδεκα γαζέτες νὰ πληρώσουν οὔτε τὶς μπρόκες, πὺν ἀναγκαστικὰ πρέπει νὰ κάμουν γιὰ τοὺς θώρακές τους. Ἀς ἀφίσουμε τὴ σκλαβιά καὶ τὸν κόπο, πὺν καταβάλλουν στὴν ὑπηρεσία αὐτῇ. Γι' αὐτὸ, ὅταν λείπει κανένας λογχοφόρος, εἴτε ἐπειδὴ θὰ πεθάνει, εἴτε γιὰ ἄλλη ἀφορμὴ, δὲν βρίσκεται κα-

così fatto obbligo, se non qualche disgratiato, che a pena può regger se stesso, non che il peso delle armi: Di modo, che, si come la picca dovrebbe tenere il primo luoco, fra soldati, così nel Presidio di Candia, è talmente vilipesa, che non è alcuno, che vogli farne professione:

L' altra causa è, che dopo finite le condutte de Capitani, et Govri se ben la Sertà Vra comanda, che siano regolate le compagnie, la regulatione non serve, se non per li Capi principali, et ufficiali, poiche tutti li soldati, vengono permutati da l' una all' altra insegna, come a punto si fanno li sforzati nelle galee di Vra Sertà; et è una gran infelicità di chi tocca danari nel Presidio di Candia, di non poter saper, quando mai habbia a restar libero dalla servitù; il che è causa, che molti per necessità, con il maritarsi, si fanno casalini; altri di commetter qualche delitto, sperando con il mezo di bando, potersi più facilmente liberare da quel Regno: et altri per disperatione, se ne moreno, poiche molti dopo venticinque anni di servitù non hanno potuto ot-

νένας, πού νά θέλει νά ἀναλάβει μιὰ τέτια ὑπηρεσία, ἐκτὸς κανέναν δυστυχισμένο, πού, ὄχι μόνο δὲν μπορεῖ νά βαστάσει τὸ βάρος τῶν ὅπλων, μὰ οὔτε ὁ ἴδιος νά σταθεῖ στὰ πόδια του. Κι ἔτσι, ἐνῶ τὸ δόρυ ἔπρεπε νά κατέχει τὴν πρώτη θέση στὸ στρατό, στὴ φρουρὰ τοῦ Χάντακα εἶναι τόσο ἐξευτελισμένη ἡ ὑπηρεσία αὐτή, ὥστε δὲν βρίσκεται κανένας νά τὴν ἀναλάβει.

Ἡ ἄλλη αἰτία εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Ὅταν τελειώσουν οἱ συμβάσεις ὑπηρεσίας μὲ τοὺς καπετάνιους καὶ τοὺς διοικητές, παρ' ὅλο πού ἡ Γαληνότητά σας διατάσσει νά συγκροτηθοῦν οἱ λόχοι, ἡ συγκρότηση αὐτὴ δὲν χρησιμεύει παραμόνο στοὺς κυριότερους ἀρχηγούς καὶ ἀξιωματικούς, γιατί ὅλοι οἱ στρατιῶτες ἀλλάσσονται ἀπὸ τὴ μιὰ σημαία στὴν ἄλλη, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται μὲ τοὺς βίαια στρατολογούμενους γιὰ τὶς γαλέρες τῆς Γαληνότητάς σας. Καὶ εἶναι μεγάλο ἀτύχημα νά μισθοδοτεῖται κανένας στὴ φρουρὰ τοῦ Χάντακα, γιατί δὲν μπορεῖ νά γνωρίζει πότε θὰ γλυτώσει ἀπὸ τὴ σκλαβιά. Γι' αὐτὸ πολλοὶ ἀναγκάζονται νά παντρεύονται καὶ νά γίνονται χωρικοί, καὶ ἄλλοι νά διαπράξουν κανένα ἔγκλημα, ἐλπίζοντας μὲ τὴν ἐξορία νά μπορέσουν νά ἐλευθερωθοῦν πιδ εὐκόλα ἀπὸ τὸ Βασίλειο ἐκεῖνο· ἄλλοι πεθαίνουν ἀπὸ τὴν ἀπελπισία, γιατί δὲν κατορθώνουν νά ἐλευθερωθοῦν ὕστερα

tenere la sua licenza, miseria troppo grande et degna di compassione, che porta seco considerationi molto importante.

Però tenendo la Sertà Vra in quel Regno tanto numero di militia, et con tanta spesa, credo che sarebbe bene, che si procurasse, che li soldati, che portano la picca, et corsaletti, fussero di quella qualità, che ricerca il bisogno, et, che in occasioni di espeditione s' avesse molto riguardo alla qualità di passaggi et alla stagione, perche il più delle volte occorre, che per l' incommodità de Vascelli, per la lunghezza del viaggio: per gli freddi, et altri disaggi, ne more molta quantità: con danno grave della Sertà Vra: oltre la perdita de soldati, ch' è sempre stimata di consideratione.

Ci sono ancora, nella Città di Candia quaranta Bombardieri pagati, delli quali per ordenario, se ne serve la fortezza di Paleocastro et quella di Spina longa, e, però restano in così poco numero, che non sarebbero bastanti per il servizio di quella Città: perche ritrovandosi ne i fianchi di sette Beloardi, et una piatta forma dalla parte di terra, cinquanta sei poste d' Artiglieria in qua-

ἀπὸ εἰκοσιπέντε χρόνων σκλαβιά. Ἀθλιότητα πολὺ μεγάλη καὶ ἀξία οἴκτου, πού φέρνει μαζί της σκέψεις πολὺ σπουδαῖες.

Ἀφοῦ ὅμως ἡ Γαληνότητά σας διατηρεῖ σ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο τόσο στρατὸ καὶ ἔχει τόσα ἔξοδα, νομίζω πὼς θὰ ἔπρεπε νά φροντίσει ὥστε, οἱ στρατιῶτες πού βαστοῦν δόρυ καὶ φοροῦν θώρακες νά ἔχουν τὶς ἱκανότητες ἐκεῖνες, πού ἀπαιτοῦνται γιὰ τὸ ὄπλο αὐτό. Καὶ ὅταν γίνετα ἡ μεταφορὰ των πρέπει νά δίδεται μεγάλη προσοχὴ στὴν ποιότητα τῶν μεταφορικῶν μέσων καὶ στὴν ἐποχὴ. Γιατί, τὶς πιδ πολλὰς φορὲς, συμβαίνει νά πεθαίνουν πολλοί, εἴτε γιατί τὰ πλοῖα εἶναι στενόχωρα, εἴτε τὰ ταξίδια εἶναι μακρινά, εἴτε ἀπὸ τὸ κρύο καὶ τὶς ἄλλες κακουχίες. Τοῦτο εἶναι σοβαρὰ ζημιὰ στὴ Γαληνότητά σας, δίχως τὴν ἀπώλεια τῶν στρατιωτῶν, πού πάντα εἶναι ὑπολογίσιμη.

24. ΤΟ ΠΥΡΟΒΟΛΙΚΟ

Ὑπάρχουν ἀκόμη στὴν πόλη τοῦ Χάντακα σαράντα βομβαρδιστὲς μισθωτοί, πού χρησιμοποιοῦνται καὶ γιὰ τὴ φύλαξη τῶν φρουρῶν τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῆς Σπιναλόγκας. Γι' αὐτὸ μένουν τόσο λίγοι, πού δὲν εἶναι ἀρκετοὶ γιὰ τὴν ὑπηρεσία τῆς πόλης ἐκείνης· γιατί ὑπάρχουν στὰ πλευρὰ τῶν ἐπὶ προμαχῶνων καὶ στὴν πλατεία ἀπὸ τὸ μέρος τῆς στεριᾶς πενήνταεξι θέσεις πυροβολείων σὲ δεκατέσσερις πλατεῖες, πού

tordici piazze, che per ogni una è necessario almeno uno, o due bombardieri, et sei scolari, aiutanti, non so, come se li potesse supplire, et a tutta la parte del Mare: Al Castel del Molo, et alle cortine e fronte de Beloardi, che come dicono quei Capi di Militia, haverebbono anco bisogno di molti pezzi, per nettar la campagna; massime, essendo morti dal contagio quasi tutti gli scolari, per la qual causa l' anno presente per li rispetti dell' Armata Turchesca, fù da quei ssri Illmi del governo, mandato a Retimo a chiamar quaranta di quei scolari, affine, che se fosse nata occasione, havessero potuto in qualche parte supplire al mancamento grande; nel quale si ritrovavamo di bombardieri, si come la Sertà Vra ne fù avisata in lettere di quel tempo.

Appresso questo numero di fanteria, tiene ancora la Sertà Vra nel Regno, sei compagnie di trecento Albanesi a Cavallo, dall' anno 1591 in quà che furono ispedite sotto la condotta di D. Soffiano Eudemonogianni Govre, le quali si come da principio

για την κάθε μιὰ χρειάζεται τουλάχιστο ένας ή δυο βομβαρδιστές και έξι μαθητευόμενοι βοηθοί. Δεν ξέρω, λοιπόν, πώς θα μπορέσουν να επαρκέσουν και για όλη την προς τη θάλασσα πλευρά, για το φρούριο του Μόλου, τα μεσοπύργια και τα μέτωπα των προμαχώνων, πού, όπως λένε οι αρχηγοί του στρατού, χρειάζονται ακόμη πολλά πυροβόλα, για να καθαρίζουν την έκταση που είναι μπροστά τους, αφού πέθαναν με την πανούκλα όλοι σχεδόν οι μαθητευόμενοι. Γι αυτό οι εκλαμπρότατοι κύριοι Κυβερνήτες φοβήθηκαν αυτό το χρόνο τον τούρκικο στόλο και έστειλαν στο Ρέθυμνο να ζητήσουν σαράντα μαθητευόμενους, όπου βρίσκονταν τέτιοι, για να μπορέσουν, σε περίπτωση ανάγκης, να ανταποκριθούν, μερικά τουλάχιστο, στη μεγάλη έλλειψη βομβαρδιστών, όπως έγινε γνωστό τότε με έγγραφα στη Γαληνότητά σας.

25. ΤΟ ΙΠΠΙΚΟ

Έκτος από το πεζικό αυτό ή Γαληνότητά σας διατηρεί από το 1591 κι έδω, στο Βασίλειο εκείνο, έξι λόχους τριακοσίων Άλβανών ιππέων, που τους έστειλε υπό την ήγεσία του διοικητή κ. Σοφιανού Εύδαιμονογιάννη¹. Στην αρχή ήταν αρκετά καλοί και καλά γυμνασμέ-

¹) Η βυζαντινή οικογένεια Εύδαιμονογιάννη ή Δαιμονογιάννη είχε ένα κλάδο στην Κρήτη και άλλο στην Πελοπόννησο. Ο παραπάνω Σοφιανός Εύδαιμονογιάννης πιστεύω πως άνήκε στην οικογένεια της Πελοποννήσου, ή οποία

si mostrarono assai buone, et bene ad ordine di cavalli, così li soldati dalla spada, et lanza in poi, spogliati d' ogni altra sorte di arme, come tuttavia sono, et hora hessendo una buona parte delli cavalli invecchiata, et fatta inutile, et un' altra parte morta sono ridotte le compagnie intorno al numero di quaranta per cadauna, ma quello, che più importa è, che non essendo possibile, per la gran carestia, che n' è in quel Regno, che un soldato pos-

νοι στ' άλλα. Οι στρατιώτες όμως της σπάθης και οι λοχοφόροι, απογυμνωμένοι από κάθε είδους όπλο, όπως εξακολουθούν να είναι και τώρα, που πολλά από τ' άλλα γέρασαν κι άχρηστεύτηκαν και άλλα ψόφησαν, λιγότεψαν και οι λόχοι περιορίστηκαν γύρω στους σαράντα ο καθένας. Μά εκείνο που ενδιαφέρει περισσότερο είναι τουτό: Έπειδή δεν είναι δυνατόν, λόγω της μεγάλης έλλειψης που υπάρχει

έδωσε πολλούς άνδρες στην ύπηρεσία της Γαληνότητος Δημοκρατίας. Πιθανότατα μάλιστα να είναι ο ίδιος εκείνος στον οποίο αναθέτει ή Βενετία τη διοίκηση λόχου ιππέων (stratioti όπως τους ονόμαζαν τότε) το 1553, όποτε ήταν ακόμη ύπολοχαγός, (luogotenente ως αναφέρει το σχετικό έγγραφο) σε άντικατάσταση του άποχωρούντιος Μανόλη Σπηλιώτη. (Βλ. C. N. Sathas, Documents inédits relatifs à l' histoire de la Grèce au moyen âge, t. IX, p. 49, Paris MDCCCXC.) Άλλος, επίσης Σοφιανός, Δαιμονογιάννης αναφέρεται ως άρχοντας στο Δεσποτάτο του Μοριά, στην εποχή Κωσταντίνου Α' του Παλαιολόγου (15. αι.).

Το Σοφιανός, που βρίσκεται έδω ως βαπτιστικό, άπαντιάται και σαν οικογενειακό επίθετο στο Χρονικό του Μορέως και άλλαχού.

τρεις άρχοντες απ' εκείνους άπήραν τα κλειδιά
του κάστρου της Μονοβασίας, του Πρίγκιπος τα ήφέραν
ο ένας ήιον Μαμωνάς, ο άλλος Δαιμονογιάννης,
ο τρίτος ήιον Σοφιανός, ούτως τον ονομάζαν.
Αυτές ήσαν οι τρεις γενεές κ' οι ευγενικώτεροί τους
όπου ήσαν στην Μονοβασίαν κ' είναι ακόμη εκείσε.

(Βλ. Χρονικόν του Μορέως, έκδ. Δημητράκου 1910, στίχ. 2944-2949).

Στον κρητικό κλάδο άνήκαν: — ο Σεβαστός Δαιμονογιάννης (De Monoianis) ό οποίος, σαν συναρχηγός στην επανάσταση των Μελισσηνών, ύπόγραψε τη συνθήκη με τη Βενετία το 1233. (Βλ. Er. Gerland, Histoire de la Noblesse Crétoise au moyen âge Paris 1907, σ. 61). — Ο Άνδρέας Εύδαιμονογιάννης, ιησούτης, που απέθανε στη Ρώμη το 1625. (Βλ. Biographie Universelle ou Dictionnaire Historique par F. X. De Feller, Paris 1848). — Ο Άρσένιος Εύδαιμονογιάννης ιερομόναχος, του οποίου επιγραφή του 1583 αναφέρεται στο άνώφλιο της πύλης της μονής Άγκαράθου. (Βλ. G. Gerola, Monumenti Veneti nell' isola di Creta, Venezia 1932, IV, σ. 511).

si sperare di rimetterne alcuno, temo, che in progresso di poco tempo, detta cavalleria vadi talmente deterriorando, che si riduca in niente: onde si tiene, che fusse bene, che piacesse a Vra Sertà di rinnovare almeno due di quelle compagnie, o con il far nuova ispeditione o veramente con il comandare, che quelli capitani, mandassero i suoi luogotenenti a farne quindici, o venti per cadauno per rinforzo delle loro compagnie, et altrettanti soldati, poiche se li rimessi fin hora sopra li cavalli de morti, non fossero di nazione Albanesa, si potesse opportunamente farlo.

Quanto poi alla cavalleria de Nobili, e feudati, ella è stata in tempo mio essercitata, e disciplinata per due anni continui dal clmo Mr Marc' Anto Venier, et per tutto il resto del mio Reggimento, dal clmo Mr Anda Cabriel Provri con quella diligentia, et sollecitudine, che si conviene, et che comporta il publico servizio, non havendo mai tralasciato fatica alcuna, aspettante al carico loro, per dimostrarsi, come hanno fatto, (con molta sua

σ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο, ἓνας στρατιώτης νὰ μπορεῖ νὰ ἐλπίζει ν' ἀντικαταστήσει κανένα, φοβοῦμαι πὼς μὲ τὸν καιρὸ χειροτερεύει τὸ ἱππικὸ αὐτό, κατὰ τέτιο τρόπο πὺ πάει νὰ ἐκμηδενιστεῖ. Γι αὐτὸ ὑπάρχει ἡ γνώμη πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ εὐαρεστηθεῖ ἡ Γαληνότητά σας, νὰ ἀνανεώσει τουλάχιστο δυὸ ἀπὸ τοὺς λόχους ἐκείνους, ἢ κάνοντας καινούργια ἀποστολὴ ἢ διατάσσοντας τοὺς καπετάνιους νὰ στείλουν τοὺς ὑπολοχαγούς των νὰ κάμει ὁ καθένας δεκαπέντε ἢ εἴκοσι, γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν λόχων των καὶ νὰ στρατολογήσει ἄλλους τόσους στρατιῶτες· γιατί, ἂν οἱ ἀντικαταστάτες, πὺ μέχρι τώρα καβolicεύουν τὰ ἄλογα τῶν πεθαμένων δὲν εἶναι ἄλβανοί¹, τοῦτο θὰ μποροῦσε νὰ γίνει καταλήλλως.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἱππικὸ τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν φεουδαρχῶν ἀναφέρω, ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας μου γυμναζόταν καὶ ἐκπαιδευόταν δυὸ χρόνια συνέχεια ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρότατο κ. Μαρκαντώνιο Βενιέρ, καὶ ὅλο τὸν ὑπόλοιπο χρόνο τῆς ὑπηρεσίας μου, ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρότατο κ. Ἀνδρέα Γκαμπριέλ, προβλεπές, μὲ ἐκείνη τὴν ἐπιμέλεια καὶ τὴν προθυμία πὺ ἀπαιτεῖται καὶ πὺ ἐπιτρέπει τὸ δημόσιο συμφέρο, δίχως νὰ παραλείψουν ποτὲ νὰ καταβάλλουν κάθε κόπο πὺ ἀπαιτεῖ ἡ ὑπηρεσία των, γιὰ νὰ φανοῦν, ὅπως φάνηκαν, (μὲ μεγάλο ἔπαινό σας)

¹) Νὰ ἀναθρέψει; ²) Βλ. καὶ Μνημ. Κρητ. Ἰστ. τ. II, σ. 58.

laude) non meno degni, che utili Rappresentanti di Vra Sertà.

La qual cavalleria, essendo tanto stimata, e celebrata da alcuni; mi dà causa di dirle, con ogni riverenza, che ancor io la laudo, e stimo grandemente; poiche ella non apporta seco altro interesse al publico, che la spesa di quel Provre ma non già, perche vi si debba fondar speranza nella difesa di quel Regno: et per discendere a maggior particolari: non voglio anco restar di dirle, che dopo stabilita quella colonnia di Nobili, la prima partita che fu fatta delli beni feudali; fu di trecento e novanta quattro cavallarie, delle quali in progresso di tempo, essendosene smarrite trenta sette; ogniuna delle quali è divisa in sei serventarie, et ha obbligo di mostrar due cavalli, ciò è un capo di lanza per quattro, et un secondo piatto per due. E perche sono compartite in venti quattro caratti, et occorrendo ben spesso, che per causa di lasci' testamentarij; di dote; venditione; livelli, et altri

ὅτι δὲν εἶναι λιγότερο ἀντάξιοι ἀπὸ ὅσο εἶναι χρήσιμοι ἀντιπρόσωποι τῆς Γαληνότητάς σας.

Τὸ ἱππικὸ ἐκεῖνο, πὺ τόσο ἐκτιμήθηκε καὶ ἐγκωμιάστηκε ἀπὸ μερικούς, μοῦ δίδει ἀφορμὴ νὰ σᾶς ἀναφέρω μὲ ὅλο τὸ σεβασμό, ὅτι ἀκόμη κι ἐγὼ τὸ ἐπαινῶ καὶ τὸ ἐκτιμῶ πολὺ, γιατί δὲν ἐπιβαρύνει τὸ δημόσιο παρὰ μόνο μὲ τὴ δαπάνη τοῦ προβλεπτοῦ του, ἀλλὰ καὶ γιατί σ' αὐτὸ πρέπει νὰ στηρίζονται ἐλπίδες γιὰ τὴν ἄμυνα τοῦ Βασιλείου ἐκείνου. Καὶ γιὰ νὰ ἔλθω σὲ μεγαλύτερες λεπτομέρειες δὲν θέλω νὰ παραλείψω νὰ σᾶς ἀναφέρω, ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀποικίας ἐκείνης τῶν εὐγενῶν, ἡ πρώτη διανομὴ τῶν φεουδαλικῶν περιουσιῶν πὺ ἔγινε σ' αὐτοὺς ἦταν τριακόσια ἐνενήντα τέσσερα φέουδα, ἀπὸ τὰ ὅποια σιγὰ-σιγὰ χάθηκαν τριανταεπτὰ¹. Καθένα ἀπ' αὐτὰ διαιρεῖται σὲ ἔξι σερβενταρίες² καὶ ἔχει ὑποχρέωση νὰ συντηρεῖ καὶ νὰ παρουσιάζει στὶς ἐπιθεωρήσεις δυὸ ἄλογα, δηλαδὴ ἓνα καπολάντσα³ γιὰ τὶς τέσσερις καὶ ἓνα δεύτερης κατηγορίας ἄλογο γιὰ τὶς δυὸ⁴. Καὶ ἐπειδὴ διαιρεῖται⁵ σὲ εἰκοσιτέσσερα καράτια⁶ καὶ πολὺ συχνὰ συμβαίνει, μὲ τὰ κληροδοτήματα⁷, τὶς προῖκες, τὶς πωλήσεις, τὶς

¹) Βλ. καὶ Μν. Κρ. Ἰστ. τ. I, σσ. 22 καὶ 101. ²) πεζικὸ φέουδο.

³) ἄλογο πρώτης κατηγορίας. ⁴) σερβενταρίες. ⁵) κάθε σερβενταρία.

⁶) Βλ. Ἀγαθαγγέλου Ξηροσχάκη, Βενετοκρατούμενη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἑπτάνησος, Ἀθήναι 1934, σ' 23.

⁷) λᾶσ ο ἀναφέρεται σὲ χρ. συμβόλαιο τῆς βενετοκρ. (Βλ. Χρ. Κρ. Β', σ. 348)

accidenti, vengono divise le carattade è cagione, che una serventaria, che doverebbe mostrare buonissimo cavallo, ridotta in quattro, o cinque parti, mostra tanti roncini, così deboli, e fiacchi, che non sarebbero bastanti in occasione di bisogno di servire per sommieri. Tuttavia essi cavalli, per quello ch'è l'obbligo di cadauno, ponno esser stimati buonissimi; perche se per essempro, una cavalleria mostra due cavalli, volendola compartire in diece parti, non risponderanno mai tutti diece al bisogno, che si può avere in occasione di guerra, al cavallo da lanza, et al secondo piatto:

Per queste cause adunque la cavalleria di nobili, e feudati, non deve esser posta in molta consideratione: et tanto di più quanto, che molte di esse cavallarie sono capitate in poter di vecchi: Di Pupilli; Di Vedove, et Monasteri; onde, si come questi non possono ragionevolmente attendere all'obbligo del cavalcare, così gl' altri, che potriano farlo, fuggono, anco con molte iscusationi le occasioni di mostre: facendo comparere il più delle vol-

ἐνοικιάσεις καὶ ἄλλα γεγονότα, νὰ διαιροῦνται τὰ καράτια σὲ μικρότερα μερίδια, μιὰ σερβενταρία, ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ παρουσιάζει στὶς μούστρες ἓνα ἄριστο ἄλογο, παρουσιάζει ἀνάλογους ροντσίνους¹, ἐπειδὴ διαιρέθηκε σὲ τέσσερις ἢ πέντε μερίδες, τόσο ἀδύνατους καὶ ἀσθενικούς, ποὺ δὲν θὰ μπορούσαν, σὲ περίπτωση ἀνάγκης, νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ ὑποζύγια. Καὶ ὅμως τὰ ἄλογα αὐτά, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑποχρέωση τοῦ καθενός, μπορούν νὰ θεωρηθοῦν ἄριστα. Γιατί, ἂν π. χ. ἓνα ἵπποτικό φέουδο παρουσιάζει στὶς μούστρες δυὸ ἄλογα, ὅταν διαιρεθεῖ σὲ δέκα μερίδια ποτὲ δὲν θὰ ἀνταποκριθοῦν καὶ τὰ δέκα στὶς ὑποχρεώσεις ποὺ θὰ ἔχουν σὲ περίπτωση πολέμου, γιὰ τὸ καπολάντσα καὶ τὸ δεύτερο ἄλογο.

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς, λοιπόν, τὸ ἵππικὸ τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν φεουδαρχῶν δὲν πρέπει νὰ ἔχει καὶ τόσο μεγάλη ἐκτίμηση, καὶ μάλιστα ὅταν ληφθεῖ ὑπόψει πὼς πολλὰ ἀπὸ τὰ ἵπποτικά αὐτὰ φέουδα πέρασαν στὰ χέρια γερόντων, ὀρφανῶν ἀνηλίκων, χρηρῶν καὶ μοναστηριῶν. Γι' αὐτό, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν μπορούν, δικαιολογημένα, νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ὑποχρέωση τῆς ἵππασίας, καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ μπορούν νὰ ἀσχολοῦνται, ἀποφεύγουν καὶ αὐτοὶ νὰ παρουσιάζονται στὶς μούστρες, προβάλλοντες πολλὰς δικαιολογίες καὶ στέλνουν, τίς

¹ ἄλογα δευτέρης κατηγορίας, ποὺ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ μεταφορές.

te li loro bordoneri, et staliери: Argumento certissimo, che in tempo di bisogno, non si potrebbe ricevere dall' opera loro alcun buon frutto; si come, se n' è veduta isperienza gli anni passati che non è stato mai possibile trattenere quei feudati alle marine; introducendo sempre la incomodità d' alloggiamenti, la spesa del viver, et del mantener li cavalli alla campagna; ma ancora; che molti di essi poveri mendichi, quando fossero stati impediti di poter esser assistenti alli loro raccolti, e vindemie, sarebbero rimasti dessolati; quali, con tutto, che dall' Illmo Provr Gnal Mocenigo, che s' attrovava l' anno 1592, nel tempo del contagio alli confini di Candia furono comandati di venir alla faccia di quelle Marine, per la maggior parte restarono absenti, per il che, le convenne devenir a condanne, che furono poi laudate dalla Sertà Vra. Di maniera, che dagli essempro passati si può affermare, che non si lascieranno indurre a montar a cavallo, per

πιο πολλὰς φορὲς, τοὺς βορδονάρους¹ καὶ τοὺς ἵπποκόμους τῶν. Τεκμήριο ἀσφαλέστατο, ὅτι, σὲ περίπτωση ἀνάγκης, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἔχει κανένας ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τοὺς κανένα ὄφελος, ὅπως ἡ πείρα ἀπὸ δειξε τὰ περασμένα χρόνια, ὅποτε δὲν ἦταν δυνατόν ποτὲ νὰ συγκρατηθοῦν οἱ φεουδάρχες αὐτοὶ στὶς παραλίες, προβάλλοντας πάντα τὴ δικαιολογία γιὰ τὸ στρωτωνισμό, τὰ βιωτικά ἔξοδα καὶ τὴ συντήρηση τῶν ἀλόγων στὴν ἐξοχή. Ἐπίσης πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς, φτωχοὶ ἐπαῖτες, ἂν ἐμποδιζόταν νὰ παρευρίσκονται στὸν τρυγητὸ καὶ τὴ συγκομιδὴ τῶν προϊόντων τους, θὰ καταστρεφόταν. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, παρ' ὅλο ποὺ διατάχτηκαν ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρότατο γενικὸ προβλεπτή Μοτσενίγκο², ποὺ βρισκόταν τὸ ἔτος 1592, κατὰ τὴν περίοδο τῆς πανούκλας, στὰ σύνορα τοῦ Χάντακα, νὰ παρουσιαστοῦν στὰ παράλια ἐκεῖνα, ἀπουσίασαν οἱ περισσότεροι. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τοὺς ἐπεβλήθηκαν ποινές, ποὺ ἐγκρίθηκαν ὕστερα ἀπὸ τὴ Γαληνότητά σας. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ τοῦ παρελθόντος μπορεῖ νὰ βεβαιωθεῖ κανένας, πὼς δὲν θὰ ἀφίσουν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν νὰ γίνουν ἱππεῖς, γιὰ νὰ υπερασπίσουν τίς πα-

¹ ἀγωγιάτης. Ἡ λέξη ἀκούεται ἀκόμη καὶ σήμερον στὴν Κρήτη.

² Ὁ Zuanne Mocenigo ὑπηρετήσε σὰν Γενικὸς Προβλεπτής Κρήτης δυὸ φορὲς καὶ ὑπόβαλε στὴ Γερουσία δυὸ ἐκθέσεις. Τὴν πρώτη, τοῦ 1589, ἐδημοσίεψε στὸν I τόμο τῆς σειρᾶς αὐτῆς τῶν Μνημείων. Ἀπὸ τὴ δεύτερη ἐκθέσὶ του, τοῦ 1593, (V.A.S. Relazioni LXXIX) ἔχω ἀντίγραφο, ποὺ ἐλπίξω νὰ δημοσιεύσω ἀργότερα στὴν ἴδια σειρά.

la difesa di quelle Marine; dicendo chiaramente, che si come non sono Stradiotti o salariati, così in occasione di guerra, non vorranno uscire della Città, per lasciar le loro famiglie in poter de' soldati.

Ha di entrata la Sertà Vra in quel Regno, per conto de' datij, livelli et affitti di botteghe, intorno a ottanta otto mille ducati, la maggior parte della quale si traze di Candia, Ma perche, per occasione del contagio, cessarono li trafichi di mercantia, et la condotta di robbe sottoposte a gabelle, delle quali la Sertà Vra riceve le sue entrate; et essendo da quest' accidente morta la maggior parte de' datiarj, et piezi⁴ loro, passò il negotio, con mol-

ραλίες ἑκαῖνες, λέγοντας καθαρά, ὅτι ἀφοῦ δὲν εἶναι στρατιῶτες¹ ἢ μισθοφόροι, σὲ περίπτωσι πολέμου, δὲν θὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν πόλιν, γιὰ ν' ἀφίσουν τὶς οἰκογένειές τους στὴ διάθεσι τῶν στρατιωτῶν.

26. ΤΑ ΕΣΟΔΑ

Ἡ Γαληνότητά σας ἔχει ἔσοδα ἀπὸ τὸ Βασίλειο ἐκείνο, ἀπὸ τοὺς δασμούς, τὰ λιβέλα² καὶ τὰ μισθώματα τῶν καταστημάτων, γύρω στὶς ὀγδόντα ὀκτὼ χιλιάδες δουκάτα, ποὺ τὰ περισσότερα εἰσπράττονται ἀπὸ τὸ Χάντακα. Ἐπειδὴ ὅμως, ἔξ αἰτίας τῆς πανούκλας, ἔπαψαν οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγές καὶ ἡ εἰσαγωγή ἐμπορευμάτων ποὺ πληρώνουν δασμούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἡ Γαληνότητά σας εἰσπράττει τὰ ἔσοδά της καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν ἀσθένεια αὐτὴ πέθαναν οἱ περισσότεροι δατοέρηδες³ καὶ οἱ ἐγγυητές⁴ τους, ἐπῆλθε μεγάλη ζημία καὶ σύγχυσι. Ὅταν

¹) stratioti, strathioti, stradioti, estradiots. Ἐφιπποὶ μισθοφόροι στρατιῶτες στὴν ὑπηρεσία τῆς Βενετίας, στρατολογούμενοι ἀπὸ τὶς Βαλκανικὲς χῶρες. (Βλ. Μν. Κρ. Ἰστ. τ. I, σ. 51 καὶ II, σ. 57. Βλ. ἐπίσης τὴν εἰδικὴ μελέτη τοῦ Κ. Σάθα, Ἑλληνες Στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει, Ἀθήναι, 1885.)

²) livello (libellus). Συμβόλαιο γιὰ ἐμφύτευση, φεουδαλικὸ τέλος. Ἐδῶ σημαίνει τὴν ἐγγειο πρόσοδο ποὺ διδόταν στὸ γαιοκτήμονα-Δημόσιο, ἀπὸ τοὺς καλλιεργητὲς τῶν κτημάτων του. Ἡ λ. λιβέλο ἀναφέρεται σὲ κρητικὰ συμβόλαια τῆς βενετοκρατίας. (Βλ. Χριστιανικὴ Κρήτη τ. Α', σσ. 75, 118, 336 καὶ τ. Β', σσ. 288, 354, Ξηροῦ χά κ η. ὁ. π. σσ. 85, 87 καὶ Μν. Κρ. Ἰστ. τ. I, σσ. 48, 106).

³) dazier, δατοέρης στὴ βενετοκρατία ἐσήμαινε τὸν ἐνοικιαστὴ τῶν δημοσίων φόρων, ποὺ εἰσπράττονταν στὰ λιμάνια ἢ στὶς πύλες τῶν πόλεων (datio, dazio). Ἀπ' αὐτὸ καὶ τὸ ἐπαγγελματικὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Δατοέρης.

⁴) Ἡ βενετσιάνικη λ. piezo ἀναφέρεται σὲ κρητ. συμβόλαια τῆς βενετοκρατίας πιέσιος καὶ πιέτιος, μὲ τὴν ἴδια σημασία, τοῦ ἐγγυητῆ. Μάλιστα, κατὰ

to danno e confusione. Però venuto il tempo di nuovo incanto, si riducessimo noi Rettori, et Provvr Gnal al luoco ordenario; dove, perche li clmi consiglieri erano stati mandati da noi nel territorio alla visita de' casali infetti, terminassimo, che gli Magei Camerlenghi dovessero assister all' incanto: onde dopo molti giorni, et voci furono deliberati, buona parte di essi datij a quel precio, che si puote maggiore.

Εἰς ὅτι ἀλκοὺν ἄλλοι ἔσονται ἰνέσπεδι, περ νὺ ἔσσει κατακτορί, νὲ περσὸνα, χε σ' ἀκοσάσε δι γρὰν λυγα ἀ περσὸ

ἦλθεν ἡ ἐποχὴ νὰ βγοῦν καὶ πάλιν στὸ ἱκάντο¹, συγκεντρωθήκαμε ἐμεῖς οἱ ρετούρηδες² καὶ ὁ Γενικὸς Προβλεπτής στὸν καθιερωμένο τόπο. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐκλαμπρότατοι Σύμβουλοι εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ μᾶς ἔξω, γιὰ νὰ ἐπισκεφτοῦν τὰ μολυσμένα χωριά, ἀποφασίσαμε νὰ παρευρεθοῦν στὸν πλειστηριασμὸ οἱ ἐκλαμπρότατοι Καμερλέγχοι³. Ὑστερα, λοιπόν, ἀπὸ μέρες καὶ πολλὲς συζητήσεις, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς δασμοὺς αὐτοὺς κατακυρώθηκαν στὴν πρὶ ὑψηλὴ τιμῇ, ποὺ μπορέσαμε νὰ ἐπιτύχομε.

Μὰ ἐπειδὴ μερικοὶ ἄλλοι φόροι δὲν κατακυρώθηκαν, γιὰ τὴν δὲν ὑπῆρχαν ἐνοικιαστές, οὔτε ἓνας ποὺ νὰ πλησιάσει, ἔστω καὶ ἀπὸ πολὺ μα-

τὸν Ξανθοῦδι, ἡ λ. ἀκούεται καὶ σήμερον στ' Ἀνώγεια Μυλοποτάμου: ἃ δὲ χρωστέες ἔμπα πιέσιος. (Βλ. Χρ. Κρ. τ. Α', σ. 346).

¹) incanto, ἱκάντο, δημόσιος πλειστηριασμὸς. Ἡ λ. ἀπαντᾶται σὲ κρητικὰ συμβόλαια τῆς βενετοκρατίας (βλ. Χρ. Κρ. τ. Α', σ. 328) καὶ ἀκούεται καὶ σήμερον στὴν Ἀνατολ. Κρήτη μὲ τὴν ἴδια σημασία: βγάνω στὸ ἱκάντο = πωλῶ σὲ δημόσιο πλειστηριασμὸ.

²) Rettore, Ρετούρης, Ρέκτωρ. Ἐτοὶ λεγόταν στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη ὁ κατὰ περιφέρειαν διοικητὴς τοπάρχης. Ἡ λ. διασώζεται ἀκόμη καὶ σήμερον στὸ Τζερμαδῶ Λασιθίου στὸ τοπων: τοῦ Ρετούρη ἢ λασιθίδα (=βάραθρο). Εἶναι πιθανόν, κατὰ τὶς ἐπαναστάσεις κατὰ τῶν Βενετῶν, ποὺ κυριότερη ἔδρα τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν τὸ Λασιθί, νὰ καταβαράθρωναν ἐκεῖ τὸ Ρετούρη τῆς ἰδίας περιφέρειας, ἢ καὶ ἄλλης, καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ πῆρε τὸ ὄνομα ἢ λασιθίδα. Ἀναφέρεται ὅμως καὶ σὰν οἰκογενειακὸ ἐπίθετο σὲ κρητ. συμβόλαιο τοῦ 1623: Ἐστωντας καὶ Γεώργης Ρετούρης τοῦ ποτὲ Παγιάλη ἀπὸ τὸ χωριὸ Καινούργιο τῶν Καρῶν (Νεάπολη Μεραμπέλου). (Βλ. Χρ. Κρ. Α', σσ. 112, 147, 372)

³) Camerlengo, Καμερλέγγχος. Ἀπαντᾶται συνήθως στὸν πληθυντικόν. Ἐτοὶ ὀνομαζόταν οἱ ὑπάλληλοι τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν, οἱ ὁποῖοι ἦταν (κατὰ τὸν Ξηροῦ χά κ η): ἓνας νομικὸς ἐπίτροπος (avvocato fiscale), ἓνας ἀρχιγερματίας, ἓνας λογιστὴς καὶ ἓνας ἀρχαιοφύλακας ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κατώτερους. (Βλ. Ξηροῦ χά κ η, ὁ. π. σ. 94).

conveniente, dopo haverli incantanti molti giorni, oltre l' ordinario, et essendo ritornati gli consiglieri nella Città deliberassimo unitamente di fargli andare per conto di sigria et fattane terminatione, con sottoscrizione di tutti noi di propria mano, fu essequita a maggior beneficio delle cose publiche. Però, si come il negotio è passato, con tutti quei termini, che si conviene, così posso affermarle, che non si sia lasciata alcuna cosa intentata.

Oltre di queste entrate riceve la Sertà Vra dalla campagna de Lassiti certa quantità di formenti, delli quali stimand' io che la ne habbi qualche informatione, non voglio restar di dirle, che dalla parte di levante della Città di Candia, verso il confine di Gierapetra, vi sono alcune altissime montagne, che anticamente furono chiamate monti Dittei, et da Moderni de Lassiti, sopra delle quali vi è una campagna di grandezza di diciotto miglia nella sua circonferentia, a torno della quale vi è un' altra corona di monti, a guisa di Teatro, che rende bellissima prospettiva

κρυά, στην πρέπουσα τιμή, αφού τούς φώναξαν στὸν πλειστηριασμὸ πολλὲς ἡμέρες περισσότερο ἀπὸ τὶς καθορισμένες, ἀποφασίσαμε, ὁμόφωνα μὲ τοὺς συμβούλους ποὺ εἶχαν γυρίσει στὴν πόλη, νὰ εἰσπραχθοῦν γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Δημοσίου. Καὶ ἀφοῦ καταλήξαμε σ' αὐτὴ τὴν ἀπόφαση, στὴν ὁποία ὑπογράψαμε ὅλοι μας μὲ τὸ ἴδιο μας τὸ χέρι, ἐκτελέστηκε πρὸς μεγαλύτερη ὠφέλεια τοῦ Δημοσίου. Ἔτσι ὅμως ποὺ ἦλθε τὸ ζήτημα, παρ' ὅλες ἐκεῖνες τὶς διατυπώσεις ποὺ ἀπαιτοῦνται, μπορῶ νὰ σᾶς διαβεβαιώσω, ὅτι δὲν πρέπει νὰ μένει ἀδοκίμαστο καὶ νένα σύστημα

27. ΤΟ ΛΑΣΙΘΙ

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἔσοδα αὐτὰ ἡ Γαληνότητά σας εἰσπράττει καὶ ἀπὸ τὴν πεδιάδα τοῦ Λασιθιοῦ κάποια ποσότητα σταριοῦ. Ἄν καὶ ἔχω ὑπόψει μου, ὅτι ἡ Γαληνότητά σας ἔχει μερικὲς πληροφορίες γι αὐτὸ τὸ ζήτημα, δὲν θέλω νὰ παραλείψω νὰ σᾶς ἀναφέρω τὰ ἀκόλουθα: Ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ μέρος τῆς πόλης τοῦ Χάντακα, πρὸς τὰ σύνορα τῆς Ἱερᾶ πετρας, ὑπάρχουν κάτι ψηλότατα βουνά, ποὺ παλαιότερα ὀνομαζόταν Δίκτη καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους λέγονται Λασιθιώτικα. Πάνω στὰ βουνὰ αὐτὰ εἶναι μιὰ πεδιάδα ποὺ ἡ περιφέρειά της εἶναι δεκαοκτὼ μίλια. Γύρω ἀπ' αὐτὴ ὑπάρχει ἓνα ἄλλο στεφάνι ἀπὸ βουνὰ σὰν θέατρο, ποὺ κάνουν τὴ θέα ὠραιότατη πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα, γιατί εἶναι

per ogni parte; massime, essendo vestiti di ogni sorte di alberi selvatici, che in ogni stagione rendono vista molto dilettevole. La salita delle quali Montagne, se bene ha otto ingressi, essendo difficilissima, non potendo due huomeni transitare al pari, è sempre stata stimata fortissima, poiche ad ogn' uno di essi, quattro soli huomeni potrebbero impedire il passo alli migliara. In questa campagna adunque dopo i primi acquisti, che fece la Sertà Vra di quel Regno, suolevano molti seditiosi, e ribelli, ridursi; nella quale fattisi forti, rimanevano sicuri. Però fu ordinato da Vra Sertà, con molta prudentia, per levar a quei scelerati ogni comodità, che fossero rovinate tutte le habitationi di esso luoco, tagliati e spiantati gli Alberi fruttiferi, et lasciati

σκεπασμένα τὰ βουνὰ αὐτὰ ἀπὸ ἄγρια δένδρα κάθε εἴδους, ποὺ σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς δίδουν μιὰ ὅψη πολὺ τερπνὴ. Ἡ ἀνάβαση σ' αὐτὰ τὰ βουνά, παρ' ὅλο ποὺ ὑπάρχουν ὀκτὼ εἰσοδοὶ, εἶναι δυσκολότατη, γιατί δὲν μποροῦν νὰ περάσουν ζευγαρωτὰ δυὸ ἄνθρωποι. Γι αὐτὸ θεωρεῖται πάντοτε ὀχυρότατο μέρος, ἀφοῦ σὲ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς εἰσόδους θὰ μποροῦσαν τέσσερις μόνο ἄνδρες νὰ ἐμποδίσουν τὴ διάβαση σὲ χιλιάδες¹⁾. Στὴν πεδιάδα, λοιπόν, αὐτὴ, ὕστερα ἀπὸ τὴν πρώτη ἀπόκτηση τοῦ Βασιλείου ἐκείνου ἀπὸ τὴ Γαληνότητά σας, συνήθιζαν πολλοὶ στασιαστὲς καὶ ἐπαναστάτες νὰ καταφεύγουν, ὅπου ὀχυρωνόταν καὶ διέμεναν ἀσφαλισμένοι. Ἡ Γαληνότητά σας ὅμως διάταξε, πολὺ σοφά, γιὰ ν' ἀφαιρέσει ἀπὸ τοὺς κακοποιοὺς ἐκείνους κάθε εὐκολία, νὰ κατεδαφιστοῦν ὅλες οἱ κατοικίες τοῦ τόπου ἐκείνου, νὰ κοποῦν καὶ νὰ ξεριζωθοῦν τὰ καρποφόρα δένδρα καὶ νὰ μείνουν ἀκαλλιέργητα ὅλα τὰ

¹⁾ Ἀνάλογη περιγραφή τοῦ Λασιθιοῦ κάνει κι ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς στὸ «Θρῆνο» του:

... Πρώτιστα δ' ἰκάνουσιν εἰς αἰπὸν χῶρον
Λάσιθι ἐκ πολλοῦ μὲν ὥς κεκλημένον,
Ὡς εἶγε λᾶς ἔφρασκεν ἴθι ἐς θέαν.
Ἀμβάντι γὰρ κεν ὑψίβατα οὐρέων,
Πρὸ τῆς ὑπωρείης τε οὔρεσι Δίκτης,
Ἡ πρὸς βορρὴν ὑπερθεν ἐγκαθίδρυνται,
Ἐξέστιν ἰδεῖν ἀξιοπρεπὲς πέδον,
Ἐὼν ταμεῖον κἀποθήκη σιτηρά,
Φύσει δ' ὀχυροῦται, ὑπερκαλλὲς πέλον.
Μόνας γὰρ ἴσχει τρεῖς ὁδοὺς στενωπούς τε,
Τὰς εἰσόδους φερούσας αἰπὺ ἐς πέδον' ..

(Βλ. Κ. Σάθια, Ἑλληνικά Ἀνέκδοτα τ. Β', Ἀθῆναι 1867, σ. 51).

andar inculti tutti li terreni, si come si fece, et è stato osservato fino l'anno 1514, ch' essendo acquetate le cose di quel Regno, piacque a Vra Sertà di ordinare, che fossero ritornati i terreni a coltura, per conto di sigria: onde all' hora dopo molta fatica, fu nettata parte di quella campagna, che, per la lunghezza del tempo s' era imboscata, la quale posta a lavoro fu distribui-

χωράφια. Ἔτσι καὶ ἔγινε. Ἡ διαταγὴ αὐτὴ τηρήθηκε μέχρι τὸ 1514. Τότε, ὅποτε εἶχαν ἡσυχάσει τὰ πράγματα τοῦ Βασιλείου ἐκείνου, εὐαρεστήθηκε ἡ Γαληνότητά σας νὰ διατάξει, νὰ ἀποδοθοῦν στὴν καλλιέργεια τὰ χωράφια, γιὰ λαγαριασμό τοῦ Δημοσίου. Τότε, ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς κόπους, καθαρίστηκε ἓνα μέρος τῆς πεδιάδας ἐκείνης, ποὺ ἦταν διασωμένο, τόσα χρόνια ἀκαλλιέργητη. Ὅταν ἐτοιμάστηκε¹ γιὰ τὴν

¹) Τώρα καὶ χρόνια μὲ ἀπασχολεῖ τὸ ζήτημα τῶν ἀποχετευτικῶν ἔργων τοῦ κάμπου τοῦ Λασιθίου. Ὁλόκληρο τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ κάμπου, ποὺ εἶναι ἀπόλυτα σχεδόν, ὀριζόντιο, μὲ μιὰ ἐλαφρότατη κλίση πρὸς τὸ Χῶνο, κατακλύζεται τὸ χειμῶνα ἀπὸ τὰ νερά ποὺ κατεβάζει ἀπὸ τὴ Δίκτη ὁ Μεγάλος Ποταμὸς καὶ μεταβάλλεται, κάποτε γιὰ πολλὰς μέρες, σὲ πραγματικὴ λίμνη. Τὸ τμήμα αὐτὸ ἀσφαλῶς δὲν θὰ καλλιεργούνταν καθόλου σὲ παλιότερες ἐποχές. Κάποτε ὅμως — πιθανότατα ἐπὶ βενετοκρατίας, ἀφοῦ τὰ ἀποχετευτικὰ χαντάκια διατηροῦν ἀκόμη καὶ σήμερα τὸ βενετσάνικο ὄνομά τους λίνιες — ἔγιναν σπουδαιότατα ἀποχετευτικὰ ἔργα σ' ὅλο αὐτὸ τὸ τμήμα, ποὺ ἀκόμη καὶ σήμερα λειτουργοῦν, ἐκτὸς μερικῶν ποὺ ἔφραξαν, καὶ χωρὶς αὐτὰ ἡ καλλιέργεια τοῦ κάμπου θὰ ἦταν προβληματικὴ. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ εὐθύγραμμες τάφρους, ποὺ ἐπιτόπια λέγονται λίνιες, λέξη ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ βενετσάνικη *ligna*, *linea*, (=γραμμὴ εὐθεία) διασταυρούμενες, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ πρὸς τὴ δύση καὶ ἀπὸ τὸ βορρᾶ πρὸς τὸ νότο, ὥστε νὰ συμπίπτουν σχεδόν μὲ τοὺς μεσημβρινοὺς τοῦ τόπου. Ὅπως βλέπω σὲ τεμάχιο χάρτη τῆς περιοχῆς, τοῦ ἰταλικοῦ Ἐπιτελείου τῆς Κατοχῆς (ἐκδόση τοῦ Istituto Geografico Militare, 1942, ridisegno dalla carta greca al 50.000, con ricognizioni parziali eseguite nel 1941 a cura del Comando delle truppe italiane in Creta), οἱ λίνιες ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ πρὸς τὴ δύση, ὅπου κατευθύνονται καὶ τὰ νερά, εἶναι 20. Ἡ ἀπόσταση μεταξὺ τους, ποὺ δὲν εἶναι ἡ ἴδια σὲ ὅλες, κυμαίνεται στὰ 150-200 μέτρα.

Τὰ μεγάλα αὐτὰ ἔργα δὲν ἔγιναν ἀσφαλῶς μὲ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἀλλὰ ἀπὸ κρατικὸ ὄργανισμό. Ποιὸ ὅμως; Παρ' ὅλο ποὺ ὁ Πασκουαλίγχο δὲν ἀναφέρει τὸ γεγονός, (ἢ φράση του: posta al lavoro ἀφορᾷ τὸν καθαρισμὸ τοῦ τόπου ἀπὸ τὰ ἄγρια κλαδιὰ ποὺ τὸν εἶχαν σκεπάσει) πιστεύω πὼς τὰ ἔργα αὐτὰ θὰ ἔγιναν μετὰ τὸ 1514, ὅποτε ἡ Γερουσία τῆς Βενετίας ἀποφάσισε νὰ ξανακαλλιεργηθῇ τὸ Λασιθί. Μιὰ εἰδικὴ ἐρευνα στὸ Archivio di Stato di Venezia θὰ ἔφερνε σὲ φῶς λεπτομερεῖς πληροφορίες. Ἀπορῶ δὲ γιὰ τὸ ἀειμνηστὸς Gerola δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἔργο αὐτό, πού, ἂν εἶναι πραγματικὰ

ta a Cittadini di Candia ad affitto, et compartita in trecento e quaranta due boine: (che, per ogni Boina sono campi otto e mezzo di queste bande) et ogni Boina in Misurade trenta cinque, et ogni misurada in passa cinquecento, furono continuati a lavorare quei terreni col mezo di affittuali, che di anno in anno rispondevano li affitti loro in tanto formento, fino al 1546, al qual tempo, volendo la Sertà Vra ricompensar in qualche parte li dani delli fedelissimi suoi da Napoli di Romania, et malvasia, concesse perpetualmente a loro, et a suoi discendenti, i sudetti

καλλιέργεια μοιράστηκε σὲ τρακόσιες σαράντα δυὸ βουδέες¹ καὶ κατανεμήθηκε μὲ ἐνοίκιο σὲ πολίτες τοῦ Χάντακα² (κάθε βουδέα ἔχει ὀκτώμισυ χωράφια αὐτῶν τῶν μερῶν) καὶ κάθε βουδέα περιλαμβάνει χωράφια τριάντα πέντε μουζουριῶν³ καὶ ἡ ἔκταση κάθε μουζουριοῦ εἶναι πεντακόσα βήματα. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐξακολούθησαν νὰ καλλιεργοῦν τὶς ἐκτάσεις ἐκεῖνες μὲ ἐνοίκιο, πληρώνοντας ἀνάλογη ποσότητα σταριοῦ, μέχρι τὸ 1546. Τότε θέλησε ἡ Γαληνότητά σας νὰ ἀποζημιώσει ἐν μέρει τὶς ζημιὲς τῶν πιστότατων ὑπηκόων τῆς, τῶν καταγομένων ἀπὸ τὴ Νεάπολη τῆς Ρωμανίας⁴ καὶ τὴ Μονεμβασία καὶ παρὰχώρησε ὁριστικὰ σ' αὐτοὺς καὶ στοὺς ἀπογόνους των τὶς παραπά-

βενετσάνικο, θὰ ἀποτελοῦσε τίτλο γιὰ τὴ Βενετία, παρ' ὅλο ποὺ καὶ αὐτὸ θὰ ἔγινε μέσα στὰ πλαίσια τῶν στρατιωτικοπολιτικῶν ἐπιδιώξεων τῆς.

¹) Νομίζω πὼς ἀποδίδω κυριολεκτικότερο τὴ λ. boina μὲ τὴν ἐλληνικὴ ταυτόσημη λέξη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς βουδέα, ποὺ ἦταν σὲ χρῆση στὴν Ἀν. Κρήτη τότε, ὅπως ἀναφέρεται σὲ συμβόλαιο τοῦ Ἀρετίου τοῦ 1622: . . . διὰ τὰ ὅποια τοῦ δίδει ὁ λεγόμενος ἄρχος τοῦ λεγόμενου δασκάλου τὴν ἄνωθεν βουδέα νὰ τὴν ἀγαλιέρη ἕως χρόνους 15 . . . (Βλ. Χριστιαν. Κρήτη, Α', σ. 100). Ὁ Ξανθοιδίδης ταυτίζει τὴ βουδέα μὲ ἄλλη παρόμοια λέξη τῆς ἴδιας ἐποχῆς, τὴ ζευγαρά καὶ ἀναφέρει ὅτι ἐσήμαιναν, καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη, ἔκταση ἀγρῶν, ποὺ προφθάνει νὰ καλλιεργήσῃ ἓνα ζευγάρι (βόδια), μέσα σὲ μιὰ καλλιεργητικὴ περίοδο, (ἑνὺς ζευγαριοῦ χωράφια). Δὲν καθορίζει ὅμως πόσων ἀκριβῶς μουζουριῶν χωράφια περιελάμβανε μιὰ βουδέα. Αὐτὸ μᾶς τὸ ξεκαθαρίζει ὁ Πασκουαλίγχο ἐδῶ, ὅπου ἀναφέρει ὅτι ἡ κάθε βουδέα περιελάμβανε 35 μουζουριῶν χωράφια. Πραγματικὰ καὶ σήμερα, ποὺ ἡ καλλιέργεια τοῦ κάμπου τοῦ Λασιθίου ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται μὲ τὰ ἴδια μέσα ποὺ γινόταν καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Πασκουαλίγχο, ἓνα ζευγάρι βόδια δὲν προφθάνει νὰ καλλιεργήσῃ μέσα σὲ μιὰ περίοδο, περισσότερα ἀπὸ 30-35 μουζουριῶν χωράφια.

²) Ἐνὸς μουζουριοῦ χωράφι εἶναι ἔκταση καλλιεργήσιμης γῆς, ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ σπαρεῖ ἓνα μουζούρι σπόρο.

³) Νεάπολη τῆς Ρωμανίας λέγαν οἱ Βενετσάνοι τὸ Ναύπλιο.

terreni, con obbligo che la metà delli raccolti, le fusse data per servitio del fontico con pagamento di soldini sessanta, per misura, che sono otto gazette, detratti soldini quattro per la condotta. Et perche in questa distributione, erano stati compartiti tutti li terreni già coltivati, fu per parte dell' Eccmo Senato deliberato, di metter a lavoro il resto di quella campagna, si come fu fatto; la quale poi essendo stata compartita in altre trecento, e sessanta otto Boine, fu data ad affitto (si come tuttavia si costuma) al publico incanto, di quindecim, in quindecim anni; ma al presente, è ridotta in cinque, et tutti essi terreni, così li dispensati a benemeriti Napolitani, come per affittatione, che in tutto sono Boine settecento diece. Rendono a ragion di anno dalle diece alle dodeci mille misure di formento, il qual facendosi condurre nel fontico di quella Città, è disegnato per ordine publico, in far biscotti, per conto della sua Armata.

νω έκτάσεις, με την υποχρέωση να παραδίδουν τη μισή σοδειά τους στο Φούντικο¹, προς εξήντα σολδίνια το μουζούρι, που κάνουν όκτώ γαζέτες, αφαιρουμένων τεσσάρων σολδινιών για το άγώγιο. Και επειδή δόθηκαν στη διανομή αυτή όλα τα χωράφια που καλλιεργούνταν μέχρι τότε, ή έκλαμπρότατη Γερουσία αποφάσισε να αποδοθεί στην καλλιέργεια και το υπόλοιπο της πεδιάδας αυτής. Όπως και έγινε. Και τοῦτο διαιρέθηκε σε άλλες τρακόσιες εξήντα όκτώ βουδέες, και ένοικιαζόταν (όπως συνήθως) σε δημόσιο πλειστηριασμό, κάθε δεκαπέντε χρόνια. Τώρα όμως περιορίστηκε σε πέντε. Όλες αυτές οι έκτασεις, τόσο εκείνες που μοιράστηκαν στους άξιους ευγνωμοσύνης Ναυπλιώτες, όπως και εκείνες που ένοικιάζονται, που φθάνουν συνολικά τις έπτακόσιες δέκα βουδέες, δίδουν κάθε χρόνο από δέκα ως δώδεκα χιλιάδες μουζούρια σιτάρι. Το σιτάρι αυτό μεταφέρεται στο Φούντικο της πολιτείας εκείνης, και προορίζεται, με κρατική διταγή, για την παρασκευή των παξιμαδιών του στόλου σας.

¹) Ο Φούντικός, από το βενετσάνικο *fondego*, *fondaco* (που ο Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, 1942) παράγει από το άρβικο *funduk*, που, κατά τον ίδιο, προέρχεται από την ελληνική λέξη πανδοχείον) ήταν τριώροφες και τετραώροφες αποθήκες εμπορευμάτων και σιτηρών, χτισμένες πάνω στο παλιό τείχος, δίπλα στη *voltone*, στο χώρο που βρίσκεται σήμερα ή Περιηγητική Λέσχη και τα γύρω μαγαζιά. Η έκταση της στέγης των ήταν αρκετά μεγάλη, ώστε ο Leonardo Quirini να συνιστά στην έκθεσή του (1595), να διοχετευτούν τα νερά της στις δεξαμενές του Αγίου Γεωργίου.

Tiene la Sertà Vra alla custodia di questo luoco un Essatore il quale ha carico di ricevere di tempo in tempo dalli affittuali li formenti, et riponerli nelli magazeni publici, che a questo effetto sono stati fabricati in quel luoco, et dopo per schena d' anemali mandarli nel fontico di Candia. Ha auctorità di pignorar, et condannar li disubidienti fino a cinquanta perperi, et nelle cause criminali formar li processi, quali poi manda al Capo di Candia; al quale da Vra Sertà è raccomandato particolarmente il negotio, et il governo di quel luoco. Quelli veramente che tengono terreni ad affitto, in questo luoco, per tutto il tempo delle loro locationi, godono privilegio di essentione di angaria personale, et di galea; et questa per concessione dell' Illmo Foscari-

Ἡ Γαληνότητά σας διατηρεῖ για τὴ φύλαξη τῆς περιφέρειας αὐτῆς ἓνα εἰσπράκτορα, ποὺ ἡ δουλειά του εἶναι νὰ παίρνει κάθε χρόν^ο ἀπὸ τοὺς ἐνοικιαστῆς τὰ σιτάρια, νὰ τὰ ἀποθηκεύει στὶς δημόσιες ἀποθήκες, ποὺ κτίστηκαν ἐπὶ τῆς σ' ἐκεῖνο τὸν τόπο¹ καὶ νὰ τὰ στέλνει με ζῶα στὸ Φούντικο τοῦ Χάντακα. Ἐχει ἐξουσία νὰ κάνει κατασχέσεις καὶ νὰ ἐπιβάλλει ποινὲς στοὺς ἀπειθοῦντες, μέχρι πενήντα ὑέρπυρα. Στὶς ποινικὲς ὑποθέσεις μπορεῖ νὰ κάνει ἀνακρίσεις, ἀποστέλλοντας ἔπειτα τὴ δικογραφία στὸν καπετάνιο τοῦ Χάντακα, στὸν ὁποῖο ἔχει ἀνατεθεῖ εἰδικὰ ἡ δικαιοδοσία αὐτὴ καὶ ἡ διοίκηση ἐκεῖνου τοῦ τόπου. Ἐκεῖνοι ποὺ κρατοῦν με νοίκι γαῖες σ' αὐτὴ τὴν περιφέρεια ἐξαιροῦνται προνομιακῶς, γιὰ ὅλο τὸ χρόνο τῆς ἐγκατάστασής των, ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἀγγραφεῖς καὶ ἀπὸ τὴ γαλέρα. Τὸ προνόμιο αὐτὸ παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν έκλαμπρότατο Φοσκαρίνι², γιὰτὶ ἄλλοιῶς θὰ

¹) Οἱ ἀποθήκες αὐτὲς βρισκόταν στ' ἀνατολικά τοῦ Τζερμιάδω, ἐκεῖ ποὺ βρίσκεται σήμερα ὁ Ἀγ. Χαράλαμπος. (Βλ. Ἐμ. Ἀγγελάκη, *Σητειακά*, τ. Α', Ἀθῆναι 1935, σ. 134).

²) Ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες ἐκθέσεις τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν Κρήτης εἶναι καὶ ἡ ἐκθεση τοῦ Ἰάκωβου Φοσκαρίνι τοῦ 1579. Ὁ Φοσκαρίνι, ποὺ ἀναφέρεται με σεβασμὸ ἀπὸ ὅλους τοὺς μεταγενέστερους τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆς, ἔβαλε, με τὰ νομοθετήματά του, τὶς βάσεις στὴ βενετσάνικη διοίκηση στὴν Κρήτη, κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς κυριαρχίας της σ' αὐτή. Ἀντίτυπο, σὲ microfilm, τοῦ πολιτισμότητος αὐτοῦ ἐγγράφου, ἀποτελούμενου ἀπὸ 256 σελίδες τοῦ χειρογράφου, ἀπόκτησα, χάρις στὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἰταλοῦ γερονσιαστῆ κ. Luigi Messedaglia, τοῦ προέδρου τοῦ Ἰνστιτούτου Veneto di Scienze, Lettere ed Arti di Venezia κ. Gius. Gola καὶ τοῦ γραμματέα τοῦ ἰδιοῦ Ἰνστιτούτου κ. Fran. Marzolo, τοὺς ὁποίους εὐχαριστῶ καὶ ἀπ' ἐδῶ θερμῶς. Ἡ δημοσίευσή της⁵ θὰ χύσει πραγματικὰ «ἄπλετον φῶς» στὴν ἱστορία τῆς βενετοκρατοῦς. Κρήτης.

ni, per la gran difficoltà, che si havea di ritrovar, chi volesse ricevere l' opera di questi terreni, il qual privilegio, è veramente cagione, che buona parte di essi terreni non restino inculti.

Vi sono ancora nella Città di Candia molti stabili pervenuti nel pubblico per varie occasioni de' debitori, de quali non potendosi ricevere alcuna sorte di beneficio per conto di vendita, ne' di affitto, occorre ben spesso, che restando le case disabitate, et abbandonate, in progresso di pochi anni, se gli rovinano gli colmi, immarciscono le travamenta, et vanno di male: Onde sono necessitati quei Rappresentanti, per non lasciarle passare compiutamente in rovina, di accomodarle di tempo in tempo, per la qual causa la Sertà Vra viene a sentire una continua spesa senza riceverne frutto di sorte alcuna. Laudarei però, che fusse dato ordine a quei clmi Rettori di riuscirne in qualche maniera, se ben temo, che vi possino essere delle difficoltà, per mancamento di compratori; Et, che per modo alcuno nell' avvenire non si ricevessero in sigria terreni, o case se prima non si fussero ritrovati compratori, perche, come dico oltre, che la Sertà Vra di que-

δυσκολεύοταν πολὺ ἡ ἐξεύρεση καλλιεργητῶν τῶν γαιῶν αὐτῶν. Πραγματικὰ δὲ τὸ προνόμιο αὐτὸ εἶναι ἀφορμὴ καὶ δὲν μένει ἀκαλλιεργητὸ μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτὰς τὶς ἐκτάσεις.

28. ΤΑ ΑΚΙΝΗΤΑ ΤΟΥ ΧΑΝΤΑΚΑ

Ὑπάρχουν ἐπίσης στὴν πόλη τοῦ Χάντακα πολλὰ ἀκίνητα, ποὺ περιῆλθαν στὸ Δημόσιο ἀπὸ τοὺς ὀφειλέτες, γιὰ διαφόρους λόγους. Τὰ ἀκίνητα αὐτὰ δὲν δίδουν καμιὰ πρόσοδο, γιὰτὶ οὔτε πουλοῦνται οὔτε νοικιάζονται καὶ πολὺ συχνὰ καταρρέουν οἱ στέγες τους καὶ σαπίζουν τὰ δοκάρια τους, ἐπειδὴ εἶναι ἀκατοίκητα καὶ ἐγκαταλειμμένα κι ἔτσι καταστρέφονται. Γι' αὐτὸ οἱ ἀρμόδιοι ἀντιπρόσωποι εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ τὰ ἐπιδιορθώσουν ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό, γιὰ νὰ μὴν καταρρεύσουν ὁλωσδιόλου. Αὐτὸ εἶναι ἀφορμὴ νὰ ἔχει ἡ Γαληνότητά σας συνεχεῖς δαπάνες, χωρὶς νὰ παίρνει ἀπὸ τὰ ἀκίνητα αὐτὰ κανενὸς εἶδους ἔσοδο. Ἐχῶ, λοιπόν, τὴ γνώμη πὼς πρέπει νὰ δοθοῦν διαταγὲς στὸν ἐκλαμπρότατος ἐκείνους Ρετούρηδες νὰ βροῦν κάποια λύση, ἂν καὶ φοβοῦμαι πὼς εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιαστοῦν δυσκολίες, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἔλλειψη ἀγοραστῶν· στὸ μέλλον δὲ νὰ μὴ δέχονται, μὲ κανένα τρόπο, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Δημοσίου, χωράφια ἢ σπίτια, παρὰ μόνο ὅταν βρίσκουν προηγουμένως ἀγοραστές. Γιατί, ὅπως λέγω, ἐκτὸς ποῦ

sta sorte de suoi crediti, viene in niente; si fuggirebbe ancora quell' interesse, che alcune volte ha patito per le pene, spese, et altre utilità di quei Ministri, che si sono tratte dalli danari di quella Camera, si come la n' è benissimo informata.

Con quest' entrate adonque, che non restano al presente più di settantacinque mille ducati in circa, non è possibile di gran lunga supplire alle spese, che si fanno in quel Regno, perche, rispetto a gl' accidenti del Mondo, traendosi da alcuni anni in qua, per ordenario presidio di quelle fortezze, quattro e cinque mille fanti: trecento cavalli pagati: Bombardieri, Provisionati; e Salariati; oltre infinite stravacanze, è necessario che la spesa sia molto grave, et importante, alla quale s' aggiunge quella, che si fa continuamente in barche, e vascelli, per condur monitioni, legnami, biave e soldati da Città a Città, et da luoco a luoco, che facilmente si potrebbe scansare, perche tenendosi, per ordenario in quel Regno una guardia di quattro, se ben in tempo mio sono

ἡ Γαληνότητά σας δὲν ἀποκομίζει, ἀπὸ αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν ἔσόδων της, τίποτε, θὰ ἀπόφευγε καὶ τὴ ζημιὰ ἐκείνη, ποὺ ἔχει κάποτε γιὰ τὶς ποινές, τὰ ἔξοδα καὶ τὰ ἄλλα ὠφελήματα τῶν ὑπαλλήλων αὐτῶν, ποὺ πληρώνονται ἀπὸ τὰ χρήματα ἐκείνου τοῦ ταμείου, ὅπως εἶστε ἀρῖστα πληροφορημένοι.

29. ΤΑ ΕΞΟΔΑ

Μὲ τὰ ἔσοδα, λοιπόν, αὐτά, ποὺ σήμερο δὲν εἶναι περισσότερα ἀπὸ ἑβδομήντα πέντε χιλιάδες δουκάτα, δὲν εἶναι δυνατόν, μὲ κανένα τρόπο, νὰ καλυφτοῦν οἱ δαπάνες ποὺ γίνονται στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο. Γιατί, ἐξ αἰτίας τῶν γεγονότων τοῦ κόσμου, πληρώνονται, τώρα καὶ κάμποσα χρόνια, γιὰ τὴ συνηθισμένη φρούρηση τῶν φρουρίων ἐκείνων, τέσσερις καὶ πέντε χιλιάδες στρατιῶτες, ἱππικὸ ἔμμισθο ἀπὸ τραπεζοκόσια ἄλλα, βομβαρδιστὲς στὸν ὁποῖον παρέχονται μόνο τὰ ἐφόδια καὶ βαμβαρδιστὲς μισθωτοὺς, ἐκτὸς τὰ ἄλλα ἄπειρα ἔκτακτα ἔξοδα· γι' αὐτὸ ἀναγκαστικὰ οἱ δαπάνες εἶναι πολλές, σημαντικὲς καὶ βαριές. Στὶς δαπάνες αὐτὲς πρέπει νὰ προστεθοῦν κι ἐκείνες ποὺ γίνονται συνεχῶς γιὰ τὰ πλοῖα, μικρὰ καὶ μεγάλα, γιὰ νὰ μεταφέρουν τὰ πολεμοφόδια, τὴν ξυλεία, τὰ σιτηρὰ καὶ τοὺς στρατιῶτες ἀπὸ πόλη σὲ πόλη καὶ ἀπὸ τόπο σὲ τόπο. Αὐτὲς θὰ μπορούσαν νὰ ἀποφεύγονταν εὐκόλως· γιὰτὶ διατηροῦνται συνήθως στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο μιὰ μῦτρα ἀπὸ τέσσερις γαλέρες, ἂν καὶ στὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας μου ἦταν

state diece, quindecim, et fino trenta galee, che ad altro officio, non hanno a servire, che per custodia dell' Isola, et per presidiar le fortezze, et per condurre da l' una a l' altra munitioni e soldati, crederei, che fusse bene, che ad esse galee fosse commessa quella cura; onde si come affermo a Vra Sertà, che ad ogni minimo cenno di quei sigri del comando, quel clmo Capo sarebbe pronto ad ogni essecutione, così voglio affimarle, che si spar regnerebbero molti danari; poiche in tempo del mio Reggimento solamente, si sono spesi in barche, per questi affari: In Candia dicinove mille perperi: A Retimo quattro mille, et alla Canea molto più numero, de quali veramente non ne ho memoria, per essersi smarrita la polliza di quel conto.

Ho fin qui rappresentato alla Sertà Vra tutte quelle cose che, conforme alla debolezza del mio spirito ho potuto comprendere, poter apportare servitio a quel Regno, così intorno alla fortificatione; Munitioni; fanteria; et cavalleria, come anco al modo che si è tenuto nell' Armar delle galee di quella Città, et quello che la potesse sperare da quella contadinanza in occasione di

δέκα, δεκαπέντε καὶ τριάντα, πού δὲν ἔχουν καμιά ἄλλη δουλειὰ νὰ κά-
νουν παρὰ μόνο νὰ φρουροῦν τὴ νῆσο καὶ τὰ φρούρια καὶ νὰ μεταφέ-
ρουν ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο πολεμοφόδια καὶ στρατιῶτες. Στὶς γαλέρες
αὐτὲς νομίζω πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνατεθοῦν οἱ μεταφορὲς αὐτὲς καί,
ὅπως μπορῶ νὰ διαβεβαιώσω τὴ Γαληνότητά σας, στὸ ἐλάχιστο νεῦμα
τῶν κυρίων ἐκείνων διοικητῶν, ὁ ἐκλαμπρότατος Καπετάνιος τῶν γα-
λερῶν θὰ ἦτο προθυμότερος νὰ ἐκτελέσει κάθε διαταγή τους· ἔτσι θὰ
ἐξοικονομοῦνταν πολλὰ χρήματα, ἀφοῦ, μόνο στὴν περίοδο τῆς ὑπηρε-
σίας μου, δαπανήθηκαν γιὰ τὶς βάρκες πού κάνουν αὐτὲς τὶς μεταφο-
ρὲς: στὸ Χάντακα δεκαεννέα χιλιάδες ὑπέρπυρα, στὸ Ρέθυμνο τέσσερις
χιλιάδες καὶ στὰ Χανιά πολὺ περισσότερα, πού δὲν ἐνθυμοῦμαι ἀκρι-
βῶς, ἐπειδὴ χάθηκε τὸ σημεῖωμα ἐκείνου τοῦ λογαριασμοῦ.

30. Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ

Ὡς ἐδῶ ἀνέφερα στὴ Γαληνότητά σας γιὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ζητήμα-
τα, πού, ὅπως κατόρθωσα, μὲ τὸ λίγο μυαλό μου, νὰ καταλάβω, μπο-
ροῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὸ Βασίλειο ἐκεῖνο, τόσο στὴν ὀχύρωση, στὰ
πολεμοφόδια, στὸ πεζικὸ καὶ στὸ ἱππικὸ, ὅσο καὶ στὸν τρόπο πού ἐφαρ-
μόζεται γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν γαλερῶν τῆς πολιτείας ἐκείνης, ὥς καὶ
γιὰ κεῖνο πού μπορεῖ νὰ ἐλπίζει ἡ Γαληνότητά σας ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς,

maggior bisogno, et hora non voglio restar di dirle alcuna cosa
nel proposito del contagio¹, col quale ha piacciuto a N. Sr Dio

σὲ περίπτωση μεγαλύτερης ἀνάγκης. Καὶ τώρα δὲν θέλω νὰ παραλεί-
ψω νὰ σᾶς ἀναφέρω μερικά, σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς πανούκλας¹,

¹) Σχετικὰ μὲ τὴν πανούκλα αὐτὴ τοῦ 1592 ὑπάρχουν καὶ ἄλλες πηγές.
Στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας (σειρὰ 657 ἀριθ. 7481) ὑπάρχει ἡ
Historia della peste nel Regno di Candia 1592, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σπ. Θε-
οτόκης. (Βλ. «Ἑλληνικά», τ. Δ', σ. 187). Ἀπὸ ἐλληνικὴ πλευρὰ ὑπάρχει ἓνα
χρονικὸ τῆς ἐποχῆς, πού προέρχεται ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ μονῆς Ἀπεζωνῶν, τὸ ὁ-
ποῖο δημοσίευσε ὁ Σ. Λάμπρος, στὰ Βραχέα Χρονικά (βλ. Μνημεῖα τῆς
Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἐκδοσὴ Ἀκαδημίας, Ἀθῆναι 1932, τ. Α', σ. 14). Ἐπειδὴ
τὸ χρονικὸ τοῦτο ἀναφέρει πληροφορίες, πού δὲν μᾶς λείπει ὁ Πασκουαλίγχο,
μὲ τὶς ὁποῖες συμπληρώνονται οἱ εἰδήσεις σχετικὰ μὲ τὴν πανούκλα αὐτή, ἐπι-
βάλλεται, νομίζω, νὰ τὸ ἀναδημοσιεύσω ἐδῶ ὁλόκληρο, γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ
ἔτσι ἡ ἐκθεσὴ τοῦ Πασκουαλίγχο σ' αὐτὸ τὸ θέμα:

| φ. 417α | Εἰς τοὺς ἀφῆβ', χρόνος κατηραμένος, ἐγένετο μέγαν θανατικόν,
ἀπὸ πανόκλα καὶ ἀπὸ καρμπά, πρᾶγμα ὁποῦ δὲν ἐφάνη ποτε εἰς τὴν Κρήτην (ἐν
τῇ ᾧ: ἀπέθανε πλῆθος πολὺ). Ἡ συμφορὰ αὕτη γέγονε εἰς τὸ Κάστρον καὶ εἰς
καμπήσια χωρία. Τὰ Χανία καὶ τὸ Ρέθυμνος ἔμειναν ἄγευστα τοῦ κακοῦ τούτου.
Ἐκράτει ὁ θάνατος οὗτος ἀπὸ ταῖς κ' τοῦ Μαρτίου, ὁποῦ ἦτον τότε ἡ λαμπροφύ-
ρος ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰς κατ' τοῦ Μαρτίου, καὶ ἔστρεψεν ἡ χαρὰ μας
εἰς μέγα πένθος· διὸ ὁ θάνατος ἤρχισε ἀπὸ τῆς κ' τοῦ Μαρτίου ἕως ὅλον τὸν Ἰού-
λιον. Ἐποθένασι τὴν ἡμέραν διακόσιοι καὶ περισσότεροι. Ἐρίχνασι τοὺς νεκροὺς
ἀφάτους καὶ αἰμάς ὥσπερ τοὺς κύνας. Ἐποθένασι τότε καὶ ν' ἱερεῖς εἰς τὴν
Χώραν. Εἶχε π[ολὺ] ἔξοδον ὁ ἀφέντης, διότι ἐτάγιζε τοὺς ἀρρώστους εἰς τὸ Ἀ-
κρωτήριον. Ἐχασ[αν] πολλοὶ εἴ τι εἶχασιν· διότι ἔμειναν τὰ σπύτια ἔρημα, καὶ ὁποι-
[ος] ἤθελεν ἐκλεπτεν ἀφόβως. Ταῦτα εἰσὶ τὰ γεννήματα τῆς ἀμαρ[τίας].

| φ. 417β | Εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον, εἰς τοὺς ἀφῆβ', ἀφ' οὗ ἔπαυσε λιγάκι τὸ
θανατικόν ἀπὸ τὸν Ἰούλιον μῆνα, πάλιν δὲν ἔπαυεν ὁ θάνατος καθημερινὸν εἰς
τὴν Χώραν, δέκα δώδεκα κορμιά τὴν ἡμέραν. Μὰ εἰς τὰ χωρία θάνατος πολὺς.
Εἰς τόσον φοβούμενοι οἱ ἀφέντες μήπως καὶ ἀνάγῃ πάλιν τὸ κακὸν ἀπὸ τὰ χωρία
εἰς τὴν Χώραν, ἐκλείσαν ταῖς πόρταις τῆς Χώρας, καὶ ἀπόξω δὲν ἔμβαινε τινὰς
μέσα, μήτε τινὰς νὰ ἔβγῃ ἔξω. Ἐγένετο τὸ σφάλισμα τοῦτο ἀπὸ τὸν Νοέμβριον μῆ-
να ἀφῆβ' ἕως ταῖς ιε' τοῦ Αὐγούστου ἀφῆγ'. Τὸν φόρον εἶχασιν ἔξω εἰς τὴν
Πόρταν τοῦ Χριστοῦ τοῦ Φωτοδότη κεκλεισμένον μὲ τράβαις, νὰ παῖρουν οἱ ἄν-
θρωποι τῆς χώρας τὰ φαγία νὰ μὴν ἐγγίξῃ τινὰς τῶν ἀνθρώπων ὁποῦ ἐστέκασιν
ἔξω. Μέγα κακὸν τοῦτο καὶ πολλὴ ντισκομοντιὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἔξω καὶ
τῶν ἔσω. Μὰ τὸν Αὐγούστιον μῆνα ἀφῆγ' ἐγένετο ἡ ἐλευθερία καὶ ἡνοίγησαν αἱ
πύλαι τῆς πόλεως. Ὅταν ἦσαν οἱ τῆς πόλεως ἄνθρωποι κεκλεισμένοι μέσα εἰς τὴν
Χώραν, ἐπροσιάζασιν οἱ ἀφένταις τὸν Νοέμβριον μῆνα, οἱ ὅλοι νὰ εἶναι σεράδοι
μέσα εἰς τὰ σπύτια τῶς νὰ μὴ σμίγῃ γέιτονας τὸν γέιτονα ὥς ιβ' ἡμέραις, διὰ νὰ βί-
νουν οἱ ὅλοι τὰ ροῦχα τὰς ἀπάνω εἰς τὰ δώματα νὰ ξεσπουράρουν. Διότι ἐλέγασιν

Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας III

visitar essa Città, nella qual afflittione essendomi io ritrovato presente, per tutto il corso del tempo, ch' ella ha durato, stimo però necessario, che Vra Sertà sappia distintamente tutto il successo, non già per rinovargli la memoria delle miserie, nelle quali fù, per così lungo tempo costituito quell' infelicissimo populo; ma bene, perche informata dello stato in che al presente io l' ho lasciata; assai differente da quello, che la trovai, et per mio credere degno di consideratione; possa Vra Sertà con il

πού ὁ θεὸς θέλησε νὰ στείλει στὴν πόλη αὐτή. Στὴ μεγάλη αὐτὴ δοκιμασία βρέθηκα ὅλο τὸν καιρὸ πὺν βάσταξε καὶ νομίζω πὺς πρέπει νὰ πληροφορηθεῖ ἡ Γαληνότητά σας μ' ὅλες τὶς λεπτομέρειες, πὺς ξελίχτηκε ἡ ἐπιδημία αὐτή. Ὁχι βέβαια γιὰ νὰ φέρω καὶ πάλι στὴ μνήμη τὶς δυστυχίες ἐκεῖνες, πὺν τόσο πολὺν καιρὸ ὑπόφερεν ὁ ἀτυχεστατος αὐτὸς λαός, ἀξιος, κατὰ τὴ γνώμη μου, προσοχῆς, μὰ ἀκριβῶς γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ σὲ ποιά κατάσταση τὸν ἄφισα τώρα, ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη πὺν τὸν βρῆκα, καὶ νὰ μπορέσει ἡ Γαληνότητά

πὺς ἐκράτει ἀκομὴ τὸ θανατικόν. Καὶ τοῦτο ἐγένετο τὸν Νοέμβριον μῆνα, ἀφ' ἧς ἀπὸ ταῖς κ' τοῦ μηνὸς τούτου. Καὶ ὅλοι κεκλεισμένοι τότε, εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης δὲν ἦλθε τινάς. Μὰ τὴν ἀλήθειαν μεγάλη συμφορὰ. Τὸ ψυχικόν σπον δίδοται κάθε χρόνον εἰς τὸ μοναστήρι μέσα, τότε ἐδόθη εἰς τοῖς γειτόνους. Καὶ μέγας θόρυβος εἰς τὸν λαὸν τὸν κεκλεισμένον δέκα μῆνας, ἔως οὔτε ἐδόθη ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀνοιξίς τῆς Χώρας εἰς τὰς 15' τοῦ Αὐγούστου, ἀφ' ἧς. Ἀκριβεία μεγάλη εἰς τοὺς τεχνίτας ὅλους, διότι ὀλίγοι ἔμειναν, ἀκομὴ καὶ εἰς τὰ πράγματα καὶ σηκώματα. Ἐχασαν πολλοὶ εἴ τι ἄρα καὶ εἶχον, διότι τὰ σπῆλαι ἔμειναν ἔρημα, πάντες ἔφυγον ἔξω εἰς τὰ σπῆλαια καὶ εἰς τὰς ὁπὰς τῆς γῆς. Ἰερεῖς πολλοὶ ἀπέθανον. ἰατροί, ποβολάνοι πολλοὶ, πλοῦσιοι καὶ πένητες, εἰς νούμερον ἔως τριακόνα χιλιάδας καὶ κάλλιον. Οἱ ἄρχοντες ἔμειναν ἀθῶοι τοῦ κακοῦ τούτου, διότις ἔφυγον ἀπὸ τὴν Χώραν καὶ ἐκρύπτοντο εἰς τὰ χωρία τῶς μὲ καλαῖς βιγίλαις, νὰ μὴ σιμώση τινὰς ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκοντο. . . . Ἐκ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν ἦλθεν ἡ συμφορὰ αὕτη ἡ λίαν φοβερὰ εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἤρχισεν ἀπὸ ταῖς κ' τοῦ Μαρτίου, ἀφ' ἧς ἔως τὸν Ἰούλιον, ὅπου ἔκοπτε περίσσα, τριακόσιοι τὴν ἡμέραν καὶ περισσότεροι. Καὶ ἀπὸ τὸν Ἰούλιον τοῦ, ἀφ' ἧς ἔπαυσε λιγὰ ἀπὸ τὴν Χώραν, μὰ εἰς τὰ χωρία ἔκοπτε περίσσα, διὰν ἐκλείσθησαν αἱ πύλαι τῆς Χώρας, καὶ ἐκράτει ἀκομὴ ὁ θάνατος καὶ μέσα καὶ ἔξω ἔως τὸν ἄλλον Ἰούλιον, ἀφ' ἧς. Καὶ τότε παντελῶς ἔπαυσεν ἡ συμφορὰ αὕτη. Καὶ εἰς τὰς 15' τοῦ Αὐγούστου, ἀφ' ἧς ἐδόθη ἡ ἐλευθερία καὶ ἡνοίγησαν αἱ πύλαι τῆς πόλεως. . . .

|| φ 418α Πάλιν εἰς τοὺς ἀφ' ἧς οὐκ ἔλειψεν ὁ θάνατος ὁ τοιοῦτος, μὰ ἔκοπτε συχνάκις, καὶ φόβος μέγας καὶ εἰς τὴν Χώραν καὶ εἰς τὰ χωρία, καὶ πάλιν ἐκλείσθη ἡ πόλις καὶ ἡ μία πύλη τοῦ Παντοκράτορος ἡνοίγη, . . .

suo prudentissimo giudizio, pensar a quelle provisioni, che giudicherà di maggior servitio alle cose sue.

Giunse adunque nel porto di Candia a 28 del mese di Genaro dell' anno 1591¹, il Vascello di Giorgi Pacopulo Candiottò, partito da Constantinopoli, diece giorni prima, con carico di salumi, et altre mercantie, il quale havendo portate le sue fidi di sanità libere di sospetto, furono da quei Provri alla sanità fatte gettar le persone in acqua, et dopo vestite di altri panni datale libera prattica; occorse dopo, che uno di detti marinari, nominato Lorenzo, havendo (come disse) fatto voto di visitar il monte della Croce², procurò di far il viaggio a piedi, ma non havendo potuto continuarlo, per quanto s' intese da poi, per causa della sua indispositione, se ne ritornò alla casa della sua habitazione,

σας νὰ σκεφεῖ μὲ τὴ σοφότητα κρίση της, γιὰ τὰ μέτρα ἐκεῖνα, πὺν θὰ κρίνει πὺς ἐξυπηρετικὰ τῶν συμφερόντων της.

Ἐφτασε, λοιπόν, στὸ λιμάνι τοῦ Χάντακα στὶς 28 τοῦ Γενάρη τοῦ 1591¹ τὸ καράβι τοῦ Γιώργη Πακόπουλου ἀπὸ τὸ Χάντακα, πὺν εἶχε ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν δέκα μέρες, φορτωμένο μὲ ἀλίπαστα καὶ ἄλλα ἐμπορεύματα. Τὸ πλοῖο εἶχε τὰ ὑγειονομικά του ἔγγραφα ἐν τάξει καὶ καμμιά ὑποψία δὲν ὑπῆρχε. Οἱ Προβλεπτὲς τῆς ὑγείας διάταξαν νὰ πέσουν στὴ θάλασσα οἱ ἄνθρωποι καὶ ἀφοῦ ἔβαλαν ἄλλα ἐνδύματα τοὺς ἄφισαν ἐλεύθερους. Χρειάστηκεν ἔπειτα, ἕνας ἀπὸ τοὺς ναῦτες ἐκεῖνους πὺν ὀνομαζόταν Λορέντζο, νὰ ἐπισκευθεῖ τὸ βουνὸ τοῦ Σταυροῦ², ἔχοντας (ὅπως εἶπε) νὰ κάμει τάξιμο. Προσπάθησε νὰ πᾶει πεζός, μὰ δὲν μπόρεσε νὰ συνεχίσει τὸ ταξίδι, γιατί, ὅπως ἐγινε γνωστὸ ἔπειτα, ἀδιαθέτησε καὶ γύρισε στὸ σπῆλι του, πὺν βρι-

¹) Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὺς εἶναι τὸ ἔτος γραμμένο λάθος εἴτε ἀπὸ τὸ γράφει εἴτε τὸν ἀντιγράφει τῆς ἐκθεσης, ἀντὶ τὸ σωστὸ 1592.

²) Ποιὸ εἶναι τὸ «βουνὸ τοῦ Σταυροῦ» δὲν μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα βοηθήματα, πὺν ὑπάρχουν ἐδῶ. Ὑποθέτω ὅμως ὅτι εἶναι ὁ Στρούμπουλας, γιατί, παρ' ὅλο πὺν ἀναφέρεται σὲ χάριτες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (Marco Boschini, il Regno tutto di Candia, MDCLII, R. Monani, Disegni coloriti e brevi descrizioni di tutti i luoghi notevoli da mare e da terra nel Regno di Candia, 1631,) «Monte di San Paolo», ἀγ' ὥστο γιατί, στὴν κορυφὴ του ὑπῆρχε «ναῖσκος τοῦ Ἑσταυρωμένου» ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 15. αἰῶνα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Buondelmonti, (F. Cornelius, Creta Sacra, Venetiis 1755, σ. 95) καὶ ὁ παραπάνω ἀτλας τῆς Κρήτης τοῦ R. Monani, στή σ, 239. (Βλ. «Ἑλληνικά» τ. Δ' σ. 404.)

posta nella contrata del Dermatà, et se ne andò al letto. Il che inteso da Provri alla sanità, ordenarono, che fosse mandato alla punta di S. Lazaro¹, luogo deputato per le contumacie di quelli, che capitano da paesi sospetti, et nel condurlo colla barca delli medesimi marineri morì, nel viaggio: onde havendo noi Rettori preso molto sospetto, per accidente così improvviso, et inaspettato, facessimo immediate vedere il corpo da quei medici, ch' erano

σκόταν στη συνοικία τοῦ Δερματᾶ καὶ ἔπεσε στὸ κρεβάτι. Ὅταν πληροφορήθηκαν τοῦτο οἱ Προβλεπτὲς τῆς ὑγείας διατάξαν νὰ σταλεῖ στὸ ἀκρωτήρι τοῦ Ἀγ. Λαζάρου¹, τόπο προορισμένο γιὰ κάθαρση ἐκείνων ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τόπους ὑποπτους² καὶ, πηγαίνοντάς τον μὲ τὴ βάρκα τῶν ναυτῶν, πέθανε στὸ ταξίδι. Ἐνα τέτιο ἀπρόοπτο καὶ ἀπροσδόκητο γεγονός δημιούργησε σὲ μᾶς τοὺς Ρεπουβλικανούς μεγάλες ὑποψίες καὶ ἀμέσως διατάξαμε τοὺς γιατροὺς, ἐκείνους ποὺ θεωροῦνταν οἱ καλύτεροι,

¹) Τὸ παλιότερο Λαζαρέτο τοῦ Χάντακα ἀναφέρεται στὰ δυτικά, ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Παντοκράτορα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Buon delmonti, *Dum sic loquimur ad Sanctum Lazarum extra Civitatem accedimus, respice inquit versus Occidentem*. (Βλ. Creta Sacra, ὁ. π., τ. I, σ. 96). Καὶ ὁ Gerola, ὁ. π. τ. II, σ. 79, ἀναφέρει, ὅτι χάρις τοῦ Χάντακα τοῦ 1567 σημειώνει τὸ S. Lazzaro ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Παντοκράτορα (Χανίων Πόρτα), στὰ δεξιὰ τοῦ δρόμου, δηλ. πρὸς τὴ θάλασσα.

Τὸ 1456, ποὺ θέριζε καὶ πάλι ἡ πανούκλα τὸ Χάντακα, μετατράπηκε σὲ λαζαρέτο ἡ μονὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου della Punta, ποὺ ἦταν ἐκεῖ ποὺ εἶναι τὸ «Μαντράκι», Βλ. τῆς Ἀλκιμαρτσίου, ὅπως φαίνεται σὲ σχεδιάγραμμα τοῦ Buon delmonti τὸ ὁποῖο ἀναδημοσίευσε ὁ Gerola (ὁ. π. τ. I, εἰκ. 1), στὸ χάρτη τοῦ Boschini, πίν. 6 (27) καὶ ὅπου τὸ τοποθετεῖ καὶ ὁ Leonar. Quirini στὴν ἐκθεσὶ τοῦ (Relatione di tutte le particolarità dell' Isola di Candia scritta da L. Quirini nell' anno 1595, Archivio di Stato di Firenze). Τὰ ἐρεῖπια τῆς ἐκκλησίας ὡς καὶ τοιχογραφίες τῆς σωζόταν μέχρι τὸ 1941, ὅποτε οἱ Γερμανοὶ ἀνέσκαψαν τὸ χώρο γιὰ τὴν ἐγκατάσταση πυροβολείου καὶ τὰ κατέστρεψαν. Τὰ λαζαρέτα αὐτὰ ποὺ εἶχαν ἰδρύσει οἱ Βενετοὶ στὰ σπουδαιότερα λιμάνια τῆς Κρήτης (ἀκόμη καὶ στὴ Γεράπετρο ἰδρύθηκε τέτιο τὸ 1619, ὅπως ἀναφέρει ὁ P. Bondumier στὴν ἐκθεσὶ του² βλ. V. A. S. Relazioni LXXIX, Relazione di Pietro Bondumier, ritornato de Provveditor General in Candia, letta in Senato, 1619, Febbraio). Οἱ Τούρκοι ὅμως, ὅταν κατέλαβαν τὴν Κρήτη, τὰ ἐγκατέλειψαν καὶ μόνον ὕστερα ἀπὸ καταστροφικὰς ἐπιδημίες τὰ ξαναἰδρυσαν. (Βλ. G. Olivier, Voyage dans l' Empire Othoman, Paris 9 an. II, 364, καὶ Raulin, Description de l' ile de Crète, Paris 1869, I, 202).

πὺς stimati; due di quali rifertero haverle veduto sopra la coscia diritta, un tumore, con un poco di negrura, giudicato da loro specie di carbone. Altri haver veduto l' istesso tumore; ma che giudicavano, che potesse esser proceduto dal stracco, preso nel viaggio, volendo andare alla divotione della croce, et alcuni, che non fosse male di sospetto, ma che essendo stato esso Lorenzo in schiavitù, havesse patito molto, et che la sua morte potesse esser causata per una debolissima complessione, et un continuo sputo di sangue. In questa diversità di pareri, io insieme con quel Cmo Reggimento volendoci assicurare quanto più si potea, facessimo immediate nettare detta casa, et mandar tutte le persone al lazaretto, et parimente sequestrare quella del Papà Greco, che le havea ministrato il santissimo sacram^{to} et tutti quegli¹ altri, che si puote intendere, c' havessero havuto prattica, o conversatione alcuna in quella casa; dopo la venuta di Lorenzo da Constantinopoli; ordenassimo ancora che il vascello di Giorgi fosse mandato di subito con tutti li marinari alla Standia, per fare la debita contumacia; et mentre noi vivevamo con molta speranza,

νὰ δοῦν τὸ πῶμα. Δυὸ ἀπ' αὐτοὺς ἀναφέραν πὺς εἶδαν πάνω ἀπὸ τὸ δεξιὸ μηρὸ ἕνα πρήξιμο μὲ λίγη μελανάδα, ποὺ τὸ πῆραν γιὰ εἶδος ἀνθρακα. Ἄλλοι εἶδαν τὸ ἴδιο πρήξιμο μὰ εἶχαν τὴ γνώμη πὺς μποροῦσε νὰ γίνει ἀπὸ τὴν κόπωση τῆς πορείας, θέλοντας νὰ πάει στὸ Σταυρὸ γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τὸ τάξιμο καὶ μερικοὶ ὅτι δὲν ἦταν τίποτε τὸ ὑποπτο, μὰ ἐπειδὴ ὑπῆρξε σκλάβος ὁ Λορέντζος αὐτός, εἶχεν ὑποφέρει πολὺ καὶ ὁ θάνατός του μπόρεῖ νὰ ὀφείλεται στὴν τόσο ἀδύνατη κράση του καὶ στὶς συνεχεῖς αἱμοπτύσεις.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀντίφαση τῶν γνωμῶν, θέλοντας ἐγὼ καὶ ἡ ἐκλαμπρότατη Διοίκηση ν' ἀσφαλιστοῦμε ὅσο μπορούσαμε περισσότερο, διατάξαμε νὰ καθαριστεῖ ἀμέσως τὸ σπῖτι ἐκεῖνο καὶ νὰ σταλοῦν ὅλα τὰ πρόσωπα στὸ λοιμοκαθαρτήριο. Διατάξαμε ἐπίσης νὰ ἀπομονωθεῖ τὸ σπῖτι τοῦ ὀρθόδοξου παπᾶ, ποὺ τὸν εἶχε κοινωνήσει τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ἄλλοι ποὺ καταλαβαίναμε πὺς θὰ εἶχαν ἐπικοινωνία ἢ συναναστροφή μ' ἐκεῖνο τὸ σπῖτι, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀφίξη τοῦ Λορέντζο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Διατάξαμε ἀκόμη νὰ σταλεῖ ἀμέσως τὸ καράβι τοῦ Γιώργη μὲ ὅλους τοὺς ναῦτες στὴ Ντία, γιὰ νὰ κάνει τὴν κάθαρση ποὺ ἔπρεπε.

et quasi certezza di bene; non essendosi sentita per lo spatio di quaranta due giorni novità alcuna nella Città, nè fuori nè meno nell' istesso vascello, eccetto che nel lazaretto, la morte della moglie di un figliuolo, et della sorella di Lorenzo repentinamente, con macchie livide, e nere, manifestissimi segni di male contagioso, tutto che da alcuni fosse attribuita la colpa della morte di dette donne, a i loro corsi di sangue naturale, et le macchie all' haversi battuto il petto con pietre, per la perdita di Lorenzo, secondo l' uso del paese, et all' haver patito nel dormire in terra, et al scoperto. Occorse, che al Casal Cazzaban, luoco un miglio lontano dalla Città, habitato da povere genti, al numero di 700 anime; si sentì quasi in un istesso tempo, la morte di più persone, et in diverse case. Per il qual caso, che da medici fu stimato di pettecchie di mala natura, deliberassimo interdire la prattica di quel luoco, havendo prima mandato al lazaretto tutti quelli che s' attrovarono in esse: Ma il Martedì Santo, che fu alli 22^a di Marzo 1592, si cominciò a scoprire nel

Ἐνῶ ζούσαμε μὲ μεγάλες ἐλπίδες καὶ σχεδὸν βεβαιότητα γιὰ τὸ καλὸ, ἀφοῦ σαρανταδύο ὁλόκληρες μέρες δὲν εἶχε ἀκουστῆ κανένα νέο κρούσμα οὔτε στὴν πόλη, οὔτε ἔξω, οὔτε στὸ ἴδιο τὸ καράβι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ξαφνικὸ θάνατο στὸ λοιμοκαθαρτήριο τῆς γυναίκας, τοῦ παιδιοῦ καὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Λορέντζο, μὲ μελανὲς καὶ κατάρμαυρες κηλίδες, ἐκδηλὰ σημάδια τοῦ μολυσματικοῦ θανατικοῦ, παρ' ὅλο πὺν μερικοὶ ἀποδίδαν τὸ θάνατο τῶν γυναικῶν αὐτῶν στὴ φυσικὴ αἱμορραγία τῶν καὶ τὶς κηλίδες στὰ κτυπήματα πὺν ἔκαναν μὲ τὶς πέτρες στὸ οἰτήθος γιὰ τὸ χαμὸ τοῦ Λορέντζο, ὅπως εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ τόπου¹, καὶ στὴν ταλαιπωρία τους, γιὰτὶ κοιμούνταν κατάρμα μὲ τὸ ὑπαιθρο. Στὸ χωριὸ Κατσαμπᾶ, ἔνα μίλι μακρὺ ἀπὸ τὴν πόλη, κατοικημένο ἀπὸ ἐφτακόσιες ψυχές, ἀκούστηκε ταυτόχρονα ὁ θάνατος τῶν περισσοτέρων καὶ σὲ διάφορα σπίτια. Γιὰ τὸ περιστατικὸ αὐτό, πὺν οἱ γιατροὶ τὸ χαρακτήρισαν κηλίδες κακοῦ εἶδους, ἀποφασίσαμε ν' ἀπαγορευτῇ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἀφοῦ στείλαμε στὸ λοιμοκαθαρτήριο ὅλους ἐκεῖνους πὺν βρέθηκαν στὰ σπίτια τῶν πεθαμένων. Μὰ τὴ Μεγάλη Τρίτη, πὺν ἦταν στίς 22^a τοῦ Μάρτη 1592, ἄρχισαν νὰ παρουσι-

¹) Ἀκόμη καὶ σήμερο δὲν εἶναι ἄγνωστο τὸ ἔθιμο νὰ χτυποῦν τὰ στήθη τους οἱ γυναῖκες μὲ τὰ χέρια τους, ὅταν χάσουν κανένα ἀγαπημένο τους πρόσωπο.

²) Ἡ ἡμερομηνία δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸ χρονικὸ πὺν ἀναδημοσιεύω στὴ σ.

la Città alcuni tumori con pettecchie, e macchie pavonazze che, se ben prima erano state vedute in qualch' uno al lazaretto, non erano però da Medici stimate contagiose, essendo che il parere loro era, che le macchie nere, o livide sopra le braccia, sopra il petto, et in ogn' altra parte del corpo, procedessero da corruttione di sangue, per causa della precedente carestia, per la quale havea convenuto la povertà mantenersi tutta la quadagesima con legumi, salumi, et altri cibi molto difficili alla digestione. I segni di carboni, che pur si mostravano chiaramente in tutti i luochi del corpo, erano da quelli nominati ponture; et i tumori che si scoprivano alla gola intitolavano, scherentia, et porotide quelli che si scoprivano dietro le orecchie: Dicendo di più, che quella Città fosse solita patire questa sorte d' infermità, et finalmente vollero sostenere, che li tumori alla coscia, che ne i primi spezzamonti si scoprirono nel Cazzabano, fossero proceduti da fatica, negando assolutamente che fusse peste; Tuttavia ve-

άζονται στὴν πόλη ἀρκετὰ πρηξίματα μὲ στίγματα καὶ κηλίδες μενεξεδένιες, πὺν, ἂν καὶ εἶχαν παρατηρητῇ πρὶν σὲ μερικοὺς στὸ λοιμοκαθαρτήριο, δὲν θεωρήθηκαν ἀπὸ τοὺς γιατροὺς λοιμώδικες, εἶχαν τὴ γνώμη ὅτι οἱ μαῦρες ἢ μελανὲς κηλίδες πᾶνω στοὺς βραχίονες² στὸ στήθος καὶ σὲ κάθε ἄλλο μέρος τοῦ σώματος, προερχόταν ἀπὸ τὴ σήψη τοῦ αἵματος, τὴν ὀφειλόμενη στὴ σιτοδεία, πὺν ἀνάγκαζε τοὺς φτωχοὺς νὰ συντηροῦνται ὁλόκληρη τὴ σαρακοστὴ μὲ λαχανικά, ἀλίπαστα καὶ ἄλλες πολὺ δύσπεπτες τροφές. Τὰ σημάδια τοῦ ἀνθρακα, πὺν παρουσιαζόταν καθαρά ἐπίσης σ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος, τὰ ὀνόμασαν στίγματα καὶ τὰ πρηξίματα πὺν φαινόταν στὸ λαιμὸ τὰ τιτλοφόρησαν λαιμόπονο καὶ παρωτίδες ἐκεῖνα, πὺν παρουσιαζόταν πίσω ἀπὸ τ' ὀφθαλμοὺς. Ἐλεγαν ἐπίσης ὅτι ἡ πολιτεία ἐκεῖνη ὑπόφερε τακτικὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀσθένεια. Στὸ τέλος ὑποστήριζαν ὅτι τὰ πρηξίματα στοὺς μηρούς, πὺν παρατηρήθηκαν στοὺς πρώτους πετροκόπους τὸν Κατσαμπᾶ, προῆλθαν ἀπὸ τοὺς κόπους καὶ ἀρνούνταν κατηγορηματικὰ πὺς ἦταν πανούκλα.

65 ὑποσ. 1, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἡ λαμπροφόρος ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἦταν τότε εἰς ταῖς σὺ τοῦ Μαρτίου. Ἄρα ἡ Μεγάλη Τρίτη πρέπει νὰ ἦταν στίς 21 τοῦ Μάρτη.

dendo noi, che da questi accidenti, si ratrovavano fino a venti case serrate, et la Città posta in gran terrore; facessimo ridurre il Sabato Santo tutti quei Medici in un Collegio, affine che s' havesse a discorrere più maturamente sopra la qualità del male, i quali, come per il passato non temevano di sospetto: così dalle cose successe, havendo rispetto al primo infortunio, conclusero che fosse contagio. Per ciò, che postisi a noi tutte le maggiori, e più preste provisioni, che si puotero fare, non mancassimo ancora di star avvertiti nel deputare nelle parrocchie gentil' huomeni, et altri perche havessero a provvedere a i bisogni, et sollevare in qualche parte, i popoli della Città dal timore, e spavento nel quale erano costituiti essendo, che da settanta anni innanzi, non si era sentita molestia alcuna di questo male¹. E perciò dalla

Ἐμεῖς ὅμως, βλέποντας ὅτι ἀπ' αὐτὰ τὰ περιστατικὰ εἶχαν κλείσει εἴκοσι σπίτια καὶ στὴν πολιτεία κυριαρχοῦσε μεγάλος τρόμος, διατάξαμε νὰ συγκεντρωθοῦν τὸ Μεγάλο Σάββατο ὅλοι οἱ γιατροὶ σὲ συμβούλιο, γιὰ νὰ συζητήσουν πὶὸ ὥριμα πάνω στὸ εἶδος τοῦ κακοῦ· καὶ, ἐνῶ στὸ παρελθὸν δὲν εἶχαν καμιὰ ὑποψία, τότε, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξι τῶν γεγονότων καὶ τὴν πρώτη ἀτυχὴ διάγνωση, κατὰλῃξαν στὸ συμπέρασμα πὼς ἦταν πανούκλα. Γι' αὐτὸ μπῆκαν μπροστά μας τὰ σπουδαιότερα καὶ πὶὸ ἐπείγοντα μέτρα προνοίας, ποὺ μπορούσαν νὰ ληφτοῦν. Δὲν παραλείψαμε ἐπίσης νὰ εἴμαστε ἐνήμεροι· γι' αὐτὸ διορίσαμε στίς ἐνορίες εὐγενεῖς καὶ ἄλλους, γιὰ νὰ φροντίζουν γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων τῆς πολιτείας καὶ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνουν λίγο ἀπὸ τὸν τρόμο καὶ τὸν πανικὸ ποὺ τοὺς εἶχε πιάσει, ἐπειδὴ εἶχαν περάσει ἑβδομήντα χρόνια χωρὶς νὰ παρουσιαστεῖ ἓνα τέτιο θανατικὸ¹· γι' αὐτὸ,

¹) Πραγματικὰ τὸ 1522 εἶχε ἐνσκήψει πανούκλα στὴν Κρήτη καὶ μάλιστα στὸ Χάντακα, ὅπου ἀποθαῖναν τὴν ἡμέρα 150. Τὴν πληροφορία αὕτη ἀναφέρει ὁ σύμβουλος Ζαχαρίας Σοράντισο σὲ σημείωσή του στὴ σ. 236 τῆς Descrizione dell' Isola di Creta (σειρὰ 363, ἀριθ. κατατ. 7873 τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης) ὅπου γράφει τὰ ἀκόλουθα: 1522 adi 10 Zener. Vene il contagio grande nel regno di Candia prima si scopri nella città et morivano al giorno anime 150 et più et morsero in tutto anime 1400 da Zener fin tutto Luglio et poi si prese nelli casali grandemente, che non sia et visto da già 70 a n n i passati. 1524 il mese di Luglio die 5 morse il servo di Dio Andrea il prete detto papa del Castel nuovo. Io Zacharia Soranzo consiglier la feci tradur quando andai fuori per liberar li casali sicome liberai. 1522 adi 7 Zener. (Βλ. «Ἑλληνικά», τ. 3, σ. 377). Κατὰ περίεργον σύμπτωση καὶ ὁ

lunghezza del tempo non solamente erano scordate le provisioni, ma ancora rovinato il lazaretto; le quali cose, si come ci appor-tavano molto travaglio nell' ordenarle, et farle essequire; così di- edero materia a me di andar pensando, in che modo potessi trat-tare la conservatione di quella fanteria; principal nervo, e difesa di tutto il Regno; et per miglior partito finalmente giudicai, es-ser bene ridurla, et sequestrarla ne i suoi quartieri, et affine che per qual si voglia accidente, non si levasse da i sequestri, e prat-ticasse nella Città, diedi ordine che le fosse sumministrato tutte le cose necessarie al vitto, massime perche in quei giorni era seguita la morte di diversi soldati nel quartiere del Dermatà; et altri luochi ancora, che mi apportarono infinita molestia per il dubbio grande ch' io havea, che 'l male non penetrasse tanto avanti, che causasse qualche notabile danno, et venisse a spo-gliare quel Presidio della sua necessaria difesa: mettendo in ne-cessità la Sertà Vra di nuova provisione di fanteria, con molta spesa, et travaglio delle cose sue.

Ὑστερα ἀπὸ τόσα χρόνια, ὅχι μόνο εἶχαν λησμονηθεῖ τὰ μέτρα προφύ- λαξης μὰ ἀκόμη καὶ τὸ λοιμοκαθαγτήριο εἶχεν ἐρειπωθεῖ. Γιὰ νὰ τὰ βάλομε ὅλ' αὐτὰ σὲ τάξη καὶ νὰ διατάξομε τὰ σχετικὰ χρειάστηκαν με- γάλες φροντίδες. Μοῦ ἔδωκαν ὅμως ἀφορμὴ νὰ σκεφτῶ μὲ ποιὸ τρόπο θὰ μπορούσα νὰ ἐξασφαλίσω τὴ διαφύλαξη τοῦ στρατοῦ, ποὺ εἶναι τὸ σπουδαιότερο νεῦρο καὶ τὸ στήριγμα γιὰ τὴν ἄμυνα δόλοκληρου τοῦ Βασιλείου. Τέλος, ἔκρινα σὰν καλύτερο μέτρο νὰ τὸν ἀπομονώσω στοὺς στρατῶνες του· καὶ γιὰ νὰ μὴν ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὰ ἀπομονωτήριά τους γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο καὶ νὰ μὴν ἔλθουν σ' ἐπικοινωνία μὲ τὴν πόλη, ἔδωσα διαταγὴ νὰ μοιραστοῦν στοὺς στρατιῶτες ὅλα τὰ ἀπαραί- τητα τρόφιμα, ἀφοῦ μάλιστα τὶς μέρες ἐκεῖνες πέθναναν μερικοὶ στρα- τιῶτες στὸ στρατῶνα τοῦ Δερματᾶ, ὡς καὶ σ' ἄλλους τόπους. Οἱ θάνα- τοι αὐτοὶ μοῦ προξένησαν ἀπεριόριστη θλίψη, γιατί φοβόμουνα πολὺ, ὅτι τὸ θανατικὸ θὰ προχωροῦσε τόσο πολὺ, ποὺ θὰ προκαλοῦσε σο- βαρὲς καταστροφὲς καὶ θ' ἀπογύμνωνε τὴ φρουρὰ ἐκεῖνη ἀπὸ τοὺς ἀπαραίτητους ὑπερασπιστὲς της, βάζοντας σὲ δύσκολη θέση τὴ Γαλη- νότητά σας γιὰ νὰ κάμει νέα στρατολογία πεζικοῦ, ὑποβαλλόμενη σὲ μεγάλες δαπάνες καὶ ἀνωμαλίες στίς ὑποθέσεις της.

Σοράντισο ἀναφέρει ὅτι 70 χρόνια εἶχε νὰ παρουσιαστεῖ τὸ θανα- τικὸ. Πανούκλα ἀναφέρεται ἐπίσης στὸ Χάντακα τὸ 1456. (Βλ. σ. 68, σημ.1.)

In questo stato adonque erano ridotte le cose della sanità nel fine del mese di Marzo, anzi ch' erano passati alcuni giorni d' Aprile, che nella città non si era sentita nuovità di momento; il che ci dava speranza mediante il favore di N. Sr Dio; che le cose dovessero passar bene; con tutto, che nel Cazzabano non mancasse mai qualche ferito, e morto; ma poco dopo ritornò il male nella Città a farsi sentire con morte di tre fino diece e dodici al giorno, oltre li feriti, et quello che più ci premeva, era l' essersi scoperti nel territorio tre casali infetti, con morte di alquanti contadini, et il vedere che ogni giorno più s' alteravano le cose del contagio, et principalte nella militia, il travaglio della quale; tanto maggiormente ci affliggeva quanto ch' erano ridotti in una impossibilità grande di ritrovar piccicamorti, e barbieri; per la provizione de quali havevamo tentato indarno ogni via possibile con il mezo delle strade; et queste, et altre infinite difficoltà, tanto maggiormente crescevano, quanto, che il male ne i primi di Maggio quasi con subita fiamma arse il quartiere de soldati di S. Giorgio, et quelli di sant' Andrea. Del Dermatà, et del Giesù, dove fece grandissimi progressi, per

Σὲ τέτια κατάσταση βρισκόταν τὸ ζήτημα τῆς υγείας στὸ τέλος τοῦ Μάρτη. Εἶχαν περάσει μάλιστα κάμποσες μέρες τοῦ Ἀπρίλη δίχως νὰ σημειωθεῖ στὴν πόλη τίποτε τὸ ἀξιο λόγου. Τοῦτο μᾶς ἔδιδε μεγάλες ἐλπίδες, ὅτι ἡ κατάσταση θὰ καλυτέρευε χάρις στῇ θεῖα Πρόνοια, παρ' ὅλο πὺν στὸν Κατσαμπᾶ δὲν ἔλλειπαν τὰ κρούσματα καὶ οἱ θάνατοι. Μὰ ὕστερα ἀπὸ λίγο τὸ θανατικὸ ξέσπασε καὶ πάλι στὴν πόλη ὀρμητικά, ὥστε ν' ἀκούονται τρεῖς, δέκα καὶ δώδεκα θάνατοι κάθε μέρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ νέα κρούσματα. Ἐκεῖνο ὅμως πὺν μᾶς πῆζε περισσότερο ἦταν ἡ ἐμφάνιση κρουσμάτων σὲ τρία χωριά, ὅπου σημειώθηκαν ἀρκετοὶ θάνατοι χωρικῶν, καὶ ἡ πρόοδος τοῦ κακοῦ ἀπὸ μέρα σὲ μέρα καὶ μάλιστα στὸ στρατό, πὺν ἡ δοκιμασία του μᾶς ἔθλιβε πολὺ περισσότερο, γιατί βρισκόμαστε σὲ μεγάλη ἀδυναμία νὰ βροῦμε νεκροθάφτες καὶ κουρεῖς, πὺν γιὰ νὰ τοὺς βροῦμε χρησιμοποιοῦσαμε κάθε δυνατὸ μέσο, μπλοκάροντας ἀκόμη καὶ τοὺς δρόμους. Αὐτὲς καὶ ἄλλες ἀτέλειωτες δυσκολίες παρουσιαζόταν τόσο περισσότερο ὅσο τὸ θανατικὸ ἀναβε σάν μιὰ φλόγα στὶς ἀρχὲς τοῦ Μάη, στοὺς στρατῶνες τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, τοῦ Ἀγ. Ἀντρέα, τοῦ Δερματᾶ καὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπου ἔκαμε μεγάλες προόδους. Γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκα νὰ ὀρίσω σὲ κάθε ἓνα

la qual cosa, fui necessitato di assignare ad ogni uno di essi quattro delli medesimi soldati, c' havessero solamente a dar sepoltura alli corpi delle loro compagnie, et al nettar degli alloggiamenti, de quali, quanti n' entravano a quell' ufficio tanti morivano imediate; il che, si come accresceva il spavento alla militia, cosi a me raddoppiava il travaglio di farne nuova provisione, et parimente di barbieri, che però non servivano ad altro medicamento, o cura, che al cavar sangue a gl' infermi. E perche questa sorte di accidenti ed incomodità degl' alloggiamenti, accrescevano altrettanto il male alli poveri feriti, feci drizzare vicino alle muraglie, et alli quartieri una quantità di caselli di legname, per allargare li soldati; perche essendone per ogni alloggiamento cinque, et sei di camerata, succedeva questo inconveniente, che, come uno si feriva convenivano gl' altri, necesste perire. Convenni perciò, per mancamento di tavole et ogni altra sorte di legname, servirmi di quelle, che si ratrovavano nella Città in mano di particolari, non ritrovandosi all' hora cosa alcuna in quelle munitioni. Et per li feriti della Città, che giornalmte crescevano in quantità, morendone sessanta, e settanta al giorno,

ἅπ' αὐτοὺς τέσσερις ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς στρατιῶτες τους, ἀποκλειστικά καὶ μόνο γιὰ νὰ θάψουν τὰ πτώματα τῶν λόχων των καὶ νὰ καθαρίζουν τοὺς στρατῶνες. Ὅσοι μπαίνουν σ' ἐκεῖνη τὴν ὑπηρεσία τόσοι πέθαιναν ἀμέσως. Ἔτσι, ὅσο μεγάλωνε ὁ φόβος στὸ στρατὸ διπλασιαζόταν οἱ φροντίδες μου γιὰ νὰ βρῶ νέους στρατιῶτες καὶ κουρεῖς, πὺν δὲν χρησίμευαν σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο νὰ κάνουν ἀφαιμάξεις στοὺς ἀσθενεῖς· καὶ ἐπειδὴ αὐτὲς οἱ συμφορὲς καὶ οἱ δυσκολίες γιὰ τὸ στρατωνισμὸ ἀὖξάναν ἄλλο τόσο τὸ θανατικὸ στοὺς καημένους τοὺς ἀρρώστους, διάταξα νὰ γίνουν κοντὰ στὰ τείχη καὶ στοὺς στρατῶνες μερικὰ ξύλινα παραπήγματα, γιὰ ν' ἀπομακρύνω τοὺς στρατιῶτες· γιατί σὲ κάθε θάλαμο ἦταν πέντε καὶ ἕξι μαζί καὶ συνέβαινε τοῦτο τὸ κακό: ἂν προσβαλόταν ἓνας, ἀναγκαστικά οἱ ἄλλοι θεωροῦνταν χαμένοι. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχαν σανίδες οὔτε κανένα ἄλλο εἶδος ξυλείας, ἀναγκάστηκα νὰ χρησιμοποιήσω ἐκεῖνες πὺν βρισκόταν στὰ χέρια ἰδιωτῶν στὴν πόλη, ἀφοῦ τότε δὲν ὑπῆρχε τίποτε στὶς ἀποθήκες τοῦ δημοσίου. Γιὰ τοὺς ἀρρώστους τῆς πολιτείας πὺν καθημερινὰ αὖξάναν τόσο ὥστε νὰ πεθαίνουν ἐξήντα κι ἑβδομήντα κάθε μέρα, κατα-

fu fatto parimente fabricare vicino al lazaretto una buona quantità di caselli, perche, non essendo quel luoco capace per tanta gente, oltre, ch' era (si può dire) distrutto, potessero gl' infermi ridursi al coperto. Ma, come nelli soldati, in questi ancora, era entrato grandissimo spavento; et massime, perche, per mancanza de barbieri, e piccicamorti, li feriti non haveano alcun medicamento, ne li morti sepoltura: onde rendeva miserabile spettacolo veder il padre necessitato a dar sepoltura al figliuolo. Il fratello alla sorella, et la moglie al marito.

Con queste tante afflittioni e disaggi eramo già capitati agl' ultimi del mese di Maggio quando di nuovo s' intese, che nel territorio il male, si haveva dilattato, in maniera, che più di sessanta Casali erano infetti, e mal trattati al governo, de quali, se ben noi havevamo costituito persone particolari, vedevamo però chiaramente, che il negotio non passava; secondo il bisogno, et la nostra intentione; perche si come tutti li Cavallieri, et altre persone civili, eccetto li Magei Mr Gierolemo Corner. Benetto Querini, et Antonio, e Nicolò Bon, Provri alla Sanità, subito

σκευάστηκαν επίσης κοντά στο λοιμοκαθατήριο αρκετές παράγκες, για να στεγαστούν οι ασθενείς, επειδή το λοιμοκαθατήριο εκείνο, εκτός που ήταν έρειπωμένο (μπορεί να πει κανένας) δεν ήταν αρκετό για να στεγάσει τόσο κόσμο. Κυριεύτηκαν όμως κι αυτοί από τον τρόπο όπως και οι στρατιώτες και κυρίως γιατί οι άρρωστοι δεν θεραπεύονταν και οι νεκροί δεν θάφτονταν, επειδή δεν βρισκόταν κουρείς και νεκροθάφτες. Γι αυτό παρουσιαζόταν το τρομερό θέαμα να βλέπει κανένας τον πατέρα υποχρεωμένο να θάφτει ο ίδιος το γυνίό του, τον αδελφό να θάφτει την αδελφή και τη σύζυγο το σύζυγο.

Με τους τόσους αυτούς καημούς και στενοχώριες είχαμε φτάσει στις τελευταίες του Μάη, όταν ακούστηκε και πάλι πώς το θανατικό είχε ξαπλωθεί στην ύπαιθρο τόσο, που περισσότερα από εξήντα χωριά ήταν μολυσμένα και άπροστάτευτα από την κυβέρνηση και παρ' όλο που είχαμε διορίσει ειδικά πρόσωπα, παρατηρήσαμε καθαρά πώς δεν καταβλήθηκαν φροντίδες, ανάλογες με τις ανάγκες και τις προθέσεις μας. Γιατί όλοι οι ιππότες και οι άλλοι πολίτες, μόλις παρουσιάστηκε η επιδημία, φύγαν για τις επαρχίες, εκτός των έκλαμπροτάτων κυρίων Γερόλαμο Κόρνερ, Μπενέτο Κουερίνι και Αντώνιο και Νικολό Μπόν, που ήταν Προβλεπτές της υγείας και όταν ξεσπούσε το θανατικό

scoperto il contagio, entrarono nel Territorio¹, così quando, si scopriva un Casale infetto, si ritiravano in un' altro, ma quello che più importa è, che sendosi la maggior parte di essi ridotta ne i loro casali, non solamente non admettevano alcuno della Città, ma ci proibivano ancora il lasciarci venire alcun aiuto di vettovaglie: Di maniera, che vedendoci non assediati, et in estrema necessità di tutte le cose, ci risolvessimo di mandar li commandatori del Reggimento nel territorio, con diversi ordini, et in particolare per levar l' impedimento al transito delle vettovaglie, et alli vivandieri, che venivano mandati, per bisogno della Città, et delli feriti del lazaretto, quali comandatori, volendo eseguire la commissione nostra, nel casal Maratiti² e sollevatisi li casaliotti, gli scacciarono con parole indegne, e gridando ad alta voce che S. Marco non comandava più in quel luoco, tentarono di amazzarli, il che le sarebbe successo, se non s' havesero dati alla fuga.

Il principio di quella sollevatione turbò grandemente gl' ani-

σ' ένα χωριό αποσυρόταν σε άλλο¹. Μά το σπουδαιότερο απ' όλα ήταν τοῦτο: Οἱ περισσότεροι απ' αὐτοὺς εἶχαν καταφύγει στὰ χωριά τους καὶ ὄχι μόνο δὲν δεχόταν κανένα ἀπὸ τὴν πόλη, μὰ ἀπαγόρευαν ἀκόμη καὶ τὴν ἀποστολὴ τροφίμων στὴν πόλη. Βλέποντας, λοιπόν, ὅτι εἶχαμε παντελῆ ἔλλειψη απ' όλα τὰ πράγματα, παρ' ὅλο πὺ δὲν βρισκόμαστε σὲ πολιορκία, ἀποφασίσαμε νὰ στείλομε στὴν ὑπαιθρο τοὺς κλητῆρες μὲ διάφορες ἐντολὲς καὶ ἰδιαιτέρως γιὰ νὰ ἄρουν τὴν ἀπαγόρευση μεταφορᾶς τροφίμων καὶ κυκλοφορίας τῶν τροφοδοτῶν, πὺ θὰ στέλλονταν γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πολιτείας καὶ τῶν ἀρρώστων τοῦ λοιμοκαθατηρίου. Οἱ κλητῆρες αὐτοὶ, θέλοντας νὰ ἐκτελέσουν τὴν παραγγελία μας, πῆγαν σὺ χωριὸ Μαραθίτη². Ἀλλὰ οἱ κάτοικοι ξεσηκώθηκαν καὶ τοὺς κυνήγησαν μὲ αἰσχρὰ λόγια, κρουγάζοντας δυνατὰ, ὅτι ὁ Ἅγιος Μάρκος δὲν κυβερνοῦσε πιά σ' ἐκεῖνο τὸν τόπο καὶ ἀποπειράθηκαν νὰ τοὺς σκοτώσουν· πράγμα πὺ θὰ γινόταν ἂν δὲν ἐφευγαν.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνταρσίας ἐκείνης ἐτάραξε πολὺ τὶς ψυχὲς ὅλων μας.

¹) Βλ. παραπάνω σ. 65 ὑποσ. 1.

²) Ὁ Μαραθίτης βρισκόταν λίγο πὺ πάνω ἀπὸ τὴ σημερινὴ Φορετῖσα ὅπου σώζονται ἀκόμη τὰ εἰρεπιά του.

mi di tutti noi, onde giudicassimo, che fosse bene spiantar così male radici, et con il castigo di quelli, porger essemplio ad altri di tenersi lontani da così scandolose operationi. Con il parer adunque delli Smissi Duca, et consiglieri io me ne uscì in tempo di notte dalla Città con quei pochi soldati a piedi, et a cavallo di quel Presidio, ch' io puoti metter insieme in tanto flagello, et me n' andai l' istessa notte nel detto casale, dove havendo fatto prigionie un Michelin Pizzulo, che si era mostrato capo della sollevatione, fu di ordine mio dalli soldati fatto morire in faccia di esso casale, et dalli suoi più stretti parenti strascinare, et per un piede impiccare a un albero, et le case di quelli che n' ebbero parte, abbruggiare, et gettare a terra. Questa dimostratione, che fu fatta da me contra quel Ribaldo, con ogni severità, hebbe gran forza di fare, che tutto il rimanente de casali restasse quieto, et il transito libero alle vettovaglie, che ci apportò notabilissimo giovamento; poiche il vivere era ridotto in solo pane, e di quello ancora, molte volte ne provavamo mancanza, per essere morti tutti li fornari et la maggior parte delli

Σκεφτήκαμε, λοιπόν, πώς θά 'πρεπε νά ξεριζώσουμε τίς τόσο κακές ρίζες καί μέ τήν τιμωρία ἐκείνων νά δώσουμε τὸ παράδειγμα στοὺς ἄλλους. γιὰ ν' ἀπέχουν ἀπὸ τέτοιες σκανδαλώδεις ἐνέργειες. Μὲ τὴ γνώμη, λοιπόν, τῶν Γαληνοτάτων κυρίων κυρίων, τοῦ Δούκα καὶ τῶν Συμβούλων, βγήκα ἀπὸ τὴν πύλη τὴ νύκτα μὲ λίγους στρατιῶτες πεζοὺς καὶ ἑφιππους, πὺν κατόρθωσα νά συγκεντρώσω ἀπὸ τὴ φρουρά, ὕστερα ἀπὸ τόση συμφορά. Τὴν ἴδια νύκτα πῆγα στὸ χωριὸ αὐτό. ὅπου φυλάκισα κάποιον Μιχελῆ Πίτσουλο, πὺν εἶχαν ὑποδείξει σὺν ἀρχηγὸ τῆς ἀνταρσίας καὶ διάταξα τοὺς στρατιῶτες νά τὸν θανατώσουν μπροστὰ στὸ ἴδιο χωριὸ καὶ τοὺς στενοὺς συγγενεῖς του νά τὸν σύρουν καὶ νά τὸν κρεμάσουν ἀπὸ τὸ ἓνα πῶδι σ' ἓνα δέντρο. Διάταξα ἐπίσης νά κἀφουν καὶ νά κατεδαφίσουν τὰ σπίτια, ἐκείνων πὺν πῆραν μέρος στὴν ἀνταρσία. Ἡ ἐπιδεικτικὴ καὶ αὐστηρὴ αὐτὴ τιμωρία πὺν ἐπέβαλα σ' ἐκεῖνον τὸν ἄθλιο, εἶχε ἄμεσα ἀποτελέσματα, γιὰτὶ ὅλα τ' ἄλλα χωριά ἔμειναν ἡσυχὰ καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν τροφίμων γινόταν ἐλεύθερα· πρῶγμα πὺν ἔφερε σοβαρότατη ἀνακούφιση, ἐπειδὴ ἡ διατροφή εἶχε περιοριστεῖ μόνον στὸ ψωμί, πὺν κι αὐτοῦ ἀκόμη πολλὰς φορὲς δοκίμασαμε τὴν ἔλλειψη, γιὰτὶ εἶχαν πεθάνει οἱ φουρνάρηδες καὶ οἱ πε-

Molinari del Marulà¹, et Cazzabano.

Et mentre, che le cose del territorio passavano di questa maniera, non mancavano però nella Città calamità, e miserie: ne altro rimedio si poteva fare, che mandar fuori tutti i sequestrati, et sospetti, a quali (crescendo tuttavia in grandissima quantità) non era possibile poter supplire. Erano perciò tutti li quartieri de soldati in grandissima rovina perche oltre novecento morti n' erano mandati al lazaretto feriti intorno a cinquecento; della salute de quali io n' havea tanta speranza, quanto era grande l' importanza del male, et la impossibilità de curarli, per ilche convenivano li feriti rimaner alla sola speranza del Sr Dio, all' afflittione de qual soldati, s' aggiungeva il mancamento de' drappi, per il quale, levandosi gli risanati dal lazaretto, per farne

ρισ σότεροι μ'ωνόδες τοῦ Μαρουλά¹ καὶ τοῦ Κοτσομπᾶ.

Ἐνῶ τὰ πράγματα πῆγαιναν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο στὰ χωριά στὴν πόλη δὲν ἔλλειπαν οἱ δυστυχίες καὶ οἱ ἀθλιότητες. Καμιά ἄλλη θεραπεία δὲν μπορούσε νά γίνει παρὰ μόνον νά στέλονται ἔξω ὅλοι οἱ ἀπομονωμένοι καὶ οἱ ὑποπτοι. Ἀλλὰ οὔτε σ' αὐτὸ δὲν μπορούσαμε νά ἐπαρκέσουμε (γιὰτὶ αὐξανόταν σὲ ὑπερβολικὸ ἀριθμὸ). Ὅλοι οἱ στρατιῶνες βρισκόταν σὲ πολὺ μεγάλο ἀφανισμό· ἐκτὸς ἀπὸ ἐνιακόσους νεκροὺς στάλθηκαν στὸ λοιμοκαθαρτήριο γύρω στοὺς πεντακόσους, πὺν γιὰ τὴ θεραπεία τους δὲν εἶχα μεγάλες ἐλπίδες, γιὰτὶ ἡ ἀσθένεια ἦταν σοβαρὰ καὶ δὲν ὑπῆρχε δυνατότητα νά θεραπευτοῦν. Γι' αὐτὸ οἱ ἄρρωστοι ἀνάθεσαν ὅλες τίς ἐλπίδες τους μόνον στὸ θεό. Στὴ θλίψη αὐτὴ γιὰ τοὺς στρατιῶτες προστέθηκε καὶ ἡ ἔλλειψη ἱματισμοῦ, πὺν ἀνάγκασε ἐκείνους πὺν θεραπευόταν καὶ ἔφευγαν ἀπὸ τὸ λοιμοκαθαρτήριο γιὰ

¹) Μαρουλᾶς λεγόταν συνοικισμὸς (βοῦργος) πὺν βρισκόταν ἀνατολικά τοῦ Χάντακα καὶ συγκεκριμένα στὴν περιοχή πὺν βρίσκονται σήμερα τὸ περιβόλι Λιανᾶ, τὸ ἐργοστάσιο «Ἀθηνᾶ», τὸ νεκροταφεῖο Καθολικῶν κλπ. (Βλ. Gerola, ὁ. π., τ. I, εἰκ. 50 καὶ 51). Ὁ συνοικισμὸς εἶχε 5000 κατοίκους, ὅπως ἀναφέρει ὁ Bondumier, πρῶγμα ἀπίστευτο, ἀφοῦ ὁλόκληρη ἡ πόλη πὺν περιβάλλαν τὰ τείχη εἶχε 15-16 χιλιάδες. Ἐπειδὴ βρισκόταν κοντὰ στὰ νέα τείχη ἡ Γερουσία τῆς Βενετίας ἔδωσε ἐντολὴ σὺν παραπάνω P. Bondumier, Γενικὸ Προβλεπτή τότε, (1619) νά τὸν κατεδαφίσει, ὅπως καὶ ἔκαμε, παρὰ τίς διαμαρτυρίες τῶν κατοίκων. (Βλ. V. A. S. Relazioni LXXIX, Relazione di Pietro Bondumier, ritornato de Proveditor General in Candia, Letta in Senato 1619, Febraio). Κοιλᾶδα τοῦ Μαρουλά ἔλεγαν τὴν κοιλᾶδα τῆς σημερινῆς Χρυσοπηγῆς.

contumacia, non vi era modo di cambiarle vestimenti: onde restando con quegl' istesse straccie indosso, colle quali si erano feriti, molti ritornavano ad infettarsi, et morivano: Per le qual tutte cause, di cento e più ronde, che in tempo di sanità ogni notte visitavano quelle muraglie, a fatica si poteva farlo con sei. Et di settanta cinque sentinelle, erano restati in poco più di venti, con dubbio grande di non poterle mantenere; havendomi convenuto levar alcuni corpi di guardie dentro della Città, per conservare quelli delle porte, come più importanti et necessarij degli altri; a quali tuttavia erano restati con così poco numero di soldati, che non basta a dire: Onde le muraglie di quella città erano molto debolmente guardate. In quelli giorni ancora morsero, Il Conte Federico Pepoli, Il Cap^o Francesco Ronca, Il Cap^o Gio: Anto Faranto. Il Cap^o Aless^{ro} Torrelli. Il Cap^o Gio: Batta di Padovani sergente maggiore ¹. Il Cap^o Sforza Cocco, et altri Capi di Militia. Bona parte di spezzamonti del Cazzabano de Bombri

να υποβληθούν στην κάθαρση, να φοροῦν τὰ ἴδια ρούχα, γιατί δὲν ὑπῆρχε τρόπος· ν' ἀλλάξουν. Κι ἔτσι, μένοντας μὲ τὰ ἴδια ἐκεῖνα κουρέλια πού φοροῦσαν ὅταν προσβλήθηκαν, ἀρρώστειαν πάλι καὶ ἀποθαίνουν.

Γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς αἰτίες ἀπὸ τὶς ἑκατὸ καὶ περισσότερες περιπόλους πού κάθε νύκτα, τὸν καιρὸ τῆς υγείας, ἐφύλασσαν τὰ τεῖχη, μὲ κόπο μπορούσε κανένας νὰ τὰ φυλάσσει μὲ ἔξι. Ἀπὸ τοὺς ἐβδομηntenτε δὲ φρουροὺς εἶχαν μείνει λίγο περισσότεροι ἀπὸ εἴκοσι, πού κι αὐτοὶ ἦταν ἀμφίβολο ἂν θὰ μπορούσαν νὰ παραμείνουν. Γιὰ νὰ διατηρήσω τὶς φρουρὲς στὶς πύλες, πού ἦταν σπουδαιότερες ἀπὸ τὶς ἄλλες, ἀναγκάστηκα νὰ πάρω μερικὲς φρουρὲς μέσα ἀπὸ τὴν πόλη. Μὰ καὶ οἱ φρουρὲς αὐτὲς εἶχαν μείνει μὲ τόσο λίγους στρατιῶτες, πού δὲν μπορεῖ νὰ πιστέψει κανένας. Κι ἔτσι τὰ τεῖχη τῆς πολιτείας φυλάσσονταν πολὺ κακά.

¹Εκεῖνες τὶς μέρες πέθαναν καὶ: ὁ κόμης Φρειδερίκος Πέπολι, ὁ καπετάνιος Φραγκίσκος Ρόνκα, ὁ καπετάνιος Ἰωάννης - Ἀντώνιος Φαράντο, ὁ καπετάνιος Ἀλέξανδρος Τορέλι, ὁ καπετάνιος Ἰωάννης - Βαφτιστὴς Ντὶ Παντοβάνι, ἐπιλοχίας ¹, ὁ καπετάνιος Σφόρτσα Κόκο καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ· πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πετροκόπους τοῦ Κα-

¹) Σχετικὰ μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ἐπιλοχίας βλ. Στ. Γ. Σπανάκη, Κανονισμὸς τῆς φρουρᾶς τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης (1588) Κρ. Χρον. Β', σ. 76, σημ. 2.

di Marinari: Maestranze, et l' Armiraglio, e Proti dell' Arsenale, et li Magci Mr Giacomo da Canal, et Aurelio Michiel Camarlenghi, con tutti Ministri della Camera ¹: Per il che restarono le cose pubbliche da questo impedimento sospese: Morirono ancora, quasi tutti gli Medici, et Speciali ². Il che, come si conobbe esser stato voler di Dio, poiche dalla loro hostinatione, et ignoranza era proceduta la rovina di quel populo, così con il mancamento di tutte le cose necessarie al bisogno restavano gl' infermi disperati di cura, et i sani ripieni di timore. Rimasero ancora, le nostre Corti senza Ministri, et ufficiali; onde non ci trovavamo persona, che essequisse gl' ordeni nostri, et l' istesso occorre in ogni altra sorte di Ministri, et essecutori. Di maniera che l' impossibilità che havevamo di metter in essecutione le provisioni ordinate, ci spaventava molto più, che l' istesso male: Il quale, si come parve, che per qualche giorno andasse tem-

τσαμπᾶ, βομβαρδιστές, ναῦτες, τεχνικοί, ὁ ναύαρχος καὶ οἱ πρωτομαστόροι τῶν ναυπηγείων· οἱ ἐκλαμπρότατοι κ. κ. Τζάκομο Ντὰ Κανάλ καὶ Αὐρήλιος Μικιέλ, καμερλέγκοι καὶ ὅλοι οἱ ὑπ' ἄλλῃλοι τοῦ Ταμείου ¹. Γι' αὐτὸ διακόπηκαν οἱ ἐργασίες τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν. Πέθαναν ἀκόμη ὅλοι σχεδὸν οἱ γιατροὶ καὶ οἱ φαρμακοποιοί ². Τοῦτο θεωρήθηκε σὰ θέλημα Θεοῦ, γιατί μὲ τὸ πείσμα τους καὶ τὴν ἄγνοιά τους προχώρησε ἡ καταστροφὴ ἐκείνου τοῦ λαοῦ. Ἔτσι μὲ τὴν ἔλλειψη ὅλων τῶν ἀπαραιτήτων γιὰ τὴ θεραπεία πραγμάτων οἱ ἀρρώστοι μέναν χωρὶς περίθαλψη καὶ οἱ υγιεῖς κυριεμένοι ἀπὸ τὸ φόβο. Ἀκόμη καὶ οἱ ὑπηρεσίες μας ἔμειναν χωρὶς ὑπαλλήλους καὶ ἀξιωματικούς, σὲ σημεῖο πού δὲν βρῖσκαμε ἄνθρωπο νὰ ἐκτελέσει τὶς διαταγές μας. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ σ' ὅλους τοὺς ἄλλους ὑπαλλήλους καὶ κλητῆρες, σὲ σημεῖο πού ἡ ἀδυναμία μας νὰ βάλομε σὲ ἐκτέλεση τὰ μέτρα πού πήραμε, μᾶς τρόμιζε πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ θανατικό, πού ὅσο φαινόταν πρὸς λιγότερε μερικὲς μέρες τὸ κακό του, ξανακαινούργιωνε μὲ ἄλλη

¹) Camara ἢ Camera λεγόταν στὴ Βενετοσάνικη Πολιτεία τὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ Κράτους σὲ κάθε ἐπαρχία καὶ Camarlenghi, Camerlinghi ἢ Camerlenghi ὀνομάζονταν δυὸ πατριῖκοι, στοὺς ὁποίους εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ φύλαξη τοῦ Δημόσιου Θησαυροῦ, ἡ εἰσπράξη τῶν ἐσόδων καὶ γενικά τὰ οἰκονομικά τῆς ἐπαρχίας.

²) Καὶ τὸ Χρονικὸ τῆς Μονῆς Ἀπεξανῶν ἀναφέρει ὅτι ἀπέθαναν ἱατροί. (Βλ. παραπάνω σ. 65, ὑποσ. 1).

perando la sua malignità, così con altrettanto impeto, rinuovasse le sue fiamme, le quali essendo accresciute a quel maggior colmo che si possa dire in tutti gl' ordini di persone, s' aggiungeva (come dissi) che per la morte de Pistori, et per la strettezza, in che eravamo costituiti dalle città nostre vicine, e dal territorio, che ci proibivano il mandar il grano a Molino, si siamo ritrovati molte volte in strettissimi termini, per mancamento di pane; il che diede più fiate materia di fastidiosi ragionamenti a quelle militie, in poter delle quali, si poteva dire, che fosse restata quella città, essendo stata abbandonata dalla maggior, e miglior parte delli abitanti, a quali nel primo ingresso del male, havendoci fatta istanza di condur le loro famiglie ne i luochi, e casali vicini, per restar più liberi nel servitio delle Città; noi stimassimo bene, e per loro sodisfattione, e per liberarsi da una moltitudine del populo minuto, et inutile (che in quelle occasioni non apporta, se non disturbo) permettere, che, se n' andassero; ma crescend' ogn' hora il travaglio, et il bisogno di persone, c' attendessero alla Città ne comparendo alcuno, anzi stando ritirati, ci impedivano il transito delle vettovaglie. Noi Ret-

τόση ἔνταση τὶς φλόγες του, οἱ ὁποῖες ἔφθαναν στὴ μεγαλύτερη ἔνταση πὺν μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας, σὲ ἀνθρώπους κάθε κατηγορίας. Σ' αὐτὰ προστέθηκε (ὅπως εἶπα) καὶ ἡ ἔλλειψη τοῦ ψωμοῦ, πὺν μᾶς ἔφερε πολλές φορές σὲ δυσκολότατη θέση, γιατί πέθαναν οἱ φουρνάρηδες καὶ οἱ γειτονικὲς πολιτεῖες καὶ τὰ χωριά μᾶς ἀπόκλεισαν κι ἔτσι δὲν ἦταν δυνατό νὰ σταλεῖ σιτάρι στὸ μύλο. Αὐτὸ ἔδωκε πολλές φορές ἀφορμὴ στὸ στρατὸ νὰ κάνει ἐνοχλητικὰ παράπονα, πὺν στὰ χέρια του, μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας, εἶχε μείνει ἡ πολιτεία, ἀφοῦ τὴν εἶχαν ἐγκαταλείψει οἱ περισσότεροὶ καὶ οἱ καλύτεροὶ κάτοικοι· οἱ κάτοικοι αὐτοί, μόλις παρουσιάστηκε τὸ θανατικὸ, μᾶς παρακάλεσαν νὰ τοὺς ἐπιτρέψουμε νὰ μεταφέρουν τὶς οἰκογένειές τους στὰ κοντινὰ χωριά· καὶ ἐμεῖς, γιὰ νὰ εἴμαστε πιὸ ἐλεύθεροὶ στὴν ὑπηρεσία τῆς πολιτείας, γιὰ νὰ τοὺς εὐχαριστήσουμε καὶ νὰ ἀπαλλαγούμε ἀπὸ ἓνα ὄχλο ἀσήμαντο καὶ ἀνώφελο (πὺν σὲ τέτοιες περιστάσεις δὲν προσφέρει τίποτε παρὰ μόνον ἐνοχληση) ἐκρίναμε καλὸ νὰ τοὺς ἐπιτρέψουμε νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν πόλη. Ἐπειδὴ ὅμως κάθε ὥρα μεγάλωναν οἱ δυσχέρειες καὶ ἡ ἔλλειψη προσώπων περιμέναμε νὰ γυρίσουν στὴν πόλη· ἀλλὰ κανένας δὲν παρουσιάζόταν· καὶ μάλιστα ἀποτραβηγμένοι στὰ χωριά τους, μᾶς ἐμπόδιζαν

tori per questo mancamento, e, strettezza di Ministri, et essecutori, essendo anco morti alcuni pochi mercanti Italiani, che con ogni prontezza attendevano a molti necessarij uffici, restassimo soli al peso di tutte le cose. Per ciò, che compartiti gli carichi, attese il Clmo Mr Gierolamo Capello ¹ Duca a provvedere al bisogno di vivere, e di medicamenti, et a consolare tutti gl' infermi; visitando in persona, una o due volte al giorno anco gli lazaretti; essercitando questo ufficio di pietà e charità con sollecitudine, et diligenza singolare; antepoendo sempre la conservatione di quei populi, ad ogni pericolo della sua vita, per la qual causa, il palazzo di sua S. Clma ha sentito più d' una volta dolorosi successi. Non restarono di travagliare gli Clmi Mr Bartholomeo da Pesaro ², e Zaccaria Soranzo ³, consiglieri in tante afflittioni, e

τὴ μεταφορὰ τροφίμων. Ἡ ἔλλειψη αὐτὴ καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν ὑπηρετῶν, ὡς καὶ ὁ θάνατος μερικῶν ἰταλῶν ἐμπόρων πὺν μὲ κάθε προθυμία ἐκτελοῦσαν πολλές χρήσιμες ὑπηρεσίες, μᾶς ἀνάγκασε νὰ ἀναλάβουμε ὁλόκληρο τὸ βάρος γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα. Γι' αὐτὸ ἀναγκαστήκαμε νὰ κατανειίμομε τὶς ὑπηρεσίες. Ὁ ἐκλαμπρότατος Γερόλαμο Καπέλο ¹, δούκας, ἀνάλαβε νὰ φροντίζει γιὰ τρῶφιμα καὶ φάρμακα καὶ νὰ παρηγορεῖ ὅλους τοὺς ἀρρώστους, κάνοντας ἐπίσκεψη ὁ ἴδιος, μὰ καὶ δυὸ φορές τὴν ἡμέρα, ἀκόμη καὶ στὰ λαζαρέτα. Τὴν ὑπηρεσία αὐτὴ τοῦ ἐλέους καὶ τῆς φιλανθρωπίας τὴν ἐκτελοῦσε μὲ προθυμία καὶ ἐπιμέλεια μοναδική, βάζοντας πάντοτε πάνω ἀπὸ κάθε κίνδυνο τῆς ζωῆς του τὴν ὑγεία τοῦ λαοῦ ἐκείνου. Γι' αὐτὸ τὸ παλάτι τῆς ἐκλαμπρότητάς του δοκίμασε πολλές φορές τὶς ὀδυνηρὲς συνέπειες. Δὲν ταλαιπωρήθηκαν λιγότερο, μέσα σὲ τὶς τόσες θλίψεις, οἱ ἐκλαμπρότατοι κ. κ. Βαρθολομαῖος Ντὰ Πέζαρο ² καὶ Ζαχαρίας Σοράντσο ³, σύμ-

¹) Στὸν κατάλογο τῶν Δουκῶν τῆς Κρήτης πὺν δημοσιεύει ὁ Noiret, (βλ. Hip. Noiret, Documents inédits pour servir à l' histoire de la Domination vénitienne en Crète, Paris 1892, σ. 555) ὁ Gierolamo (Jérôme) Capello ἀναφέρεται 1860ς δούκας, τὸ 1590 - 1592. Παρόμοιο ἔπαινο, γιὰ τὴν αὐτοθυσία καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του πρὸς τοὺς πανουκλιασμένους τοῦ κάνει καὶ ὁ Zuanne Mocenigo στὴν ἐκθεσὶ του. (βλ. V. A. S. Relazioni LXXIX, Relatione di Z. Mocenigo, 1593).

²) Βενετσάνικη οἰκογένεια πατρικίων. Στὴν chiesa dei Frari τῆς Βενετίας ὑπάρχει πίνακας τοῦ Τισιανού, πὺν παριστάνει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν famiglia patrizia Pesaro. (βλ. Pomp. Molmenti, Storia di Venezia nella vita privata, parte II, Bergamo 1911, σ. 527).

³) Παραπάνω στὴ σ. 72, ὑποσ. 1 ἀναδημοσίεψα ἀπὸ τὰ «Ἑλληνικά» σημεί-

dentro, e fuori della Città, le fatiche, et opere delli quali, si come furono di gran giovamento al negotio, così causarono, che la casa di detto Clmo Pesaro restasse infetta, et mal trattata, per la morte della consorte; del cugnato, et altri della servitù sua.

Fù dato carico parimente al Magco Mr Vettor Moresini Camerlengo, del governo della Zudecca¹, et si come ogni uno fece

βουλοι, μέσα και έξω από την πόλη. Οι κόποι και οι μόχθοι τους βοηθήσαν πολύ σ' όλη την υπόθεση, μά ήταν άφορμή νά προσβληθεί τὸ σπίτι τοῦ παραπάνω ἐκλαμπρότατου Πέζαρο και νά πεθάνουν ἡ σύζυγός του, ὁ κουνιάδος του και ἄλλοι ἀπὸ την ὑπηρεσία του. Ἀνατέθηκε ἔπίσης σὶν ἐκλαμπρότοτο κ. Βετόρ Μοροζίνι, καμερλέγκο, ἡ διοίκηση τῆς Ἑβραϊκῆς¹. Κι αὐτὸς, ὅπως και οἱ ἄλλοι, ἔκαμε τὸ καθήκον

ωση, πὸν τῇ μετάφρασε ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ὁ σύμβουλος Ζαχαρίας Σοράντζο, σχετική με τὴν πανούκλα τοῦ 1522. Ὁ Zacharia Soranzo, πὸν ἦταν consigliere τὸ 1522, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος στὸ σημείωμα αὐτό, πιθανὸν νά ἦταν πάππος τοῦ Zaccaria Soranzo, πὸν ἦταν κι αὐτὸς consigliere τὸ 1592, δηλαδὴ ὕστερα ἀπὸ 70 χρόνια, δεδομένου ὅτι τὰ ἀξιώματα αὐτὰ διδόνταν, τίς πιὸ πολλές φορές, σὶς ἰδίες οἰκογένειες. Δὲν μοῦ φαίνεται πιθανὸν νά μεταφράστηκε τὸ σημείωμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ Σοράντζο τοῦ 1592, ἐκτὸς ἐάν ἡ τελευταία χρονολογία τοῦ σημειώματος ἀντιγράφηκε κατὰ λάθος ἀπὸ τὸ Σπ. Θεοτόκη και εἶναι στὴν πραγματικότητα 1592 και ὄχι 1522, διαβάζοντας τὸ 9 σὺν 2, πρῶγμα ἀπίθανο. Αὐτὸ μόνο με μιὰ προσεκτικὴ ἔρευνα τοῦ ἴδιου τοῦ κώδικα (σειρὰ 363, ἀρ. κατατάξ. 7873) τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης θά μπορούσε νά ἐξακριβωθεί. Ὁπωσδήποτε οἱ Soranzo ἦταν ἔπίσης παλιὰ και σπουδαία βενετοάνικη οἰκογένεια, πὸν ἔδωσε και Δόγη, τὸν Ἰωάννη Soranzo (1312). Ἦταν ἔπίσης μιὰ ἀπὸ τίς λίγες βενετοάνικες οἰκογένειες πὸν εἶχαν συγκεντρώσει πλούσιες βιβλιοθήκες, καλὰ ὀργανωμένες. (Βλ. Molmenti, ὁ. π. σ. 280).

¹) Ἡ ἑβραϊκὴ συνοικία τοῦ Χάντακα, Zudecca ἢ Ghetto ὅπως ἀναφέρεται, βρισκόταν δυτικὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Πέτρου και κατεῖχε τὸ χῶρο πρὸς Β και ΒΔ τῆς οἰκίας Καλοκαιρινοῦ, μέχρι τὸ θαλάσσιο τεῖχος (Μπεντενάκι). (Βλ. παραπάνω σ. 11). Ἡ Ἑβραϊκὴ ἢ Ὁβρακὴ, ὅπως ἀκούονταν μέχρι σήμερα, ἦταν περιφραγμένη με τοῖχο και ἐκλειοῦσε με πόρτα. Ἐκεῖ μέσα βρισκόταν και ἡ Συναγωγή, ἡ ὁποία σωζόταν μέχρι τὸ 1942. Τότε, μέσα στὸ γενικὸ ξεχαρβάλωμα, ἄρχισαν διάφοροι ἰδιῶτες νά τὴν κατεδαφίζουν, γιὰ νά πάρουν τὰ ὑλικά, δίχως νά ἐνδιαφερθεῖ κανένας ἀπὸ τοὺς τότε ἀρμόδιους. Γιὰ νά περισώσω τουλάχιστο τὸ σχεδιάγραμμά της, πῆγα με τὸν ἀρχιμηχανικὸ τοῦ Δήμου κ. Ἰω. Βαρχαράκη, ὁ ὁποῖος, κατὰ παράκλησή μου, ἀποτύπωσε σὲ πρόχειρο σχεδιάγραμμα, πὸν ἔχω ἀκόμη, τὴν κάτοψη και δυὸ τομῆς τοῦ κτίσματος. Σήμερα δὲν σώζεται πιὰ τίποτε. Σχετικὰ με τοὺς Ἑβραίους στὴν Κρήτη ἐπὶ Βενετοκρατίας σημειῶνω ὅτι ἔχει γραφεῖ τελευταία εἰδικὴ μελέτη ἀπὸ τὸν Joshua Starr: Jewish life in Crete under the rule of Venice, Proceedings of

abondantemente la parte sua, così io non restai di procurare con ogni mio spirito la conservatione di quella militia, come cosa stimata sopra ogn' altra importantissima; nella quale, se ben pareva, che per qualche giorno il male avesse perduto della forza assai, tuttavia nel mezzo del mese di Giugno entrò gagliardamente in alcune altre compagnie, che fin all' hora si erano conservate dilatandosi appresso, per tutta la Città; tutto che si potesse dire, che fosse rimasta vota di ogni sorte di gente, poiche oltre li soldati, non vi erano rimaste più, che mille e ottocento persone: E perche il mancamento di habitationi allungava grandemente le contumatie a quelli, che risanati uscivano del lazaretto; mi risolsi per superare questa difficultà, et per poter introdurre nella Città di tempo, in tempo quei soldati, che si fossero ricoverati dal male di far fabricare sopra il forte di S. Dimitri¹,

του με τὸ παραπάνω. Μά κι ἐγὼ δὲν παράλειψα νά φροντίσω με ὅλες τίς δυνάμεις μου γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ στρατοῦ, πὸν θεωρεῖται τὸ πιὸ σπουδαῖο ἀπὸ ὅλα τ' ἄλλα. Παρ' ὅλο πὸν φαινόταν πὼς τὸ θανατικὸ εἶχε χάσει γιὰ μερικὲς ἡμέρες τὴν ἔντασή του στὸ στρατό, κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ἰούνη ἐκδηλώθηκε με ὀρμὴ σὲ μερικοὺς λόχους, πὸν δὲν εἶχαν προσβληθεῖ ὡς τότε. Ἐπειτα ξαπλώθηκε σ' ὁλόκληρη τὴν πόλη παρ' ὅλο πὸν ἦταν ἄδεια, μπορεῖ νά πεῖ κανένας, γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες δὲν εἶχαν μείνει περισσότερα ἀπὸ χίλια ὀκτακόσια πρόσωπα.

Με τὴν ἔλλειψη κατοικίας παρατείνονταν πολὺ ἡ κάθαρση ἐκείνων πὸν γινόταν καλὰ και ἔβγαιναν ἀπὸ τὸ λοιμοκαθαρτήριο. Γι αὐτό, γιὰ νά ξεπεράσω αὐτὴ τὴ δυσκολία και νά μπορέσω νά μεταφέρω σιγὰ-σιγὰ στὴν πόλη τοὺς στρατιῶτες ἐκείνους, πὸν θά γλύτωναν ἀπὸ τὸ θάνατο, ἀποφάσισα νά γίνουν πάνω στὸ φρούριο τοῦ Ἀγ. Δημητρίου¹,

the American Academy for Jewish Research, τ. XII, σ. 54. Σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. Κρητ. Χρονικά, τ. Δ', σ. 363. Βλ. ἔπίσης σχετικὰ με τοὺς Ἑβραίους στὴν Κρήτη: Στ. Ξανθοῦ διδῆ, οἱ Ἑβραῖοι ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ἐν Κρήτῃ, στὸ περιοδικὸ Κρητ. Στοά, Ἡράκλειο τ. Β', 1909, σ. 209-224. Τοῦ ἴδιου, ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ. σ. 132. Τοῦ ἴδιου, Λάνδαξ - Ἡράκλειον, Ἡράκλειον 1927, σ. 92. Στ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας, Ἡράκλειο 1950, τ. II, σ. 44. V. A. S. Relazioni LXXIV, Relazione di Ben. Moro, (1602). Σχετικὰ με τὴ θέση τοῦ νεκροταφείου τῶν Ἑβραίων βλ. L. Quirini, Relazione di tutte le particolarità dell' Isola di Candia 1595, Firenze 1897.

¹) Τὸ φρούριο τοῦ Ἀγ. Δημητρίου εἶναι αὐτὸ πὸν ὀνόμασαν οἱ Τοῦρκοι —και λέγεται και μέχρι σήμερα— Ἀκ Τάμπια (Ἀσπρο Πρόχομα) ἀπὸ τὸ λευκὸ ἔδαφός του, ὡς φαίνεται. (Βλ. Χρ. Κρήτη, τ. Β', σ. 101).

luoco comodo, et molto più d' ogn' altro vicino alla Città, quella quantità di caselli di legname, che fù necessaria, dove dopo ridotti gli soldati, et fatta la debita contumacia, gli faceva introdurre nella Città, et con questo mezo andavo riparando a i molti bisogni di guardie, e sentinelle, che, occorreivano farsi, per custodia di quella fortezza. In questo mentre occorse nella casa mia che uno de servitori, che mi attendeva alla Camera, et aveva cura di tutti li miei vestimenti dopo venuto al letto, et postami la camiscia in dosso si scoperse ferito di due carboni, et una giandussa: onde, si come in quest' accidente conobbi in me gratia particolare dal cielo, così senza alcun dubbio, ha causato la morte de servitori, et d' una parte de Ministri della corte mia.

Eravamo adunque in così fatte tribulationi ridotti, quando chiaramente si conobbe che 'l Sr Dio coll' occhio della sua pietà; riguardando alle miserie di quel populo, quasi miracolosamente fece cader il male in un' istante. Perciò, che, si come pochi giorni prima, gli morti della Città, ascendevano al numero di ottanta, e novanta al giorno; oltre quelli che si conducevano feritti, et morivano alli Molini del Dermatà¹, et al lazaretto, che senza

θέση κατάλληλη και πιο κοντά στην πόλη από κάθε άλλη, όσα ξύλινα παραπήγματα χρειαζόταν γι αυτό το σκοπό. Στα παραπήγματα αυτά μεταφερόταν οί στρατιώτες και όταν έκαναν την απαιτούμενη καθάρση, έμπαιναν στην πόλη. Έτσι συμπλήρωνα τις τόσες έλλείψεις, οί όποιες ύπήρχαν στις φρουρές και στα φυλάκια, που χρειαζόνταν να βγούν για τη φρούρηση της πολιτείας. Τότε, ένας από τους ύπηρέτες μου, ό καμαριέρης που είχε τη φροντίδα της ίματιοθήκης μου, άφου μου έφερε στο κρεβάτι και μ' έβοήθησε να βάλω το πουκάμισό μου, άποκαλύφτηκε πώς είχε πρόσβληθει από δυό άνθρακες κι ένα πρήξιμο. Από το περιστατικό αυτό διαπίστωσα στον έαυτό μου ιδιαιτερη αγάπη του Θεού, άναμφισβήτητα όμως προκάλεσε το θάνατο των ύπηρετών και μερικων ύπαλλήλων του παλατιού μου.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, σε τέτιες δυστυχίες, όταν φάνηκε καθαρά, ότι ό Θεός, βλέποντας με το μάτι της εύσπλαχνίας του τις άθλιότητες του λαού εκείνου, εύδόκησε να σταματήσει το κακό άπότομα, ως εκ θαύματος. Κι έτσι, ενώ πριν λίγες μέρες πέθαιναν στην πόλη όγδόντα και ένενήντα την ημέρα, έκτος από κείνους που μεταφέρονταν προσβλημένοι και άποθαίναν στους μύλους του Δερματά¹ και στο λοιμο

dubbio erano due volte tanti; così si ridussero in cinque, o sei solamente, et erano le reliquie dell' incendio passato, che, per non haver noi Ministri, ne alcun aiuto di essecutori, restavano nella Città senza che se n' avesse potuto haver notizia: In questi giorni ancora giunsero gl' Illmi SSri Gio: Mocenigo¹ Provvr Gnale, et Marc' Antonio Veniero Provvr della cavallaria con buon numero di gente a piedi et a cavallo a i confini di quel Territorio, quali, si come diedero buonissimi ordeni, et fecero molte provisioni, perche il male non andasse serpendo: così ci sollevarono da grandissimi pensieri: per la temerità, et innobedienza di quelle genti; onde havessimo occasione di attender coll' animo più quieto a far nettare la Città delle case infette, che, per essere in quantità apportavano seco molta lunghezza, parte delle quali venivano aperte et rubbate da alcuni scelerati, che non so-

καθαρήριο, που άσφαλώς ήταν διπλάσιοι, τότε έλαττώθηκαν μόνο σε πέντε ή έξι. Κι αυτοί ήταν τα ύπολείμματα της πυρκαϊάς που πέρασε που, επειδή δεν είχαμε καμιά βοήθεια ύπαλλήλων, έμεναν στην πόλη, χωρίς να έχομε καμιά πληροφορία γι αυτούς.

Αυτές τις μέρες έφτασαν στη μεθόριο εκείνης της περιφέρειας και οί έκλαμπρότατοι κ. κ. 'Ιωάννης Μοτσενίγκο¹, Γενικός Προβλεπτής και Μαρκαντώνιο Βενιέρο, Προβλεπτής του ίππικού, με σεβαστό άριθμό άνδρων, πεζικού και ίππικού. Οί άνθρωποι αυτοί έδωκαν πολυ καλές διαταγές και πήραν πολλά μέτρα, για να μην επεκταθει το κακό· έτσι μās άπάλλαξαν από πολλές σκέψεις για το θρόσος και την άνυπακοή του λαού εκείνου και είχαμε την εύκαιρία να άφοσιωθούμε πιο άπερίσπαστοι στον καθαρισμό των μολυσμένων σπιτιών της πόλης· δουλειά για την όποία χρειάστηκε πολυς καιρός, επειδή ήταν πολλά τα σπίτια και μερικά άπ' αυτά τα είχαν άνοίξει και τα είχαν κλέψει μερικοί κακοποιοί, οί όποιοι όχι μόνο μεταδίδαν και ξάπλωναν την επι-

¹) 'Ο χώρος που καλύπτουν σήμερα τα οικοδομικά τετράγωνα του 'Ηρακλείου μεταξύ των όδων Εύγενικού—'Αγιοστεφανιτών—Ψαρομηλίγγων—'Ανδρέου Κρήτης, κατά την εποχήν του Πασκουαλίγκο και μέχρι το 1669 ήταν άκαλυπτος και σχηματιζόταν εκεί μια μικρή κοιλάδα, όπως και μέχρι σήμερα φαίνεται, άφου ή διαμόρφωση του έδάφους παραμένει σχεδόν ή ίδια. Στο ψηλότερο σημείο της κοιλάδας αυτής και ακριβώς εκεί που συναντούνται οί παρπάνω δρόμοι, βρισκόταν οί άνεμόμυλοι του Δερματά. (Βλ. H. R. Werd-müller, Pianta della Città di Candia 1667).

¹) Βλ. παραπάνω σ. 53.

lamente andavano seminando, et ampliando il contagio, ma in tempo di notte davano sepoltura alli corpi secretamente nelle case, et in diversi luochi, e stade pubbliche della Città, a quali fu dato il meritato castigo. Erano per ciò le cose della Città ridutte in buon stato; perche si, come dopo il pieno della luna, cominciò a cadere gagliardamente il male, così dalli quattordese del mese fino al giorno di S. Giovanni andò in tanta declinatione, che li morti non passavano il numero di tre, o quattro, al giorno; E perche ci premeva grandemente, il dubbio che havevamo, che le robbe rubbate, et trasportate da scelerate genti, non rinuovassero i nostri travagli; procurassimo, quanti rimedij si puotero; così di bandi, et impunità, come di scomuniche, temute da quei populi, più che forche, ne' altri supplicij, per ritrovar le robbe nascoste; et per assicurarsi in ogni maniera possibile, facesse ancora resolutione di far fare ne i pulpiti da sacerdoti, con essortationi, persuadere il populo alla revelatione delle robbe infette, con promissione d' impunità, et purgate che fussero, conservar le a proprij patroni, anco se fossero rubbate, et questi uffici hebbero tanta forza, che in ispatio di due giorni, s' hebbe in

δημία μὰ ἔθαφταν τῇ νύκτα μυστικά τὰ πτώματα μέσα στὰ σπίτια, σὲ διάφορα μέρη καὶ στοὺς δημόσιους δρόμους τῆς πολιτείας. Στοὺς κακοποιούς αὐτοὺς δόθηκε ἡ τιμωρία ποὺ ἄξιζε.

Μὲ ὅλ' αὐτὰ ἡ κατὰστασις τὴν πολιτεία βελτιώθηκε. Τὸ θανατικὸ ἄρχισε νὰ ὑποχωρεῖ σταθερά, ὕστερα ἀπὸ τὴν πανσέληνο· ἔτσι, ἀπὸ τὶς δεκατέσσερις τοῦ μῆνα μέχρι τὴν ἡμέρα τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου, ξεφυλίστηκε τόσο, ποὺ οἱ θάνατοι δὲν περνοῦσαν τοὺς τρεῖς ἢ τέσσερις τὴν ἡμέρα. Ἐπειδὴ ὅμως μᾶς πίεζε πολὺ ὁ φόβος ποὺ εἴχαμε, ὅτι τὰ πράγματα ποὺ ἔκλειψαν καὶ μεταφέραν οἱ κακοποιοὶ θὰ μᾶς ξανακαινούργιωναν τὰ βάσανά μας, πήραμε ὅσα μέτρα μπορέσαμε, δηλαδὴ ἐξορίες, ἀμνηστείες καὶ ἀφορεσμοὺς, ποὺ τοὺς φοβᾶται ὁ λαὸς ἐκεῖνος περισσότερο ἀπὸ τὴν κρεμάλα καὶ τὰ ἄλλα βασανιστήρια, γιὰ νὰ ξαναβρεθοῦν τὰ κρυμμένα πράγματα. Καὶ γιὰ ν' ἀσφαλιστοῦμε μὲ κάθε δυνατό τρόπο ἀποφασίσαμε ἀκόμη νὰ κάμουν οἱ παπάδες ἀπὸ τοὺς ἄμβωνες λόγο, προτρέποντας τὸ λαὸ νὰ φανερώσει τὰ μολυσμένα πράγματα, μὲ τὴν ὑπόσχεση ὅτι δὲν θὰ τιμωρηθεῖ καὶ ὅτι, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπολύμανσή τους, θὰ ἐπιστραφοῦν σ' ἐκεῖνους ποὺ τὰ δήλωσαν, ἀκόμη καὶ ἂν τὰ εἶχαν κλεμμένα. Ὅλ' αὐτὰ εἶχαν τόση ἐπίδραση, ποὺ σὲ διάστη-

nota più di ducento case di robbe infette, e trasportate, de quali noi, ne meno l' officio della Sanità, ne havevamo alcuna notitia; Passarono per ciò sedici giorni, senza disturbo alcuno, per la qual causa la città rittornava a rivestirsi di populo, havendo noi fatto introdurre da i lazaretti, oltre i soldati, intorno a due mille anime, c' haveano a gran lunga fornite le loro contumatie, quando nel mezo del mese di Agosto successero alcune nuovità, considerabili, molto più per la qualità del male, che per altra cagione, i quali accidenti, come causarono dalla transportatione, et occultatione di robbe, per il poco timore di quelli che, per haver vedute le corti nostre per il passato prive de' Ministri, et esecutori, ardivano di cometter qual si voglia delitto, così ci diede occasione di rinuovar gagliardamente le provisioni, et distribuir molti carichi a quelli che principiavano a ridursi nella Città. Dessimo parimente a D. Giorgi Murmuri¹, il carico della sopra-

μα δυὸ ἡμερῶν ἔγινε γνωστὸ ὅτι διακόσια καὶ περισσότερα σπίτια εἶχαν πράγματα κλεμμένα καὶ μολυσμένα, πράγμα ἄγνωστο καὶ σὲ μᾶς καὶ στὴν ὑπηρεσία ὑγείας.

Πέρασαν δεκαῆξι μέρες χωρὶς καμιά ἐνόχληση καὶ ἡ πολιτεία ἄρχισε νὰ ξαναγεμίζει ἀπὸ ἀνθρώπους, γιὰτὶ διατάξαμε νὰ γυρίσουν ἀπὸ τὰ λαζαρέτα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες, δυὸ χιλιάδες περίπου, ποὺ εἶχαν κάμει πρὸ πολλοῦ τὴν κάθαρσή τους. Μὰ τὰ μέσα τοῦ Ἀγούστου παρουσιάστηκαν κάμποσα κρούσματα, σοβαρὰ περισσότερο γιὰ τὸ εἶδος τοῦ κακοῦ παρὰ γιὰ ἄλλο λόγο· γιὰτὶ τὰ κρούσματα αὐτὰ προκλήθηκαν ἀπὸ τὴ μεταφορὰ καὶ τὴν ἀπόκρυψη τῶν πραγμάτων ποὺ ἔκλειψαν μερικοί, οἱ ὁποῖοι, βλέποντας πὼς ἦταν πρωτίτερα οἱ ὑπηρεσίες μας δίχως ὑπαλλήλους καὶ ὑπηρέτες δὲν ἐφοβόταν κι ἔτσι τολμοῦσαν νὰ κάμουν κάθε εἶδους ἐγκλήματα. Αὐτὸ μᾶς ἔδωκε ἀφορμὴ ν' ἀνανεώσομε μὲ αὐστηρότητα τὰ μέτρα καὶ νὰ ἀναθέσομε πολλὰς ὑπηρεσίες σὲ κείνους ποὺ ἄρχιζαν νὰ γυρίζουν στὴν πόλη. Ἀναθέσαμε ἐπίσης στὸν κ. Γιώργη Μούρμουρη¹ τὴν ὑπηρεσία γιὰ τὴν ἐπίβλε-

¹) Ἡ οἰκογένεια Μόρμουρη, Μόρμουρη ἢ Μούρμουρη ἦταν ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες ἀρχοντογενομαίικες οἰκογένειες τῆς Κρήτης καὶ πολλὰ μέλη της διακρίθηκαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας. Τὸν Ἑμμανουὴλ Μόρμουρη ἔστειλε ὁ Μαρίνος Ντὲ Καβάλι στὰ Σφακιά γιὰ τὴν εἰρήνευση τοῦ τόπου, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπανάστασης τοῦ Καντανολέου (1570). (Βλ. τὸ σχετικὸ ἄρθρο στὴ Μ. Ε. Ε.). Ἀργότερα, τὸ 1608, ὁ Ἐρῶνυμος Καπέλο ἔστει-

intendenza et revisione di tutto 'l negotio della città, appartenente alla Sanità, con auttorità di castigare sumariamente tutti gli trasgressori de gl' ordeni nostri, et è stato tanto grande il servitio che si è ricevuto dall' opera sua, per ispatio di due anni continui, che più non si può dire, perche dopo ch' egli fece fare alcune subite essecutioni contra tristi, si ridusse la città in molta obediencia, e timore. Con tutto ciò la malitia de gli huomeni, superando di gran lunga la diligentia, et fatica sua, faceva (benche interpolatamente) continuare il travaglio; anzi pareva, che nelli mesi di Settembre, et Ottobre, mostrasse qualche sorte

ψη καὶ τὴν ἐπιθεώρηση κάθε ζητήματος, πὺ ἀφοροῦσε τὴν ὑγεία τῆς πολιτείας, μὲ τὴν ἐξουσία νὰ τιμωρεῖ, ὥστε ἀπὸ συνοπτικὴ διαδικασία, ὅλους τοὺς παραβάτες τῶν διαταγῶν μας. Ἡ ἐξυπηρέτηση πὺ πρόσφερε μὲ τὴν ὑπηρεσία του δὺ ὁλόκληρα χρόνια ἦταν σπουδαιότατη· γιατί, ὥστε ἀπὸ μερικὲς ἐκτελέσεις τὶς ὁποῖες ἐπέβαλε ἀμέσως στοὺς κακοποιούς, ἀποκαταστάθηκε στὴν πόλη ἡ ὑπακοή καὶ ὁ σεβασμός. Παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ κακία τῶν ἀνθρώπων ξεπερνώντας, κατὰ πολὺ, τὴν ἐπιμέλεια καὶ τὸν κόπο του, παρᾶτεινε τὰ βᾶσανα, (ἔστω καὶ κατὰ διαλείμματα). Μάλιστα τοὺς μῆνες Σετέμρη καὶ Ὀ-

λε, μαζί μὲ ἄλλους, στὰ Σφακιά γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ τὸ nobile cretese S. Zuanne Mormori, dottore di grandissimo valore, γιὰ νὰ ρυθμίσει εὐνοϊκὰ τὶς ὑποθέσεις τῶν Σφακιανῶν. (Βλ. Σ. Ξανθοῦ δίδη, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ. Ἀθῆναι 1939, σ. 148). Εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἀξιότατος ῥήτωρ στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε ὁ Χορτάτης τὴν Ἐρωφίλη του. (Βλ. Κ. Σάθσ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθῆναι 1868, σ. 341 καὶ Σ. Ξανθοῦ δίδη, Ἐρωφίλη, Ἀθῆναι 1928, σ. ε'). Τὸ 1618 ὁ Γεώργιος Μούρμουρης, ἀπὸ τὰ Γρυμβιλιανὰ Κισάμου, πιθανῶς συγγενὴς τοῦ προηγούμενου, ἀφιέρωσεν ὁλόκληρη τὴν περιουσία του στὴν τότε ἰδρυμένη μονὴ Κερᾶ Γωνιάς Κισάμου. (Βλ. Ἀνθίμου Λελεδάκη, Μονὴ Κερᾶ Γωνιάς Κισάμου στὴ Χρυσ. Κρήτῃ. Β', σ. 6 καὶ 81). Στὸν Ἰάκωβο Μόρμουρη δόθηκε τιμᾶριο στὴ Μεσαρᾶ, σὰν ἀμοιβὴ γιὰ τὶς στρατιωτικὲς του ὑπηρεσίες τὸ 16. αἰ. Murmuri da Napoli di Romagna ἀναφέρονται σὰν *nobili cretensi* στὴν ἀπογραφὴ (1644) τοῦ Trivan. (Βλ. Μ. Μαυροῦσακα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης, Κρ. Χρον. Γ', σ. 48).

Ἡ οἰκογένεια Μούρμουρη τῶν Χανιῶν ἦταν, φαίνεται, ἀπὸ τὶς πὺ σπουδαῖες· γιατί, ὅπως ἀναφέρει στὴν ἔκθεσή του ὁ Δούκας τῆς Κρήτης Dolfin Venier, ἐκεῖ κυριαρχοῦσαν οἱ Καλλέργηδες. οἱ Μορμουροῦρηδες καὶ οἱ Κιότζα. (Βλ. Σ. Σπανάκη, Ἡ ἔκθεση τοῦ Δούκα Ντολφίν Βενιέρ, στὰ Κρητ. Χρον. Δ', σ. 326). Τὸ ἐπώνυμο ἀναφέρεται καὶ στοὺς Καταλόγους τῶν ἐν Κερκύρῃ καὶ Ζακύνθῳ Κρητῶν Προσφύγων, πὺ δημοσίεψε ὁ Κ. Μέρτζιος στὰ Κρητ. Χρον. Ε', σ. 24.

di augumento, et con tutto, che da noi fosse usata ogni esquisita diligenza per venir in cognitione delle robbe trafugate, et non purgate. Vedevamo però, che non bastava questa nostra diligenza, si come non poteva bastare quella che si faceva nel territorio; li casali del quale erano diversamente travagliati. E perche si conosceva chiaramente, che dalla pratica degli uni cogl' altri et tutti insieme colla Città, nascevano molti disordini, stimassimo esser bene interdirlgli la conversatione: onde fu commesso che, per li quindecì di Novembre ogn' uno si fosse provveduto al bisogno delle cose necessarie, per quaranta giorni, nel qual tempo, si come speravamo colla gratia di Sua Divina Bontà, di rimaner consolati, così, per aggiungere diligenza a diligenza, desimo principio a così buona et fruttuosa opera, et di più a un sequestro di tutto il populo, et militia, per dodeci giorni continui nelle loro proprie habitationi, et ad un sborso generale di tutte le robbe della Città; Et perche molti nobeli, cittadini et altri, che nel primo ingresso del male uscirono fuori havevano serrate le loro case, facessimo con lettere et mandati imediate intendere a cadauno, che dovesse venire o mandare per fare il medesimo,

χτώρη ἔδειχνε κάποια ἔνταση, παρ' ὅλο πὺ καταβάλαμε κάθε δυνατὴ προσπάθεια, γιὰ νὰ δηλωθοῦν τὰ πράγματα πὺ ἔκλεψαν καὶ δὲν ἀπολυμάνθηκαν. Εἶδαμε ὅμως ὅτι δὲν ἀρκοῦσε ἡ προσπάθειά μας αὐτή, ὅπως δὲν ἀρκοῦσε οὔτε ἐκείνη πὺ καταβάλλαν στὴν ὑπαιθρο, ὅπου τὰ χωριά εἶχαν τρομερὰ δοκιμαστεῖ. Καὶ ἐπειδὴ φαινόταν καθαρὰ ὅτι ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν χωριῶν μεταξύ των καὶ ὅλων μαζί μὲ τὴν πόλη δημιουργοῦνταν πολλὲς ἀνωμαλίες, ἐκρίναμε πὺς θὰ ἦταν καλὰ νὰ ἀπαγορευτεῖ ἡ ἐπικοινωνία. Διατάξαμε, λοιπόν, νὰ ἐφοδιαστεῖ ὁ καθένας μέχρι τὶς δεκαπέντε τοῦ Νοέμβρη, ἀπ' ὅλα τὰ ἀπαραίτητα πράγματα γιὰ σαράντα μέρες. Στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἐλπίζαμε πὺς, μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ, θὰ παρηγορούμαστε. Ἔτσι, προσθέοντας ἐπιμέλεια στὴν ἐπιμέλεια, ἀρχίσαμε ἕνα ἔργο τόσο καλὸ καὶ καρποφόρο. Ἀπομονώσαμε ἐπίσης ὅλο τὸ λαὸ καὶ τὸ στρατὸ στὶς κατοικίες του, δώδεκα κατὰ συνέχεια μέρες, καὶ διατάξαμε νὰ γίνεῖ μιὰ γενικὴ συγκέντρωση ὅλων τῶν πραγμάτων τῆς πολιτείας. Καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ εὐγενεῖς, πολῖτες καὶ ἄλλοι, εἶχαν κλειδώσει τὰ σπίτια τους, γιὰ τὸ μὸλις παρουσιάστηκε τὸ θανατικὸ εἶχαν βγεῖ ἔξω, ἐστείλαμε ἐπιστολὰς καὶ ἐντολὰς στὸν καθένα νὰ ἔλθουν ἀμέσως οἱ ἴδιοι, ἢ νὰ στεί-

che facevano gl' altri; ma non ostante queste provisioni vedevamo scaturire, quasi giornalmente uno, e più accidenti di male, proceduti sempre dalle medesime cause di robbe infette, che da quelle genti erano trafugate, et nascoste, come facevano anco l' istesso male. Perche, con tutto che si conoscevano feriti per tema di non essere mandati al lazaretto, caminavano per la città, occultandone il male senza alcun riguardo; si come fece in quei giorni un marinaio della galea del Magco Mr Alessandro Venier, quale essendosi absentato da essa, poco prima, andava ferito, di due giandusse, dove le piaceva; et havendo tentato di entrare in essa galea, et nel castello del Molo; ne riportò il condegno castigo, dopo del quale si scopersero, feriti e morti tre soldati in detto castello (che fino all' hora si era conservato sano) et quattro galeotti nella detta galea. Perciò, che subito fu fatto serrare, et ad alloggiamento per alloggiamento purgare, con tutti gli vestimenti e robbe loro; Di maniera che colla diligenza usata dal Clo Mr Nicolò Faliero castellano, rimase in breve sano.

λουν ἄλλους, γιὰ νὰ κάμουν ἐκεῖνο ποὺ ἔκαναν καὶ οἱ ἄλλοι. Ὑπὸ τὴν ἀνάγκη αὐτὰ τὰ μέτρα βλέπαμε νὰ παρουσιάζονται, σχεδὸν κάθε μέρα, ἓνα ἢ καὶ περισσότερα κρούσματα, ποὺ προκαλοῦνταν πάντοτε ἀπὸ τὶς ἴδιες αἰτίες, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ κλεμμένα πράγματα, ποὺ εἶχαν κλέψει καὶ εἶχαν ἀποκρύψει οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι. Οἱ ἴδιοι πάλι διαδίδαν τὸ θανατικό, γιὰτὶ, παρ' ὅλο ποὺ ξέραν πὼς εἶχαν προσβληθεῖ, τὸ ἔκρυβαν, ἐπειδὴ φοβόταν καὶ δὲν θέλανε νὰ πᾶνε στὸ λοιμοκαθαγτήριο καὶ κυκλοφοροῦσαν στὴν πόλιν χωρὶς καμιά προφύλαξη· ὅπως ἔκαμε τὶς μέρες ἐκεῖνες ἓνας ναύτης τῆς γαλέρας τοῦ ἐκλαμπρότατου κ. Ἀλέξανδρου Βενιέρ, ὁ ὁποῖος, προσβλημένος ὅπως ἦταν μὲ δυὸ πρηξίματα, εἶχε φύγει ἀπὸ τὸ πλοῖο λίγο πρὶν καὶ πῆγαινε ὅπου ἤθελε. Ὁ ναύτης αὐτὸς δοκίμασε νὰ ξαναμπεῖ στὴ γαλέρα καὶ στὸ φρούριο τοῦ Μόλου, καὶ τιμωρήθηκε ὅπως τοῦ ἄξιζε. Ὑστερα ὅμως ἀπ' αὐτὸ φανερώθηκαν σ' ἐκεῖνο τὸ φρούριο τρεῖς στρατιῶτες νεκροὶ καὶ προσβλημένοι, (ποὺ μέχρι τότε τὸ φρούριο δὲν εἶχε προσβληθεῖ) καὶ τέσσερις γαλεότοι στὴν παραπάνω γαλέρα. Γι' αὐτὸ δόθηκε διαταγὴ νὰ κλειστεῖ ἀμέσως τὸ φρούριο καὶ νὰ ἀπολυμανθεῖ ὁ κάθε θάλαμος μὲ ὅλα τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ πράγματα ποὺ εἶχαν. Κι ἔτσι, μὲ τὴ φροντίδα ποὺ κατάβαλε ὁ ἐκλαμπρότατος καστελᾶνος κ. Νικολὸ Φαλιέρο, γρήγορα ἀποκαταστάθηκε στὸ φρούριο ἡ ὑγεία.

La galea parimente feci sequestrare, et nettare con molta, e particolar cura, quale, dopo fatta la debita contumacia Rimase libera, colla perdita di soli cinque huomeni: Et se bene si potevano questi successi attribuire alla conversatione ordenaria della città, tuttavia si teneva per fermo, che fossero proceduti dalla temerità di quel marinaio. Stabiliti però tutti questi ordeni, et altri ancora, che stimassimo necessarij, per conservatione della Città, pensassimo esser molto a proposito porgere qualche aiuto alle cose del territorio, che per la poca charità di molti, et per la molta disubidienza di tutti, vedevamo passare, con danno, e confusione; perche se bene si sentiva in alcuni casali qualche miglioramento in altri poi si vedevano alterationi di consideratione, et in luochi, che prima non haveano sentito danno alcuno, deliberassimo, per ciò, che li Clmi Mr Domenego Orio, et Zaccaria Soranzo consiglieri, se n' andassero alla cura del territorio, acciò che in un medesimo tempo s' attendesse alla salute, e dentro e fuori della Città, l' opera de quali apportò molto servitio al negotio; ma vedendo che tutta via, non mancavano trava-

Ἀπομονώθηκεν ἐπίσης ἡ γαλέρα καὶ ἀπολυμάνθηκε μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια· ἔπειτα, ἀφοῦ ὑποβλήθηκε στὴν κανονικὴ κάθαρση ἔμεινε ἐλεύθερη· ἔχασε πέντε μόνο ἀνθρώπους. Ἐν καὶ τὰ κρούσματα αὐτὰ μπορούσαν νὰ ἀποδοθοῦν στὴ συνηθισμένη ἐπικοινωνία τῆς πολιτείας, ὅμως θεωροῦνταν βέβαιο πὼς προκλήθηκαν ἀπὸ τὸ θράσος τοῦ ναύτη ἐκεῖνου.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἔκδοση καὶ τὴν κοινοποίησιν τῶν διαταγῶν αὐτῶν καὶ ἄλλων ἀκόμη, τὶς ὁποῖες κρίναμε ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἐπιτήρηση τῆς πολιτείας, σκεφτήκαμε πὼς ἔπρεπε νὰ δώσουμε κάποια βοήθεια στὰ χωριά, ποὺ, μὲ τὴ λίγη φιλανθρωπία τῶν πολλῶν καὶ τὴ μεγάλη ἀπῆθεια ὅλων, περνοῦσαν μὲ ζημιὰς [θανάτους] καὶ σύγχυση. Γι' αὐτὸ, παρ' ὅλο ποὺ παρουσιαζόταν σὲ μερικὰ χωριά κάποια βελτίωση, σὲ ἄλλα παρουσιαζόταν σοβαρὲς ἀλλαγές· καὶ μάλιστα σὲ τόπους ποὺ πρὶν δὲν εἶχαν πάθει καμιά ζημιὰ. Γι' αὐτὸ ἀποφασίσαμε νὰ πᾶνε στὰ χωριά καὶ νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν ὑγείαν τους οἱ ἐκλαμπρότατοι κύριοι Δομένικος Ὁρίο καὶ Ζαχαρίας Σοράντισο· γιὰ ν' ἀσχολοῦμαστε ταυτόχρονα γιὰ τὴν ὑγείαν τόσο μέσα ὅσο καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν. Ἡ συμβολή τους στὸ ζήτημα αὐτὸ ἦταν σπουδαιότατη. Μὰ βλέποντας, ὅτι παρ' ὅλ' αὐτὰ, δὲν ἔλλειπαν οἱ φασαρίες καὶ οἱ δυσκολίες, ὁ ἐκλαμπρότατος

gli, e difficoltà, vuolsè il Clmo Capello Duca ritornar nel terri-
torio, si come fece più d' una volta insieme con il Consr Orio,
dove, per ispatio di molti giorni hebbe occasione di dimostrare
la sua virtù, et diligente cura che si prendea per conservatione
di quei populi, et dall' altra parte non mancando io insieme con
il Sigr Soranzo di porgere ogni aiuto alli casali, e luochi vicini
alla Città, fu operato in maniera che venticinque o trenta di quel-
li che si ritrovarono infetti, per la maggior parte si ridussero
in buonissimo stato; con speranza ancora che gli altri dovessero
tosto restar liberi, ma perche vedevamo, che per il separar della
conversatione, et per il sequestro del populo, nelle proprie habi-
tationi, non si havea ricevuto quel beneficio nella purgatione del-
le robbe, che si sperava, per li rispetti, et interessi loro, et, ch'
erano passati cinque mesi, che se bene s' interponevano dodici,
e quindici giorni di quiete, non restavano però gl' altri, senza
due, tre, et quattro successi per giornata, deliberassimo nel me-
se di Febraro per ultimo rimedio rinuovare un altro sborso, et
clausura delle genti, con quella maggior, e più accurata diligen-
za che fosse possibile: facendolo fare da nostri Ministri a casa

Δούκας Καπέλο θέλησε νὰ ξαναπάει στὰ χωριά, ὅπως εἶχε πάει πολλὰς
φορὲς μαζί μὲ τὸ σύμβουλο "Οριο. Ἐκεῖ, σὲ διάστημα πολλῶν ἡμε-
ρῶν, τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ δείξει τὶς ἀρετὲς του καὶ νὰ καταβάλει
ἐξαιρετικὰ φροντίδες, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ὁ λαὸς ἐκεῖνος. Ἀπὸ τὸ ἄλ-
λο μέρος δὲν παράλειψα κι ἐγὼ μαζί μὲ τὸν κ. Σοράντισο νὰ προσφέ-
ρομε κάθε βοήθεια στὰ χωριά καὶ στὰ μετόχια κοντὰ στὴν πόλη. Ἔτσι,
στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εἰκοσιπέντε ἢ τριάντα χωριά, στὰ ὁποῖα βρισκό-
ταν μολυσμένοι, ἀποκαταστάθηκε ἡ υἰγεία, καὶ ἐλπίζαμε ὅτι καὶ τὰ ἄλ-
λα θὰ ἀπαλλασσόταν σὲ λίγο ἀπὸ τὸ θανατικό. Μὰ ἐπειδὴ βλέπαμε ὅτι
μὲ τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐπικοινωνίας καὶ τὴν ἀπομόνωση τοῦ λαοῦ στὰ
σπίτια του δὲν ἦλθε ἡ ὠφέλεια ποὺ ἔπρεπε μὲ τὴν ἀπολύμανση τῶν
πραγμάτων, γιὰ τὸ ἴδιο τὸ συμφέρο του, καὶ ὅτι παρ' ὅλο ποὺ εἶχαν
περάσει πέντε μῆνες, παρουσιαζόταν δυό, τρία καὶ τέσσερα κρούσματα
κάθε μέρα, ἂν καὶ μεσολαβοῦσαν δώδεκα καὶ δεκαπέντε μέρες ἥσυχες,
ἀποφασίσαμε τὸ Φεβρουάριο νὰ γίνεи, σὰν τελευταῖα προσπάθεια, ἄλλη
μιὰ συγκέντρωση τῶν πραγμάτων γιὰ ἀπολύμανση καὶ περιορισμὸς τοῦ
λαοῦ μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ αὐστηρότητα. Τὴν ὑπηρεσία αὐτὴ ἀνα-
θέσαμε στοὺς ὑπαλλήλους μας, οἱ ὁποῖοι ἐπισκέφτηταν ἕνα - ἕνα τὰ

per casa, con profumi ¹, quali, si come erano più ispedienti, e di
manco fatica, et incomodo a tutti, cosi si rendevamo certi, che
potessero essere più reali, et con manco fraude fatti, poiche non
si lasciava nelle case niuna cosa, che non si vedesse, e non re-
stasse purgata; Dimaniera, che potevamo ragionevolmente cre-
dere, che questa provisione ci dovesse assicurare sino a quel ter-
mine, che poteva arrivare l' opera nostra; si come a punto suc-
cesse; poiche essendo in pochi giorni rimasti liberi gli lazaretti
dagl' infermi, e sospetti, et caminando parimente il territorio a
lunghi passi alla salute, piacque al Sr Dio il giorno terzo di Mar-
zo 1593 stendere sopra di noi la mano della sua misericordia, et
consolarci dopo tante miserie, et afflittioni passate, con farci re-
star liberi da ogni accidente, e gelosia di male, et da quel dì in
poi continuando con universal contento fino alli 16 d' Aprile sus-
seguente, giorno secondo della resurrettione di N. Se dopo pas-
sati quaranta quattro liberi da tutti gl' accidenti di suspetto, et
di rispetto: facessimo publicare la liberatione della Città, con
solenne processioni, per rendere humilissime gratie a sua Divi-

σπίτια μὲ μύρα ¹. Οἱ ὑπάλληλοι αὐτοί, ἐπειδὴ ἦταν πιὸ εἰδικοί καὶ
λιγότερο κουρασμένοι, καὶ ἦταν ἐνοχλητικὸ σὲ ὅλους, εἴμαστε βέβαιοι
πὼς θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι πιὸ θετικοὶ καὶ ἡ ὑπηρεσία θὰ γινόταν
μὲ λιγότερες ἀπάτες, γιὰτὶ δὲν ἄφιναν στὰ σπίτια τίποτε ποὺ νὰ μὴν τὸ
δοῦν καὶ νὰ μὴν τὸ ὑποβάλλουν σὲ κάθαρση. Μὲ τὸ δίκιο μας, λοιπόν, θὰ
μπορούσαμε νὰ πιστεύομε, ὅτι τὰ μέτρα αὐτὰ θὰ μᾶς ἐξασφάλιζαν μέ-
χρι τοῦ σημείου ἐκεῖνου, ποὺ μπορούσε νὰ φθάσει ἡ δικὴ μας ἐργασία.
Ὅπως καὶ ἔγινε ἀκριβῶς. Σὲ λίγες μέρες τὰ λοιμοκαθαρτήρια ἔμει-
ναν ἀδειανὰ ἀπὸ ἀρρώστους καὶ ὑποπτους. Ἡ ὑπαιθρος βάδιζε μὲ με-
γάλα βήματα πρὸς τὴν υἰγεία καὶ στὶς τρεῖς τοῦ Μάρτη 1593 εὐδόκησε
ὁ Θεὸς νὰ ἀπλώσει ἐπάνω μας τὸ σπλαχνικὸ του χέρι καὶ νὰ μᾶς πα-
ρηγορήσει, ὥστερα ἀπὸ τόσες δυστυχίες καὶ λύπες ποὺ δοκιμάσαμε,
ἀπαλλάσσοντάς μας ἀπὸ κάθε συμφορὰ καὶ κίνδυνο τοῦ θανατικοῦ.
Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη κι ἔπειτα μέχρι τὶς 16 τοῦ ἐπόμενου Ἀπρίλη,
δεύτερη μέρα τῆς Ἀνάστασης τοῦ Κυρίου ἡμῶν, πέρασαν σαράντα τέσ-
σερις μέρες, χωρὶς νὰ παρουσιαστεῖ κανένα κρούσμα πρὸς εὐχαρίστηση
ὄλων. Τότε διατάξαμε νὰ ἐορταστεῖ ἡ ἀπελευθέρωση τῆς πολιτείας μὲ
πάνδημες καὶ πανηγυρικὰς λιτανεῖες καὶ νὰ ἀναπέμψομε ταπεινότητες

¹) Μοῦ εἶναι ἄγνωστη ἡ χρῆση τῶν μύρων στὴν προκείμενη περίπτωσι.

na Maestà di tanto dono¹. In questo mentre occorre la permutatione di quel Reggimento²; per la venuta del Clmo Mr Z. Domenego Cigogna³, Duca (che sia in cielo) gentil huomo di quella Bontà, e sincera vita, ch'era ben nota alla Sertà Vra et del Clmo Mr Marin Mudazzo⁴, consigliere soggetto di molto ingegno, e circospittione; colli quali havendo rinuovati, et stabiliti tutti gli ordeni precedenti, vivevamo nella Città con molta quiete, et consolatione, per la recuperata sanità, ma non restava pe-

εὐχαριστεῖς σὴν Ἀγία Μεγαλειότητά του, γιὰ δῶρο τόσο μεγάλο¹.

Τὶς μέρες ἐκεῖνες ἔγινε καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς Κυβέρνησης² ἐκείνης, μὲ τὴν ἀφίξιν τοῦ Δούκα, ἐκλαμπρότατου εὐγενῆ κ. Ἰωάννη-Ντομένικο Σιγκόνια³ (μακαρία ἡ μνήμη του), μὲ τὴν καλωσύνη ἐκείνη καὶ τὴν ἀδολὴ ζωὴ, ποὺ ἦταν καλὰ γνωστὰ στὴ Γαληνότητά σας, καὶ τοῦ ἐκλαμπρότατου κ. Μαρίνου Μουδάτου⁴, συμβούλου, ἀνθρώπου μὲ μεγάλες ἱκανότητες καὶ μὲ εὐρεία ἀντίληψη. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ξανάβαλαν σὲ ἰσχύ ὅλα τὰ προηγούμενα διατάγματα⁵ καὶ ἔτσι ζούσαμε μέσα στὴν πόλιν μὲ μεγάλη ἡσυχία καὶ παρηγοριά, γιὰτὶ ἀποκαταστάθηκε

¹) Τὸ 1595 (ὅχι τὸ 1592, ὅπως γράφει ὁ Ξανθοῦδιδης στὸ: Χάνδαξ - Ἡράκλειον σ. 83), κτίστηκε μὲ ἐλεημοσύνες, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς πολιτείας ἀπὸ τὴν πανούκλα αὐτὴ, ἡ δικτάγων ἑκκλησία τοῦ Ἀγ. Ρόκκου, στὴ θέσιν ἀκριβῶς ποὺ βρίσκεται σήμερα τὸ μέγαρο τῆς Ἰονικῆς Τραπεζίης. Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους μετοστράφηκε ἀπὸ τὸν Ντεφερντάρ Ἀχμέτ πασὰ σὲ μπάνιο² στὸ τέλος τοῦ 19. αἰ. ἦταν μακαρονοποιεῖο, ποὺ καταστράφηκε κατὰ τὴ σφαγὴ τοῦ 1898, (βλ. Ξανθοῦδιδης ὁ. π. καὶ G. Gerola, Monumenti ὁ. π. II, σ. 159) καὶ πρὸ εἰκοσιπενταετίας κτίστηκε στὸν ἴδιο ἀκριβῶς χώρῳ τὸ μέγαρο τῆς Ἰονικῆς Τραπεζίης, ὅπως ἀναφέρω καὶ παραπάνω. (βλ. καὶ τὸ γνωστὸ χάρτη τοῦ H. Werdmüller). Ὁ Ἅγιος Ρόκκος ἦταν γάλλος εὐγενῆς, ποὺ ἔγινε διάσημος γιὰ τὴ φιλανθρωπία καὶ τὴν αὐταπάρνηση ποὺ ᾔδειξε, βοηθώντας τοὺς πανουκλιασμένους στὴν Ἰταλία, ὅπου βρισκόταν σὰν προσκυνητὴς (1295-1327). (βλ. II Nuovissimo Melzi, Milano 1930). Γι' αὐτὸ τὸν ἔκαμαν ἅγιο, προστάτη κατὰ τῆς πανούκλας, ὅπως στὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος.

²) Ἡ θητεία τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης ἦταν, ὅπως εἶναι γνωστὸ, διετής.

³) Ὁ Z. Domenego Cigogna (Jean Dominique Ciconia) ἦταν ὁ 187ος δούκας τῆς Κρήτης καὶ ὑπηρέτησε ἀπὸ τὸ 1592-1594. (βλ. Noiret, ὁ. π. σ. 555). Φαίνεται ὅτι μόλις εἶχε πεθάνει ὅταν ἔγραψε τὴν ἐκθεσὶ τοῦ ὁ Πακουαλίγκο καὶ ἐθεώρησε ὑποχρέωσή του νὰ πλέξει τὸ ἐγκώμιό του.

⁴) Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μουδάτσος ἀναφέρεται στὴν Κρήτη σὲ συμβόλαια τοῦ 1301-1302. (βλ. R. Morozzo della Rocca, Archivi Notarili, Benvenuto de Brixano, notaio di Candia, 1301-1302, Venezia).

ρὸ, che nel territorio non si sentisse in alcuni casali qualche accidente di male, et in particolare in quello di Scelopulo¹, poco lontano da quelle muraglie: Onde, poiche quelle genti (secondo il loro ordenario) non curavano di estinguere quelle picciole faville, che ancora restavano da così ardente fiamma, Io deliberai di cavalcare, per rimediare (se fusse stato possibile) alli tanti disordini, che succedevano alla giornata, e per malitia, e per ignoranza loro, così io me n' entrai nel territorio a doi del mese di Maggio; dove havendo dato principio alla visita de casali infetti, et a molte provisioni concernenti al bisogno, in capo a dieci giorni, fui richiamato nella Città, con molta instantia dal Clmo sigr Duca, et Govr Gnale della Mititia, per quelle cause che la Sertà Vra ne fu avisata in lettere di quel tempo. Pero, si come il negotio, era già benissimo incaminato, così mi dolse gran-

ἡ ὑγεία. Στὴν ὑπαιθρὸ ὅμως δὲν ἔλειπαν μερικὰ κρούσματα σὲ κάμποσα χωριά καὶ μάλιστα στὸ χωριὸ Σελόπουλο¹, λίγο μακριὰ ἀπὸ τὰ τεῖχη τοῦ Χάντακα. Ἐπειδὴ, λοιπόν, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ (κατὰ τὴ συνήθειά τους) δὲν ἐφρόντισαν νὰ ἐξαλείψουν τὶς μικρὲς ἐκεῖνες ἐστίες ποὺ ἔμεναν ἀκόμη ἀπὸ μιὰ τέτια δυνατὴ πυρκαϊά, ἀποφάσισα νὰ πάω, γιὰ νὰ τακτοποιήσω, (ἂν θὰ ἔτανε δυνατό), τόσες ἀνωμαλίες, ποὺ γινόταν κάθε μέρα ἀπὸ τὴν κακία καὶ τὴν ἀγνοιά τους. Κι ἔτσι ἐφθάσα στὴν ὑπαιθρὸ στὶς δυὸ τοῦ Μάη καὶ ἄρχισα νὰ ἐπισκέπτομαι τὰ μολυσμένα χωριά καὶ νὰ παίρνω τὰ κατάλληλα μέτρα. Μὰ ὕστερα ἀπὸ δέκα μέρες μὲ ἀνακάλεσε στὴν πόλιν ἐπείγοντως ὁ ἐκλαμπρότατος κ. Δούκας καὶ ὁ Γενικὸς Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ, γιὰ τοὺς λόγους ἐκείνους, ποὺ πληροφοροῦντο ὅτι ἡ Γαληνότητά σας ἀπὸ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Αὐτὸ μ' ἐλύπησε ὑπερβολικὰ² γιὰτὶ, τότε ποὺ τὸ ζήτημα τῆς ὑγείας εἶ-

¹) Τὸ Σελόπουλο ἦταν ἓνα μικρὸ χωριὸ στὴ δεξιὰ ὄχθῃ τοῦ ποταμοῦ Κατσαμπά, μετὰ τοῦ χωριοῦ Κατσαμπά καὶ Κνωσοῦ. Ὁ χάρτης Cretae seu Candie insul et Regnum τοῦ Nicolaum Vissher τὸ ἀναφέρει *Sclopico*, παραφθιροντίας το, ὅπως τὰ πιὸ πολλὰ τοπωνύμια. Μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση, τὸ 1081 (1671) αἱ γαῖαι τοῦ χωριοῦ Σελόπουλου, καλλιεργήσιμοι καὶ μὴ, καταμετρηθεῖσαι εὐρέθησαν 2400 τετράγρια (ἑκτάρια). (βλ. Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου, κῶδ. 2. σ. 116, ἀριθ. μεταφρ. 350). Σήμερα κατοικεῖται ἀπὸ 3-4 οἰκογένειες καὶ εἶναι γνωστὸ μὲ τὶς ὀνομασίες: Σελόπουλο, Στεργιανοῦ Μετόχι, Στράφτη Μετόχι καὶ στοῦ Ζώη τὸ Μύλο. Σῶζονται τὰ ἐρείπια τριῶν ἱστορημένων ἐκκλησιῶν. Μιὰ ἀπ' αὐτὰς ἀνοικοδομήθηκε καὶ ἀποδόθηκε καὶ πάλι στὴ χριστιανικὴ λατρεία.

demente convenir lasciar imperfetta, opera sì importante, et di tanto frutto: Me ne ritornai adunque subito nella Città, dove, con infinito mio dispiacere intesi essersi da nuovo scoperto il male nella casa di Christoforo d' Ancona, Capo di una Compagnia di fanti pagati in quel Presidio, quale, mandato di subito al lazaretto, morì insieme colla moglie, figliuoli, et tutti della famiglia sua. Pensi la Sertà Vra, se a queste voci restassimo afflitti, et sconsolati, poiche dopo due mesi di quiete, viveva ogni uno, quasi con certezza di continuata salute: Però, come non mancassimo di ogni presta, et possibile provizione, così il male non restò di farsi sentire in sette case con subita morte di diece persone: Il che causò a tutti noi nuovi, et travagliosi pensieri, massime con l' aggiunta di una necessità di tutte le cose; furono per ciò mandati, li feriti al lazaretto, et li sospetti al Marulà¹ ma non volendo quegli del luoco per modo alcuno, lasciargli entrare alla contumacia nel monastero di S. Giorgio², che per avanti

χε μπεῖ στο δρόμο του, ἀναγκάστηκα νὰ ἀφίσω ἀτελείωτο ἕνα ἔργο τόσο σπουδαῖο καὶ τόσο καρποφόρο. Γύρισα, λοιπόν, ἀμέσως στὴν πόλη, ὅπου πληροφορήθηκα μὲ ἀπειρη λύπη, ὅτι παρουσιάστηκε νέο κρούσμα, στο σπίτι τοῦ Χριστόφορου Ντ' Ἀνκόνα, καπετάνιου ἐνὸς λόχου μισθοφόρων τῆς Φρουρᾶς ἐκείνης. Ἀμέσως τὸν ἔστειλαν στο λοιμοκαθαρτήριο· πέθανε ὁμως μὲ τὴ γυναῖκα, τὰ παιδιὰ καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς του. Ὡς σκεφεῖ ἡ Γαληνότητά σας, ἂν μᾶς στενοχώρησαν καὶ μᾶς ἀπογοήτειψαν αὐτὰ τὰ νέα, ὕστερα ἀπὸ δυὸ μῆνες γαλήνης, ποὺ ζοῦσε ὁ καθένας μὲ τὴ βεβαιότητα πὼς ἡ υγεία εἶχε πιά ἀποκατασταθεῖ μόνιμα. Ὅμως, παρ' ὅλο ποὺ δὲν παραλείψαμε νὰ πάρουμε ταχύτατα τὰ μέτρα ποὺ μπορούσαμε, τὸ θανατικὸ ἔγινε πολὺ αἰσθητὸ σὲ ἑπτὰ σπίτια, στὰ ὁποῖα πέθαναν ἀμέσως δέκα πρόσωπα. Αὐτό, καὶ μάλιστα ἡ ἔλλειψη ὅλων τῶν πραγμάτων, μᾶς ἔβαλε ὅλους σὲ νέες καὶ ὀδυνηρὲς σκέψεις. Γι' αὐτὸ στείλαμε τοὺς ἀρρώστους στο λοιμοκαθαρτήριο καὶ τοὺς ὑποπτους στο Μαρουλά¹. Μὰ οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς δὲν ἤθελαν μὲ κανένα τρόπο νὰ τοὺς ἀφίσουν νὰ μποῦν γιὰ κάθαρση στο μοναστήρι τοῦ Ἀγ. Γεωργίου²,

¹) Βλ. παραπάνω σ. 79 σημ. 1.

²) Σχετικὰ μὲ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγ. Γεωργίου στὴ Punta βλ. παραπάνω σ. 68 σημ. 1.

havea servito a questo ufficio, io convenni uscìr della Città, per acquetargli, et ho sentito voce di grande alteratione, per esser astretti a ricevere contumacie di persone sospette nelle viscere delle sue habitationi; ne a queste ragionevoli lamentationi si poteva provvedere, per mancamento di legnami, (col fabricare caselli in campagna) come si fece l' anno avanti: Da questi et altri accidenti adunque in pochi giorni si ritrovarono tocche altre diciotto case, con molti feriti, et morti; et, si come pareva, che questo fuoco accennasse in diverse parti della Città, così mostrava ancora di dover far da nuovo una subita fiamma, nel quartiere di S. Giorgio¹, il quale, havendo imediate fatto serrare, per impedire l' essito delle strade alli soldati, purgar li drappi nelli alloggiamenti che si trovavano infetti; parve che per sei giorni continui, si restasse senza disturbo alcuno; dopo li quali furono ritrovati da nuovo, due altri feriti, et un galeotto della galea Ve-

ποὺ πρωτύτερα εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Ἀναγκάστηκα, λοιπόν, νὰ βγῶ ἀπὸ τὴν πόλη, γιὰ νὰ τοὺς καθησυχάσω· καὶ ἄκουσα λόγια πολὺ βαρεῖα, ἐπειδὴ ὑποχρεώθηκαν νὰ δεχτοῦν γιὰ κάθαρση, μέσα στὰ σπλάχνα τῆς κατοικίας των, ἀνθρώπους, ποὺ ὑπῆρχε ὑποψία πὼς ἦταν προσβλημένοι. Δὲν ἦταν ὁμως δυνατόν νὰ γίνουν ἀκουστὰ τὰ δίκαια παρὰπόνά των, γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχε ξυλεία (γιὰ νὰ γίνουν παράγκες στὴν ἐξοχή), ὥπως ἔγινε τὸν περασμένο χρόνο.

Ἀπ' αὐτά, λοιπόν, καὶ ἄλλα γεγονότα προσβλήθηκαν σὲ λίγες μέρες ἄλλα δέκα ὀκτὼ σπίτια, μὲ πολλὰ κρούσματα καὶ νεκρούς. Καὶ ὅπως φαινόταν, ὅτι ἡ φωτιά αὐτὴ μεταδιδόταν στὰ διάφορα σημεῖα τῆς πολιτείας, ἔδειχνε πὼς θὰ ξανάναβε μιὰ καινούργια φλόγα στοὺς στρατώνες τοῦ Ἀγ. Γεωργίου¹. Γι' αὐτὸ διάταξα νὰ κλειστοῦν ἀμέσως, γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ ἐξοδος τῶν στρατιωτῶν στοὺς δρόμους καὶ νὰ ἀπολυμανθοῦν τὰ ροῦχα τῶν διαμερισμάτων, ποὺ βρισκόταν ἄρρωστοι. Πέρασαν ἔξι μέρες δίχως νὰ παρουσιαστεῖ κανένα κρούσμα. Ἐπειτα ὁμως παρουσιάστηκαν δυὸ ἄρρωστοι καὶ ἕνας γαλεότος τῆς γαλέρας Βενιέ-

¹) Οἱ στρατῶνες τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, οἱ σπουδαιότεροι τοῦ Χάντακα, ἦταν στὸν ἴδιο χώρο ἀκριβῶς ποὺ εἶναι σήμερα τὰ κτήρια τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν (Νομαρχία, Οἰκονομικὴ Ἐφορία κλπ.). Καταλάμβανε δηλαδὴ τὸ χωρὸ ἀπὸ τὸ Campo Marzio (σημερινὴ πλατεῖα Ἐλευθερίας ἢ Τριῶν Καμαρῶν) μέχρι τὴν piazza della forza (τὴ σημερινὴ πλατεῖα, ποὺ εἶναι μπροστὰ στὴ δυτικὴ εἴσοδο τοῦ Δημοσίου Ταμείου). (Βλ. H. Werdmüller, Pianta della Città di Candia).

niera, che per mancamento de bastasi¹, poco prima, era ritornata dalla Suda, per condur nel fontico² li formenti, che restavano mandarsi all' ufficio delle biave, per il partito del C^lmo Veniero, la quale essendo stata posta alla contumacia, dal primo successo in poi, non le occorse altro accidente; ma nella Città, mostrando il male di rinuovar la forza, e malignità sua; non passava giornata mai, che non si scoprissero cinque, o sei case infette, fra quali fu anco quella del Sr Co: Honorio Scotti, Govr G^{nal} della Militia³, più fiate travagliata; et parimente quelle del C^lmo Camerlengo Avogardo, et del Govr della Strattia⁴. In questo mentre giunse in quel porto la Nave Ismaella, carica di legnami di ragion publica, quali si come arrivarono a tempo molto opportuno; così per li nuovi accidenti di contagio, venni in deliberatione, di far serrare la maggior parte delli quartieri de soldati,

ρα, πού, ἀπὸ ἔλλειψη βαστάζων¹, εἶχε γυρίσει ἀπὸ τῆ Σούδα, πρὶν λίγες μέρες, γιὰ νὰ μεταφέρει στὸ φούντικο² τὸ σιτάρι, πὺν ἀποφάσισε ὁ ἐκλαμπρότατος Βενιέρο νὰ σταλεῖ στὴν Ὑπερσία τῶν Σιτηρῶν. Ἡ γαλέρα αὐτῇ, ὕστερα ἀπὸ τὸ κρούσμα, μπῆκε σὲ κάθαυση καὶ ἔτσι δὲν παρουσιάστηκε ἄλλο. Στὴν πόλη ὅμως ἔδειχνε πὼς θὰ ξανακαινούργιωνε ἡ δύναμη καὶ ἡ κακοήθεια τοῦ θανατικοῦ. Δὲν περνοῦσε μέρα, πὺν νὰ μὴν ἀνακαλυφτοῦν πέντε ἢ ἕξι σπίτια μολυσμένα. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἦταν καὶ τὸ σπίτι τοῦ κ. Ὁνόριο Σκότι, Γενικοῦ Διοικητῆ τῆς Μιλίτια³, πὺν δοκιμάστηκε πολλὲς φορὲς. Προσβλήθηκαν ἐπίσης τὰ σπίτια τοῦ ἐκλαμπρότατου καμερλέγκο Ἀβογκάρντο καὶ τοῦ Διοικητῆ τοῦ μισθοφορικοῦ ἱππικοῦ⁴.

Ἐκεῖνες τὶς μέρες κατέπλευσε στὸ λιμάνι τὸ πλοῖο Ἰσμαέλα, φορτωμένο ξυλεία τοῦ Δημοσίου. Ἡ ξυλεία αὐτῇ ἔφθασε τὴν κατάλληλη στιγμή. Ὑστερα ἀπὸ τὰ νέα κρούσματα ἀποφάσισα νὰ κλειστοῦν οἱ περισσότεροι στρατῶνες, καὶ νὰ γίνουν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη μερικὲς ξύ-

¹) Μὲ τὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ λέξη βαστάζος ὀνομάζαν οἱ Βενετοὶ τοὺς λιμενεργάτες, πὺν χρησιμοποιοῦνταν στὰ λιμάνια καὶ στὰ λοιμοκαθαρητήρια γιὰ τὴ φορτοεκφόρτωση τῶν πλοίων.

²) Βλ. παραπάνω σ. 60 σημ. 1.

³) Ἡ Milizia ἦταν ἐπαγγελματικὸς μισθοφορικὸς στρατός, πὺν ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπὸ Ἱταλοὺς μισθοφόρους. Σχετικὰ βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Κανονισμὸς τῆς φρουρᾶς τοῦ «Βασιλείου τῆς Κρήτης» στὰ Κρ. Χρονικά Β', σ. 73.

⁴) Ἡ Strattia ἦταν τὸ μισθοφορικὸ ἱππικόν. (Βλ. παραπάνω σ. 54, σημ 1).

e fabricare fuori della Città, una quantità di caselli, c' havesse- ro a servire per le contumacie di quelli, che per giornata si mandavano fuori. Con questo ordine fu proceduto sempre fino a mezzo il mese di luglio, al qual tempo essendo entrato il sole in Lione¹, parve che 'l male declinasse a fatto, per la qual causa molte difficoltà, et impedimenti, per se stessi rimasero terminati; onde desiderando io grandemente sapere quale, e quanta fusse stata la perdita di quel populo in tanta strage, e flagello, che altrettanto si dimostrava horribile, e spaventoso, quanto che poche case sono rimaste, che non siano state mal trattate, et molte di esse estermine a fatto, senza lasciar reliquia alcuna della discendentia loro; feci fare una diligente discriptione de morti a casa, per casa, et a nome per nome, et ho ritrovato esser mancati huomeni due mille ducento venti otto; donne duemille settanta otto; putti maschi mille settecento sessanta sei; frati, e preti latini cinquanta (essendo li sacerdoti Greci compresi nel

λινες παράγκες, γιὰ τὴν κάθαυση ἐκείνων πὺν στέλνονταν ἔξω κάθε μέρα.

Τὰ πράγματα πῆγαιναν ἔτσι ὥς τὰ μέσα τοῦ Ἰούλη, ὅποτε ὁ ἥλιος μπαίνει στὸ Λέοντα καὶ τὸ θανατικὸ ὑποχώρησε ἐντελῶς¹. Κι' ἔτσι πῆραν τέλος πολλὲς δυσκολίες καὶ πολλὰ ἐμπόδια. Ἐπιθυμώντας, λοιπόν, πολὺ νὰ μάθω ποιὲς καὶ πόσες ἦταν οἱ ἀπώλειες ἐκείνου τοῦ λαοῦ, ὕστερα ἀπὸ τόση καταστροφὴ καὶ συμφορὰ, πὺν φαινόταν ἄλλο τόσο τρομερὴ καὶ φοβερή, γιὰτὶ ἐλάχιστα σπίτια ἔμειναν ἀπρόσβλητα ἀπὸ τὸ θανατικὸ καὶ πολλὰ ἐξολοθρεύτηκαν ἐντελῶς, χωρὶς νὰ μείνει κανένας ἀπόγονός τους, διάταξα νὰ γίνῃ μὲ ἐπιμέλεια ὀνομαστικὴ ἀπογραφή τῶν νεκρῶν, σπίτι μὲ σπίτι. Σύμφωνα μ' αὐτὴ ἀπέθαναν: ἄνδρες: 2228, γυναῖκες: 2078, ἀρσενικὰ παιδιὰ: 1766, καλόγηροι καὶ λατίνοι παπάδες 50 (οἱ ὀρθόδοξοι παπάδες περιλαμβάνονται στοὺς καταλόγους

¹) Ὁ Ἱταλὸς καθηγητὴς Alessandro Lustig, (βλ. τὸ βιβλίο του: Guida pratica alla diagnosi e cura delle infezioni ed infestazioni endemiche, Milano 1936), πὺν μελέτησε τὴν πανούκλα στὸ Arthur Road Hospital di Bombay στὶς Ἰνδίες, ἀναφέρει στὸ παραπάνω βιβλίο του σ. 266, σχετικὰ μὲ τὴν πορεία τῆς πανούκλας: «L' epidemia aumenta gradatamente e termina rapidamente, circa al 60 mese, ma riappare spesso l' anno prossimo nel medesimo periodo di tempo, specialmente d' inverno, quando le abitazioni della popolazione povera sono affollate. Nell' estate si presenta per lo più la forma bubbonica, nell' inverno la polmonare . . .»

populo) soldati mille; Bastardi¹, femine, et moglie di soldati mille cento, e ottanta quattro. Hebrei huomeni, donne, e putti ducento novanta quattro, che in tutto sono otto mille sei cento. La discriptione, veramente di quelli del territorio, si rendeva un poco difficile; rispetto: che non ne fu tenuto conto, o regola alcuna; oltre, che il male non era del tutto estinto in diversi casali, et in particolare in quello de Lacida: Vulismeni; e Vracassi nelle parti di Cares². E però giudicai esser necessario sopra sedere fino al mese di Ottobre, al qual tempo, essendosi per gratia di N. Sr Dio liberato il contado, et continuando tuttavia la Città in buonissima sanità; mandai persone espresse nel territorio, le quali diligentemente fecero quella discriptione a castel per castello³, a casal per casale, et a nome per nome, dove com-

των λαϊκῶν), στρατιῶτες: 1000, νόθοι¹, γυναῖκες καὶ σύζυγοι τῶν στρατιωτῶν: 1184, Ἑβραῖοι, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιὰ: 294, πὺν συνολικὰ εἶναι 8.600.

¹ Ἀληθινὰ ὅμως ἡ ἀπογραφὴ ἐκείνων πὺν πέθαναν στὰ χωριὰ ἦταν λίγο δύσκολη, γιατί δὲν κρατήθηκε κανένας λογαριασμός καὶ καμιά τάξη. Ἀλλωστε τὸ κακὸ δὲν εἶχε σβύσει ὁλότελα σὲ διάφορα χωριὰ καὶ μάλιστα στὴ Λατοῖδα, στὴ Βουλισμένη καὶ στὸ Βραχάσι, πρὸς τὰ μέρη τῶν Καρῶν². Θεώρησα, λοιπόν, σκόπιμο νὰ ἀναβληθεῖ ἡ ἀπογραφὴ μέχρι τὸ τέλος τοῦ Ὀκτώβρη, ὁπότε, δόξα νὰ ᾿χει ὁ Θεός, ἡ ὑπαιθρος εἶχεν ἐλευθερωθεῖ καὶ ἡ πολιτεία ἐξακολουθοῦσε νὰ βρίσκειται σὲ ἄριστη κατάσταση ὑγείας. Τότε ἔστειλα στὴν ὑπαιθρο εἰδικούς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἔκαμαν μὲ ἐπιμέλεια τὴν ὀνομαστικὴ αὐτὴ ἀπογραφὴ καστέλι μὲ καστέλι³ καὶ χωριὸ μὲ χωριό. Στὴν ἀπογραφὴ αὐ-

¹) Οἱ Ἱταλοὶ στρατιῶτες ζοῦσαν παράνομα μὲ γυναῖκες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀποκοτοῦσαν καὶ παιδιὰ. Τὰ παιδιὰ αὐτὰ εἶναι οἱ bastardi πὺν ἀπογράφει χωριστὰ ὁ Πασκουαλίγχο στὴν ἐκθεσὶ του. (Βλ. Ἀγαθαγγέλου Ξηροῦ χάκη, ὁ. π. σ. 57)

²) Οἱ Καρῆς ἦταν τότε μικρὸ χωριό, ἐκεῖ πὺν εἶναι σήμερα ἡ Νεάπολη τοῦ Μεραμπέλου. Τὸ τοπωνύμιο ἐξακολουθεῖ νὰ ἀκούεται καὶ σήμερα σὲ μιὰ συνοικία τῆς Νεάπολης. (Βλ. καὶ Χριστ. Κρήτη, Α' σ. 365). Ἦταν πατρίδα τοῦ Πέτρου Φιλάρχη, τοῦ ἐπειτα Πάπα Ἀλεξάνδρου Ε'. Πιθανόν ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ νὰ ἦταν πιδὸ γνωστὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα χωριὰ οἱ Καρῆς καὶ γι αὐτὸ ὁ Πασκουαλίγχο τὸ ἀναφέρει γιὰ νὰ προσδιορίσει καλύτερα τὴ θέση τους.

³) Καστέλι ἐννοεῖ ἐδῶ τὴ διοικητικὴ περιοχὴ κάθε φρουρίου (καστελιού).

presi li due casali Cazzaban, e Marulà, che da molti sono connumerati fra i Borghi della Città, ritrovarono esser morti huomeni mille cento, venti otto: Donne due mille, ottocento quindici; et putti maschi, mille trecento sessanta cinque, che con quelli della Città, sono huomeni quattro mille, sei cento: Donne sei mille, cento settanta sette. Putti maschi tre mille, cento trenta uno: che ascendono in tutto alla summa di 13,908.

Εἰς περὶ σὶ poteva dubitare, che per la desolatione di molte famiglie, per la rovina d' infinite case, se ne fusse occultato qualche numero, ho voluto (per certificarmi della verità) far fare ancora una discriptione particolare di tutti li vivi habitanti nella Città, eccettuati li soldati, et ho ritrovato in tutto otto mille, duecento trenta tre anime; computati quattrocento diecesette hebrei; fra quali solamente huomeni di ogni età, due mille, settecento sessanta due: donne quattro mille, quattrocento sessanta nove; et putti Maschi, fino alli 15 anni, novecento due, che a ponto rispondono colli morti, alle discriptioni passate¹.

τὴ μπῆκαν καὶ τὰ δυὸ χωριά, Κατσαμπᾶς καὶ Μαρουλᾶς, πὺν πολλοὶ συναρθμοῦν μὲ τὰ προάστεια τῆς πολιτείας. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφὴ αὐτὴ ἀπέθαναν στὴν ὑπαιθρο, ἄνδρες: 1128· γυναῖκες: 2815· ἀρσενικὰ παιδιὰ: 1365, πὺν γίνονται, μαζί μ' ἐκείνους πὺν πέθαναν στὴν πόλη μέσα, ἄνδρες: 4600· γυναῖκες: 6177· ἀρσενικὰ παιδιὰ: 3131, πὺν συνολικὰ γίνονται 13908.

Μὰ ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ ἀμφιβάλει κανένας (γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς ἀπογραφῆς αὐτῆς) γιατί πολλὲς οἰκογένειες καταστράφηκαν καὶ ἀμέτρητα σπίτια ἐρημώθηκαν καὶ γι αὐτὸ μποροῦσε νὰ διαφύγει κανένας, ἀποφάσισα (γιὰ νὰ μάθω τὴν πραγματικότητα), νὰ γίνῃ ἀκόμη μιὰ εἰδικὴ ἀπογραφὴ ὅλων τῶν ζωντανῶν κατοίκων τῆς πολιτείας, ἐκτὸς τῶν στρατιωτῶν καὶ βρέθηκαν συνολικὰ [ζωντανοὶ] 8233, συμπεριλαμβανομένων 417 ἑβραίων. Δηλαδή, ἄνδρες κάθε ἡλικίας: 2762· γυναῖκες: 4469 καὶ ἀρσενικὰ παιδιὰ μέχρι δεκαπέντε ἐτῶν: 902· ἀριθμὸς πὺν, μαζί μὲ τοὺς νεκροὺς, ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στὶς παλιότερες ἀπογραφὰς [τοῦ πληθυσμοῦ]¹.

¹) Κατὰ τὴν εἰκοσαετία, ἀπὸ τὸ 1572 μέχρι τὸ 1594, πὺν γράφει ὁ Πασκουαλίγχο τὴν ἐκθεσὶ του, ἔγιναν στὴν Κρήτη πολλὲς ἀπογραφὰς τοῦ πληθυσμοῦ της. Ὁ Μαρίνος Καβάλης (1571 - 1573) ἀναφέρει ὅτι ἡ Κρήτη εἶχεν 160 χιλιάδες κατοίκους· 40 χιλιάδες στὶς πολιτεῖες καὶ 120 στὰ χωριά. (Βλ. Ἡμέ-

Erano già passati quietissimamente nella Città, settanta quattro giorni, et trenta due dopo la liberatione del territorio, senza che si fosse sentito alcun accidente di male, e noi ripieni di consolatione, speravamo d' haver dato fine all' opera, et alle tante, et così laboriose fatiche sofferte per causa del contagio, quando

Εἶχαν πιά περάσει ἡσυχᾶ ἑβδομηντατέσσερις μέρες στὴν πόλη καὶ ἀπὸ τότε πὺν λευτερώθηκε ἡ ὑπαιθρος [ἀπὸ τὸ θανατικὸ] εἶχαν περάσει τριανταδύο μέρες, δὶχως νὰ ἀκουστεῖ κανένα κροῦσμα¹ καὶ μεῖς, γεμάτοι παρηγοριά, ἐλπίζαμε πὼς τέλειωσε ἡ ἐργασία καὶ οἱ τόσοι κόποι καὶ στενοχώριες, πὺν ὑποφέραμε μὲ τὴν πανούκλα. Μὰ στίς δε-

μολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος ἔτους 1933, σ. 317). Σὲ ἄλλη, προηγούμενη, ἀπογραφὴ βρέθηκαν 271489 κάτοικοι, κατοικοῦντες στίς πολιτείες καὶ σὲ 1254 χωριά, (κατὰ τὸν κώδικα τῆς ἐν Ἑνετίᾳ Συλλογῆς Correr. Πρβλ. καὶ R. Pashley, Travels in Crete II, London 1837, σ. 285 καὶ Ziskeisen, Ges. Osman. Reiches, IV, 709). Ὁ Φοσκαρίνι, πὺν ἔκανε, ὡς φαίνεται, συστηματικότερη ἀπογραφὴ μὲ εἰδικούς ὑπαλλήλους τὸ 1575, ἀπόγραψε 1070 χωριά καὶ 219000 κατοίκους. (Βλ. Σ. Σπανοῦδιδη, Ἑνετοκρατία κλπ. σ. 189. Ἡ δημοσίευσή τῆς ἐκθέσεως Φοσκαρίνι θὰ δώσει σπουδαῖα στοιχεῖα, ὅπως ἀναφέρω καὶ παραπάνω σ. 61 σημ. 1). Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ κώδικα Barozzi (Descriptione κλπ. Museo Correr Biblioteca Marciana) τοῦ 1577 ἀναφέρει 193798 κατοίκους. Καὶ ὁ Zuanne Mocenigo ἀναφέρει στὴν ἐκθέσή του (1589) ὅτι «in tutta l' Isola vengono ad esser 1087 casali et circa 208000 anime . . .». (Βλ. Σ. Σπανοῦδη, Μνημεῖα κλπ. I, σ. 12). Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ Καστροφύλακα 1582-1584) ἀναφέρει ὅτι ἡ Σητεία (ἡ πολιτεία) εἶχε 1391 κατοίκους καὶ μὴ μὴ τὴν περιοχὴ τῆς καὶ τῇ Γεράπετρο εἶχε 70 χωριά καὶ 21871 κατοίκους. Ὁ Χάντακας (ἡ πολιτεία μονάχη 16711), εἶχε 165 χωριά καὶ 84626 κατοίκους. Τὸ Ρέθυμνο (ἡ πολιτεία 5202) εἶχε 269 χωριά καὶ 45646 κατοίκους. Τὰ Χανιά (ἡ πολιτεία 6500) εἶχαν 272 χωριά καὶ 42288 κατοίκους. Ἄρα ἡ Κρήτη εἶχε συνολικὰ τότε 1076 χωριά καὶ 194431 κατοίκους. (Βλ. Ἀγαθαγ. Ξηροῦχάκη, ὁ. π. σ. 49 κ. ἑξ.). Ἡ πληροφορία πὺν ἀναφέρει ὁ L. Quirini (ὁ. π.) τὸ 1595, δηλαδὴ ἕνα χρόνο ὕστερα ἀπὸ τὸν Πασκουαλίγκο, ὅτι ὁ Χάντακας εἶχε 5000 σπιτία (fuochi=ἑστίες) καὶ 15000 ψυχές, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ φανταστικὴ ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν, γιατί δὲν ἦταν δυνατόν νὰ διπλασιαστεῖ, παρὰ τὴν προσπάθεια πὺν κατάβαλλε πάντοτε ἡ Βενετ. Πολιτεία νὰ προσελκύει νέους κατοίκους στίς πόλεις, μὲ τίς ὑποσχέσεις προνομίων (βλ. Σπ. Θεοτόκη, Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας κλπ. στὰ Μνημεῖα Ἑλλ. Ἱστορίας τ. Β', Ἀθήναι, 1936, σ. 20, 72, 116, 186. Ἡ τελευταία ἀπογραφὴ στὴν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας ἐγίνε τὸ 1644, κατὰ διαταγὴ τοῦ στρατ. Διοικητῆ Ἀνδρέα Κορνάρου. Σύμφωνα μ' αὐτὴ ἡ Κρήτη εἶχε τότε 287165 κατοίκους. (Βλ. Trivan, Racconto di varie cose occorse nel Regno di Candia, Biblioteca Marciana, cl. XII, No 525).

a 13 del mese di Novembre da nuovo si scoperse in casa d' un greco fornaro; uno de suoi lavorenti ferito: Al qual accidente, si come imediate fu proveduto, con opportuno rimedio, così non restò il male di farsi sentire il giorno seguente in casa di un da Mosto colla morte della figliuola, et dopo nelli forni publici de biscotti¹, et in quella del Magco Mr Marco Fradello, con ampliatione fino a undeci case in pochi giorni: progresso stimato di consideratione; massime in tempo d' Inverno²; et tanto di più, quanto, che si scopersero ancora infetti quattro casali nel territorio, molto popolati, per la custodia de quali, se ben havevamo costituito persone particolari: tuttavia dubitavamo, che non volendo quelli essercitare uffici tanto necessarij, non si ritornasse nelli disordini di prima, alli quali si aggiungeva, (com' è stato sempre) il dubbio, che havevamo, che la trasportatione di robbe

κατρεῖς τοῦ Νοέμβρη παρουσιάστηκε νέο κροῦσμα στὸ σπίτι ἑνὸς ἑλληνα φουρνάρη, σ' ἕνα ἀπὸ τοὺς ἐργάτες του. Πήραμε ὅλα τὰ μέτρα πὺν ἔπρεπε, ὥστερ' ἀπ' αὐτό· μὰ τὸ θανατικὸ ἐκδηλώθηκε τὴν ἐπομένη καὶ στὸ σπίτι ἑνὸς Ντὰ Μόστο, μὲ τὸ θάνατο τῆς κόρης του. Παρουσιάστηκαν ἔπειτα κρούσματα καὶ στοὺς δημόσιους φούρνους, πὺν κάνουν τὰ παξιμάδια¹, στὸ σπίτι τοῦ ἐκλαμπρότατου κ. Μάρκου Φραντέλο, καί, σὲ λίγες μέρες, σὲ ἔντεκα ἄλλα σπιτία. Ἡ πρόοδος αὐτὴ τοῦ κακοῦ θεωρήθηκε σοβαρὰ καὶ μάλιστα σὲ χειμερινὴ ἐποχὴ², ἀκόμη δὲ περισσότερο, γιατί παρουσιάστηκαν μολυσμένα τέσσερα χωριά πολυάνθρωπα. Γιὰ τὴν ἀπομόνωση τῶν χωριῶν αὐτῶν διορίσαμε εἰδικὰ πρόσωπα· εἶχαμε ὅμως ἀμφιβολία μήπως, ἀπὸ ἔλλειψη προθυμίας νὰ ἐκτελέσουν ὑπηρεσίες τόσο σπουδαῖες, ξαναγυρίσουμε στὴν προηγούμενη κατάσταση. Σ' αὐτὸ προστέθηκε καὶ ὁ φόβος (ὅπως πάντα) μήπως, μὲ τὴ μεταφορὰ τῶν πραγμάτων πὺν ἔκλεφταν, ἀπειληθεῖ σοβαρὰ ἡ ὑ-

¹) Οἱ Βενετᾶνοι εἶχαν κρατικούς φούρνους, γιὰ νὰ κάνουν τὰ παξιμάδια (biscotto), πὺν τρέφαν τὰ πληρώματα τῶν γαλερῶν. Τὰ ἀπαιτούμενα σιτηρὰ προμηθεύονταν ἀπὸ τὰ κρατικὰ κτήματα, (ὁροπέδιο Λασιθίου, Ἀνώπολη Σφακίων, πεδιάδα Ἀγιάς Χανίων κλπ. (βλ. Σ. Σπανοῦδη, Μνημεῖα I σ. 105 καὶ II σ. 90 καὶ 124) καὶ τὰ ἀλευροποιούσαν σὲ δημόσιους ἐπίσης ἀλευρομύλους. (Βλ. ὁ. π. τ. I σ. 105, 108 καὶ τοῦ ίδιου, ἡ ἐκθεσὴ τοῦ Ντολφίν Βενιέρ, στὰ Κρητ. Χρονικά, Δ' 330 καὶ 332).

²) Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐποχῆς στὴν ἐπιδημία βλ. παραπάνω σ. 101 σημ. 1.

rubbate, potesse rendere difficilissima la sanità di quella Città, et Territorio, come era in effetto. Il che ci faceva temere di nuovi, et lunghissimi travagli, et tanto di più, quanto che, se a quelle mal considerate genti, fosse stata proposta la rovina di se medesimi con un secondo mezzo, non vedevamo che potessero abbracciare altro partito che quello della peste, si come volentieri facevano per loro fini, et interessi, senza alcun riguardo a gl' importanti rispetti di Vra Sertà. Continuando adunque il male con alteratione di molta importanza, in pochi giorni ancora, si scopersero infette altre quattordici case de paesani. Le prigioni¹ del Reggimento¹, et nel qua[r]tiero del Giesù² la compagnia del Capⁿ Giulio Cesare da Pesaro, nella quale entrò il male, con tanta forza, che nel spatio di cinque giorni la ridusse quasi in rovina, colla morte anco del Capitano. Et perche le provisioni,

γεία τῆς πολιτείας καὶ τῆς ὑπαίθρου, ὅπως καὶ ἐγινε πραγματικά. Ἡ κατάσταση αὐτὴ μᾶς προξένησε καινούργιους φόβους καὶ μακροχρόνιες περιπέτειες· καὶ μάλιστα πολὺ περισσότερες, γιατί, ἂν γινόταν πρόταση στὸν κακοκέφαλο αὐτὸ λαὸ νὰ καταστραφεῖ μὲ ἄλλο μέσο καταστροφῆς δὲν ἀμφιβάλλομε ὅτι θὰ προτιμοῦσε τὴν πανούκλα· ὅπως μ' εὐχαρίστηση ἔκανε γιὰ τοὺς σκοποὺς του καὶ τὰ συμφέροντά του, δίχως νὰ ἔχει καθόλου ὑπόψει του τὰ σπουδαῖα συμφέροντα τῆς Γαληνότητάς σας.

Τὸ θανατικὸ ἐξακολούθησε νὰ αὐξάνεται ἐπικίνδυνα. Μέσα σὲ λίγες μέρες προσβλήθηκαν ἄλλα δεκατέσσερα σπίτια χωρικῶν. Οἱ κρατικὲς φυλακὲς¹ καὶ ὁ πρῶτος λόχος τοῦ καπετάνιου Ἰούλιου Καίσαρα Πέζαρο στὸ στρατώνα τοῦ Ἰησοῦ² προσβλήθηκαν μὲ τόση ὁρμή, ποὺ μέσα σὲ πέντε μέρες ἐρημώθηκε σχεδὸν καὶ ἀπέθανε καὶ ὁ ἴδιος ὁ καπετάνιος. Ἐπειδὴ τὰ μέτρα ποὺ πήραμε δὲν ἦταν ἀρκετὰ, τόσο γιὰ

¹ Οἱ φυλακὲς τοῦ Χάντακα σημειώνονται στὸ χάρτη τοῦ Werdmüller ποὺ ἀναφέρει παραπάνω, ἀνατολικά τοῦ φούντικου. Καταλάμβανε, δηλαδή, τὸ χωρὸ ποὺ πιάνει σήμερα τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ δημοτικοῦ μεγάρου «Ἀκτάρικα», ὅπως συνήθισε νὰ λέγεται. Οἱ Βενετσάνοι χρησιμοποίησαν, ὡς φαίνεται, γι αὐτὸ τὸ σκοπὸ στοὰ τοῦ παλιοῦ τείχους. (Βλ. σχετικὰ G. Gerola, ὁ. π. III σ. 134 καὶ Τιμόθεου Βενέρε, Τὸ Ἀρκάδι διὰ μέσου τῶν αἰώνων, Ἀθήναι 1938, σ. 98 σημ. 2).

² Οἱ Στρατῶνες τοῦ Ἰησοῦ σημειώνονται στὸν ἴδιο χάρτη κοντὰ στὴν Πύλη τοῦ Ἰησοῦ (σημερινὴ Καινούρια Πόρτα) καὶ συγκεκριμένα στὸ χωρὸ ποὺ βρίσκεται σήμερα τὸ κρατικὸ Πυροσβεστεῖο.

fatte da noi, per questi bisogni et per quelli del territorio, non erano bastanti, per le cause già dette, stimassimo necessario elegger un Provve per ogni uno delli otto castelli del territorio¹, con ordine che dovesse constituerne un altro per cadaun casale sottoposto alle loro giuridittioni, degl' istessi cavallieri, e feudati, o vero altra persona sufficiente; così, per conservare, con buone guardie gli sani, come per riparare al danno degl' infetti. Facessimo ancora imediate provisioni di piccigamorti, de quali si come nel principio, del male, ne havevimo grandissimo mancamento, così in questa terza caduta, infinita abbondanza, per causa, che molti soldati dopo assicurati della vita nelle loro infermità, si contentarono di far l' officio, con pagamento di tre cecchini, al mese solamente. Fù proveduto parimente di Barbieri, per il curar delle ferite degl' amalati, havendo molti soldati nellì

τὴν πόλη ὅσο καὶ γιὰ τὴν ὑπαίθρο, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀνάφερα παραπάνω, κρίναμε ἀπαραίτητο νὰ ἐκλέξομε ἕνα προβλεπτή γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ ὀκτὼ καστέλια τῆς περιοχῆς¹, μὲ τὸ δικαίωμα νὰ ὑποδείξουν ἕνα ἄλλο προβλεπτή, γιὰ κάθε χωριὸ τῆς περιφέρειας τοῦ καθενός, ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἱππότες καὶ τοὺς φεουδάρχες, ἢ ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο κατάλληλο πρόσωπο. Σκοπὸς τῶν θὰ ἦταν ἡ αὐστηρὴ ἐπίβλεψη τῶν ὑγιῶν καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀρρώστων. Φροντίσαμε ἐπίσης νὰ βροῦμε νεκροθάφτες, ποὺ, στὴν τρίτη αὐτὴ περίοδο τῆς νόσου, ἦταν πολλοί, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ποὺ πρωτοπαρουσιάστηκε ἡ ἐπιδημία ὑπῆρχε πολὺ μεγάλη ἔλλειψη. Καὶ τοῦτο γιατί, πολλοὶ στρατιῶτες ποὺ ἀρρώστησαν καὶ γιατρεύτηκαν, δεχόταν μ' εὐχαρίστηση νὰ κάνουν αὐτὴ τὴ δουλειά, παίρνοντας τρία μόνο τσεκίνια τὸ μῆνα. Φροντίσαμε ἐπίσης νὰ βροῦμε κουρεῖς, γιὰ νὰ θεραπεύουν τὶς πληγὲς τῶν ἀρρώστων. Πολλοὶ

¹ Τὰ ὀκτὼ καστέλια (διοικητικὲς περιοχὲς) τοῦ Χάντακα ἦταν: τοῦ Τεμένους (castel Temene), τῆς Πεδιάδας (castel Pediada), τοῦ Μαλεβυζίου (castel Malvagia ἢ Malvicino), τοῦ Καινουρίου (castel Nuovo), τῆς Πυργιώτισσας (castel Priotissa), τοῦ Μονοφατισίου (castel Bonifacio ἢ Bonifò), τοῦ Μπελβεντέρε (castel Belvedere) καὶ τοῦ Μεραμπέλου (castel Mirabello). Ὁ L. Quirini, (ὁ. π.) ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὶ τοῦ μόνου ἐπτά, παραλείποντας τὸ Μπελβεντέρε καὶ τὸ Τέμενος. Ἀντὶ αὐτῶν ἀναφέρει τὸ ἀγνωστὸ μου castell Scuriato. Στὸ Territorio di Candia, ποὺ ἀντιστοιχεῖ περίπου στὴ σημερινὴ ἐλληνικὴ νομαρχία, ὑπαγόταν τὸ Μεραμπέλο καὶ τὸ ὁροπέδιο τοῦ Λασιθίου, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν ἦταν καστέλι, γιατί βρισκόταν σὲ εἰδικὲς διοικητικὲς συνθήκες, σὰν περιοχὴ ποὺ ἀνήκε στὸ Δημόσιο.

lazaretti, per necessità acquistato quel solo termine di medicamento. Furono ancora mandati fuori imediate tutti gli feriti, e sospetti alli luochi deputati, ma quanto più noi acceleravamo le provisioni, tanto il male andava crescendo con maggior forza, essendo entrato nelle case di molti nobeli, et dilatatosi in diverse parti della città, con danno, e perdita irreparabile di molti. Di maniera, che nel fine del mese di febraro si ritrovavamo con più di sessanta case infette: oltre li quartieri de soldati, et venti casali, nel territorio, alcuni per ricaduta dell' infermità passata; et altri per occasione di nuovi successi. Ma perche era di già ritornato dall' Inquisitione l' Illmo sr Provr Gnale, quale colla compagnia del Cimo Reggimento poteva largamente supplire a i bisogni occorrenti della Città, io venni in resolutione a quattro di Marzo passato di ritornar nel territorio, per visitare il negotio della sanità, et per costituire qualche buon ordine, però, si come diedi principio all' opera, con quella diligente cura, che conveniva all' importanza della causa, così dovendosi per comissione di Vra Sertà armare le galee di quei Govri convenni lasciar

ἄρρωστοι στρατιῶτες δὲν εἶχαν καμιά ἄλλη θεραπεία στὰ λοιμοκαθα-
τήρια παρὰ μόνο αὐτή, ποὺ ἐπιβαλόταν ἀπὸ ἀνάγκη. Στείλαμε ἀμέσως
ἔξω, στοὺς ὁρισμένους τόπους, ὅλους τοὺς μολυσμένους καὶ τοὺς ὑπο-
πτους. Ἀλλὰ ὅσο περισσότερο ἐπιταχύνονταν τὰ μέτρα ποὺ παίρναμε
τόσο περισσότερο μεγάλωνε τὸ κακό. Προσβλήθηκαν πολλὰ σπίτια εὐ-
γενῶν καὶ ξαπλώθηκε τὸ θανατικὸ στὶς διάφορες συνοικίες τῆς πολι-
τείας, μὲ μεγάλες ἀπώλειες. Στὸ τέλος τοῦ Φλεβάρη βρέθηκαν προσ-
βλημένα περισσότερα ἀπὸ ἑξήντα σπίτια, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς στρατῶνες, καὶ
εἴκοσι χωριά στὶς ἐπαρχίες· πολλὰ ἀπ' αὐτὰ γιὰ δεύτερη φορὰ καὶ ἄλ-
λα γιὰ πρώτη.

Ὅταν πιά γύρισε ἀπὸ τὴν περιοδεία ὁ ἐκλαμπρότατος κ. Γενικὸς
Προβλεπτής, ποὺ σὲ συνεργασία μὲ τὶς κρατικὲς ὑπηρεσίες, μποροῦ-
σε νὰ ἐπαρκέσει πλήρως στὶς τρέχουσες ἀνάγκες τῆς πολιτείας, ἀποφά-
σισα, στὶς τέσσερις τοῦ περασμένου Μάρτη, νὰ γυρίσω στὶς ἐπαρχίες,
γιὰ νὰ φροντίσω γιὰ τὸ ζήτημα τῆς υγείας καὶ νὰ βάλω κάποια καλὴ
τάξη. Ἀλλά, παρ' ὅλο ποὺ ἄρχισα τὴν ἐργασία μὲ τὴν ἐπιμέλεια ποὺ
ἀπαιτοῦσε ἡ σοβαρότητα τῶν περιστάσεων, ἀναγκάστηκα, — ὕστερα ἀπὸ
τὴν ἐντολὴ τῆς Γαληνότητάς σας, νὰ ἐξοπλίσω τὶς γαλέρες τῶν κυβερ-
νητῶν ἐκείνων, — νὰ ἐγκαταλείψω τὴν ὑπηρεσία αὐτὴ καὶ νὰ ἀσχοληθῶ

quel negotio, per attender alli ruoli de galeotti, che per essere molti anni che non furono rinuovati, erano passati in molto disordine, et mentre io attendeva all' ispeditione delle cose sudette nel Territorio fu da nuovo nella Città da quei Sigri Illmi ordenato un sequestro di tutte le case, et sborso universale delle robbe; come si fece il precedente anno, nel qual sborso sendosi usata molta diligenza, et procurato, che non fosse commessa fraude, occorse, che dal maneggiar delle robbe il male facesse da nuovo grandissimo impeto in ogni ordine di persone, per la qual causa, si convennero rinuovar le tribulationi, che, per ciò continuarono fin tutto il mese di Maggio, con quattro sei, et alle volte otto successi per giornata, et per in più in case nuove; a che non fu mancato d' ogni possibile rimedio: onde dopo un tanto ardore il male andò temperando assai la sua malignità, et si ridusse a molta declinatione, cominciando a interponere uno, e due giorni più, e meno: Et quello ch' era più considerabile, et che maggiormente ci consolava, fù che i feriti per la maggior parte guarivano: Dimaniera che nel fine del mese di luglio, la Città ri-

μὲ τὴ στρατολογία τῶν γαλεότων· πράγμα δύσκολο, γιατί ἦταν μεγάλη ἀταξία, ἐπειδὴ εἶχαν περάσει πολλὰ χρόνια δίχως νὰ γίνεи στρατολογία. Τὸν καιρὸ ποὺ ἀσχολοῦμαι ἐγὼ μ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, στὴν ὑπαί-
θρο οἱ ἐκλαμπρότατοι ἐκεῖνοι κύριοι ποὺ ἦταν στὴν πόλη, ἔβγαλαν πάλι διαταγές, νὰ ἀπομονωθοῦν ὅλα τὰ σπίτια καὶ νὰ ἀπολυμανθοῦν ὅλα τὰ πράγματα, ὅπως εἶχε γίνεи καὶ τὸν περασμένο χρόνο. Γιὰ τὴν ἀπολύμανση αὐτὴ καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια, ὥστε νὰ μὴ γίνουν ἀπάτες. Μὰ ἀπὸ τὴ μετακίνηση αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ ἐπιδημία μεταδόθηκε καὶ πάλι ὀρμητικά, σὲ ἀνθρώπους κάθε τάξης. Κι ἔτσι ξανα-
καινούργισαν τὰ βάσανα, ποὺ συνεχίστηκαν ὡς τὸ τέλος τοῦ Μάη. Κάθε μέρα παρουσιαζόταν τέσσερα, ἔξι καὶ καμιά φορὰ ὀκτὼ κρού-
σματα, τὶς πιὸ πολλές φορὲς σὲ σπίτια ποὺ δὲν ἦταν μολυσμένα ἀκόμη. Καὶ τότε δὲν παραλείψαμε νὰ πάρομε κάθε δυνατὴ προφύλαξη· κι ἔτσι τὸ θανατικὸ, ὕστερα ἀπὸ τόση ἔνταση, ἄρχισε νὰ μετριάζεται καὶ νὰ ἐκφυλίζεται, σὲ σημεῖο ποὺ περνοῦσαν δυὸ καὶ τρεῖς μέρες, δίχως νὰ παρουσιαστεῖ κανένα κρούσμα. Τὸ σπουδαιότερο ὅμως, ποὺ μᾶς παρηγοροῦσε καὶ περισσότερο, ἦταν τοῦτο: οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρρώ-
στους γινόταν καλά. Κι ἔτσι, στὸ τέλος τοῦ Ἰούλη, ἡ πολιτεία ἦταν

mase affatto libera et così, poco da poi il territorio, nel qual stato si sono per l' avvenir sempre conservati, per gratia del Sr Dio, il quale per sua infinita pietà, et misericordia, in capo a trenta mesi et di tanto flagello, patito da quei populi in tre ricadute si è finalmente degnato placar la giustissima ira sua¹: Del qual singolarissimo dono dev'ensi render humilissime gratie alla Maestà sua, et da me in particolare: che havendomi fatto, esser afflitto spettatore di tutte queste calamità, mi habbi anco dal principio, sino alla fine preservato, et difeso colla sua santa mano da ogni pericolo.

L' occasione di questo contagio, oltre la morte di tante anime, ha causato ancora diversi inconvenienti; uno de quali, stimando io di molta consideratione, ho per il passato riverentemente rappresentato, con mie lettere a Vra Sertà, e dopo ritornato in questa Città² riferito all' Eccmo Collegio; ma perche veggo che ogni dilatione è di gran pregiudicio al negotio, tanto più

δλότελα ἀπαλλαγμένη καὶ σὲ λίγο ἀπαλλάχτηκε καὶ ἡ ὑπαιθρος. Ἡ κατάσταση αὐτὴ διατηρήθηκε χάρις στὸ Θεό, πού, μὲ τὸ ἄπειρο ἔλεός του καὶ τὴν ἀπέραντη εὐσπλαχνία του, ὥστε¹ ἀπὸ τριάντα μῆνες καὶ ἀπὸ ἓνα τέτιο μαστίγωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, σὲ τρεῖς ὑποτροπές, τὴ μιὰ ὥστε² ἀπὸ τὴν ἄλλη, εὐδόκησε ἐπὶ τέλους νὰ καταπάσει τὴ δικαιοσύνην του³. Γιὰ τὸ θεῖο αὐτὸ δῶρο τῆς υἱείας ὀφείλομε νὰ εὐχαριστήσομε ταπεινὰ τὸ Θεό, ἰδιαίτερα δὲ ἐγώ, πού, παρ' ὅλο πὺν ἤμουνα τραγικὸς μάρτυρας ὄλων ἐκείνων τῶν συμφορῶν, μὲ διαφύλαξεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος ἀπὸ κάθε κίνδυνο τὸ ἅγιό του χέρι.

Ὁ λοιμὸς ἐκεῖνος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θάνατο τόσων ἀνθρώπων, προκαλέσε ἀκόμη διάφορα κακά. Ἐν' ἀπ' αὐτά, πὺν τὸ θεωρῶ πολὺ σπουδαῖο, περιέγραψα τότε στὴ Γαληνότητά σας σὲ σχετικὰ ἔγγραφέ μου καὶ ἀνάρερα στὸ ἐκλαμπρότατο Συμβούλιο, ὅταν γύρισα σ' αὐτὴ τὴν πόλιν⁴. Ἐπειδὴ ὅμως ἔχω ὑπόψει μου ὅτι κάθε ἀναβολὴ εἶναι ἐπι-

¹) Ὁ Πασκουαλίγκο ἀναφέρει πὺν πάνω πὺς τὸ πλοῖο τοῦ Πακόπουλου, πὺν ἔφερε τὴν πανούκλα, ἔφτασε στὸ λιμάνι τοῦ Χάντακα στίς 28 τοῦ Γενάρη τοῦ 1591. Ἄρα ἡ ἐπιδημία βάσταξε δλόκληρα τὰ χρόνια 1591 καὶ 1592 καὶ ἑπτὰ μῆνες τοῦ 1593. Μὰ ὁ Leon. Quirini (δ. π.) ἀναφέρει στὸ τέλος τῆς ἐκθεσῆς του ὅτι «questa descrizione fu fatta l' anno 1595 da Leonardo Quirini, che ancora pululava qualche residuo di peste». Συνεπὺς καὶ τὸ 1595 ὑπῆρχαν χροῦσματα.

²) Δηλαδή στὴ Βενετία.

volentieri vengo al presente a replicarlo a Vra Sertà, affine, che se per sua prudentia, giudicasse bene alcuna provisione, la possi opportunamente farlo. Per la morte adunque, degli abitanti della Città di Candia, sono rimaste vacue molte case de' particolari, dalle quali non potendo gl' heredi loro ricevere alcun beneficio, ne, per conto di vendite, ne di affitti; ne volendo sentire di sottometerle a comodo de' soldati, si come spesse volte occorre, per la strettezza de' quartieri, et per haver da alcuni anni in quà la Sertà Vra ingrossato assai quel Presidio, si sono imaginati di rovinarle, così per riuscirne delle pietre; come, perche nella vendita delle travamenta, che sono per la maggior parte di Cipresso¹, ne cavano grandissimo utile, da quelli che fabricano galeoni², in quel squero³. Il che ha causato che dopo la prima

ζήμια πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἔρχομαι σήμερα νὰ τὸ ἐπαναλάβω στὴ Γαληνότητά σας, γιὰ νὰ κόμει ἐγκαίρως, ὅτι κρίνει σωστὸ ἡ σοφὴ κρίση της. Μὲ τὸ θάνατο, λοιπόν, τῶν κατοίκων τοῦ Χάντακα ἔμειναν ἄδεια πολλὰ σπίτια τῶν ιδιωτῶν. Ἀπὸ τὰ σπίτια αὐτὰ δὲν ἔχουν ἐκεῖνοι πὺν τὰ κληρονόμησαν κανένα εἰσόδημα, γιὰτὶ οὔτε μποροῦν νὰ τὰ πουλήσουν οὔτε νὰ τὰ νοικιάσουν. Δὲν θέλουν ἐπίσης νὰ τὰ παραχωρήσουν γιὰ τὸ στρατωνισμὸ τῶν στρατιωτῶν, πού, μὲ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν στρατῶνων, παρουσιάζεται συχνὰ τέτια ἀνάγκη· γιὰτὶ τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ Γαληνότητά σας ἐπύκνωσε σημαντικὰ τὴ φρουρὰ τοῦ Χάντακα. Σκέφτηκαν, λοιπόν, νὰ τὰ κατεδαφίσουν, γιὰ νὰ πουλήσουν τίς πέτρες καὶ τὰ δοκάρια, πὺν εἶναι τὰ περισσότερα ἀπὸ κυπαρίσσι¹ καὶ πουλοῦνται πολὺ ἀκριβά, σὲ κείνους πὺν ναυπηγοῦν τὰ γαλιόνια² στὸ ναυπηγεῖο τοῦ Χάντακα³. Γι' αὐτό, ὥστερα ἀπὸ τὴν πρώτη ὑφε-

¹) Ἡ Κρήτη εἶχε μεγάλη δάση κυπαρισσιῶν καὶ συνεπὺς εἶχε καὶ μεγάλη παραγωγὴ ξυλείας κυπαρισσιῶν. Ὁ Buon delmonti, (Creta Sacra, I, σ. 9. καὶ 95) ἀναφέρει, ὅτι στήν περιοχή τῶν σημερινῶν «Κουμπέδων», δυτικὰ τοῦ Ἡρακλείου (ἀνατολικὲς πλαγιές τοῦ Στρούμπουλα), ὑπῆρχε δάσος κυπαρισσιῶν. Ὁ κυπαρισσῶνας αὐτὸς διατηροῦνταν καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἀπ' αὐτὸ ἡ τοποθεσία πῆρε τὸ ὄνομα Σερεβιλιῖ ἢ Σελεβιλιῖ, (σερεβι ἢ σελεβι= κυπαρίσσι), δηλαδή τόπος μὲ πολλὰ κυπαρίσσια, ὅπως ἀκούεται ἀκόμη καὶ σήμερο. Ἀπὸ τὴν Κρήτη γινόταν ἐξαγωγή κατὰ τὴ βενετοκρατία κυπαρισσίων² ἐργόχειρων ξυλείας. (Βλ. Ἄγ. Ξερουχάκη, Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, ΕΕΚΣ, Γ', σ. 391).

²) Ἐμπορικὰ πλοῖα.

³) Τὸ ναυπηγεῖο πὺν φτιάχναν τὰ γαλιόνια ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν Πύλιν τοῦ Δερματᾶ (σημερ. Κούμ Καπί). (Βλ. παραπάνω σ. 11. καὶ 12).

declinatione del male, ne sono state gettate a terra più di cento, e trenta, si come dalle pollize delli Parocchiani delle contrade, essistenti nella Cancellaria di quel C^{lmo} Capo a nome, per nome ho veduto. È continuandosi tuttavia in questo notabile disordine, io insieme con quel c^{lmo} Reggimento l' anno passato proibivissimamente il poter rovinare alcuna casa, senza espresa licenza nostra. Tuttavia, perche si vede esser stato alterato quest' ordine da diversi accidenti, e sotto diversi pretesti, et in particolare coll' introdurre, che colla materia di una casa, vogliono fabricarne un' altra, giudico, che sarebbe molto a proposito, che piacesse a V^{ra} Sertà di mettervi mano; et quanto prima; altrimenti io vado dubitando, che buona parte di quella Città, altre volte piena di ogni sorte di habitationi, si riduca in progresso di poco tempo in molta ruina.

Qui non voglio anco restar di dirle, che a tempo del maggior ardore del contagio, essendo noi Rettori molto sconsolati per il travaglio del male, e per la necessità grande, in che eramo costituiti di tutte le cose, et in particolare di danari, e ritrovandosi al lazaretto, et alle contumatie, un numero di ottocento, e

ση τῆς ἐπιδημίας, κατεδάφισαν περισσότερα ἀπὸ ἑκατὸν τριάντα σπίτια, ὅπως ἐξακρίβωσα ἀπὸ τοὺς ὀνομαστικὸς καταλόγους, πὺν σύνταξαν οἱ ἐφημέριοι τῶν συνοικιῶν καὶ βρίσκονται σὶ τὴ Γραμματεία τοῦ ἐκλαμπρότατου Καπετάνιου. Ἐπειδὴ τὸ σοβαρὸ τοῦτο αἰτοπο ἐξακολουθοῦσε, ἐγὼ, σὲ συνεργασία μὲ τὴν Κυβέρνηση τοῦ τόπου, ἀπαγορεύσαμε αὐστηρὰ νὰ κατεδαφίζονται σπίτια, δίχως τὴ ρητὴ ἀδεία μας. Ἐπειδὴ ὅμως ἀντιλήφθηκα ἀπὸ μερικὰ περιστατικά, ὅτι ἡ διαταγὴ αὐτὴ καταστρατηγήθηκε μὲ διάφορες δικαιολογίες, καὶ μάλιστα μὲ τὴ δικαιολογίαν πὼς θέλουν νὰ οἰκοδομήσουν ἄλλο σπίτι, νομίζω πὼς θὰ ἦταν πολὺ σκόπιμο νὰ εὐαρεστηθεῖ ἡ Γαληνότητά σας νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ μάλιστα ὅσο τὸ δυνατό γρηγορότερα. Ἀλλοιῶς φοβοῦμαι ὅτι μεγάλο μέρος τῆς πολιτείας αὐτῆς, πὺν ἄλλοτε ἦταν γερμάτη ἀπὸ οἰκοδομὲς κάθε εἴδους, θὰ γίνῃ σιγὰ - σιγὰ ἐρεῖπια.

Ἐδῶ δὲν θέλω νὰ παραλείψω νὰ σᾶς ἀναφέρω ἐπίσης, ὅτι στὴν περίοδο, πὺν ἡ ἐπιδημία εἶχε τὴ μεγαλύτερή της ἔνταση, τότε πὺν ὅλοι ἐμεῖς οἱ ρετούρηδες βρίσκομαστε σὲ μεγάλη ἀπελπισία, ἀπὸ τὶς φροντίδες τῆς ἐπιδημίας καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ μάλιστα τῶν χρημάτων, τότε πὺν ἤρχισαν νὰ παραπονοῦνται σὲ βαθμὸ

πὺν soldati, che per non se gli poter sumministrare le cose necessarie al bisogno, erano entrati in fastidiosi ragionamenti, quali tanto maggiormente ci premevano, quanto, che non havendo modo da poterli sovvenire delle sue paghe andavo dubitando di qualche notabile inconveniente. Il che facilmente haverebbe potuto succedere, s' io non havessi ottenuto ad imprestito da particolari intorno a quindici mille ducati, colli quali si come hebbi occasione di trattenergli, fin tanto che sopraggiunsero danari da Questa Città, così hebbero forza di fare, c' ogni uno rimanesse quieto. Questi creditori adunque, con tutto che la Sertà V^{ra}, comandasse che fussero sodisfatti; non sono però mai stati pagati, anzi che, se io in absentia dell' Illmo sr Provr G^{nale} non ne havessi sodisfatto una parte, il debito resterebbe ancora intiero; però essendo rimaste al mio partire di Candia alcune partite vive, che importano la summa di sei mille, e cinquecento ducati, supplico la Sertà V^{ra} che, per giustitia, e per conservatione della fede publica le piaccia dar ordine tale, che più non s' habbia a mettervi difficoltà, perche, se quelli con semplice deside-

ἀνησυχαστικὸ περισσότεροι ἀπὸ ὀκτακόσους στρατιῶτες, πὺν βρίσκονταν στὸ λοιμοκαθαγτήριο καὶ στὰ παραπήγματα τῆς κάθαρσης, γιὰ τὸ δὲν εἶχαν χρήματα νὰ προμηθευτοῦν τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὶς ἀνάγκες τοὺς πράγματα, πὺν ὅσο δὲν εἶχαμε νὰ καταβάλουμε τοὺς μισθοὺς τῶν τόσο περισσότερο μᾶς πίεζαν, φοβηθήκαμε πὼς θὰ εἶχαμε καμιά ἀναταραχὴ. Ἡ ἀναταραχὴ αὐτὴ εὐκόλα θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἂν δὲν κατόρθωνα νὰ δανειστώ ἀπὸ ιδιωτὲς δεκαπέντε χιλιάδες περίπου δουκάτα. Μὲ αὐτὰ μόρεσα νὰ τοὺς συντηρήσω ὥσπου νὰ ῥθουν χρήματα ἀπ' ἐδῶ. Ἔτσι μόρεσαν νὰ μείνουν ἡσυχοὶ. Οἱ πιστωτὲς αὐτοί, λοιπόν, παρ' ὅλο πὺν ἡ Γαληνότητά σας διάταξε νὰ πληρωθοῦν, δὲν ἐπληρώθηκαν. Μάλιστα, ἂν ἐγὼ, ὅταν ἀπουσίαζεν ὁ ἐκλαμπρότατος κ. Γενικὸς Προβλεπτής, δὲν εἶχα ἐξοφλήσει μερικοὺς, ὁλόκληρο τὸ χρέος θὰ ἔμενε ἀκόμη ἀνεξόφλητο. Ἐπειδὴ ὅμως ἔμειναν, ὅταν ἔφυγα ἀπὸ τὸ Χάντακα, ἀρεκτὰ ἀνεξόφλητα, πὺν φθάνουν στὶς ἑξὶ χιλιάδες πεντακόσια δουκάτα, παρακαλῶ τὴ Γαληνότητά σας, γιὰ χάρη τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς διατήρησης τῆς δημόσιας πίστεως, νὰ διατάξῃ τὰ δέοντα, γιὰ νὰ μὴν προκίψουν πιά δυσχέρειες. Γιατί, ἀφοῦ οἱ δανειστὲς αὐτοὶ ἔδωκαν τὰ χρήματά τους, ἐπιθυμώντας ἀπλῶς νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴ

rio del servitio di lei, e senza alcun loro utile o beneficio l' hanno accomodata del suo danaro, e ben ragione che in capo a trenta quattro mesi, se ne possino valere nelle occorrenze sue.

Nel medesimo termine sono ridotti quelli mercanti a quali il Cmo Mr Gierolemo Capello, et io, per mancamento de publici apprestamenti, habbiamo levato li loro legnami, per far caselli sopra le muraglie, et in campagna; per le contumatie delli sospetti, et delli feriti; che non potevano per l' angustezza del luoco capire nel lazaretto; et parimente quelli che ci accomodano de i loro vini per gl' istessi bisogni, quali non hanno mai potuto ottenere la sodisfattione di cosi giusto credito.

Appresso questi successi, è stimato degno di molta consideratione l' esser rimasta la Città di Candia in gran parte vota di gente; E parendo a me necessario, cosi per riputatione publica che non sia bene lasciarla senza un conveniente numero di habitatori, come anco, per beneficio dell' entrate, e della mercantia; ne potendosi provvederle di gente forestiera, come si fece anticamente, che in tempo, che l' Isola fu in gran parte distrutta, per

Γαληνότητά σας χωρίς κανένα κέρδος και καμιά ωφέλεια, είναι δίκιο να μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν για τις ανάγκες των τα χρήματά τους αυτά, ύστερα από τριαντατέσσερις μήνες.

Στην ίδια κατάσταση βρίσκονται και οι έμποροι εκείνοι, από τους οποίους επιτάξαμε, εγώ και ο έκλαμπρότατος κ. Γερώνυμος Καπέλο, την ξυλεία τους, επειδή το δημόσιο δεν είχε, για να κατασκευάσουμε παραπήγματα πάνω στα τείχη και έξω από την πόλη, για την κάθαρση των μολυσμένων και των αρρώστων, που, από έλλειψη χώρου, δεν ήταν δυνατόν να εισαχθούν στο λοιμοκαθαστήριο. Επίσης κι εκείνοι που μας διευκόλυναν με τα κρασιά τους για τις ίδιες ανάγκες δεν ικανοποιήθηκαν μέχρι σήμερα, για μια τέτια δίκαιη απαίτηση.

31. Ο ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΑΝΤΑΚΑ

Κοντά σ' αυτά τα γεγονότα ή αποδεκάτιση των κατοίκων του Χάντακα θεωρήθηκε πολύ σοβαρό ζήτημα. Μοῦ φαίνεται πώς, τόσο για το γόητρο του Κράτους όσο και για την ωφέλεια που θα προκύψει από την αύξηση των δημοσίων εσόδων και του εμπορίου, δεν είναι καθόλου σωστό να μείνει ή πολιτεία δίχως τον ανάλογο αριθμό κατοίκων. Δεν μπορεί να γίνει λόγος για την εγκατάσταση ξένων, όπως γινόταν παλαιότερα, όταν μεγάλο μέρος του νησιού καταστρεφόταν από

le continue guerre¹, et da venti dall' ostro², con il mezo degli habitatori delle Isole dell' Arcipelago³, all' hora sottoposte all' Imperatori Greci di Constantinopoli anzi, che da quella Città fu mandata una Colonnia di dodici famiglie⁴, fra quali hoggidi s' attrovano ancora in Candia quelle di Scordilli: Costazzi⁵, Cafati, et Mangafuri⁶. Diche ne par nota in quella Cancellaria Du-

τους συνεχείς πολέμους¹ και από τους νότιους ανέμους², όποτε ό έποικισμός γινόταν με κατοίκους των νησιών του 'Αρχιπελάγους³, που βρίσκóταν τότε κάτω από την κυριαρχία των 'Ελλήνων αυτοκρατόρων της Κωσταντινούπολης, ως και από την ίδια την Κωσταντινούπολη από όπου στείλαν μια άποικία με δώδεκα οικογένειες⁴, από τις όποιες ακόμη και σήμερα βρίσκονται στο Χάντακα οι οικογένειες των Σκορδίλιδων, των Χορτασών⁵, των Καράτων και των Μαγκαφούριδων⁶. Στη

¹) 'Ο Πασκουαλίγκο έχει υπόψει του έδω τις συνεχείς έπαναστάσεις των Κρητών κατά τους πρώτους αιώνες της Βενετοκρατίας.

²) Οι νότιοι άνεμοι υπήρξαν άνεκαθεν καταστρεπτικοί στη γεωργία της Κρήτης, όπως και σήμερα. Χαρακτηριστικό είναι σχετικό χωρίο στην έκθεση του Φραγκ. Μοροζίνι, που λέει: « Ένα άλλο δυσάρεστο γεγονός, που δεν μπορεί να το εκφράσει κανένας με λόγια, έγινε το 1623, πρώτο χρόνο της θητείας μου. Αυτό ήταν ή έξαιρετική ξηρασία, που όφειλόταν στην έλλειψη βροχών και στους συγχρόνους νότιους ανέμους, που κατάκαψαν όλη την έξοχή». (Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεία κλπ. τ. II, σ. 87-88).

³) Μετακινήσεις όμαδικές του πληθυσμού, κυρίως από τα νησιά και την Πελοπόννησο, προς την Κρήτη γινόταν πολύ συχνά την έποχή της Βενετοκρατίας. Το 1546 οι Βενετσάνοι μεταφέραν στην Κρήτη από το Ναύπλιο και τη Μονεμβασία πισιότατους υπηκόους και τους εγκατάστησαν στο Λασιθί, όπως αναφέρει ό ίδιος ό Πασκουαλίγκο έδω. (Βλ. παραπάνω σ. 59). 'Αντίθετη μετακίνηση του πληθυσμού της Κρήτης έγινε το 1669, ύστερα από την κατάκτηση του Χάντακα από τους Τούρκους, όποτε πολλοί Κρητικοί μεταφέρθηκαν με τα βενετσάνικα πλοία στα 'Επτάνησα, όπου έτροφοδοτούντο από το δημόσιο ταμείο ακόμη και το 1683. (Βλ. Κ. Α. Μέρτζιου, Δύο Κατάλογοι των έν Κερκύρα και Ζακύνθο Κρητών Προσφύγων κατά τα έτη 1682 και 1683, στα Κρ. Χρονικά, Ε', σ. 7 κ. έξ.).

⁴) Σχετικά με την εγκατάσταση των άρχοντόπουλων στην Κρήτη βλ. Gerlaud, ό. π., Σ. Ξανθουδίδη, Ένετοκρατία κλπ. σ. 17, Γ. Α. Σήφακα, Το χρυσόβουλον 'Αλεξίου Β' Κομνηνού και τα δώδεκα άρχοντόπουλα, Κρητικά Χρονικά, Β' σ. 129.

⁵) Costazzi. Προφανώς πρόκειται περί κακής γραφής του γνωστού οικογενειακού επιθέτου Χορτάση, Cortazzi.

⁶) Το επίθετο Μαγκαφούρης - Μαγκαφουράκης σώζεται ακόμη και σήμερα

cal ne i privilegi dell' Imperio ¹: concessi alla famiglia Scordila, prima, che la Sertà Vra avesse il possesso di quel Regno: Onde, si come all' hora, fu materia non molto difficile, così al presente, havendo il negotio del Mondo mutato forma, non è bene pensarvi, per molti rispetti; ma prender altra resolutione, et con il mezzo delle proprie genti, et habitatori del paese provvedere al bisogno. Ho pensato però, che niun ispediente sarebbe migliore, che il chiamar nella Città due, tre, e quattro famiglie di quelli gonicari (ch' io dissi di sopra) ² per casale, e più, e meno secondo la quantità loro delli quattrocento, e ottanta casali ³, che sono in quel territorio, le quali riducendosi al numero di due mille in circa, et di persone comode; che non pretendendo di essere più contadini, ma Cittadini de loro casali, si venirebbe a reharitar la Città, con molta riputatione; et con gran beneficio delli datij e della mercantia, poiche dalla moltitudine delle genti, dipende il

δουκική Καγκελαρία του Χάντακα υπάρχουν έγγραφα σχετικά με τὰ προνόμια, πὸν παραχώρησεν ἡ αὐτοκρατορία ¹ στὴν οἰκογένεια τῶν Σκορδίλιδων, πρὶν ἀκόμη ἡ Γαληνότητά σας παραλάβει στὴν κατοχή της τὸ Βασίλειο ἐκεῖνο. Ἀλλὰ ἐνῶ τότε δὲν ἦταν τόσο δύσκολο ζήτημα, σήμερο, πὸν τὰ πράγματα τοῦ κόσμου ἄλλαξαν, δὲν εἶναι σωστό, γιὰ πολλοὺς λόγους, νὰ σκεφτεῖ κανένας μιὰ τέτια λύση, ἀλλὰ πρέπει νὰ πάρει ἄλλη ἀπόφαση; νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴ σχετικὴ ἀνάγκη με κατοίκους τοῦ ἴδιου τόπου. Σκέφτηκα, λοιπόν, πὸς τὸ καλύτερο θὰ ἦταν νὰ προσκληθοῦν στὴν πόλιν ἀπὸ ἐκείνους τοὺς γονικάρους γιὰ τοὺς ὁποίους μίλησα παραπάνω ², δυό, τρεῖς καὶ τέσσερις οἰκογένειες ἀπὸ κάθε χωριό, ἡ περισσότερες ἢ λιγότερες, ἀνάλογα με τὸν ἀριθμὸ τους. Ἀπὸ τὰ τετρακόσια ὀγδόντα ³ χωριά πὸν ἔχει ἡ περιφέρεια αὐτὴ θὰ ἔλθουν δυὸ χιλιάδες περίπου οἰκογένειες καὶ μάλιστα εὐπορες. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν θὰ καταδέχονται πιά νὰ λέγονται χωριάτες μὰ πολῖτες, κύριοι τῶν χωριῶν τους. Ἔτσι θὰ ἀποικισθῶν ἡ πολιτεία με αξιοσέβαστα πρόσωπα καὶ θὰ αὐξανόταν ἀρκετὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὰ ἔσοδα ἀπὸ τοὺς φόρους· γιὰτὶ ἡ κατανάλωση τῶν πραγμάτων καὶ κά-

στὴν Κρήτη. Ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ εὐχαριστήριο ἔγγραφο τῶν κληρικῶν τοῦ Χάντακα τοῦ ἔτους 1624. (Βλ. Κρ. Χρονικά, Γ', σ. 272).

¹) Δηλαδή ἡ Βυζαντινὴ.

²) Βλ. παραπάνω σ. 42.

³) Βλ. παραπάνω σ. 103, σημ. 1.

consumo delle robbe, et ogni altro negotio, ma quello, che più importa, et che deve esser posto in molta consideratione, si è, che quando siano introdotte due mille case dal contado nella città in occasione di guerra; vedendosi quei di fuori interessati, con quei di dentro per fratelli, figliuoli, et germani, si doverà ragionevolmente credere, che la mala dispositione loro, possi ricevere qualche temperamento, et che si debbano mostrar più pronti alla difesa del proprio sangue di quello, che farebbono, per la nation forestiera, come dicono essere li soldati, et altri sri di Vra Stà. Ne ci è alcun dubbio, che l' essecutione possi esser difficile, perche essendo tanto odiosa a quelli del contado l' angaria di persona, et l' obbligo della galea, tengo per fermo, che quando sapiano, che quelli, che entreranno in habitatione nella Città, saranno dispensati da questi obblighi, ne verrà volontariamente molta quantità; ne perciò ella è per sentire alcun danno, perche facendogli annotare nell' estimo de Cittadini sarà risarcita di ogni interesse, che le potesse apportare l' essentione degl' obblighi

θε ἄλλη συναλλαγή ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων. Ἐκεῖνο ὅμως πὸν ἐνδιαφέρει περισσότερο καὶ στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ δοθεῖ μεγάλη σημασία εἶναι τοῦτο: Ὅταν μοῦν στὴν πόλιν ἀπὸ τὰ χωριά δυὸ χιλιάδες οἰκογένειες, σὲ περίπτωση πολέμου, ἐκεῖνοι πὸν θὰ μένουν στὰ χωριά θὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τοὺς ἀδελφούς των, τὰ παιδιὰ των καὶ τοὺς ἀμφιθαλεῖς ἀδελφούς των, πὸν θὰ βρίσκονται μέσα στὴν πολιτεία. Μὲ τὸ δίκιο του, λοιπόν, θὰ ἐλπίζει κανένας ὅτι οἱ ἐχθρικές τους διαθέσεις μορεῖ κάπως νὰ μετριαστοῦν καὶ νὰ ἐπιδείξουν μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν ἰδίων τῶν στενῶν συγγενῶν των, ἀπὸ ἐκεῖνο πὸν θὰ ἔδειχναν γιὰ ξένο ἔθνος, ὅπως λένε πὸς εἶναι οἱ στρατιῶτες καὶ ἄλλοι κύριοι τῆς Γαληνότητάς σας.

Δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία πὸς δὲν θὰ ναι δύσκολη ἡ πραγματοποίηση τῆς ιδέας αὐτῆς, γιὰτὶ στοὺς κατοίκους τῶν χωριῶν εἶναι τόσο μισητὴ ἡ προσωπικὴ ἀγγραφεῖα καὶ ἡ ὑποχρέωση γιὰ τὶς γαλέρες πὸν εἶμαι βέβαιος πὸς, ὅταν μάθουν ὅτι ἐκεῖνοι πὸν θὰ μοῦν στὴν πολιτεία νὰ κατοικήσουν θὰ ἀπαλλαχτοῦν ἀπὸ τὶς ὑποχρεώσεις αὐτές, θὰ ἔλθουν με τὴ θέλησή τους πάρα πολλοί. Ἀπὸ αὐτὸ ἡ Γαληνότητά σας δὲν πρόκειται νὰ πάθει οὔτε τὴν παραμικρὴ ζημιὰ· γιὰτὶ ὅταν καταγραφοῦν στοὺς καταλόγους τῶν κατοίκων τῆς πολιτείας θὰ ἀντισταθμίσουν κάθε ζημιὰ πὸν θὰ μορεῖ νὰ φέρει ἡ ἀπαλλαγή των ἀπὸ

sudetti, anzi che di molti di questa gente, la Sertà Vra, se ne potrà servire in occasione di armare, et per scapoli¹ sopra le sue galee. Nè devesse, per alcun modo restare di farne questo esperimento; perche, come non è², per apportare alcuna sorte di alteratione alle cose pubbliche, così essendo il negotio trattato con prudente maniera da quei clmi Rettori, son sicurissimo, che parlorà quel buon effetto che si desidera in questo proposito.

Erano già passati trenta sette mesi del mio Reggimento in molti disaggi, et afflittioni, e quando sperava colla venuta del clmo Mr Antonio di Cavalli mio successore di haver dato fine a i travagli, e di potermi ridur alla patria; mi sopraggiunse la commissione della Sertà Vra di dovermi fermare in quel Regno, all' obediencia dell' Illmo Provr Gnal et poco da poi, e quasi in un

τις παραπάνω υποχρεώσεις. Ἀντίθετα μάλιστα ἡ Γαληνότητά σας θὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσει πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς σὺν σκάπολους¹ σὺν γαλέρες της, σὲ περίπτωση ἐξοπλισμοῦ. Γιὰ κανένα λόγο δὲν πρέπει νὰ μείνει ἀδοκίμαστο τὸ μέτρο αὐτό. Γιατὶ δὲν πρόκειται νὰ φέρει καμιὰ μεταβολή στὰ δημόσια πράγματα, καὶ ἂν ὁ χειρισμὸς τοῦ ζητήματος αὐτοῦ γίνετο μὲ φρόνιση ἀπὸ τοὺς ρετούρηδες, θὰ προκύψει, εἴμαι βέβαιότατος, τὸ καλὸν ἐκείνο ἀποτέλεσμα, ποὺ περιμένει κανένας πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα.

32. ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΗΣ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ

Εἶχα πιὰ περάσει τριανταεπτὰ μῆνες στὴν ὑπηρεσία μου μὲ πολλὰ στενοχώριες καὶ θλίψεις² καὶ ἐνῶ ἤλπιζα πῶς, ὅστερ' ἀπὸ τὴν ἀφιξη τοῦ διαδόχου μου ἐκλαμπρότατου κ. Ἀντώνιο Ντὶ Καβάλι θὰ τέλειωναν τὰ βάσανα καὶ θὰ μπορούσα νὰ ξαναγυρίσω στὴν πατρίδα, μὲ πρόφταξε ἡ ἐντολὴ τῆς Γαληνότητάς σας νὰ μείνω στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο, σὺν διαταγὰς τοῦ ἐκλαμπρότατου Γενικοῦ Προβλεπτή, καὶ λίγο ἀργό-

¹) Scapoli λέγονταν ἐκεῖνοι ποὺ ὑπηρετοῦσαν σὺν γαλέρες σὺν κωπηλάτες, δίχως νὰ εἶναι δεμένοι μὲ τὶς ἀλυσίδες, ὅπως οἱ ἄλλοι γαλεῶτοι. Ἄρα σκάπολος=ἐλεύθερος. Στὸ κρητικὸ ἰδίωμα σώζεται ἀκόμη καὶ σήμερον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ ρ. (ξ ε) σ κ α π ο υ λ ἄ ρ ω καὶ (ξ ε) σ κ α π ο υ λ ἔ ρ ω, ποὺ σημαίνει ὅ,τι καὶ τὸ βενετσάνικο scapolare, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται² δηλ. ἀπελευθερώνομαι, γλυτώνω, διαφεύγω τὸν κίνδυνο.

²) Τὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔχω στὰ χέρια μου γράφει none καὶ ὅχι non ἔ. Ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα ὅμως φαίνεται πῶς εἶναι λάθος, γιατί ἡ ἰταλική (λατινική) λ. none (ἑλλην. νῶναι) δὲν ἔχει καμιὰ θέσιν ἐδῶ. Γι' αὐτὸ τὴ διορθῶνω καὶ στὸ κείμενο non ἔ.

istesso tempo l' ordine del commando di sei di quelle galee; et il carico della Canea et delle fortezze, sottoposte a quella giurisdittione; nel quale si come, non ho mancato d' adoprarmi, conforme al bisogno, così per sodisfar all' obbligo, che io tengo; non voglio restar di dirle brevemente che la fortezza di Spina longa, nel stato, c' al presente si ritrova, fa benissimo quell' effetto, per il quale è stata fondata, perche non è dubbio che, chi volesse entrare in quel porto, convenirebbe sottomettersi, per tre o quattro miglia, alli tiri dell' artiglieria, ma per difender se stessa, patisce molte oppositioni delli monti vicini, che le sovrastanno dall' una e l' altra parte, e però si stima; che il miglior rimedio, che se le possi fare, sia dar compimento alla muraglia verso la porta; perche non essendo mai stata fornita, non è in maggior altezza, che di piedi diece, e dicono questi, che si corre manifestissimo pericolo di scalata. È necessario ancora rifar il cavalier¹

τερα, ἢ μᾶλλον σχεδὸν ταυτόχρονα, ἤλθε ἡ διαταγὴ γιὰ τὴ διοίκηση τῶν ἑξὶ ἀπὸ τὶς γαλέρες ἐκεῖνες καὶ ὁ διορισμὸς στὴ θέσιν τοῦ καπετάνιου τῶν Χανίων καὶ τῶν φρουρίων ποὺ ὑπάγονται στὴ δικαιοδοσία του. Ὅπως δὲν παραλείψω νὰ ἐκτελέσω τὰ καθήκοντά μου στὴν ὑπηρεσία αὐτή, σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες της, ἔτσι, γιὰ νὰ ἐκπληρώσω τὴν υποχρέωση ποὺ ἔχω, δὲν θέλω νὰ παραλείψω νὰ ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά σας μὲ λίγα λόγια τὰ παρακάτω:

Τὸ φρούριο τῆς Σπιναλόγκας, στὴν κατάσταση ποὺ βρίσκεται σήμερον ἐκπληρώνει πολὺ καλὰ τὸν προορισμὸ γιὰ τὸν ὁποῖο κατασκευάστηκε² γιατί δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία πῶς, ὅποιος θὰ ἀποφασίσει νὰ μπεῖ σ' ἐκεῖνο τὸ λιμάνι, ἀναγκαστικὰ θὰ ὑποστῇ ἀπὸ ἀπόσταση τρία ἢ τέσσερα μίλια τὰ πυρὰ τῶν πυροβόλων. Ἡ ἄμυνα ὅμως τοῦ ἴδιου τοῦ νησιοῦ ὑποφέρει ἀπὸ πολλὰ ἐλαττώματα ἀπὸ τὰ κοντινὰ βουνά, ποὺ δεσπόζουν στὸ νησί ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος. Ὑπάρχει ἡ γνώμη ὅτι ἡ καλύτερα θεραπεία ποὺ μπορούσε νὰ γίνετο πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα εἶναι νὰ τελειώσει τὸ τεῖχος πρὸς τὸ μέρος τῆς πύλης, γιατί δὲν τέλειωσε μέχρι σήμερον καὶ τὸ πιὸ μεγάλο ὕψος του δὲν εἶναι παρὰ δέκα πόδια, ὥστε λένε πῶς διατρέχει ἐκδηλο κίνδυνο νὰ κυριευτεῖ ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ μέρος. Εἶναι ἀκόμη ἀνάγκη νὰ ξανακτιστεῖ ὁ καβαλιέρος¹ Μιάνι μὲ ἀσβεστοχτισμένο τοῖχο, γιατί, ὅπως

¹) Cavalliero, ἐπιπρομαχόν, ἐπιτείχισμα, σκοπιά. Ὅγκος ἀπὸ χῶματα,

Miani di muro vivo, perche essendo fatto a secco, et per esser la sua piazza molto stretta, et angusta, si tiene che non potesse resistere. È bisogno anco empire tutti li cassoni di terreno nella prima fronte verso il monte di Collochita, ch' essendo al presente pieni di sassi, potriano apportare grandissimo danno alli difensori.

La fortezza di Paleocastro vicino all' Armirò di Candia, fu situata in quel luoco, con fine d' impedire il porto della Frascià, et veramente fa quell' effetto, che si desidera; ma dalla parte di terra è scoperta, et dominata da molti colli vicini: onde quando gli nimici con semplici falconi¹ volessero tentarla, non haverebbono quei di dentro difesa di sorte alcuna; anzi, che se l' anno presente: per gli rispetti dell' Armata non se gli havessero fatti fare alcuni piccioli parapetti di muro, sicurissimamente, non haveriano potuto quei di dentro ripararsi, nè anco da semplici arcobusi. È adunque in stato tale, che quando non sia tentata con

είναι κτισμένος ξερολιθιά και ἡ πλατεῖα του εἶναι πολὺ στενόχωρη καὶ περιορισμένη, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀνθῆξει, ὅπως ὑποστηρίζουν. Πρέπει ἐπίσης νὰ γεμίσουν μὲ χώματα τὰ κενὰ στὸ πρῶτο μέτωπο τοῦ τείχους, πρὸς τὸ βουνὸ τῆς Κολοκύθας, πὺν εἶναι τῶρα γεμισμένα μὲ πέτρες καὶ μπορούν νὰ φέρουν πολὺ μεγάλη ζημιὰ στοὺς ὑπερασπιστὲς τοῦ φρουρίου.

33. ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟΥ

Τὸ φρούριο τοῦ Παλαιοκάστρου, πὺν βρίσκεται κοντὰ στὸν Ἄρμυρὸ τοῦ Χάντακα, ἐγινε σὲ κείνο τὸ μέρος, γιὰ νὰ προστατεύει τὸ λιμάνι τῶν Φρασκιῶν. Καὶ πραγματικὰ ἐκπληρώνει αὐτὸ τὸν προορισμό, πὺν χρειάζεται. Ἀπὸ τὸ μέρος ὅμως τῆς ξηρᾶς εἶναι ἀκάλυπτο καὶ δεσπόζεται ἀπὸ πολλοὺς κοντινοὺς λόφους. Ὅταν συνεπὺς οἱ ἐχθροὶ θελήσουν νὰ τὸ προσβάλουν, ἔστω καὶ μὲ τὰ κοινὰ φαλκόνια¹, οἱ ὑπερασπιστὲς του δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἀμυνθοῦν. Ἀν μάλιστα δὲν γινόταν, τοῦτο τὸ χρόνο, μερικὰ κτιστὰ μικρὰ θωράκια, γιὰ προφύλαξη ἀπὸ Στόλο, ἀναμφισβήτητα δὲν θὰ μπορούσαν οἱ ἀμυνόμενοι νὰ προφυλαχτοῦν οὔτε ἀπὸ τὰ κοινὰ ἀρκομπούζια. Βρίσκεται,

γυμνὸς ἢ μὲ τείχος, πὺν ξεπερνᾷ στὸ ὕψος τὸ γύριον προπέτασμα, περιορισμένος νὰ ἐπισκοπεῖ τὴ γύρω περιοχή. (Βλ. Ἄντ. Ἡπίτη, Λεξικὸν Γαλλοελληνικὸν καὶ Ἑλληνογαλλικὸν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν ὄρων, Ἀθήναι 1898).

¹) Falcone. Πολιορκητικὴ μηχανή, μικρὸ κανόνι.

il mezzo dell' artiglierie; potrà difendersi gagliardamente da ogni incursione di gente.

La fortezza della Suda, ha parimente molti bisogni, et in particolare, che sia riparato il beloardo Martinengo, il quale tutto che sia fondato sopra certa materia di tuffo, essendo bagnato dal Mare di greco, e levante, che suol fare grandissima forza, era talmente consumata, che quando dall' Illmo Mocenigo non le fusse stato rimediato con una buona banchetta, over scarpone, si poteva dubitare di qualche notabile danno; ma perche anco pare, che detta banchetta non possi resistere, havendo dato principio a una gran cava, ho procurato con il Clmo Capo della Guardia, che con il mezzo delle galee, le dovesse fare, una gagliarda porporella¹, e di pietra molto grossa, c'avesse a riparare l' empito delle onde: della qual opera, si come da sua S. Clma n' ebbi parola,

λοιπόν, σὲ τέτια κατάσταση, ὥστε ἂν δὲν προσβληθεῖ μὲ πυροβολικὸ, θὰ μπορέσει νὰ ἀμυνθεῖ γενναῖα, ἐναντίον κάθε ἐπιδρομῆς.

34. ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΗΣ ΣΟΥΔΑΣ

Τὸ φρούριο τῆς Σούδας ἔχει ἐπίσης πολλὰς ἐλλείψεις· ἰδιαίτερος μάλιστα εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιδιορθωθεῖ ὁ προμαχώνας Μαρτινέγκο, ὁ ὁποῖος, παρ' ὅλο πὺν εἶναι θεμελιωμένος πάνω σὲ κάτι πόρινους βράχους, ἦταν σὲ τέτιο σημεῖο καταστρεμμένος ἀπὸ τὰ κύματα τοῦ γραῖο καὶ τοῦ λεβάντε, πὺν συνηθίζουν νὰ ἀναπτύσσουν μεγάλη δύναμη, ὥστε, ἂν δὲν τὸν διώρθωνε ὁ ἐκλαμπρότατος Μοισενίγκο μὲ ἓνα καλὸ σκάρπα κυματοθραύστη, θὰ ὑπῆρχε φόβος γιὰ σοβαρὰς ζημιὰς. Μὰ ἐπειδὴ φαίνεται πὺς κι αὐτὸ τὸ κρηπίδωμα δὲν μπορεῖ νὰ ἀντέχει, ἀφοῦ ἐγινε κιόλας ἀρχὴ μὲ μιὰ μεγάλη κουφάλα, ἀποφάσισα μαζὶ μὲ τὸν ἐκλαμπρότατο καπετάνιο τῆς Φρουρᾶς νὰ γίνῃ μὲ μεγάλους δγκόλιθους μιὰ γερὴ πορπορέλα¹ κάνοντας χρῆση τῶν γαλερῶν, γιὰ νὰ ἐμποδίζει τὴν ὁρμὴ τῶν κυμάτων. Τὸ ἔργο αὐτὸ πρέπει νὰ τε-

¹) Ἡ πορπορέλα ἦταν τεχνητὸς μόλος, ἀπέναντι στὴ νότια ἄκρα τῆς φορτέτσας τῆς Σούδας, πὺν εἶχε σκοπὸ νὰ στενέψει τὴ νότια εἴσοδο τοῦ κόλπου. Τὴν ἴδια πορπορέλα ἀνακαίνισε καὶ ἀποκατάστησε ὅπως ἔπρεπε μὲ δγκόλιθους ὁ Zuanne Mocenigo λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Πασκουαλίγκο. Σχετικὰ μὲ τὴν πορπορέλα αὕτη βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τ. Ι, σ. 141 καὶ ΙΙ, σ. 16. G. Gerola, ὁ. π., τ. Ι, σ. 514, 549. Ὁ Ξηρουχᾶκης, ὁ. π., σ. 143, 264, 169, ἐτυμολογεῖ τὴ λ. ἀπὸ τὴν ἑλληνική: βόρβορος.

così è necessario, che sia ridotta a fine, et conservata, acciò, che non succedesse qualche ruina.

C'è ancora la traversa¹, verso il detto Beloardo, che per essere stata fatta con pilò² si è ruinata, da se stessa, per occasione delle piogge, et ha bisogno d'essere rifatta di buona muraglia, per coprirsi dal Monte, vicino al porto di Maratti, dalla qual parte si tiene che si potesse haver maggior disturbo, che da ogni altro luogo; oltre che, quando gl' inimici colla comodità di detto porto, sbarcassero gente, et artiglieria, rovinarebbero fino i fondamenti, tutte le habitationi di quella fortezza. Dicono ancora, che ci sia bisogno di alloggiamenti, per soldati per che in ogni picciola alteratione di quel Presidio, convenendosi ridurre dieci o dodici per camerata, patiscono molto, et incontrano in diverse infermità; ne havendo luoco da potersi ricoverare dal male; ne moreno anco molti. Hanno però Gli clmi Provri della fortezza,

λειώσει καὶ νὰ διατηρηθεῖ, ὅπως μ' ἐπληροφόρησε καὶ ἡ Γαληνότητά σας, γιὰ νὰ μὴ γίνεи καμιά καταστροφή.

Ἐπάρχει ἀκόμη ἡ τραβέρσα¹ πρὸς τὸν προμαχῶνα, ποὺ κατάργευσε μονάχη της ἀπὸ τὶς βροχές, γιατί ἦταν κτισμένη μὲ πηλό², καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ξαναγίνει μὲ καλὸ τοῖχο, γιὰ νὰ προφυλαχτεῖ ἀπὸ τὸ βουνὸ ποὺ εἶναι κοντὰ στὸ λιμάνι τοῦ Μαράθι, ἀπὸ ὕπου, μᾶλλον, θὰ μπορούσε νὰ προσβληθεῖ παρὰ ἀπὸ ἄλλο μέρος, ὅπως ὑποστηρίζεται. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, ἂν οἱ ἐχθροὶ ἀποβιβάσουν ἀνθρώπους καὶ πυροβολικὸ μὲ τὴν εὐκολία τοῦ λιμανιοῦ αὐτοῦ, θὰ κατάστρεφαν ὡς τὰ θεμέλια ὅλα τὰ οἰκήματα ἐκείνου τοῦ φρουρίου. Λένε ἀκόμη πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν στρατῶνες γιὰ τοὺς στρατιῶτες, γιατί, στὴν παραμικρὴ αὐξηση τῆς φρουρᾶς ἀναγκάζονται νὰ μένουν δέκα καὶ δώδεκα σὲ κάθε διαμέρισμα, ὑποφέρουν πολὺ καὶ προσβάλλονται ἀπὸ διάφορες ἀσθένειες καὶ ἀποθαίνουν πολλοί, γιατί δὲν ἔχουν μέρος γιὰ νὰ προφυλαχτοῦν. Οἱ ἐκλαμπρότατοι ὅμως Προβλεπτὲς τοῦ Φρουρίου καὶ

¹) Traversa, γαλ. traverse de fortification σημαίνει: διάχωμα. Ὅγκοι ἀπὸ χώματα, ποὺ προορίζονται γιὰ νὰ προφυλάσσουν τὰ μέτωπα τῶν ὀχυρωμάτων ἀπὸ τὰ λοξὰ καὶ πλευροκοπικὰ πυρὰ. Γιὰ νὰ ἔχουν ἀντοχὴ πρέπει νὰ ἔχουν πάχος τουλάχιστο τρία μέτρα στὸ ἐπάνω μέρος. (Βλ. Ἡ π ί τ η, ὁ. π.).

²) Ὁ Πασκουαλίγκο χρησιμοποιεῖ τὴν ἑλληνικὴ λέξη π η λ ὶ ς. Δὲν εἶναι ἀσυνήθιστη ἡ χρῆση ἑλλην. λέξεων στὰ βενετσάνικα κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

e Capo della Guardia; senza alcuna spesa di Vra Sertà, dato principio a fabricare un' hospitale assai comodo, rispetto al luoco, nel quale se gli potranno nell' avvenire ridurre gl' infermi et con molta charità curare: Della qual opera e di così pia intentione, si come meritano infinita laude, così poi che l' occasion m' invita, non voglio anco restar di darle riverente conto della Sboccatura del Lago di S. Zorzi¹, fatta da detto clmo Capo a comodo

ὁ καπετάνιος τῆς φρουρᾶς, χωρὶς νὰ ἐπιβαρύνουν τὴ Γαληνότητά σας, ἄρχισαν νὰ οἰκοδομοῦν ἓνα νοσοκομεῖο ἀρκετὰ ἀνετο σχετικὰ μὲ τὸν τόπο. Σ' αὐτὸ θὰ μπορούν νὰ εἰσάγονται καὶ νὰ νοσηλεύονται μὲ μεγάλες περιποιήσεις οἱ ἀσθενεῖς. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτό, ποὺ ὁ σκοπὸς του εἶναι τόσο φιλανθρωπικὸς, ἀξίζει κάθε ἐπαινος. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ θεωρῶ καθήκον μου νὰ σᾶς ἀναφέρω εὐλαβῶς σχετικὰ μὲ τὸ στόμιο τῆς λίμνης τοῦ Ἀγ. Γεωργίου¹, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν παραπάνω καπε-

¹) Λίμνη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἢ τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου ἔλεγαν οἱ Βενετοὶ ἓνα μικρὸ, κυκλικὸ ὄρμισκο, ποὺ βρίσκεται μέσα στὸν κόλπο τῆς Σούδας, στὴ μεσημβρινὴ ἀκτὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου, ὅπου τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Μινώας. Ὁ G. Gerola ἀναφέρει στὸ κλασικὸ ἔργο του: Monumenti Veneti dell' isola di Creta, (vol. IV, p. 120), ὅτι: «Ὁ Γερῶννος Κονταρίνι, καπετάνιος τῆς Φρουρᾶς, . . . σ υ ν ἔ λ α β ε τ ἡ ν ἰ δ ῶ νὰ κόψει τὸ στόμιο τῆς λίμνης, γιὰ νὰ κάμει ἓνα λιμάνι, ἱκανὸ γιὰ 40 γαλέρες. Ipso facto. Τὸν αὐγουστο 1594 ἐκλείσσε συμφωνία μὲ τοὺς κατοίκους τοῦ Ἀκρωτηρίου, εἰδικευμένους πετροκόπους, ἀπαλλάσσοντάς τους ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τῆς γαλέρας, μὲ τὴν προοπτικὴ νὰ συνεχιστεῖ ἐπ' ἀπειρὸν ἡ ἀπαλλαγὴ τους αὐτὴ . . .». Ἀντίθετα ὁ Πασκουαλίγκο λέει ἐδῶ καθαρά, ὅτι: «οἱ κάτοικοι τοῦ Ἀκρωτηρίου ἐπρότειναν στὸν παραπάνω καπετάνιο» νὰ κάμουν τὴν τομὴ στὸ στόμιο τῆς λίμνης καὶ ὅτι «ἡ προσφορά ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὴν ἐκλαμπρότητά του». Πάντως ἡ τομὴ ἔγινε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Ἀκρωτηρίου· μὰ, ὅπως λέει καὶ ὁ Πασκουαλίγκο, δὲν ἀποπερατώθηκε τὸ ἔργο. Γι' αὐτὸ οἱ ἐργασίες ξανάρχισαν ἀργότερα καὶ διαρκέσαν μέχρι τὸ νοέμβριο τοῦ 1595. Τὸ στόμιο τῆς λίμνης κόπηκε σὲ μᾶκρος 26, σὲ πλάτος 6 καὶ σὲ βάθος 7-8 πόδια καὶ στοιχίσε μόνο 350 δουκάτα, γιὰ ἔξοδα ξυλουργῶν, σιδηρουργῶν καὶ τροφῆς τῶν ἐργασθέντων.

Τὸ λιμάνι ποὺ δημιουργήθηκε ἦταν: «rotondo, di circuito passi 500, profondo passi 11, serrato a torno da monti, per il che non è molestato nè da empiti di mare nè da soverchio soffio de' venti et vi possono stare molte galee sicuramente legate con un solo fillo, senza sorger ferri o bagnar armizi», ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Κονταρίνι στὴν ἐκθέσή του. (V. A. S. Relazioni LXXXII, relazione del capitano della guardia Gerolamo Contarini καὶ Senato Mar, filza LXXXIV, 26 aprile 1597). Μὰ ἐπειδὴ δὲν ἦταν ἀρκετὴ ἡ ἐκβάθυνση τοῦ στομίου καὶ οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι κατάργευσαν,

della sua Armata, et a molto beneficio degli Armizi, per il gran consumo che se ne fa ordenariamente in quei porti; massime in tempo d' Inverno. Ha la Serenità Vostra in quel Regno cinque porti principalissimi, e molto degni; Due sono quelli di Candia, e della Canea, et gli altri tre di Spina longa: Della Suda, e delle Grabusse, li quali, se ben sono capacissimi per ogni quantità di Armata; tutta via per la grandezza loro patiscono molti contrarij, perche si come l' estate sono dominati da Maestro, e tramontana, che fanno grandissimo impeto, cosi in tempo d' Inverno dalli venti di Ostro, e Greco Levante, sono talmente travagliati, che li Vascelli non si possono riparare, se non con il mezo di una grandissima quantità di Armizi. E perche tanto più grande pare il consumo, quanto maggiore si vede esserne il mancamento, e ritrovandosi nel porto della Suda sotto le difese di quella fortalez-

τάνιο για τὴν εὐκολία τῆς Ἀρμάδας του καὶ πρὸς μεγάλη ὠφέλεια τῶν ἐξαρτίων, ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης κατανάλωσης πού γίνεται συνήθως σ' ἐκεῖνα τὰ λιμάνια, καὶ μάλιστα τὴ χειμερινὴ περίοδο.

35. ΤΑ ΛΙΜΑΝΙΑ

Ἡ Γαληνότητά σας ἔχει σ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο πέντε λιμάνια σπουδαιότατα. Τὰ δυὸ εἶναι τὸ λιμάνι τοῦ Χάντακα καὶ τὸ λιμάνι τῶν Χανίων, τὰ ἄλλα εἶναι τῆς Σπιναλόγκας, τῆς Σούδας καὶ τῆς Γραμβούσας. Τὰ λιμάνια αὐτά, παρ' ὅλο πὺν εἶναι εὐρυχωρότατα γιὰ ὁσοδήποτε στόλο, ἔχουν πολλὰ ἐλαττώματα, πὺν προέρχονται ἀπὸ τὴ μεγάλη τους ἔκταση· γιὰ τὸ θέρος ἐπικρατεῖ σ' αὐτὰ ὁ μαῖστρος καὶ ἡ τραμουντάνα πὺν εἶναι ὀρμητικότεροι. Τὴ χειμερινὴ περίοδο ὑποφέρουν τόσο ἀπὸ τὸ νότο καὶ τὸ γκρέκο-λεβάντε πὺν τὰ πλοῖα δὲν μποροῦν νὰ προφυλαχτοῦν παρὰ μόνον μὲ πάρα πολλὰ ἐξάρτια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φθορὰ φαίνεται τόσο μεγαλύτερη ὅσο πὺν μεγάλη παρουσιάζεται ἡ ἔλλειψη, καὶ ἔπειδὴ ἡ λίμνη αὐτὴ βρίσκεται μέσα στὸ λιμάνι τῆς Σούδας, κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ φρουρίου ἐκείνου, ἱκανὴ νὰ χωρέ-

γιατὶ εἶχαν κτιστεῖ χωρὶς ἀσβέστη, ὅπως παρατήρησε ὁ διάδοχος τοῦ Κονταρίνι Χριστόφορος Βενιέρ, ἔγινε, ὕστερα ἀπὸ δέκα χρόνια, νέα ἐκβάθυνση.

Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὁρμου αὐτοῦ γιὰ νὰ διαχειμάζει ὁ στόλος τῆς Βενετίας ὠφέλησε ὅλη τὴν Κρήτη· γιὰ τὸ δὲν εἶχεν ἀνάγκη ἀπὸ πληρώματα μέσα στὴ λίμνη καὶ ἀπολύονταν ὅλοι οἱ γαλεῶτοι, γιὰ νὰ περάσουν τὸ χειμῶνα στὸ σπιτί τους καὶ νὰ ἀπαλλαχτοῦν γιὰ λίγο ἀπὸ τὴ σκληρὴ δουλειὰ τοῦ κάτεργου. (Βλ. σχετικὰ G. Gerola, ὁ. π. IV, σ. 120).

za il detto Lago, capace per più di quaranta galee, con tutti gli palamenti, profondo di acqua, e circondato da Monti, che non pur resta libero dalle fortune di mare ma da ogni altro accidente; ha stimato esso clmo Capo che questo luoco potesse essere molto a proposito, quando occorresse alla Sertà Vra di far Invernare in quel Regno, una banda di galee, si come si fece nel tempo della guerra passata, che facendole ridurre in questo porto, potriano star sicure, et con un solo filo legate, et senza ferro¹, come se fossero in un Mandracchio²: con molto sparagno degli Armizi. Di questo medesimo parere è stato il Sigr Latino Orsino, et altri Capi da guerra, e l' Illmo Mocenigo ancora, il quale, se non diede principio all' opera fù, perche le era proposta spesa di due, o tre mille ducati; Ma ultimamente presa occasione dell' Armare, delle galee della Canea, et di esser tocca la sorte ad al-

σει περισσότερες ἀπὸ σαράντα γαλέρες μὲ ὅλα τοὺς τὰ κουπιά, μὲ βάθος νεροῦ, περιτριγυρισμένη ἀπὸ βουνά, πὺν ὅχι μόνον εἶναι ἡσυχὴ ἀπὸ τὶς φουρτοῦνες τῆς θάλασσας μὰ εἶναι ἐλεύθερη καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλο κίνδυνο, ὁ ἐκλαμπρότατος καπετάνιος ἔκρινε, ὅτι ἡ θέση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ προσφέρει σπουδαῖες ὑπηρεσίες ὅταν θὰ παρουσιαζόταν ἀνάγκη στὴ Γαληνότητά σας νὰ διαχειμάσει στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο, μὰ μοῖρα γαλέρες, ὅπως ἔγινε στὸν περασμένο πόλεμο. Ὅταν οἱ γαλέρες καταφύγουν σ' αὐτὸ τὸ λιμάνι θὰ μποροῦν νὰ εἶναι στὴν ἀσφάλεια ἀκόμη καὶ μὲ ἓνα μόνον σκοινὶ δεμένες καὶ χωρὶς ἄγκυρα¹, σὰν νὰ βρισκόταν σὲ κανένα μαντράκι². Ἔτσι θὰ γινόταν μεγάλη οἰκονομία στὰ ἐξάρτια. Τῆς ἴδιας γνώμης ἦταν καὶ ὁ κ. Λατίνος Ὁρσίνο καὶ ἄλλοι καπετάνιοι τοῦ πολέμου ἀκόμη δὲ καὶ ὁ ἐκλαμπρότατος Μοτσενίγκο, ὁ ὁποῖος δὲν ἄρχισε τὸ ἔργο, γιὰ τὸ τοῦ εἶπαν πὺς θὰ στοιχίσει δυὸ ἢ τρεῖς χιλιάδες δουκάτα. Μὰ τελευταῖα, πὺν παρουσιάστηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ἐξοπλιστοῦν οἱ γαλέρες τῶν Χανίων, ἔπεσε ὁ κλῆρος σὲ μερικὸς

¹) ferro ἐδῶ σημαίνει ἄγκυρα.

²) Mandracchio λέγεται ἀκόμη καὶ σήμερα στὰ ἰταλικά μικρὸ, κλειστὸ λιμανάκι, γιὰ μικρὰ πλοιάρια. Ἡ λ. ὑπάρχει καὶ στὰ ἑλληνικά μὲ τὴν ἴδια σημασία. Μαντράκι λέγεται ἀκόμη καὶ σήμερα τὸ παλιὸ λιμανάκι τῆς Ρόδου, ἄλλο παρόμοιο στὴν Κέρκυρα, μικρὸς ὁρμίσκος στὸν κόλπο τοῦ Φόδελε κ. λ. π. Καὶ ἡ λίμνη τοῦ Ἀγ. Νικολάου Λασιθίου λεγόταν, φαίνεται, παλιότερα Μαντράκι, ὀνομασία πὺν διατήρησε ἡ σημερινὴ πολιτειοῦλα τοῦ Ἀγ. Νικολάου, ἡ ὁποία λέγεται ἀπὸ τοὺς πὺν παλιούς ἀκόμη καὶ σήμερα Μαντράκι.

cuni abitanti dell' Acrotiri di Cavo Melecca, che proposero al detto clmo Capo partito, di voler far un taglio in detto lago, si che le galee, et altri vascelli, potessero entrarvi, e ridursi in sicuro, quali, per ricompensa, et fatica sua, dopo fornita l' opera dimandavano, che le fussero licentiate dalle galee, per quella volta solamente, quaranta de suoi Casaliotti; fu accettata l' offerta da sua S. Clma. dove nell' ispatio di due mesi, et mezo fu tagliata quella bocca in sasso vivo sotto acqua, per lunghezza di passa di diciotto, e di larghezza corrispondente, et in fondo tale, che al mio partire dalla Canea vi puote entrare la galea Capitanea, et quelle di due Govri di quella Città, ma perche le acque erano fatte molto fredde, per la stagione d' Inverno, nelle quali non potevano più lavorare quegli operarij, si è convenuto diferire il profondere ancora un piede fino a miglior tempo, al quale sicuramente sarà ridotta a quella perfettione, che si desidera ¹.

Quanto poi alla liberatione delli casaliotti, è successo, c' havendo la Sertà Vra comandato, che siano disarmate tutte le galee del Regno, sono stati licentiate, senza riceverne beneficio al-

κατοίκους τοῦ Ἀκρωτηρίου τῆς Μελέχας οἱ ὅποιοι ἐπρότειναν στὸν παραπάνω καπετάνιο νὰ κάμουν μιὰ τομὴ στὴ λίμνη αὐτὴ, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ μπαίνουν σ' αὐτὴ καὶ ν' ἀσφαλίζονται οἱ γαλέρες καὶ τὰ ἄλλα πλοῖα. Γιὰ ἀνταμοιβὴ τῶν κόπων τους ζήτησαν ν' ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὴ στρατολογία γιὰ τὴ γαλέρα, μόνο γιὰ κείνη τὴν περίοδο, ἅμα τελειώσουν τὸ ἔργο, σαράντα χωρικοί. Ἡ προσφορὰ ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὴν ἐκλαμπρότητά του, καὶ σὲ διάστημα δυόμισυ μηνῶν κόπηκε ἐκεῖνος ὁ βράχος τοῦ στομίου κάτω ἀπὸ τὸ νερό, σὲ μήκος δεκαοκτὼ βημάτων, πλάτος ἀνάλογο καὶ βάθος τέτιο, πὺν ὅταν ἔφυγα ἀπὸ τὰ Χανιά μπόρεσε νὰ μπεῖ ἡ ναυαρχίδα γαλέρα καὶ οἱ δυὸ γαλέρες τῶν διοικητῶν τῆς πόλης ἐκείνης. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ νερά ἦταν ψυχρά, γιὰ τὴν χειμῶνας, οἱ ἐργάτες δὲν μπόρεσαν νὰ συνεχίσουν τὴ δουλειὰ καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἐκβάθυνσή του ἔνα πόδι ἀκόμη ἀναβλήθηκε σὲ κατὰλληλο χρόνο. Ἡ ἐκβάθυνση αὐτὴ θὰ γίνεῖ ἀσφαλῶς, ὅπως ἐλπίζεται ¹.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν χωρικῶν ἐκείνων συνέπεσε νὰ διατάξει ἡ Γαληνότητά σας νὰ ἀφοπλιστοῦν ὅλες οἱ γαλέρες τοῦ Βασιλείου καὶ ἀπαλλάχτηκαν, χωρὶς νὰ ὠφεληθοῦν καθόλου, γιὰ ἀνταμοιβὴ τῆς

¹) Βλ. παραπάνω σ. 123, σημ. 1.

cuno, per ricompensa di così fatta opera. Di maniera, che, secondo la debolezza del mio spirito, io la laudo, e stimo grandemente così, perche, come dico, se occorresse a Vra Sertà d' Invernar una banda di trenta, o quaranta galee in quel Regno, si potrebbe farlo sicurissimamente senza travaglio alcuno, et senza che si potesse dubitare che Vascelli di altro Principe potessero occupar quel porto se però prima non occupassero quello della Suda, e la fortezza insieme (che il Sigr Dio non lo permetti);

Le due fortezze veramente, che sono state fabricate sopra il scoglio di S. Thodaro, l' una nella maggior summità del Monte, e l' altra di dentro verso la bocca del fiume Platanea, hanno quei pochi alloggiamenti de soldati, tutti in rovina, nè hanno luoco da poter servire al coperto alcuna sorte di munitione, anzi che ratrovandosi quest' estate certi pochi biscotti, per loro bisogni, convenner tenerli nella coffine; onde sicuramente colla prima pioggia, saranno andati di male ma quello, che più importa, è che quelle cisterne, essendo situate vicino ad alcune grotte, ove l'

ὑπηρεσίας τῶν αὐτῆς, πὺν ἐγὼ μὲ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη τὴν ἐπαινῶ καὶ τὴν ἐκτιμῶ ἐξαιρετικὰ γιὰ τὴν, ὅπως εἶπα, ἂν παρουσιαστῇ ἀνάγκη στὴ Γαληνότητά σας νὰ διαχειμιάσει μιὰ μοῖρα στόλου ἀπὸ τριάντα ἢ σαράντα γαλέρες σ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο, μπορεῖ νὰ διαχειμιάσει ἀσφαλῆστατα χωρὶς καμιά φασαρία καὶ χωρὶς νὰ φοβηθεῖ κανένας ὅτι πλοῖα ἄλλων Πριγκίπων θὰ μποροῦσαν νὰ καταλάβουν τὸ λιμάνι ἐκεῖνο, ἂν δὲν καταλάβουν πρὶν τὸ λιμάνι τῆς Σούδας καὶ τὸ φρούριο μαζί (πὺν ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ ἐπιτρέψει).

36. ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΘΟΔΩΡΟΥ

Τὰ δυὸ φρούρια πὺν ἔγιναν πάνω στὸ νησάκι τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου, τὸ ἓνα στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ βουνοῦ καὶ τὸ ἄλλο στὸ ἐσωτερικὸ μέρος, πρὸς τὸ στόμιο τοῦ ποταμοῦ Πλατανιά, ἔχουν καταστρεμμένα ὅλα τὰ λίγα ἐκεῖνα οἰκήματα γιὰ τὸ στρατωνισμὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ δὲν ὑπάρχει μέρος πὺν νὰ μποροῦν νὰ στεγαστοῦν τὰ διάφορα πολεμοφόδια. Μάλιστα αὐτὸ τὸ θέρος ὑπῆρχε μιὰ ποσότητα παξιμαδιοῦ γιὰ τῆς ἀνάγκης τοῦ φρουρίου καὶ χρειάστηκε νὰ παραμείνει στὰ κοφίνια, μὲ κίνδυνο νὰ καταστραφεῖ ἀσφαλῶς μὲ τὴν πρώτη βροχή. Ἐκεῖνο ὅμως πὺν ἐνδιαφέρει περισσότερο εἶναι τοῦτο: Οἱ δεξαμενὲς τοῦ φρουρίου ἐκείνου βρίσκονται κοντὰ σὲ κάτι σπήλαια. Συνεπῶς ἡ

intonanza delli tiri d' artiglieria, e quella delle saette fanno grandissimo moto, si tiene per cosa sicura; che non si possino conservare, è però occorso quest' anno, che per li rispetti dell' Armata turchesca si è convenuto mandarli dalla Canea alquante botte, che dopo riempite con molta fatica di acqua, furono poste al scoperto, per non esservi altra comodità di luoco, le quali dal sole e dal vento in capo a pochi giorni rimasero scacchite, e vote. A questo notabile mancamento s' aggiunge ancora quello, di non esservi molino, nè forno nè alcun' altra cosa necessaria: onde convengono vivere di fresco, in fresco, et è successo alle volte, che non potendo la sua barca, per tre o quattro giorni passare alla Canea, per occasione di fortuna, hanno patito grandemente: Dimaniera, che non so, come la potrebbero fare; quando convenisse a quei soldati rinchiudersi nelle fortezze.

Quanto a quella delle Grabusse, tengono questi, ch' ella sia in assai miglior stato di tutte le altre, ma il vedere, che le sue cisterne dell' acque, sono appoggiate sopra la muraglia della fronte davanti, et, che non solamente con gli tiri de' nemici si

ἐκπυρσοκρότηση τῶν πυροβόλων καὶ τῶν σαϊτῶν προξενοῦν τέτια δόνηση, ποὺ εἶναι βέβαιο πῶς δὲν θὰ μπορέσουν νὰ μείνουν ἀνέπαφες. Αὐτὸ τὸ χρόνο χρειάστηκε νὰ σταλοῦν κάμποσα βαρέλια, γιὰ τὸ φόβο τοῦ τουρκικοῦ στόλου, πού, ἀφοῦ τὰ γέμισαν νερὸ μὲ πολλοὺς κόπους, τὰ ἀφισαν στὸ ὑπαιθρο, γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχε ἄλλη εὐκολία χώρου νὰ τὰ προφυλάξουν. Τὰ βαρέλια αὐτά, ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες, σκίστηκαν ἀπὸ τὸν ἥλιο καὶ τὸν ἀέρα καὶ ἀδειασαν. Στὴ σοβαρὴ αὐτὴ ἔλλειψη πρέπει νὰ προστεθεῖ ἀκόμη καὶ ἡ ἔλλειψη μύλου, φούρνου καὶ ἄλλων ἀπαραίτητων πραγμάτων. Γι' αὐτὸ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν ὅπως-ὅπως καὶ πολλὰς φορὲς, ὅταν εἶναι τρικυμία καὶ δὲν μπορεῖ ἡ βάρκα τους νὰ πάει στὰ Χανιά, τρεῖς καὶ τέσσερις μέρες, ὑποφέρουν ὑπερβολικὰ καὶ δὲν ξέρω πῶς θὰ μπορέσουν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ἀνάγκες τῶν οἱ στρατιῶτες, στὴν περίπτωσι ποὺ θὰ ἀποκλειστοῦν στὸ φρούριο.

37. ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΗΣ ΓΡΑΜΒΟΥΣΑΣ

Τὸ φρούριό τῆς Γραμβούσας λένε πῶς βρίσκεται στὴν καλύτερη κατάστασι ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα. Ὅταν ὅμως δεῖ κανένας ὅτι οἱ ὕδατοδεξαμενὲς του στηρίζονται πάνω στὸ τεῖχος τοῦ μετώπου μπροστά, καὶ προσέξει ὅτι μπορεῖ νὰ καταστραφοῦν ὄχι μόνον μὲ τὶς βολὲς τοῦ ἐχθρι-

potrebbero perdere, ma con il solo tuono delle nostre artiglierie, fa pensare che quando a una fortezza, fabricata sopra un scoglio mancasse l' acqua da bere potrebbe in pochi giorni cadere senza rimedio alcuno. E però si crede, che sia necessario, o di far nuova provizione di cisterne; o veramente assicurar quelle in tal maniera; che più non si avesse a temere di questo accidente.

Nella Fortezza di Retimo¹, vogliono ancora questi Capi di Militia, che sia necessario accomodar un poco le piazze de Beloardi di rimpetto al Monte di Sto Atanasio nemico grande di tutta quella parte; dal quale più che da ogn' altro luoco si teme di ricever molto danno, poiche principiando dal Palazzo del clmo Rettor; non resterebbe casa, che non sentisse offesa dagli tiri dell' artiglieria nemica. Nel resto poi della fortificatione, quando fosse dato fine alli Cavallieri, non ci resteriano, se non li parapetti, ch' essendo tutte opere di terreno, con poca spesa si potrebbero ridurre a fine con il mezzo delle angarie.

κοῦ πυροβολικοῦ μὰ μόνον μὲ τὴ δόνησι τῶν πυροβόλων μας, θὰ σκεφθεῖ, ὅτι ὅταν σ' ἓνα φρούριο, χτισμένο πάνω σ' ἓνα νησί, λείπει τὸ πόσιμο νερό, σὲ λίγες μέρες θὰ πέσει χωρὶς ἀμφιβολία. Πιστεύεται, λοιπόν, πῶς εἶναι ἀνάγκη ἢ νὰ κατασκευαστοῦν καινούργιες δεξαμενὲς ἢ νὰ ἀσφαλιστοῦν ἐκεῖνες κατὰ τέτιον τρόπο ποὺ νὰ μὴν ὑπάρχει πιά φόβος ἀπὸ τέτιον δυστύχημα.

38. ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Στὸ φρούριο τοῦ Ρέθυμνου¹ λένε οἱ Ἀρχηγοὶ τῆς Μιλίτιας πῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ τακτοποιηθοῦν λίγο οἱ πλατεῖες τῶν προμαχόνων, ποὺ βρίσκονται ἀπέναντι ἀπὸ τὸ ὕψωμα τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου, ποὺ εἶναι μεγάλος ἐχθρὸς σ' ὅλη ἐκείνη τὴν πλευρά, ἀπὸ τὴν ὁποία, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος, ὑπάρχει φόβος νὰ γίνῃ μεγάλη ζημιὰ γιὰτὶ, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ μέγαρο τοῦ ἐκλαμπρότατου ρετούρη, δὲν θὰ μείνῃ σπῆτι, ποὺ νὰ μὴν προσβάλλεται ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ. Στὸ ὑπόλοιπο φρούριο, ὅταν ἀποπερατωθοῦν οἱ καβαλιέροι τῶν προμαχόνων, δὲν μένουν παρὰ μόνον τὰ θαυράκια, ποὺ εἶναι ὅλα ἔργα χωματουργικὰ καὶ μποροῦν νὰ τελειώσουν μὲ λίγα ἔξοδα, χρησιμοποιώντας τὶς ἀγγαρεῖες.

¹) Σχετικὰ μὲ τὸ φρούριο τοῦ Ρέθυμνου βλ. G. Gerola, δ. π., I, σ. 472 κ. ἐξ. καὶ Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα κλπ. I, σ. 7 καὶ II σ. 19.

Quanto alla fortezza della Canea, per quello che ho potuto comprendere in quei pochi mesi ch' io mi son fermato in quella Città, trovo esservi bisogno di cavar la fossa sotto il Beloardo Schiavo verso Gladissò e di farvi la contrascarpa, e strada coperta: dar fine alli Cavalieri riputati da ogni uno molto importanti, così per rispetto de siti di fuori, come per l' angustezza delle piazze di dentro, et fornir di terrapienar, il Beloardo della Sabbionera, ultimamente riformato dal Cl^{mo} Mr Piero Franco Malipiero Rettor; il quale restando sette, otto piedi più basso di terreno del cordone della muraglia, tanto serve al presente, quanto se non fosse fatto, poiche nella piazza, nelli fianchi si potriano adoperare in sua difesa, nè del Beloardo di Santa Lucia, per il qual effetto principalmente è stato fondato. C' è ancora, per cosa di consideratione il revellino del porto, quale senza alcun dubbio corre manifesto pericolo, colla rovina sua atterrar la maggior parte di quella bocca. Il porto veramente è ridotto in così

39. ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Ἀπὸ ὅσα μπόρεσα νὰ ἀντιληφτῶ, τοὺς λίγους μῆνες ποὺ ἔμεινα στὸ φρούριο τῶν Χανίων, βρίσκω πὼς ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ σκαφεῖ ἡ τάφος κάτω ἀπὸ τὸν προμαχῶνα τοῦ Σκλάβου πρὸς τὸν Κλαδισό, νὰ γίνει ἐκεῖ ἡ κοντρασκάρα καὶ ὁ σκεπασμένος δρόμος καὶ νὰ τελειώσουν οἱ καβαλιέροι τῶν προμαχόνων, ποὺ θεωροῦνται ἅπ' ὅλους πολὺ σπουδαῖοι ἀπὸ ἄποψη θέσης, σὲ σχέση μετὰ τὴν ἐξωτερικὴν τοποθεσίαν, ὅσο καὶ ἀπὸ ἄποψη στενότητος τῶν ἐσωτερικῶν πλατειῶν τοῦ φρουρίου. Ὁ προμαχῶνας τῆς Ἀμμουδιάς, ποὺ ἐπισκεύασε τελευταῖα ὁ ἐκλαμπρότατος ρετούρης κ. Πέτρος Φραγκίσκος Μαλιπιέρο, πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ μετὰ ἐπιχωμάτωση· γιατί, μένοντας ἐπὶ ὥς ὁκτὼ πόδια πλεονέκτημα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια ποὺ βρίσκεται τὸ κορδόνι (διάζωμα) τοῦ τείχους, δὲν ἐξυπηρετεῖ σήμερον τίποτε· σὰν νὰ μὴν εἶχε γίνει καθόλου, ἀφοῦ τόσο ἡ πλατεῖα ὅσο καὶ οἱ πλευρὲς δὲν μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν, οὔτε γιὰ τὴν ἀμυνά του οὔτε γιὰ τὴν ἀμυνα τοῦ προμαχῶνα τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς, γιὰ τὸν ὁποῖο κυρίως κατασκευάστηκε. Ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς προμαχῶνας τοῦ λιμανιοῦ διατρέχει, χωρὶς ἀμφιβολία, προφανῆ κίνδυνον καὶ μετὰ τὴν καταστροφή του θὰ φράξει καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στομίου. Τὸ λιμάνι ἔχει καταστήσει σὲ τέτοια κακὴ κατάσταση καὶ ἔχει πάθει τέ-

mal stato, et in così poco fondi, che a fatica le galee degl' ultimi Arsenali si possono hora gettar in acqua, et si come stimo molto necessario, che si venghi a qualche deliberatione di cavarlo, così credo, che prima sarà bisogno pensare al modo, con il quale si potrà divertire, che in tempo di pioggia l' immonditie della Città non entrino in porto; altrimenti ogni spesa sarà gettata al vento. Sopra tutti questi bisogni: mi pare più d' ogn' altro importante di consideratione quello delle acque da bere, perche se bene da una abundante fontana, ricondutta nella piazza di quella Città, per opera e diligentia del Cl^{mo} Mr Piero Lando Rettore, che fu guasta al tempo della guerra passata, quando l' Armata turchesca fece sbarco di gente nel porto della Suda, ella viene al presente soccorsa, tuttavia potendole da nuovo in altra occasione esser levata non ci resterebbe, se non quella sola cisterna fabricata ultimamente a S. Nicolò dall' Illmo Mocenigo¹, et un

τιες προσχώσεις ποὺ μετὰ δυσκολία μποροῦν οἱ γαλέρες τῶν τελευταίων ταρσανάδων νὰ καθελκυστοῦν. Γιὰ αὐτὸ θεωρῶ ἀπαραίτητο ὅτι πρέπει νὰ βαθύνει. Πρὶν ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ βρεθεῖ τρόπος ν' ἀλλάξουν δρόμο τὰ νερά, γιὰ νὰ μὴν τρέχουν μέσα στὸ λιμάνι οἱ ἀκαθαρσίες τῆς πολιτείας, ὅταν βρέχει· ἄλλοιῳς κάθε δαπάνη θὰ πηγαίνει στὸν ἄνεμον.

40. Η ΥΔΡΕΥΣΗ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Πάνω ἀπ' ὅλες τὶς ἀνάγκες σπουδαιότερη θεωρῶ τὴν ἀνάγκη τοῦ πόσιμου νεροῦ. Γιατί, παρ' ὅλο ποὺ διοχετεύτηκαν καὶ πάλι στὴν πλατεῖα τῆς πολιτείας ἐκείνης τὰ νερά μιᾶς πλούσιας πηγῆς, χάριν στὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν φροντίδα τοῦ ἐκλαμπρότατου ρετούρη κ. Πιέρο Λάντο, καὶ ἐπιδιορθώθηκαν τελευταῖα οἱ βλάβες ποὺ ἔπαθε τὸ ὑδραγωγεῖο αὐτὸ στὸν περασμένο πόλεμον—ὁπότε ὁ τουρκικὸς στόλος ἔκαμε ἀποβάσεις στὸ λιμάνι τῆς Σούδας—εἶναι δυνατὸ νὰ καταστραφεῖ καὶ πάλι, σὲ περίπτωσιν ἄλλου πολέμου. Τότε δὲν θὰ ἔμενε γιὰ ὑδρευσιν παρὰ μόνον ἡ μοναδικὴ δεξαμενὴ, ποὺ ἔκαμε τελευταῖα στὸν Ἀγ. Νικόλαον ὁ ἐκλαμπρότατος Μοτσενίγκο¹ καὶ ἓνα ἀσήμαντον πηγάδι στὴν δη-

¹) Ὁ Μοτσενίγκο ἀναφέρει στὴν πρώτη ἐκδόσιν του (1589) ὅτι στὸ φρούριο τῶν Χανίων ἀποπεράτωσε τρεῖς δεξαμενές, ποὺ εἶχεν ἀρχίσει ἡ κατασκευὴ τους πρωτύτερα. (βλ. Σ. Γ. Σπανιάκη, Μνημεῖα κλπ., ὁ. π., τ. Ι, σ. 152. Στὴ δευτέρῃ ἐκδόσιν του (1593) ἀναφέρει τὰ παρακάτω: «... della Canea particolarmente, havendo in questa fatto fabricare una cister-

pozzo sopra la piazza publica di poca consideratione, per la qual causa si tiene, che la si farebbe male da dovero; Ma perche quelli habitanti non vogliono metter in consideratione cosi importanti rispetti, si giudica che fusse bene, che essercitando la Sertà Vra della sua auttorità le piacesse di commettere espressissimamente a tutti i cavallieri, nobili e feudati, mercanti, et altre persone, comode, e civili, che sotto quelle pene, che le paresse, dovessero nelle case o cortili delle loro habitationi, fabricar una cisterna per cadauno, quale, si come a questo tempo gli apportarebbe molto comodo, et servitio, per uso delle case loro, cosi in tempo di travaglio sollevarebbe grandemente quella Città da Manifestissimi pericoli, e rovine.

Ho lasciato in quell' Arsenal, tre corpi di galea, et uno di galeotta¹ turchesca di banchi venti due, e si come questo in occasione sarebbe di buona riuscita, cosi delli tre di galea non se ne

μόσια πλατεία, πού, όπως πιστεύεται, δεν θα εξυπηρετήσουν το σκοπό τους. Ήπειδή όμως οι κάτοικοι της πολιτείας εκείνης δεν θέλουν να πάρουν στα σοβαρά, ζητήματα τόσο σπουδαία, είναι σωστό να διατάξει επειγόντως η Γαληνότητά σας, ασκώντας τα κυριαρχικά δικαιώματά της, όλους τους ιππότες, τους ευγενείς, τους φεουδάρχες, τους εμπόρους, τα άλλα ευκατάστατα πρόσωπα και τους πολίτες, να κατασκευάσει ο καθένας στο σπίτι του ή στην αυλή της κατοικίας του μια δεξαμενή και να όριστούν για τους παραβάτες οι ποινές εκείνες που θα θεσπίσει η Γαληνότητά σας. Οι δεξαμενές αυτές όχι μόνο θα εξυπηρετήσουν και θα διευκολύνουν αυτούς τους ίδιους σήμερα στις ανάγκες των σπιτιών τους μά, σε περίπτωση πολέμου, θα απαλλάξουν στα σοβαρά και την πόλη από βέβαιους κινδύνους και καταστροφές.

41. ΟΙ ΓΑΛΕΡΕΣ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Στους ταρσανάδες της πόλης αυτής άφηκα τρεις γαλέρες και μια γαλιότα¹ τουρκική των είκοσιδυο πάγκων. Η γαλιότα αυτή θα προσφέρει καλές υπηρεσίες, αν παρουσιαστεί ανάγκη· μα από τις τρεις γα-

na grande ne modo chi si usa qui; la quale sarà capace di molti acqua, et in ogni tempo servirà in gran parte al bisogno di essa città. . . in questa fabrica . . . sono stati spesi da 2 m(ila) d(uca)ti in c(irc)la . . . » (Bl. V. A. S., Relazioni LXXIX, Relazione di Zuan. Mocenigo, 1593).

¹) Μικρή πολεμική γαλέρα, ιστιοφόρος και κωπήλατος, με ένα ιστό και πλήρωμα 60 άνδρες.

potrebbe sperare frutto alcuno, essendo cadauno di loro Marzo¹ sì, che non possono ricever fittura, oltre che ad uno di essi gli anni passati sono stati tagliati tutti li bacalari², et parte della coperta³ di pietre, et fondare, per far spalla al Revellino, ch'è nella bocca del porto, ch' io dissi di sopra ma non però fu essequitata l' opera, nè serve al presente ad alcuna cosa, che per impedire li volti di quei Arsenali.

Quanto poi alli Armizi. Alle Munitioni; Alle Vettovaglie et altri apprestamenti, io non le posso rappresentare alcuna cosa d' vantaggio, di quello le dissi di Candia: ma ben tanto di manco, quanto è la differenza dall' una all' altra Città, nè a questo proposito voglio restar di dirle, che per mancamento di Navi⁴, ho

λέρες δεν πρέπει να περιμένει κανένας καμιά υπηρεσία, γιατί είναι όλες σάπιες, σε σημείο που δεν αντέχουν σε επισκευή. Μάλιστα από μια απ' αυτές αποκόπηκαν, τα περασμένα χρόνια, όλοι οι μπακαλιάροι² και μέρος του καταστροφώματος³ [και η γαλέρα αυτή δεν χρησιμεύει σε τίποτε άλλο παρά μόνο να τη γεμίσουν] πέτρες και να τη βουλιάξουν, για να προστατεύσουν το εξωτερικό όχυρό, που είναι στην είσοδο του λιμανιού, όπως είπα παραπάνω, αλλά δεν έγινε. Η γαλέρα αυτή απασχολεί μόνο τους θόλους των ταρσανάδων.

Σε ό,τι αφορά έπειτα τα έξαρτια, τα πολεμοφόδια, τα τρόφιμα και τα άλλα εφόδια, δεν έχω να προσθέσω τίποτε περισσότερο από όσα άναφερα, σχετικά με το θέμα, για το Χάντακα· τόσο λιγότερα όμως όσο διαφέρει η μια πολιτεία από την άλλη. Με την ευκαιρία αυτή δεν παραλείπω να σας αναφέρω, ότι βρήκα στα φρούρια μερικά πυροβόλα,

¹) Marzo, marcio, σάπιος. (Bl. Gius. Boerio, Dizionario del dialetto veneziano, Venezia 1829).

²) Baccalari ή bacalai έλεγαν κομμάτια ξύλου, που προσαρμόζονταν και καρφώνονταν στο κατάστρωμα της πρύμνης. Bracciuoli de' baccalari έλεγόταν ξύλα, που προσαρμόζονταν πάνω στο κατάστρωμα της γαλέρας και έέχαν έξω, πάνω από τη θάλασσα. (Bl. Boerio, ό. π.) Μπακαλιάροι λέγονται στη γλώσσα των ναυτικών, ακόμη και σήμερα, όπως μ' έπληροφόρησε ο Γιάν. Δεληβασίλης, οι πρόσθετοι σκαλμοί, που σχηματίζουν το καμπύλωμα της πρύμνης, στο σημείο που έγγίζει το κατάστρωμα.

³) Στο σημείο αυτό λείπουν μερικές λέξεις, όπως συνάγεται από τα συμφραζόμενα, από όπου βγαίνει τούτη περίπου ή έννοια: (η γαλέρα αυτή δεν χρησιμεύει σε τίποτε άλλο παρά μόνο να τη γεμίσουν πέτρες και να τη βουλιάξουν. . .) την όποια και πρόσθεσα στη μετάφραση.

ritrovato nelle fortezze alcuni pezzi d' Artiglieria in terra scavalcata, nè sò però quello, che s' avesse potuto fare, quando fosse venuta occasione di volersene servire; ho per ciò subito mandato alcuni Maestri a tagliarne buona quantità, quali di già principiavano a condursi, e spero, che fino a quest' hora quel clmo Sigr Rettor diligentissimo haverà supplito a quello ch' io per la mia subita partenza non ho potuto fare¹.

La Città veramente, e picciola, e non è di maggior circuito, che d' un miglio, e piena di populo; ma però nella discriptione, che ultimamente feci fare di quelle ordenanze, non ho ritrovato più di mille, e novanta huomeni da spada¹. Ho fatto fare parimente una mostra Generale di tutti li privilegiati del territorio, nella quale, si, come ho provato molti contrarij, così son caduto in necessità di dar fede, e salvocondutto², per qual si voglia de-

κατεβασμένα από τις θέσεις τους και ριγμένα καταγής, επειδή δὲν ὑπάρχουν κιλλίβαντες⁴, πού δὲν ξέρω τί θὰ μπορούσε νὰ γίνει ὅταν θὰ παρουσιαζόταν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν. Γι' αὐτὸ ἔστειλα ἀμέσως μερικὸς τεχνίτες νὰ κόψουν κάμποσα τέτια, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀρχίσει κιόλας νὰ ἐργάζονται καὶ ἐλπίζω ὅτι ὁ ἐκλαμπρότατος καὶ ἐπιμελέστατος κ. ρετούρης θὰ ἔχει τελειώσει μέχρι σήμερα ἐκεῖνο πού ἐγὼ δὲν μπόρεσα νὰ κάμω, επειδή ἔφυγα ἀμέσως.

42. Η ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΑ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

Ἡ πολιτεία, ἀλήθεια, εἶναι μικρὴ καὶ ἡ περιφέρειά της δὲν εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ ἓνα μίλι. Εἶναι γεμάτη ἀνθρώπους⁵ στὴν ἀπογραφὴ ὅμως πού διόταξα νὰ γίνει τελευταία, γιὰ τὴ στρατολογία τῆς πολιτοφυλακῆς, δὲν βρῆκα περισσότερους ἀπὸ χίλιους ἐνενήντα ἄνδρες στρατεύσιμους¹. Διόταξα ἐπίσης καὶ ἔγινε μιὰ γενικὴ ἐπιθεώρηση (μόστρα) ὅλων τῶν προνομιούχων τῆς περιφέρειας²· επειδὴ ὅμως παρατήρησα πολλὰς ἀντιθέσεις ἀναγκάστηκα νὰ δώσω ἀμνηστία³ σὲ ὅλα τὰ ἐγκλή-

⁴) Τῇ λ. nave μεταφράζω κιλλίβαντες, παρ' ὅλο πού τέτια ἐξήγηση δὲν ἀναγράφεται σὲ κανένα λεξικὸ ἀπὸ αὐτὰ πού διαθέτω, γιατί αὐτὸ ἐννοεῖ ἀσφαλῶς.

¹) Ὁ Καστροφύλακας (1582) ἀναφέρει στὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1864 ἄνδρες στρατεύσιμους, (βλ. Ἀγαθ. Ξηροῦ χάκη, ὁ. π., σ. 54) καὶ ὁ Μοτισενίγκο (1589) ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὶ τοῦ 1800. (βλ. Σ. Γ. Σπανᾶκη, Μνημεῖα κλπ. ὁ. π., τ. I, σ. 8).

²) Τὸ salvacondotto, γαλ. sauf - conduit, ἦταν ἔγγραφη ἄδεια ἐλεύθερης διόδου ἢ παραμονῆς σὲ ἐμπόλεμη περιοχὴ. Στὴ Δημοκρατία τῆς Βενετίας

litto a tutti quelli, che fussero compresi alla mostra; con tutto ciò, ne sono restati absenti mille e quattrocento di tre mille, e novecento che sono descritti in quei territorij. Qui mi è data occasione di dir riverentemente a Vra Sertà ch' è da temere, che non c' incontri di quei disturbi², che successero in tempo della

ματα καὶ χάρη σ' ὅλους ἐκείνους πού θὰ παρουσιαζόταν στὴ μόστρα. Παρ' ὅλ' αὐτὰ ἀπουσίασαν ἀπὸ τὴ μόστρα χίλιοι τετρακόσιοι, ἀπὸ τοὺς τρεῖς χιλιάδες ἐνιακόσους πού εἶναι γραμμένοι σ' ἐκεῖνες τὶς περιφέρειες.

43. ΟΙ ΑΡΧΟΝΤΟΡΩΜΑΙΟΙ¹

Ἐδῶ μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναφέρω μὲ σεβασμὸ στὴ Γαληνότητά σας πὼς πρέπει νὰ εὐχεται κανένας νὰ μὴν τύχει σὲ ταραχές² σὰν ἐκεῖνες πού ἔγιναν στὸν καιρὸ τοῦ μακαρίτη ἐκλαμπρότατου κ.

salvacondotto ἔλεγαν τὴν τοπικὴ, προσωρινή, χαριστικὴ ἀπόφαση, πού ἔδιδε ὁ νόμος ἢ ὁ κυβερνήτης στὸν κατάδικο, ἀπαλλάσσοντάς τον ἀπὸ τὴν ἐκτίση τῆς υπόλοιπης ποινῆς (βλ. Boerio, ὁ. π.).

¹) Ὁ Ζαμπέλιος χωρίζει τοὺς εὐγενεῖς τῆς Κρήτης σὲ τρεῖς τάξεις πού τὶς ἀποτελοῦν: 1) οἱ παμπάλαιοι ἢ πρωτοκεφαλᾶδες 2) οἱ ἀρχοντορωμαῖοι ἢ κεφαλᾶδες, οἱ παρὰ τῶν Βενετῶν εὐπατρίδαι Κρήτες καὶ 3) οἱ φραγγάρχοντες ἢ εὐπατρίδαι Βενετοί· οἱ nobili Veneti. (βλ. Σπ. Ζαμπέλιου, Κρητικοὶ Γάμοι, Ταυρίνον 1871, σ. 103-108. Σχετικὰ μὲ τὶς κοινωνικὲς τάξεις στὴν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας βλ. Σ. Ξανθοῦ διδης, Ἐνετοκρατία κλπ. σσ. 16, 17, 18, 129, 130. βλ. ἐπίσης E. Gerland, ὁ. π. σσ. 42, 43, 44 καὶ M. Μανούσας κα, ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644), στὰ Κρητικὰ Χρονικὰ Γ', σ. 35 κ. ἐξ.).

²) Ὁ Πασκουαλίγκο μὲ τὴ λέξη disturbo, πού σημαίνει κυρίως ἐνόχληση, στενοχωρία, ἀταξία, ταραχὴ, ἐννοεῖ ἐδῶ ἀσφαλῶς τὴ γνωστὴ ἀπὸ τὸ χρονικὸ τοῦ Trivan ἐπανάσταση τοῦ Καντανολέου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παρακάτω διήγησή του. Πολλοὶ ἀσχολήθηκαν μέχρι σήμερα μὲ τὴν ἐπανάσταση αὐτὴ καὶ ὅλοι τὴν ἀμφισβήτησαν. Ὁ Ξανθοῦ διδης, (Ἐνετοκρατία κλπ. σ. 119 κ. ἐξ.), στηριζόμενος στὸν Gerola, (Monumenti κλπ. I, σ. XL σημ. 3) λέγει ὅτι: «ἐν δσοφ δὲν ἐπικυρωθῇ καὶ ἡ τοῦ Καντανολέου ἐπανάστασις καὶ τὸ ἐπεισόδιον τῶν Κρητικῶν Γάμων ὑπὸ ἄλλης μάλλον ἀξιολόγου πηγῆς πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὁλὴν περὶ τοῦτον διήγησιν ὑπὸ ἐπιφύλαξιν»· επειδὴ «μοναδικὸς ἐκθέτης τοῦ ἐπεισοδίου τῶν Κρητικῶν Γάμων καὶ ἐν γένει τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Καντανολέου εἶναι ὁ Ἀντώνιος Τριβάν, νοτάριος Χανίων, ἀτυχῶς οὐχὶ πολὺ ἀξιόπιστος μάρτυς». Ὁ Σπ. Θεοτόκης, (Ἡ Κρήτη τὸ 1570, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1933, σ. 315) συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Ξανθοῦ διδης καὶ λέει: «Ἄν ἦταν λοιπὸν ἀληθινὴ ἡ ἐπανάσταση τοῦ Γαντανολέου . . . θὰ σύμφερε στὸν Καβάλλη νὰ τὴν περιγράψει, καὶ μάλιστα νὰ τὴ μεγαλοποιήσει, γιὰ νὰ ἐλαφρύνει

buona memoria del C^{mo} Mr Gierolemo Cornaro Cap^o di Candia, che, per ritornar quelle genti all' obedientia, di ordine dell,

Γερώνυμου Κορνάρου, καπετάνιου τοῦ Χάντακα, πού ἀναγκάστηκε, γιά νά ἐπαναφέρει τὸ λαὸ στὴν ὑπακοή, ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τοῦ Συμ-

τῇ θόσῃ του ἀπέναντι τῆς αὐθεντίας, πού βέβαια θὰ τὸν ἐδικαίωσε γιά μιὰ τέτοια αἰτία, ἂν ἤθελε κρεμάσει καὶ τὴ μισὴ Κρήτη». Ὁ Ν. Τωμαδάκης, (Κρητική Ἔστια 1950, τεῦχος 17, σ. 7), γράφει: «οὐδεμία ἱστορικὴ πηγὴ ὁμιλεῖ περὶ τῆς λεγομένης ἐπαναστάσεως τοῦ Καντανολέου». Ὅλοι ὅμως ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ παρασύρθηκαν ἀπὸ τὸ Ζαμπέλιο καὶ τοποθετοῦν τὴν ἐπανάσταση τοῦ Καντανολέου στὸ 1570, ἐνῶ ὁ Τριβάν θέτει τὰ γεγονότα στὶς ἀρχὲς τοῦ 16. αἰώνα, πολὺ σωστά, ὅπως διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ τὰ παρακάτω ἔγγραφα. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Gerola, δημοσιεύοντας στὸν IV τόμο τῶν Monumenti σ. 469 τὴν ἐπιγραφὴν πού ὑπάρχει στὸ ἐξωκκλήσι τῆς Παναγίας κοντὰ στὸ Ροδοβάνι Σελίνου, (Δέσεις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου τοῦ Γαδανωλέου ἅμα καὶ τῆς σηνβίου αὐτοῦ Μοσχάν(α)ς καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ) σημειώνει τὰ παρακάτω: «Δὲν μπορεῖ ἀπολύτως νὰ ταυτισθῇ ὁ Γεωργίος Γαδανωλέος μὲ τὸ γνωστὸ πρόσωπο, πού, σὰν ἐπαναστάτης κατὰ τῆς βενετικῆς κυριαρχίας τὸ 1571, ὑπῆρξεν ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ζαμπέλιου. Ἡ ζωγραφικὴ καὶ οἱ ἐπιγραφές εἶναι ἀσφαλῶς παλαιότερες. Ἴσως πρόκειται γιά κανένα προπάππο του». (Τὴν τοιχογραφία ἐδημοσίεψε ὁ Gerola στὸ II τόμο τῶν Monumenti, στὸν ἐγχρωμο πῖνακα 9).

Τώρα ἐρχεται ὁ Πασκουαλίνο νά ἐπιβεβαιώσει μὲ τὴν ἐκθεσὴ του ὅτι ἡ ἐπανάσταση τοῦ Καντανολέου εἶναι γεγονὸς, πού ἔγινε πολὺ παλιότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του καὶ συγκεκριμένα στὴν ἐποχὴ τοῦ Γερώνυμου Κορνάρου. Δὲν καθορίζει ἀκριβῶς τὸ χρόνον πού ἔγινε, ἀναφέροντας ἀόριστα «... ταράχες σὰν ἐκείνες πού ἔγιναν στὸν καιρὸ τοῦ μακαρίτη Γερώνυμου Κορνάρου...». Ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλα ἔγγραφα τῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας, σχετικὰ μὲ τὶς «ταράχες» αὐτές, πού τὰ δημοσιεύω παρακάτω, πληροφοροῦμεθα, ὅτι στὸν capitano di Candia Gierolemo Cornaro, Corner ἢ Cornelio ἀνάθεσε τὸ 1527 ὁ Δούκας τῆς Κρήτης Bernardo Superentino μὲ τοὺς συμβούλους του Zuan Francesco Lion καὶ Giacomo Surian νά καταστείλει τὴν ἐπανάσταση, πού ἔγινε στὸ territorio della Canea. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ βρίσκεται στὸ Archivio di Stato di Venezia, Duca di Candia, Missive e risponsive 1517-1550, busta 8, quaderno 7, anno 1527 καὶ λέει:

«Dovendo col el nome del Nostro Signor Idio, Vui Clarissimo Misser Hyeronymo Cornelio Capitano general del insola del Candia, andar in el territorio della Canea per la importante expedition et impresa contra quelli selestissimi et desobedienti si come per decreto del Excellentissimo Consiglio dei X con la zonta, vista et [...] poi a la general visitation del insola et cognoscendo Nui Bernardo Superentino Duchas, Zuan Francesco Lion et Jacomo Surian Consiglieri de quanta importantia et necessità sia per le cose que potero occorer, lo atribuir a Vostra Magnificentia la omni moda au-

Eccmo Conso di X, fu necessitato metter mano nella vita di più di trecento; all' essilio di molti; all' Incendio, e Rovina de loro

βουλίου τῶν Δέκα, νά θανατώσει περισσότερους ἀπὸ τριακόσιους, νά ἐξορίσει πολλούς, νά παραδώσει στὴ φωτιὰ καὶ τὴν καταστρο-

ctorità et vice del Magistrato Nostro, confirmandovi in questo tutto et per tuto col la rechesta vostra per viam et auctorità del Magistrato Nostro, Nui prediti ducha et consiglierij, demo, concedemo et impartimo a Vui predito Clarissimo Capitano general del insola predicta, in la dita vostra andata, per tuto el tempo che signoria vostra illustrissima stara fuori, omne auctorità, libertà et vice nostra se nui 3, nui como Regemento di Candia, como de nui Duchas s' é io como Duchas di Candia, la qual auctorità in tute le cosse si civil come criminal che quo modo comunque potesseno occorer, volemo et semo contenti, possiati usarla et fongerla in tutis vobris atis, termination et liberation, como se nui medessimi, per proprio assenso intravenissimo e beneficio et comodo et utile, como habiamo ditto, de la predicta Magnifica Signoria Nostra et suis Subditis, In quorum omnem fidem has fieri etc.

† Bernardus Superangius ducha

† Zuan Francesco Lion consiglier

† Jacomo Surian

Notum die XVIII octob. 1527»

Ὁ Κόρνερ ἔφερε σὲ πέρας τὸ ἔργο πού τοῦ ἀνάθεσε ὁ Δούκας καὶ γράφει στὸν ἴδιο τὸ Δόγη Ἀνδρέα Gritti, ὕστερα ἀπὸ πεντέμισυ μῆνες, τὰ παρακάτω:

«Serenissime Princeps et Excellentissimi Domini Domini Colendissimi.

A questa impresa impostame da Vostra Celsitudine et da Vostre Excelentie contra quelli scelerati del distreto de la Cania, mi parse al tuto necessario acceptar la offerta de circa 60 banditi de questa insola, per diversi casi et peni et pensati per reuscir da la impresa et obtenir victoria, come e successa. i qualli si offerseno de venir a servir et meter mille vite, non una, se tante ne havesseno, a pericolo, cum speranza de haver la sua liberatione, secondo fusseno loro portamente. Et perchè ho visto la fede, devotione et diligentissima servitù cha ha fatto cadauno de loro cum grandissimo cuor et fidelissima operatione, cum sit che parte de loro hanno preso et retenuto et in le forze presentato alcuni de quelli maledeti delinquenti, proclamati et contumaci, et parte videlicet non habino habuto la occasione de prender alcuno, hano tamen continue da mesi 5 zorni 9 servito cum el par solamente, mi è parso in remuneration de le fatiche loro a quelli hano presentato delinquenti, darli total absolutione de la sua condanason, che sono da circa 16 in 20. Et al retso acio sentano qualche frutto del loro servito, ho fatto salvoconduto per anni 10, cum expressa tamen condition, che non essendo confirmation in termine de mesi 8 da Vostra Sublimità et da Vostra Excel-

casali, e confiscatione de beni, et altre severe demonstrationi, perche essendosi da nuovo date alla rapina, et a una vita molto licentiosa, e dissoluta, nè dubitando di giustitia, vivono a danno di chi manco puole, non solamente depredando alla campagna e

φή τὰ χωριά τους, νὰ δημεύσει τὴν περιουσία τους καὶ νὰ ἐπιβάλλει καὶ ἄλλες αὐστηρὲς τιμωρίες· γιατί δόθηκαν καὶ πάλι στὴν ἀρπαγὴ καὶ σὲ μιὰ ζωὴ πολὺ ἀχαλίνωτη καὶ ἀξιόποινη, δίχως νὰ φοβοῦνται τὴ δικαιοσύνη, σὲ βάρος τῶν πρὸ ἀδύνατων. Ὅχι μόνο ληστεύουν στὴν ὑπαιθρο καὶ στοὺς δημόσιους δρόμους τὰ ζῶα, μὰ μπαίνουν καὶ

lentie, sia da nessuno valor come fatto mai non fusse, perchè non intendo ne voglio contravenir ala parte presa nel Excellentissimo Conseio de pregadi, prohibente il far dei salviconduti se non è de voler et licentia de Vostra Sublimità et Vostre Excellentie. Unde ad umile supplication de cadaun de li predicti, i qual veramente sono homeni valorosi et de factione, Vostra Sublimità et Vostre Excellentie se degnarano per gratia spetial, rispetto la victoria obtenuta contra tanto numero de malfactori, confirmarli ditti salvoconduti, non obstante la parte che sarà causa de animarli et accenderli el cor ad mazar bisogno, acio possano securamente viver ne la sua patria et in caso che altramente a quella paresse, se degnarà cum littere sue darne noticia, acio li poveri possano proveder al fatto suo, senza pericolo de la vita. Avvenga che a me par li meriti sui esser degni de poter obtenir simile gratia da Vostra Sublimità et Vostre Excellentie, ala gratia de le qual me humiliter commendo.

Datum Candidae Die 2 Aprilis 1528

Servus Vestrae Magnificentiae

Hieronymus Cornelio Capitaneus Generalis Cretae

*Serenissimo Principi et Excellentissimo
Domino Domino Andrae Gritti inclito
Venetiae Ducis ac excellentissimis dominis
Capitibus Excelsi Consilii decem
Dominis Colendissimis»*

Στὰ ἔγγραφα αὐτὰ δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Καντανολέου. Τὸ ἀναφέρει ὁμως ὁ Πασκουαλίγκο καὶ μάλιστα μᾶς λέγει ὅτι εἶχε γίνει «ρεπούρης», ποὺ σημαίνει πῶς ἦταν αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐπανάστασης. Τὸ θέμα δὲν ἐξαντλεῖται, βέβαια, ἐδῶ. Χρειάζεται συστηματικὴ μελέτη τῶν Βενετικῶν Ἀρχείων ἐκείνης τῆς περιόδου, ὅπου ἀναμφισβήτητα θὰ ὑπάρχουν πολλὰ στοιχεῖα. Ὁ Ν. Ζουδιανός, ποὺ πῆγε στὴ Βενετία μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Δήμου Ἡρακλείου καὶ ἀναδίφησε τὰ Βενετικά Ἀρχεῖα, ἀνήγγειλε ὅτι πρόκειται νὰ ἐκδόσει εἰδικὴ μελέτη γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Καντανολέου· δυστυχῶς ὁμως μέχρι σήμερα δὲν εἶδε τὸ φῶς.

strade pubbliche gli anemali, ma in tempo di notte ancora, entrano ne i casali, et alle case di questo, e quello, et fanno di quei medesimi effetti, che più d' una volta, s' ha inteso de banditi nella Marca, o Romagna¹. Fra questi tristi la famiglia Condi² dal

στὰ χωριά τὴ νύκτα καὶ στὰ σπίτια τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου καὶ κάνουν τὶς ἴδιες ἐκείνες ληστείες, πού, ὅπως εἶναι γνωστό, κάνουν οἱ ληστὲς στὴ Μάρκα καὶ στὴ Ρωμάνια¹. Ἀνάμεσα στοὺς ἄθλιους αὐτοὺς ἡ οἰκογένεια τῶν Κοντῶν², ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀλίκμπο³ πάνω ἀπὸ

¹) Marca καὶ Romagna· περιφέρειες τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς σημερινὲς Marche καὶ Emilia.

²) Οἱ Κοντοὶ ἢ Κόντοι ἦταν ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες ἀρχοντικὲς οἰκογένειες τῆς Κρήτης. Ἀπὸ τὸ 1191 ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Καπαδόκας Σκορδύλης Κόντης. (Βλ. Gerland, ὁ. π. σ. 92). Ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1443. (Βλ. Σ. Ξανθοῦ δίδη, Χρυστ. Ἐπιγραφαὶ κλπ. στὸ περιοδικὸ Ἀθηνᾶ, XV, σ. 113). Κόντοι ἐπίσης ὑπηρετήσαν σὰν Stratiotes τὸ μεσαίωνα στὴ Δύση. (Βλ. C. Sachs, Documents inédits relatifs κλπ. ὁ. π., V, 17 - 19, VII, VIII, IX πολλ.). Οἱ Κόντοι, ὅπως μᾶς δίδει νὰ καταλάβουμε ὁ Πασκουαλίγκο, ἦταν ἀπὸ τὶς πρὸ σπουδαῖες οἰκογένειες ποὺ ἔδρασαν κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Καντανολέου, τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰερώνυμου Κόρνερ. Γι' αὐτὸ καὶ τιμωρήθηκαν αὐστηρὰ ἀπὸ τὸν Κόρνερ, μὲ θάνατο, μὲ ἔξορία στὴν Κύπρο, μὲ καταστροφή τοῦ χωριοῦ τους Ἀλίκμπο καὶ δήμευση τῆς περιουσίας τους. Ἀργότερα κατόρθωσαν νὰ γυρίσουν στὴν Κρήτη, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Πασκουαλίγκο. Συγκεκριμένα τὸ 1536, δηλαδὴ ἐννιά χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστολὴ τῆς ἀνταρσίας, ἑκατὸ Κόντοι ὑπόβαλαν αἴτηση καὶ ζητοῦσαν νὰ γυρίσουν στὸ χωριὸ τους. Αὐτὴ τὴ «supplicatio de Condianni del casal Alicampo essuli et relegati per clarissimo Hieronymo Corner» ὑπόβαλε στὴ Βενετία στὶς 15 Ἰουλίου 1536 ὁ Δούκας τῆς Κρήτης Petro Boldu, μὲ δικό του συνοδευτικὸ ἔγγραφο, ὑπογραμμένο καὶ ἀπὸ τοὺς συμβούλους του Paulus Loredanus καὶ Nicolaus Marsello, πού, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, λέει καὶ τὰ παρακάτω:

«Essendo (οἱ Κόντοι) dispersi et vagabonti et già più delle due parte de loro morti dapoi la execution fatta contra de loro per il cl.mo misser Hier. Corner, olim Capitaneo Crete al qual obentientissimi veneno al incontro più de 1500 a darli la debita obedientia et sono sta fin ora exuli, absent delle moglie et fioli loro, et morti la più parte et non meno le povere loro famiglie han patito per il che humilimente supplicano che non essendo loro de le ville a qual era opposto da rebellion, Chieramea sopra et da basso Acaramù (ὑποθέτω ὅτι πρόκειται περὶ κακῆς γραφῆς τοῦ Alicianù) sopra e da basso Meschla sopra e da basso Cristojeraca, Lacus, vostre signorie per sua clementia si degnano cometter al Clarissimo Regimento di Candia che le processi quelli che non havevano opposition e contra de loro non farano querella et serano conosciuti innocenti, possino star in Candia et s' el pari a

casal Alicambò³ sopra l' Armirò di Retimo, è di maggiori, per essere situati in luoco inaccessibile, che per una sola strada angusta e stretta di più di sei miglia si può solamente penetrare al suo casale: questi, per li privilegi, che pur ancora conservano dall' Imperatori Greci di Constantinopoli, si tengono per gentil huomeni dell' Imperio; Erano al tempo del detto qm¹ Clmo Corner al numero di cento famiglie di gente fiera, e di mala qualità, et furono confinate in Cipro et confiscatigli li beni, cosi dopo alcuni pochi anni, essendo ritornati in Candia, sono al presente in maggior numero accresciuti, senza comparatione alcuna, et havendo ritornato ad habitar l' istesso luoco; vivono più che mai licentiosi. Quelli poi della prole Fumi² dal Casal Cheramea, che pur fanno l' istessa professione, d' esser nobili Imperiali; furono molti di loro, per simili seditioni sententiati a morte dal detto qm¹ Clmo Cornaro, e quasi tutto 'l resto confinati nelli territorij

τὸν Ἀρμυρὸ τοῦ Ρέθυμνου, ἔχει τοὺς πιὸ μεγάλους κακοποιούς, γιατί κατοικοῦν σὲ τόπο ἀπρόσιτο, ὅπου ἀπὸ ἑνα μόνο δρόμο στενὸ καὶ δύσβατο σὲ μῆκος περισσότερο ἀπὸ ἑξὶ μίλια, μπορεῖ κανένας νὰ μπεῖ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, μὲ τὰ προνόμια ποὺ τοὺς παραχώρησαν οἱ Ἑλληνες Αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινούπολης, ποὺ τὰ διατηροῦν ἀκόμη, θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς των εὐγενεῖς τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὴν ἐποχὴ τοῦ παραπάνω ἐκλαμπρότατου Κόρνερ ἦταν ἑκατὸ οἰκογένειες, ἄνθρωποι ἀγέρωχοι καὶ κακοί. Ἐξορίστηκαν στὴν Κύπρο καὶ τὰ ὑπάρχοντά τους δημεύτηκαν. Μὰ ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια γύρισαν στὴν Κρήτη καὶ τώρα ἔχουν αὐξηθεῖ σὲ ἀσύγκριτα μεγαλύτερο ἀριθμό. Γύρισαν καὶ κατοίκησαν στὸν ἴδιο τόπο καὶ ζοῦν περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε ἀνυπότακτοι. Ἐκεῖνοι ἔπειτα τῆς γενιᾶς Φούμη², ἀπὸ τὸ χωριὸ Κεραμεῖα, ἰσχυρίζονται, καὶ αὐτοί, πὼς εἶναι εὐγενεῖς τῆς Αὐτοκρατορίας. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς καταδικάστηκαν σὲ θάνατο γιὰ παρόμοιες στάσεις, ἀπὸ τὸν παραπάνω ἐκλαμπρότατο Κορνάρου³ οἱ ὑπόλοιποι, ὅλοι σχεδόν,

V.e s.e siano stati dispensati, tanti per loco, dove al clarissimo Regimento parerà. Alle quali prostati in terra humilimente commendano...».

¹) Ἡ ἐξαιρετικὰ ὀχυρὴ αὐτὴ περιοχή ἔπαιξε σοβαρὸ ρόλο καὶ στὶς μεταγενέστερες κρητικὲς ἐπαναστάσεις κατὰ τῶν Τούρκων. (Βλ. Β. Ψιλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Χανιά 1909, Β', σ. 420).

²) q.m., τὸ λατινικὸ quondam· ὁ ποτέ, ὁ ἄλλοτε, ὁ πρόην.

³) Τὸ ἐπώνυμο Φούμης καὶ Φούμος ἀναφέρεται στὸ Gerland, ὁ. π. σ. 114.

di Candia, e Settia, e rovinatole il casale, per esser in luoco fortissimo di montagna; et vicino diece miglia alla Canea, con prohibitione espressa di non poter più fabricare nell' istesso luoco; tuttavia in progresso di tempo sono ritornati, et hanno di nuovo fatto il casale più grande, et hora sono al numero di 400. gente brava sì, ma molto disubidente, et al mal fare inclinatissima. quali vivono solamente di furti e rapine. Ci sono ancora li Gadanolei¹ dal casal Christò Geracà², uno de quali a' quel tempo³; fù cosi ardito, che si fece nominar Rettore, et fece anco dell' istessa prole, li consiglieri, ma questi non sono al presente in tanto numero, come gli altri. Vi sono ancora li Mussuri⁴, e li

ἐξορίστηκαν στὴν περιφέρεια τοῦ Χάντακα καὶ τῆς Σητείας καὶ τὸ χωριὸ τους καταστράφηκε, γιατί βρισκόταν σὲ τόπο ὀχυρότατο, ποὺ ἦταν μόνο δέκα μίλια μακριὰ ἀπὸ τὰ Χανιά. Στὴν ἴδια θέσση ἀπαγορεύτηκε ρητὰ νὰ ἀνοικοδομήσουν πιά σπίτια. Παρ' ὅλ' αὐτά, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ξαναγύρισαν καὶ ξανάκτισαν τὸ χωριὸ πιὸ μεγάλο καὶ τώρα εἶναι τετρακόσιοι ἄνθρωποι, ἄνδρεῖοι βέβαια μὰ πολὺ ἀνυπότακτοι καὶ ἐπιρρεπεῖς στὶς κακὲς πράξεις, ποὺ ζοῦν μόνο ἀπὸ τὶς ἀρπαγές.

Εἶναι ἀκόμη οἱ Καντανολέοι¹ ἀπὸ τὸ χωριὸ Χριστὸ Γέρακα²· ἕνας ἀπ' αὐτοὺς, ἐκεῖνο τὸν καιρὸ³, ἦταν τόσο θρασὺς ποὺ ἀνακηρύχτηκε ρετούρης καὶ διόρισε συμβούλους, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν γενιά του. Σήμερα ὅμως δὲν ἀριθμεῖ πολλὰ μέλη, ὅπως οἱ ἄλλες γενιές. Εἶναι ἀκόμη οἱ Μουσοῦροι⁴ καὶ οἱ Σγουράφοι⁵, ἄνθρωποι μὲ κακὰ φυσικά,

¹) Καντανολέος, Γκαντανολέο, Γκαντανόλε, Γκαντενόλε, Γκαδανόλε, Γαδανολέος, Γαδάνολε. Ὁ Ν. Τωμαδάκης τὸ ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ Γκαετάνος+Λέων. (Βλ. Κρητ. Ἑστία ὁ. π. σ. 8).

²) Ὑστερ' ἀπὸ τὸ χωριὸ τοῦτο τοῦ Πασκουαλίγκο δὲν μένει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἱστορικὴ βάση τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Τριβάν, σχετικὰ μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Καντανολέου. Δὲν μένει ἐπίσης ἀμφιβολία ὅτι ἀρχηγὸς τῆς ἦταν ὁ Καντανολέος ἀπὸ τὸ χωριὸ «Χριστογέρακο».

³) Σήμερα λέγεται καὶ γράφεται Κουστογέρακο. (Βλ. Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1890, σ. 21. Ἡ Ἀπογραφή τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1928, Ἀθῆναι 1929, σ. 357, τὸ ἀναφέρει Κουτσογέρακο. Στὸ ἔγγραφο ὅμως τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Boldu (βλ. σ. 139. σημ. 2), ἀναγράφεται Cristojeraca ὁ δὲ Πασκουαλίγκο τὸ χωρίζει σὲ Christò Geracà.

⁴) Δηλαδή τὸν καιρὸ τοῦ Ἱερ. Κόρνερ. Ἀρα ὁ Καντανολέος ἔδρασε τότε.

⁵) Οἱ Μουσοῦροι ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς δώδεκα ἀρχοντικὲς οἰκογένειες τοῦ Bu-

Sguraffi ⁵, gente di pessima natura, che habitano All' Omalò. Ad Arthussi ¹, et in altri casali circonvicini: tutto, che vi sia, la prohibitione espressa per essere situati in monti fortissimi, et di difficilissima ascesa; Ma li peggiori di tutti questi, hoggi di sono li Pateri ², li quali sono in più numero, e più forti senza comparatione degl' altri; cosi per il sito, come anco per natura, et sono tutti dati al mal fare, et se non fussero contrapesate le loro forze da quelle de' Papadopuli del territorio della Canea, et di quello di Retimo, certamente non si potrebbe durare; con tutto, che anco tra questi Pateri, che pur tutti sono Scordilli vi siano continue, e mortali inimicitie: facendosi alcuni di essi chiamare Pateri negri; altri Patricchi et altri Pesalocoli, e Mucichielli ³; ma si come la maggior parte è di malissima qualità, cosi non è prole, che più facilmente si possi ridur all' obedientia, e divoti-

πὸν κατοικοῦν στὸν 'Ομολό, στὸ 'Ορθοῦνι' καὶ σὲ ἄλλα τριγύρω χωριά, παρ' ὅλο πὸν ἀπαγορεύτηκε ρητὰ νὰ κατοικοῦν στὰ ὀχυρότατα βουνά, ὅπου ἡ ἀνάβαση εἶναι δυσκολότατη. Μὰ οἱ χειρότεροι ἀπ' ὅλους αὐτοὺς εἶναι σήμερα οἱ Πάτεροι ², πὸν εἶναι περισσότεροι καὶ ἀσύγκριτα πιὸ δυνατοὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, χάρη τόσο στὸν τόπο πὸν κατοικοῦν ὅσο καὶ στὴ φύση τους. 'Ολοι ἔχουν ἐπιδοθεῖ σὲ κακὰς πράξεις καὶ ἂν δὲν ἀντιστάθμιζε τὴ δύναμή τους ἡ δύναμη τῶν Παπαδόπουλων. τῆς περιφέρειας τῶν Χανίων καὶ τοῦ Ρέθυμνου ἀσφαλῶς δὲν θὰ μπορούσε νὰ τοὺς ὑποφέρει κανένας. Παρ' ὅλ' αὐτὰ καὶ ἀνάμεσα στοὺς ἴδιους τοὺς Πάτερους ὑπάρχουν συνεχεῖς καὶ θανάσιμες ἐχθρὲς, ἂν καὶ εἶναι ὅλοι Σκορδίλιδες. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ὀνομάζονται Πάτεροι μαῦροι· ἄλλοι Πατρίκιοι καὶ ἄλλοι Πεζαλόκωλοι καὶ Μουκιγιέλοι ³. Μὰ ἂν καὶ εἶναι οἱ περισσότεροι τῆς ἴδιας ποιότητος, δὲν ὑπάρχει ἄλλη γενιὰ πὸν νὰ ὑποτάσσεται τόσο εὐκόλα ὅσο αὐτὴ, γιατί οἱ

ξαντίου, πὸν ἤλθαν καὶ ἐποίκησαν τὴν Κρήτη, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνάκτησή της ἀπὸ τὸ Φωκά. (Βλ. Gerland, ὁ. π. σ. 61, Ξανθοῦδίδη, 'Ενετ., σ. 17)

⁵) Σγουργάφος· κρητικὸς τύπος τοῦ Ζωγράφος.

¹) Πιθανότατα εἶναι 'Αρθοῦνι, ὅπως λένε στὴν ἀνατ. Κρήτη τὸ 'Ορθοῦνι.

²) Οἱ Πάτεροι καὶ οἱ Παπαδόπουλοι ἦταν δυὸ κλάδοι τῆς ἴδιας οἰκογένειας Σκορδίλη. Σχετικὰ (βλ. Gerland, ὁ. π. σσ. 43, 44, 62. Ξανθοῦδίδη, 'Ενετοκρατία σσ. 119, 120, 145, 146, Ξηροῦχάκη, ὁ. π. σσ. 32 καὶ 235, καὶ Σ. Σπανάκη, Δυὸ ἀναφορὲς τῶν Σφακιανῶν πρὸς Βενετοὺς Προβλεπτές, Κρητ. Χρονικά, Α', σ. 431).

³) Τὰ ἐπώνυμα αὐτὰ μοῦ εἶναι ἄγνωστα.

one, perche tutti li Capi loro desiderano, che siano castigati gl' insolenti. I Papadopuli poi, che habitano nel territorio di Retimo, sono pur in Casali sotto monti fortissimi, et sono al numero di settecento, e più; ma non cosi buoni, come li Pateri, et, se ben molte volte sono stati reconciliati tra loro, tuttavia li Pateri sono sempre i primi a rinuovar l' offese, con diversi insulti, e rubamenti, delli quali volendosi rifare li Papadopuli, è causa che convengono vivere in continui travagli. Queste famiglie adunque Papadopula, e Scordilla che per gl' essempli delle cose passate vorrebbero (per quanto dimostrano) terminare gli travagli, e liberarsi da una perpetua molestia, che ricevono dalle prole, confinantanti al luoco della Sfacchia, al mio partir dalla Canea, sono comparsi davanti a me, et mi hanno instantemente ricercato in voce, et in scrittura ¹ a dover supplicar Vra Sertà che le piaccia mandarle uno dei suoi nobeli di questa Città², con carico di Prov^t et auttorità di poter castigare severamente tutte le sceleragini loro per molte cause, et in particolare perche essendo gover-

ἀρχηγοὶ τοὺς θέλουν νὰ τιμωροῦνται οἱ αὐθάδεις.

Οἱ Παπαδόπουλοι κατοικοῦν στὴν περιφέρεια τοῦ Ρέθυμνου, σὲ χωριὰ ὀχυρότατα στοὺς πρόποδες τῶν βουνῶν. Εἶναι περισσότεροι ἀπὸ ἑπτακόσους. Δὲν εἶναι ὅμως τόσο καλοὶ, ὅπως εἶναι οἱ Πάτεροι. Παρ' ὅλο πὸν πολλὰς φορὲς συμφιλιώνονται μεταξύ τους, οἱ Πάτεροι ἀρχίζουν πρῶτοι τὶς ἐπιθέσεις μὲ διάφορες προσβολὰς καὶ κλεισιές, τὶς ὁποῖες θέλουν νὰ ἀνταποδόσουν οἱ Παπαδόπουλοι καὶ ἔτσι δημιουργοῦνται οἱ ἀφορμὲς νὰ ζοῦν μὲ συνεχεῖς ἐχθρὲς. Οἱ οἰκογένειες αὐτὲς, οἱ Παπαδόπουλοι καὶ οἱ Σκορδίλιδες, θὰ ἤθελαν, (ὅπως φαίνεται), νὰ λησμονήσουν τὶς παλιὰς ἱστορίες, νὰ βάλουν τέρμα στὶς ἐχθρὲς τους καὶ νὰ ἀπαλλαχτοῦν ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ἐνοχλήσεις, πὸν τοὺς δημιουργοῦν οἱ οἰκογένειες πὸν εἶναι ἐξόριστες στὴν περιφέρεια τῶν Σφακιῶν. 'Όταν ἔφευγα ἀπὸ τὰ Χανιά παρουσιάστηκαν μπροστά μου καὶ μοῦ ζήτησαν ἐπίμονα, καὶ προφορικὰ καὶ γραφτὰ ¹, νὰ παρακαλέσω τὴ Γαληνότητά σας νὰ εὐαρεσθηθεῖ νὰ τοὺς στείλει ἓνα ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς τῆς πόλης αὐτῆς ², ἐξουσιοδοτημένο νὰ τιμωρεῖ αὐστηρὰ ὅλα τὰ ἐγκλήματα, γὰ πολλοὺς λόγους, κυρίως ὅμως γιατί διοικοῦνται, τὶς πιὸ πολλὰς φορὲς

¹) Βλ. τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐκθεσὶν τὴν Πασκουαλίγκο.

²) Τῆς Βενετίας.

nati per il più, non dalli castellani che vengono eletti dalla Canea; ma da suoi sustituti di poca auttorità, e di manco giudicio, che non essendo temuti come doveriano, ne puniti gli rei come meritarebbono, fanno gli buoni diventar cattivi et li cattivi molto peggiori, con danno e rovina grande di tutti quei territorij. Hò perciò al mio giunger in questa Città presentata quella Scrittura nell' Eccmo Collegio; affine che dalla prudentia di quei Signi Eccmi sia deliberato quello che le parerà convenire; ma quando piacesse a Vra Sertà di divenir a questa resolutione, io crederei ch' ella non potesse apportar al publico alcuna sorte di alteratione; perche, se si vorrà metter in consideratione il stato delle cose, si vederà facilmente, che non si può venir a peggior partito, essendo l' obediencia perduta, ma però più o meno, secondo la qualità de luochi e la fortezza de siti, et si come quelli del piano della Canea sono assai pronti, a gli comandamenti degli Rappresentanti di Vra Sertà, per essere molto vicini alle forze di quella Città, così la maggior parte de quei de là de Monti, che sono in luochi fortissimi, e lontani sono molto renitenti, et fanno

ὄχι ἀπὸ τοὺς καστελάνους ποὺ ἐκλέγονται ἀπὸ τὰ Χανιά, μὰ ἀπὸ τοὺς ἀντικαταστάτες τους, ποὺ ἔχουν περιορισμένη ἐξουσία καὶ μικρὴ κρίση. Γι' αὐτὸ δὲν ἐμπνέουν τὸν ὀφειλόμενο σεβασμό, δὲν ἐπιβάλλουν στοὺς ἐνόχους τὶς τιμωρίες ποὺ ἀξίζουν καὶ ἀναγκάζουν τοὺς καλοὺς νὰ γίνουν κακοὶ καὶ τοὺς κακοὺς νὰ γίνουν χειρότεροι· πράγμα ποὺ ζημιώνει καὶ καταστρέφει πολὺ ὅλες ἐκεῖνες τὶς περιφέρειες. Γι' αὐτό, μόλις ἔφθασα σ' αὐτὴ τὴν πόλη, παρουσίασα τὴν ἀναφορὰ ἐκείνη στὸ ἐκλαμπρότατο Συμβούλιο, γιὰ νὰ ἀποφασίσουν οἱ ἐκλαμπρότατοι ἐκεῖνοι κύριοι αὐτὸ ποὺ θὰ ἔκριναν σωστό. Ὅταν ἡ Γαληνότητά σας εὐδοκήσει νὰ πάρει αὐτὴ τὴν ἀπόφαση, πιστεύω πὼς δὲν πρόκειται νὰ φέρει στὸ δημόσιο καμιά ζημιὰ. Ἄν θελήσει νὰ πάρει ὑπόψει τῆς τὴν κατάστασι ποὺ βρίσκονται τὰ πράγματα, εὐκόλα θὰ ἀντιληφτεῖ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ φτάσουν σὲ χειρότερο βαθμό, ἀφοῦ χάθηκε ἡ ὑπακοή, ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο καὶ τὸ ὄχυρὸ τῶν θέσεων τῶν χωριῶν τους. Ἔτσι, ἐνῶ οἱ κάτοικοι τῆς πεδιάδας τῶν Χανιῶν εἶναι ἀρκετὰ πρόθυμοι νὰ ὑπακούουν στὶς διαταγὰς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαληνότητάς σας, ἐπειδὴ εἶναι πολὺ κοντὰ στὶς στρατιωτικὰς δυνάμεις τῆς πόλης αὐτῆς, οἱ περισσότεροι ἀπὸ κείνους ποὺ κατοικοῦν μακριὰ στὰ βουνά, σὲ τόπους μακρυνοὺς καὶ ὄχυρους, εἶναι πολὺ ἀνυπότακτοι καὶ

quello, che le torna a conto: Ad alcuni altri veramente, che si sono mostrati obedienti, e di buonissima volontà, è stata interrotta questa loro intentione; perche, havendo obligo, quando ne i loro Casali viene commesso qualche delitto, di dar i rei in mano della giustitia¹; ne havendo potuto farlo, così, per essere fuggiti alla Montagna, come per altri accidenti, sono stati fatti venire nella Città, sotto altri pretesti, et tenuti longamente nelle prigioni, et in altre maniere castigati. Questo modo di negotio, si come nel principio ha causato qualche effetto contra tristi, così fa hora, che quei pochi buoni non voglino prestar obediencia, perche con tutto che sappino di non haver commesso errore, quando sono chiamati, dicono chiaramente che non vogliono mettersi a rischio di dover ricever pena dell' errore de loro parenti, e casaliotti. Il tacer adunque accresce la disubidienza, et il voler farne demonstratione con il mezzo de bandi, è causa di maggior inconvenienti, perche, come un villano resta absente, et contumace dalla

κάνουν ὅ,τι τοὺς κατέβει στὸ κεφάλι. Σὲ μερικοὺς ἄλλους, ποὺ φαινόταν πειθαρχικοὶ καὶ ἔδειχναν πὼς εἶχαν πολὺ καλὰς διαθέσεις, κόπηκε αὐτὴ ἡ καλὴ πρόθεσή τους. Γιατί, ὅταν γίνεи κανένα ἔγκλημα στὰ χωριά τους, εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ παραδίδουν τοὺς ἐνόχους στὰ χέρια τῆς δικαιοσύνης¹. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν μποροῦν νὰ τοὺς παραδώσουν, εἴτε γιατί ἔφυγαν στὰ βουνά, εἴτε γιὰ ἄλλους λόγους, τοὺς καλοῦν στὴν πόλη μὲ ἄλλες δικαιολογίες καὶ τοὺς κρατοῦν στὶς φυλακὰς πολὺν καιρὸ ἢ τοὺς τιμωροῦν μὲ ἄλλους τρόπους. Ἡ μέθοδος αὐτὴ, ἂν καὶ στὴν ἀρχὴ ἔφερε κάποιο ἀποτέλεσμα, τώρα εἶναι ἀφορμὴ καὶ οἱ λίγοι ἐκεῖνοι ποὺ ἦταν καλοὶ δὲν θέλουν νὰ πειθαρχοῦν πιά· γιατί ξέρουν ὅτι δὲν ἔκαμαν ἔγκλημα καὶ ὅταν τοὺς προσκαλέσουν λένε καθαρά πὼς δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ κινδυνέψουν νὰ τιμωρηθοῦν, γιὰ σφάλματα τῶν συγγενῶν τους καὶ τῶν χωριανῶν τους. Ἡ σιωπὴ, λοιπόν, αὐξάνει τὴν ἀνυπακοή καὶ θέλοντας νὰ τοὺς ἐκφοβίσουν μὲ τὶς ἐξορίες δημιουργοῦν μεγαλύτερες ἀνωμαλίες. Γιατί, ὅταν ἓνας χωρικός δικάζεται ἐρήμην καὶ φυγοδικεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ γίνεи μεγαλύτερη

¹) Σχετικὰ μὲ τὶς ὑποχρεώσεις τῶν Σφακιανῶν, νὰ παραδίδουν στὴ δικαιοσύνη τοὺς ἐνόχους κλοπῶν, φόνων κλπ., νὰ εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ καθενὸς παράληψη, νὰ δίδουν τὴ συνδρομὴ τους στὶς ἀρχὲς τοῦ νησιοῦ, νὰ δίδουν ὁκτώ ἄνδρες γιὰ κάθε γαλέρα, ποὺ θὰ ἐξοπλιζόταν στὰ Χανιά, νὰ κάνουν μιὰ ἀγγραφεῖς κάθε χρόνο κλπ., βλ. Εὐανθοῦ δίδη, Ἐνετοκρατία κλπ. ὁ. π. σ. 145.

Giustitia; non se gli può fare la maggior gratia, che il bandirlo, perche, riducendosi sopra quelle montagne, vien a ricevere, con questo mezo beneficio della essentione della Galea et dell' Angaria personale; E però non si vede mai, che alcun contadino, dopo fornito il suo bando, procuri di farsi depennar di Raspa¹, ecettuati però alcuni pochi interessati di negotio con li loro Cavalieri, ovvero colla Città, anzi, che hanno per gran capitale l'essere banditi, vivendo in ogni modo colle loro famiglie et liberi da quella servitù, et obblighi, che tanto gli premeno.

Quanto poi alle spiagge, e marine del Regno non debbo restar di dire alla Sertà Vra, che si come alcuni vogliono, che possi esser difficile il sbarco ad un' Armata nemica, cosi altri tengono opinione, che ritrovandosi dalla parte di Tramontana, le spiagge di Chissamo, di Platanea: Dell' Apicorno: Del Maratti: Dell' Armirò di Retimo Della torre del Sanguinazzo², Dell' Ar-

χάρη ἀπὸ τὴν ἔξορία, ἐπειδὴ καταφεύγει πάνω σ' ἐκεῖνα τὰ βουνὰ καὶ ἔτσι ἀπαλλάσσεται κι ἀπὸ τὴ στρατολογία τῆς γαλέρας κι ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἀγγαρεῖες. Κι ἔτσι ποτὲ κανένας χωρικὸς δὲν φροντίζει, ὅταν τελειώσει ἡ ἔξορία του, νὰ καθαρίσει τὸ ποινικὸ του μητρώο¹, ἐκτὸς μερικοί, λίγοι, ποὺ ἔχουν δοσοληψίες μὲ τοὺς ἱππότες τοὺς ἦ μὲ τὴν πόλη. Ἀντίθετα θεωροῦν σπουδαῖο νὰ εἶναι ἐξόριστοι καὶ νὰ ζοῦν μὲ τὶς οἰκογένειές τους, ἐλευθεροὶ ἀπὸ τὴ σκλαβιά καὶ τὶς ὑποχρεώσεις, ποὺ τόσο τοὺς πιέζουν.

44. Η ΑΜΥΝΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ

Σχετικὰ μὲ τὰ παραλία καὶ τὶς ἀκτὲς τοῦ Βασιλείου δὲν πρέπει νὰ παραλείψω νὰ ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά σας, ὅτι ἐνῶ μερικοὶ νομίζουν πὼς εἶναι δύσκολο σ' ἓνα ἐχθρικό στόλο νὰ κάνει ἀποβάσεις, ἄλλοι ἔχουν τὴ γνώμη, πὼς δὲν εἶναι δυνατό, μὲ κανένα τρόπο, νὰ τὸν ἐμποδίσουν νὰ τὶς κάνει· γιατί στὶς βόρειες ἀκτὲς ὑπάρχουν παραλίες στὴν Κίσαμο, στὸν Πλατανιά, στὸν Ἀποκόρωνα, στὸ Μαράθι, στὸν Ἀρμυρὸ τοῦ Ρέθυμνου, στὸν Πύργο τοῦ Σανγκουινάτσου², στὸν Ἀρ-

¹) Raspa ἔλεγαν οἱ Βενετσάνοι τὸ βιβλίο ποὺ κατάγραφαν ὅσους εἶχαν καταδικαστεῖ σὲ ἐγκληματικὴ ποινὴ· αὐτὸ ποὺ θὰ λέγαμε σήμερο ποινικὸ μητρώο.

²) Ὁ Πύργος τοῦ Σανγκουινάτσου βρισκόταν στὴν παραλία τοῦ Ρέθυμνου καὶ λέγεται σήμερα Πηγιανὸς Πύργος (ἐπειδὴ βρίσκεται κοντὰ στὸ χωριὸ Πηγὴ) γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ ἄλλους πύργους. Κατὰ τὸν Gerola ἀνῆκε πιθανῶς

mirò di Candia: Del Carterò: Di Maglia, e Sisi: Di Pacchiamo: Di Settia; et il ridotto di Paleocastro a capo Salamone dell' Isola verso levante: tutte capacissime, per ricevere, ogni gran quantità di Vascelli non si possi per modo alcuno impedirlo; perche si come alla prima vista dell' Armata le forze del Regno ragionevolmente si doveranno mostrare alla difesa di quel luoco, dove ella accennasse, cosi essendo ad arbitrio suo l' appresentarsi ad una spiaggia, et poi l' istessa notte allontanarsi quaranta, e cinquanta miglia, per essequire in altra parte la sua intentione; non potranno gli difensori seguirla, cosi per la lontananza del luoco a luoco, come per non sapere che viaggio potesse tenere l' Armata. Però si tiene per fermo, che colle forze unite non si potesse fare frutto di sorte alcuna. Il voler poi pensar di difender le spiagge, colle forze separate, e colle genti dell' istessi luochi, e territorij, si stima che sia una vana credenza essendo molto poche, e deboli, per quelle cause, ch' io ho considerato di sopra

μυρὸ τοῦ Χάντακα, στὸν Καρτερό, στὰ Μάλια καὶ στὸ Σίσι, στὴν Παχειὰ Ἀμμο, στὴ Σητεία καὶ στὸν ὄρμο τοῦ Παλαιόκαστρου στὸ Σαμμώνιο Ἀκρωτήριο, πρὸς τὴν ἀνατολικὴ ἄκρη τοῦ νησιοῦ, ποὺ εἶναι ὅλες καταλληλότες, γιὰ νὰ δεχτοῦν στόλο, ὅσα πολλὰ πλοῖα κι ἂν ἔχει. Γιατί, παρ' ὅλο ποὺ μὲ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου οἱ δυνάμεις τοῦ Βασιλείου πρέπει, φυσικά, νὰ τρέξουν, γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅπου θὰ παρουσιαστεῖ ὁ στόλος αὐτός, ὁ ἐχθρὸς μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ σὲ μιὰ παραλία τῆς ἐκλογῆς του καὶ τὴν ἴδια νύκτα νὰ ἀπομακρυνθεῖ σαράντα καὶ πενήντα μίλια, γιὰ νὰ κάμει τὴν ἐμφάνισή του σὲ ἄλλη παραλία. Ἔτσι, οἱ ὑπερασπιστὲς τοῦ νησιοῦ δὲν θὰ μπορέσουν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, γιατί ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οἱ ἀποστάσεις εἶναι μεγάλες καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲν θὰ ξέρουν τὴν κατεύθυνση ποὺ θὰ ἀκολουθήσει ὁ ἐχθρὸς. Γι' αὐτὸ θεωρεῖται βέβαιο πὼς, ὅταν οἱ δυνάμεις εἶναι ἐνωμένες δὲν θὰ μπορέσουν νὰ κατορθώσουν τίποτε. Ἡ ἰδέα νὰ ὑπερασπιστοῦν τὶς παραλίες μὲ χωρισμένες τὶς δυνάμεις καὶ μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς κατοίκους κάθε περιφέρειας, θεωρεῖται μάταιη ἐλπίδα· γιατί εἶναι λίγοι καὶ ἀσθενικοί, ὅπως ἀνέφερα παραπάνω στὴ Γαληνότητά σας· καὶ μάλιστα ὅταν θὰ ἔχουν ἀπέναντί

στὴν ὁμώνυμη οἰκογένεια εὐγενῶν. (Βλ. Gerola, Monumenti κλπ. ὁ. π., I, σ. 296, ὅπου ὑπάρχει καὶ φωτογραφία τοῦ πύργου).

alla Sertà Vra, e massime contra un' Armata, tanto potente, quanto è quella del Turco, et dove le prove delle galee possono far quegli' effetti, che sono proprij in quest' occasione, si come se n' è veduto essemplio molte volte, et in particolare al tempo della guerra passata, che, con tutto che a Modone, si ritrovasse l' Armata del Sigr Turco et un' essercito tanto grande, e di fanteria, e di cavalleria, che ad altro fine non attendeva, che, per impedire all' Armata Christiana il comodo delle acque da bere, et ogn' altro disegno; non di meno, ho pur veduto, che ogni tre, e quattro giorni, hora nella spiaggia di Navarino, et hora alli giardini di Coron l' Armata Christiana andava colle prove in terra, et senza travaglio alcuno si forniva del suo bisogno; et se bene occorreva qualche picciola scaramuzza, convenivano però li Turchi tenersi lontani, quanto scoprivano gli tiri della nostra artiglieria; ma perchè, si potrebbe dire che la comodità del porto di Navarino, ed elli Giardini de Coron, che rendevano facili queste operationi, non si potranno ricevere nell' Isola di Candia, così, per la qualità de siti, come per essere dominata da venti di Greco, e tramontana, che suol fare quella navigatione molto difficile, e pericolosa; io rispondo, ch' è vero, che incontrano al-

τους ένα στόλο τόσο ισχυρό, όπως είναι ο τουρκικός, και όπου οι δοκιμές των γαλερών μπορούν να φέρουν τα αποτελέσματα εκείνα που συνηθίζονται σε τέτοιες περιπτώσεις, όπως συνέβη πολλές φορές και μάλιστα κατά τον τελευταίο πόλεμο, όποτε, παρ' όλο που ο τουρκικός στόλος, με ένα στράτευμα από πεζικό και ιππικό τόσο μεγάλο, βρισκόταν στη Μεθώνη, με αποκλειστικό σκοπό να εμποδίσει το χριστιανικό στόλο να υδρευτεί και να ματαιώσει άλλα ένδεχόμενα σχέδιά του, ο χριστιανικός στόλος, όπως είδα ο ίδιος, πήγαινε τότε στην παραλία του Ναυαρίνου και τότε στους κήπους της Κορώνης και προσορμιζόταν και δίχως καμιά ένόχληση έκανε τις προμήθειες που ήθελε. Και αν κάποτε γινόταν καμιά μικροσυμπλοκή, οι Τούρκοι έμεναν μακρινά όταν ανακάλυπταν τη βολή του πυροβολικού μας. Μά έπειδή μπορεί να πεί κανένας ότι η εύκολία του λιμανιού του Ναυαρίνου και των κήπων της Κορώνης, που διευκόλυναν τις επιχειρήσεις, δεν μπορεί να υπάρχει στην Κρήτη, γιατί οι τοποθεσίες της είναι τέτοιες που προσβάλλονται από το γραίο και την τραμουντάνα, που κάνουν το ταξίδι πολύ δύσκολο και επικίνδυνο, άπαντώ, ότι είναι αλήθεια πως συχνά

cune volte fortune notabilissime; ma è anco verissimo che nella prima vera, et Autunno nelli mesi di Marzo, e Aprile, Settembre, et Ottobre, fanno per ordenario bonaccie calme, con grandissima tranquillità di Mare. Hò veduto ancora molte volte in tempo d' estate, et in particolare quest' anno, che per tutti li mesi di Maggio, Giugno; et mezo luglio; sono state, così grande bonaccie, che, le maggiori non si viddero mai. Dimaniera, che quando fosse venuto il caso non sò, che travaglio havessero gl' inimici, potuto incontrare, per occasione di fortune. Però si tiene opinione, che non vi sia altro rimedio, al poter impedir il sbarco in quel Regno, che l' Armata di Vra Sertà, la quale quando sia di forze convenienti, potrà grandemente [impedire?]¹⁾ l' inimico in diverse maniere, per l' vantaggio grande, e beneficio, che haverà de' porti: Delle acque et di molte altre cose necessarie al bisogno.

È stato in tempo mio, per ispatio di 26 mesi Provvr Gnal in quel Regno, l' Illmo sigr Zuanne Mocenigo²⁾; alla persona del

γίνονται εκεί άγριότατες τρικυμίες· είναι όμως επίσης αλήθεια, ότι την άνοιξη και το φθινόπωρο, τους μήνες Μάρτη, Άπρίλη, Σετέμβρη και Όκτώβρη επικρατούν συνήθως μπονάτσες, που η θάλασσα είναι άπόλυτα ήσυχη. Είδα επίσης πολλές φορές το καλοκαίρι, και μάλιστα αυτό το χρόνο, ότι όλους τους μήνες Μάη, Ιούνη και το μισό Ιούλη έκανε μεγάλες μπονάτσες, που δεν τις θυμούνται ούτε οι γεροντότεροι. Δεν βλέπω, συνεπώς, τί είδους εμπόδια θα συναντούσε ο έχθρος από τις φουρτούνες, όταν θα ήθελε να δράσει. Έχουν όμως τη γνώμη, ότι δεν υπάρχει άλλο μέσο, που να είναι σε θέση να εμποδίσει τις άποβάσεις στο Βασίλειο παρὰ μόνο ο στόλος της Γαληνότητάς σας, που όταν έχει ανάλογες δυνάμεις, εύκολα θα μπορέσει να εμποδίσει τον έχθρο με διάφορα μέσα, γιατί έχει το μεγάλο πλεονέκτημα να διοθέτει λιμάνια, νερό και πολλά άλλα άπαραίτητα πράγματα.

45. Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΕΠΤΗΣ

Τον καιρό που ύπηρετούσα ήταν Γενικός Προβλεπτής του Βασιλείου εκείνου,¹⁾ είκοσιέξι μήνες, ο έκλαμπρότατος κ. Ιωάννης Μοτσενίγκο²⁾.

¹⁾ Έδω λείπει μιιά λέξη. Άπό τα συμφραζόμενα πρέπει να είναι ή λ. impedire, που πρόσθεσα στο κείμενο.

²⁾ Βλ. παραπάνω σ. 53, σημ. 2.

quale, quanto più si potesse, vorrei poter aggionger lodi, e reputationi, poiche, per isperientia ho conosciuto sua S. Illma, e per prudentia, e per valore, un utile Rappresentante di Vra Sertà, con il quale, non solamente ho havuto una ottima corrispondenza d' amore, ma dal canto mio infinita osservanza. Successe a sua S. Illma, il mese di Giugno 1593 l' Illmo Sr Nicolò Donado ¹, gentil' homo veramente di ottima volontà, et di quella prudentia, e valore che è ben notto à Vra Sertà, colla persona del quale, si come parimente, ho proceduto con ogni termine di riverenza, et honore, cosi, (poiche l' occasione m' invita per l' obbligo ch' io tengo alla Sertà Vra) non voglio restar di dirle alcuna cosa sopra l' auttorità de Provri Gnali, la quale alle volte essendo interpretata con diverso senso è cagione di molte confusioni, et indolentie. E per restringere il mio ragionamento in pochi capi, dico alla Sertà Vra, che due cose sole mettono in disordine tutto 'l negotio del governo, l' una è la soprintendentia delle cose militari; colla quale; non solamente hanno levato a fatto l' auttorità

Γιὰ τὸν ἄνθρωπο αὐτὸ θέλω νὰ ἐκφράσω ὅσο μπορῶ περισσότερους ἐπαίνους καὶ σεβασμό, γιατί ἀπὸ πείρα ἐγνώρισα ὅτι ἡ ἐκλαμπρότητα του εἶναι, μὲ τὴ σοφία του καὶ τὴν ἀξία του, ἓνας χρήσιμος ἀντιπρόσωπος τῆς Γαληνότητάς σας. Μὲ τοῦτον ὅχι μόνο βρισκόμουν σὲ ἄριστες σχέσεις μὰ τοῦ εἶχα καὶ ἀπεριόριστη ἐκτίμηση. Τὴν ἐκλαμπρότητα του διαδέχτηκε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1593 ὁ ἐκλαμπρότατος κ. Νικολὸ Ντονάτο ¹, εὐγενής, μὲ τὴν καλὴ θέληση, τὴ σύνεση καὶ τὴν ἀξία ἐκείνη, ποὺ εἶναι πολὺ καλὰ γνωστὰ στὴ Γαληνότητά σας. Μαζί του συνεργάστηκα μὲ κάθε σεβασμὸ καὶ ἐντιμότητα. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ δὲν παραλείπω νὰ σᾶς ἀναφέρω (γιατὶ τὸ καθῆκον μου πρὸς τὴ Γαληνότητά σας μοῦ τὸ ἐπιβάλλει) μερικὰ πράγματα, σχετικὰ μὲ τὶς ἐξουσίες τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ, ποὺ καμιά φορὰ τοὺς δίδεται ἄλλη ἔννοια καὶ δημιουργοῦνται πολλὲς συγχύσεις καὶ παραλείψεις. Καὶ γιὰ νὰ περιορίσω τὴν ὁμιλία μου σὲ λίγα λόγια, ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά σας, ὅτι δυὸ εἶναι, κυρίως, οἱ αἰτίες, ποὺ δημιουργοῦν τὴ σύγχυση στὴ διαχείριση τῶν διοικητικῶν ὑποθέσεων. Ἡ μιὰ εἶναι ἡ ἐποπτεία τῶν στρατιωτικῶν ὑποθέσεων, ἡ ὁποία ὅχι μόνο ἀφαίρεσε τὴν ἐξουσία ἀπὸ τοὺς Ἀρχόντες ἐκείνους, μὰ καὶ ὅλα τὰ λίγα δικαιώ-

¹) Ἴσως εἶναι ὁ ἴδιος ποὺ ὑπηρέτησε Δούκας τῆς Κρήτης τὸ 1582.

a quei Magistrati, ma ancora tutte quelle poche utilità, c' avevano li suoi curiali, si che farla molto male. L' altra è quella dell' Inquisitione ¹: sotto pretesto della quale hanno abbracciato anco le cause di prima istanza. E se bene per avanti Vra Sertà prudentissima, con fine di sollevar quella contadinanza da molte estorsioni fatte da suoi Cavallieri, ordenò l' inquisitione; hora non facendo quel frutto, che si sperava, anzi effetti contrarij alla sua intentione, è necessario levarla, quanto più presto, per consolatione di tutto quel Regno. Furono veramente incolpati li cavallieri, ufficiali, et scrivani delli Casali di molte estorsioni, fra quali quelle di sforzi, battiture, homicidij, et altre iniquità, ma non però si è veduto mai castigo alcuno di pena corrispondente a delitti di questa natura perche, non è dubbio che, se ad un reo

ματα, ποὺ εἶχαν οἱ δικαστές σας, παρ' ὅλο ποὺ τὰ ἀσκοῦσαν πολὺ κακά,

46. ΤΟ ΙΕΡΟΔΙΚΕΙΟ

Ἡ ἄλλη αἰτία εἶναι τὸ Ἱεροδικεῖο ¹, ποὺ μὲ τὸ πρόσχημά του πῆραν ὅλες τὶς ὑποθέσεις τῆς ἀρμοδιότητάς τοῦ πρωτοδικείου. Καὶ παρ' ὅλο ποὺ ἡ σοφώτατη Γαληνότητά σας ἴδρυσεν τὸ Ἱεροδικεῖο, μὲ σκοπὸ νὰ ἀνακουφίσει τὸ λαὸ ἐκεῖνο ἀπὸ πολλὰς καταπιέσεις, ποὺ τοῦ ἔκαναν οἱ φεουδάρχες, τὴν ποὺ δὲν ἀποδίδει τὰ ἀποτελέσματα ἐκεῖνα ποὺ περιέμενε κανένας, ἀλλὰ ἐντελῶς ἀντίθετα πρὸς τὴν ἐπιθυμία τῆς Γαληνότητάς σας, εἶναι ἀνάγκη νὰ καταργηθεῖ ὅσο μπορεῖ πιὸ γρήγορα, γιὰ ν' ἀνακουφιστεῖ ὅλο ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο.

Πραγματικὰ οἱ φεουδάρχες, οἱ ἀξιωματοῦχοι καὶ οἱ γραμματικοὶ τῶν χωριῶν, κατηγορήθηκαν γιὰ πολλὰς καταπιέσεις καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς γιὰ ἐκβιασμοὺς, ραβδισμοὺς, ἀνθρωποκτονίες καὶ ἄλλες παράνομες πράξεις, δίχως νὰ τιμωρηθοῦν μὲ ποινὲς ἀνάλογες σὲ τέτοιον εἶδος ἐγκλήματα. Γιατί, ἂν ἤθελε ἀποδειχτεῖ κανένας ἔνοχος τέτοιων

¹) Στὴ Βενετσάνικη Πολιτεία ὑπῆρχε μιὰ δικαστικὴ ἐξουσία, ποὺ τὴν ἀσκοῦσαν τρεῖς πατρίκιοι, οἱ Inquisitori di Stato, ἐκλεγόμενοι ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα. Οἱ δυὸ ἀπ' αὐτοὺς ἐκλέγονταν ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα καὶ λέγονταν Νέγκροι, (Μαῦροι) ἀπὸ τὴ μαύρη τήβεννο ποὺ φοροῦσαν. Ὁ τρίτος ἐκλεγόταν ἀπὸ τὰ συμβουλευτικὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα καὶ λεγόταν κόκκινος, ἀπὸ τὴν κόκκινη τήβεννο ποὺ φοροῦσε. Ἦταν δικαστὴριο ἀνώτατου βαθμοῦ καὶ εἶχε μεγάλη δικαιοδοσία, γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῶν ἀδικημάτων κατὰ τοῦ Κράτους. (Βλ. Boerio, ὁ. π., στὴ λέξη inquisitor).

fussero giustificate così fatte colpe, sarebbe necessitato il giudice di divenir a sententia di pena capitale, o di perpetua prigionia; ma essendo banditi, per qualche poco tempo dalli Casali; privati di poter condur possessioni ad affitto, o pur essercitarsi come scrivani, condannati all' ammissione de' loro crediti; et in fine in qualche summa di danari, non è da credere, che, si potessero liberare, con così mite sententie o con una semplice condanna pecuniaria di ducento cecchini, poiche la maggiore non eccede questo danaro. E che beneficio è mai risultato da queste inquisitioni al publico, overo al privato, niuno al sicuro, anzi maleficio grande, poiche li contadini non sono stati sollevati colla satisfattione de' danni patiti; perche, se ben l' Illmi Generali, hà usato un termine molto prudente nelle sententie, con il condanar diversi in certa summa, per refacimento de loro villani: tuttavia, ne sono comparsi molto pochi a levar gli loro avanzi, per tema di non cadere in danno maggiore, perche havendo deposto quasi nascostamente contra li loro cavallieri, quando fussero andati a levar danari per questa ragione, si sarebbero venuti a pu-

ἐγκλημάτων, ὁ δικαστὴς θὰ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τοῦ ἐπιβάλλει τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου ἢ τῶν ἰσοβίων δεσμῶν. Ἀντίθετα, τοὺς ἐξορίζουν γιὰ λίγον καιρὸ ἀπὸ τὰ χωριά τους, τοὺς ἀφαιροῦν τὸ δικαίωμα νὰ ἐνοικιάζουν κτήματα, ἢ νὰ ἐργάζονται σὰν γραμματικοί, τοὺς καταδικάζουν νὰ παραδεχτοῦν τὰ χρῆμα τους καὶ τέλος τοὺς καταδικάζουν σὲ μικρὰ πρόστιμα. Δὲν μπορεῖ, λοιπόν, νὰ πιστέψει κανένας πὼς μπορούσαν νὰ ἀπαλλαγοῦν μὲ τόσο ἐπικεικὲς ἀποφάσεις ἢ μὲ μιὰ ἀπλὴ χρηματικὴ καταδίκη ἀπὸ διακόσια τσεκίνια, ἀφοῦ ἡ μεγαλύτερη δὲν ὑπερβαίνει αὐτὸ τὸ ποσό. Ποιὰ ὠφέλεια εἶδε τὸ κοινὸ ἢ οἱ ἰδιῶτες ἀπὸ τὴν δίκες αὐτές; Καμιὰ βέβαια. Ἀντίθετα εἶδε μεγάλη ζημιὰ. Οἱ χωρικοὶ δὲν ἀνακουφίστηκαν μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ζημιῶν ποὺ ἔπαθαν, γιατί, παρ' ὅλο ποὺ οἱ ἐκλαμπρότατοι Στρατηγοὶ μεταχειρίστηκαν ἓνα συνετὸ μέτρο στὶς ἀποφάσεις, καταδικάζοντας διαφόρους σὲ ὀρισμένα πρόστιμα, γιὰ ν' ἀποκαταστήσουν τὴν ζημιὰ τῶν χωρικῶν τους, ἐλάχιστοι ἀπ' αὐτοὺς παρουσιάστηκαν, γιὰ νὰ παραλάβουν τὰ πρόστιμα αὐτά, ἀπὸ φόβο μὴν πάθουν μεγαλύτερες ζημιές, ἐπειδὴ ἔχουν κάνει κρυφὰ τὶς καταθέσεις τους κατὰ τῶν ἱπποτῶν τους καὶ ὅταν παραλάβουν χρήματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ πρόστιμα αὐτά, θὰ γί-

blicare colli quali convenendo vivere, e ricevere giornalmente suffragij non vogliono infine apertamente mostrarsegli nemici, senza alcun frutto: onde nell' avvenire non si vorranno più metter a rischio di diponer alcuna cosa contra gli cavallieri, i quali mostrandogli, con effetto il poter che hanno sopra di loro, supporteranno ogni male più tosto, che operare da nuovo alcuna cosa, che gli torna in disgusto; massime vedendo, che per la maggior parte le pene si riducono in niente; ho voluto però intendere la causa; perche non procedono contra li rei ad altra pena, et ho finalmente saputo per bocca delli proprij suoi Curiali ¹⁾, che il maggior aggravio de' Contadini consiste intorno alli Precij ingordissimi delle robbe, che le vengono date da i cavallieri, et bassissimi di quelle, che all' incontro ricevono con il mezo delle sovventioni del vivere et con il dar orzo, per formento, formento per oglio, vino, e formaggio; et altre cose tali: onde, se l' imputationi al presente non consistono in altro, che in questa sorte di contratti illeciti, perche si vorrà tenerie una perpetua inquisi-

νει γνωστὸ σ' ἐκείνους μὲ τοὺς ὁποίους ζοῦν καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους παίρνουν καθημερινὴ βοήθεια. Γι' αὐτὸ δὲν θέλουν νὰ ἐκδηλωθοῦν φανεροὶ ἐχθροί, χωρὶς καμιὰ ὠφέλεια. Ἄρα στὸ μέλλον δὲν θὰ θελήσουν νὰ διακινδυνέψουν πιά, καταθέτοντας σὲ βάρος τῶν ἱπποτῶν, οἱ ὁποῖοι τοὺς δείχνουν μὲ ἔργα τὴν ἐξουσία ποὺ ἔχουν πάνω σ' αὐτοὺς καὶ θὰ ὑποφέρουν καλύτερα κάθε κακὸ παρὰ νὰ ξανακάμουν ὅ,τιδήποτε ποὺ θὰ δυσανεστήσει τοὺς ἱππότες, ὅταν μάλιστα βλέπουν ὅτι οἱ περισσότερες ποινὲς εἶναι γελοῖες. Θέλησα, λοιπόν, νὰ μάθω τὴν αἰτία, ποὺ δὲν ἐπιβάλλουν στοὺς ἐνόχους ἄλλες ποινές· καὶ ἔμαθα, στὸ τέλος, ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἰδίων τῶν δικαστῶν ¹⁾, ὅτι οἱ μεγαλύτερες ἐπιβαρύνσεις τῶν χωρικῶν εἶναι οἱ ἐξογκωμένες τιμὲς τῶν πραγμάτων, ποὺ τοὺς δίδουν οἱ ἱππότες καὶ οἱ χαμηλότερες τιμὲς ἐκείνων ποὺ παίρνουν οἱ ἱππότες ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς, μὲ τὸ πρόσχημα τῆς βοήθειας, σὲ τροφίμα, δίδοντας κριθὰρι ἀντὶ σιτάρι, σιτάρι ἀντὶ λάδι, κρασί, τυρὶ καὶ ἄλλα παρόμοια.

Ἄν, λοιπόν, σήμερα οἱ καταγγελίες δὲν γίνονται παρὰ μόνο γιὰ τέτιου εἶδους παράνομες συμφωνίες, ἐπειδὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ διατηρη-

¹⁾ Curial ἦταν δικαστικὸν ἀξίωμα, ποὺ ἀντιστοιχεῖ περίπου στὸ ἀξίωμα τοῦ σημερινοῦ δικαστικοῦ παρέδρου.

zione, che in tutte le parti del Mondo è tanto odiosa quanto è abhorita quella del spirituale, che pur con molta ragione è stimata importantissima, per beneficio delle anime; ma quanto maggiormente deve essere quella del temporale al suo Regno di Candia; poi che a loro soli servir di Vra Sertà convien sentire questa perpetua molestia. Io laudarei perciò, che si levasse l' Inquisitione del tutto; poiche non resterà, che chi haverà volontà di querelare, non possi farlo davanti il Reggimento come si faceva di prima, ovvero quando per altre cause ella potesse essere necessaria, che per una sol volta, la si mandasse, et in capo a cinque o sei anni, come si suole il Magistrato di Sindici, perche a tenerla di continuo; oltre ch' è termine diversissimo da quello, che la Sertà Vra usa verso tutti gl' altri suoi sudditi, non è da potersi sopportare. E però causa un odio capitale tra cavallieri, e contadini, che certo non potranno lungamente durare. Nè vi è alcun dubbio, che quando li contadini (per natura superbi, et altieri massime facendo alcuni di quelle prole potenti, professi-

θεῖ για πάντα τὸ Ἱεροδικεῖο, πὺν σ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου εἶναι τόσο μισητὸ—ὅσο εἶναι ἀποκρουστικὴ ἡ Ἱερὴ Ἐξέταση, παρ' ὅλο πὺν τούτῃ θεωρεῖται, πολὺ σωστά, σπουδαιότατη γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς,—πόσο περισσότερο μισητὸ πρέπει νὰ εἶναι τὸ Ἱεροδικεῖο γιὰ τὴν κοσμικὴ ἐξέταση στὸ Βασίλειο τῆς Κρήτης, ἀφοῦ καὶ στοὺς ἴδιους τοὺς θεράποντες τῆς Γαληνότητάς σας εἶναι πάντα ὀχληρό;

Γιὰ ὅλ' αὐτὰ ἔχω τὴ γνώμη πὺς πρέπει νὰ καταργηθεῖ τὸ Ἱεροδικεῖο ὁλωσδιόλου, ἀφοῦ, ὅταν θὰ ἔχει κανένας τὴ διάθεση νὰ καταγγεῖλει θὰ μπορεῖ νὰ καταγγεῖλει στὴν Κυβέρνηση, ὅπως γινόταν πρίν. Ἄν τὸ Ἱεροδικεῖο εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ ἄλλους λόγους, ἄς ξαναῖδρυνθεῖ ἄλλὰ γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση καὶ κάθε πέντε ὡς ἔξι χρόνια, ὅπως συνηθίζεται νὰ γίνεται γιὰ τὸ ἀξίωμα τῶν Συνδίκων. Γιατί, ἂν θὰ ὑφίσταται συνέχεια, ὅχι μόνο εἶναι ἓνα μέτρο πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ κείνο πὺν χρησιμοποιεῖ ἡ Γαληνότητά σας γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους ὑπηκόους της, μὰ εἶναι καὶ ἀνυπόφορο· εἶναι ἀφορμὴ θανάσιμου μίσους μεταξὺ ἱπποτῶν καὶ χωρικῶν, πὺν ἀσφαλῶς δὲν θὰ εἶναι δυνατό νὰ διατηρηθεῖ πολὺ. Δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι οἱ χωρικοί, φύσει ὑπερήφανοι καὶ ὑψηλόφρονες, καὶ μάλιστα μερικοὶ ἀπὸ τὶς οἰκογένειες ἐκεῖνες, πὺν ἰσχυρίζονται πὺς εἶναι νόμιμοι ἀπό-

one di essere legalmente discesi da Nobili dell' Imperio Constantinopolitano, che però si chiamano Arcondopuli, che vuol dire nobiletti, non saranno sottoposti al comando de' cavallieri non si potrà sperare, per conseguenza obedientia, ne servitio di sorte alcuna. Però, si come l' intentione di Vra Sertà, fu santissima di ordenare l' Inquisitione, per sollevare la contadinanza; così per queste, et altre cause, ella, fa effetti di maggior oppressione, e danno alle cose sue, perche, se ben una parte di contadini (come dico), stanno quieti, per non perdere gli suffragij¹ del vivere; l' altra che non ne ha tanto bisogno, si è fatta così ardita, che quasi si dimostrano, competitori delli loro cavallieri: nè so, se sia bene, che li Villani prendino tanta audatia perche venendo l' occasione di armare, o di altri bisogni non so, se così facilmente si potrà farlo, quando, li cavallieri habbino perduto la reputatione, et obediencia di villani, anzi tengo per fermo, che la materia debbi esser sempre più difficile, per quello c' ho potuto osservare nella lunghezza del mio Reggimento, Però, la

γονοὶ τῶν εὐγενῶν τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὀνομάζονται ἀρχοντόπουλοι, (δηλαδὴ εὐγενεῖς) δὲν θὰ ὑποκύψουν σὺς θελήσεις τῶν ἱπποτῶν. Δὲν μποροῦμε, λοιπόν, νὰ περιμένουμε ἀπ' αὐτοὺς ὑπακοὴ οὔτε καμιά ἄλλη ὑπηρεσία. Μὰ ἐνῶ ἡ πρόθεση τῆς Γαληνότητάς σας, ἰδρύνοντας τὸ Ἱεροδικεῖο γιὰ νὰ ἀνακουφίσει τοὺς χωρικοὺς, ἦταν ἀγιότατη, γι αὐτὲς καὶ γιὰ ἄλλες αἰτίες, προκάλεσε μεγάλες ζημιὲς καὶ καταπιέσεις σὺς ὑποθέσεις της. Γιατί, ἂν μερικοὶ χωρικοὶ (ὅπως λέγω) κάθονται ἥσυχτοι, γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὴ βοήθεια πὺν παίρνουν σὲ τρόφιμα¹, οἱ ἄλλοι χωρικοί, πὺν δὲν ἔχουν μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ τὴ βοήθεια αὐτή, ἔχουν γίνεϊ τόσο τολμηροί, πὺν συναγωνίζονται σχεδὸν τοὺς φεουδάρχες τους. Ἐγὼ νομίζω πὺς δὲν πρέπει νὰ πάρουν τόσο θάρρος οἱ χωρικοί. Γιατί ὅταν ἔλθει ὁ καιρὸς νὰ γίνεϊ στρατολογία γιὰ τὸ στόλο, ἡ παρουσιαστοῦν ἄλλες ἀνάγκες, δὲν ξέρω ἂν θὰ εἶναι δυνατό νὰ γίνεϊ τόσο εὐκόλα, ὅταν οἱ χωρικοὶ δὲν θὰ σέβονται καὶ δὲν θὰ ὑπακούουν τοὺς ἱππότες. Ἀντίθετα, ἀπὸ ὅσα μπόρεσα νὰ ἀντιληφτῶ στὸ διάστημα τῆς ὑπηρεσίας μου, θεωρῶ βέβαιο ὅτι τὸ ζήτη-

¹) Βοήθεια ἐννοεῖ, βέβαια, τὴν ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας τους, γιὰ τὴν καλλιέργεια πὺν ἔκαναν στὰ κτήματα τῶν φεουδαρχῶν.

Sertà Vra prudentissima, conoscendo chiaramente che da queste Inquisitioni ella non riceve niuna sorte di frutto, le piacerà di levarla; perche, le affermo con ogni debita riverenza, che questa sarà la maggior sodisfattione, et il maggior contento, che la possi dar al presente al suo Regno di Candia.

Dissi di sopra, che due cose mettono in disordine tutto il negotio del governo. L' una è l' Inquisitione, della quale ne ho detto abastanza. L' altra; è quella della soprintendenza militare, colla quale, havendo spogliato il Capo di Candia di ogni auttorità, egli non serve al presente ad altro ufficio, che di luogotenente: onde, per dimostrare alla Sertà Vra di quanto pregiudicio ella sia alle cose pubbliche, le dico, che dopo l' institutione del Prov^r Gnal in quel Regno, è stata diminuita in maniera l' auttorità del Capo, che si può veramente affermare, che resti a quel Magistrato, (altre volte amplissimo, e di molta stima) il solo nome, et ombra della dignità passata, la reputatione del quale, se pur vi è rimasta radice, declinerà a fatto, se la Sertà Vra, non procurerà

μα θὰ γίνει πιό δύσκολο. Ἡ σοφώτατη Γαληνότητά σας γνωρίζει καλά ὅτι ἀπὸ τὸ Ἱεροδικεῖο αὐτὸ δὲν ἔχει κανενὸς εἵδους ὠφέλεια καὶ θὰ εὐαρεστηθεῖ νὰ τὸ καταργήσῃ καὶ σᾶς διαβεβαιώνω μ' ὅλο τὸν ἀπαιτούμενο σεβασμό, ὅτι ἡ κατάργησή του θὰ προσφέρει τὴ μεγαλύτερη ἱκανοποίηση καὶ τὴ μεγαλύτερη εὐχαρίστηση, πὺν εἶναι δυνατό, στὸ Βασίλειό σας στὴν Κρήτη.

47. Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Εἶπα παραπάνω πὺς δυὸ πράγματα προκαλοῦν ὅλες τὶς ἀνωμαλίες στὶς κυβερνητικὲς ὑποθέσεις. Τὸ ἓνα εἶναι τὸ Ἱεροδικεῖο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀνάφερα ἀρκετὰ. Τὸ ἄλλο εἶναι ἡ ἀνώτατη Ἐποπτεία τοῦ Στρατοῦ, πὺν ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὸν Καπετάνιο τοῦ Χάντακα, ὁ ὁποῖος δὲν ἀσχολεῖται σήμερα σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο στὰ καθήκοντα τοῦ ὑπασπιστῆ. Γιὰ νὰ ἀποδείξω στὴ Γαληνότητά σας τί ζημιὲς ὑφίσταται τὸ Δημόσιο ἀπ' αὐτὸ σᾶς ἀναφέρω, ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ σ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο, μειώθηκε ἡ ἐξουσία τοῦ Καπετάνιου τόσο, πὺν μπορεῖ κανένας νὰ βεβαιώσει ἀπόλυτα, ὅτι στὸν ὑπάλληλο αὐτὸ (πὺν ἄλλοτε εἶχε εὐρύτατη δικαιοδοσία καὶ πολὺ μεγάλη ἐκτίμηση) δὲν μένει τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο τὸ ὄνομα καὶ ἡ σκιά τοῦ παλιοῦ ἀξιωματοῦ. Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἔχει ἀκόμη μερικὲς ρίζες θὰ χαθοῦν ὅμως ἐντελῶς, ἂν ἡ

di ritornarla nel suo primo stato, perche levati li carichi, e tutte le preminentie dall' auttorità del Prov^r Gnal, non resta al Cap^o in che adoperarsi, che nelle audientie ordenarie de' datari, le quali anco in gran parte le sono state levate insieme, col giudicio de Marineri e cose del porto: Nè restando al Cap^o alcun carico, per minimo che sia, giudico, che volendo la Sertà Vra continuar nel mandar Prov^{ri} Gnali in Candia la possi liberarsi dalla spesa; che fa nel Cap^o, perche, se bene per avanti in absentia de Prov^r Gnal si teneva, che potesse esser necessaria la sua persona nella Città tuttavia, da poco tempo in qua, pare, et è senza alcun dubbio, ch' egli non serva ad alcun' officio; nè, per ciò veggo a che fine si voglia tenere quella spesa infruttuosamente. Però stimo necessario, che la Sertà Vra venga in una di queste due resolutioni, o di levar il Cap^o di Candia, ovvero dicchiarire particolarmente il carico suo nel quale, si come sarà molto servitio, che il Prov^r Gnal non vi habbia a metter mano, così le sia riservata sempre la soprintendentia, com' è conveniente, altri-

Γαληνότητά σας δὲν φροντίζει νὰ ἐπαναφέρει τὸ ἀξίωμα αὐτὸ στὴν πρώτη του κατάσταση. Οἱ ἐντολὲς καὶ κάθε πρωτοβουλία περὶ ἧλθαν στὴν ἐξουσία τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ καὶ δὲν ἔμεινε στὸν Καπετάνιο τίποτε ἄλλο γιὰ ν' ἀσχολεῖται παρὰ μόνο οἱ ἀκροάσεις τῶν τελωνειακῶν ὑπαλλήλων, ἂν καὶ ἡ δικαιοδοσία αὐτὴ ἀφαιρέθηκε στὸ μεγαλύτερο τῆς μέρος, μαζὶ μὲ τὶς ὑποθέσεις τοῦ ναυτοδικείου καὶ τοῦ λιμεναρχείου.

Ἀφοῦ, λοιπόν, δὲν μένει στὸν Καπετάνιο καμιά ὑπηρεσία, ὅσο ἀσήμαντη κι ἂν εἶναι, καὶ θέλει ἡ Γαληνότητά σας νὰ ἐξακολουθήσει νὰ στέλλει Γενικὸ Προβλεπτῆ στὴν Κρήτη, μπορεῖ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς δαπάνες, πὺν γίνονται γιὰ τὸν Καπετάνιο. Γιατί, ἂν καὶ πρωτύτερα πὺν δὲν ὑπῆρχε Γενικὸς Προβλεπτῆς, θεωροῦνταν ἀναγκαῖα ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀξιωματοῦ του στὴν πόλη, τώρα τελευταῖα φαίνεται, καὶ ἀσφαλῶς εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅτι τὸ ἀξίωμα αὐτὸ δὲν χρησιμεύει σὲ τίποτε. Γι' αὐτὸ δὲν βλέπω τὸ λόγο νὰ ἐξακολουθήσει ἄσκοπα αὐτὴ ἡ δαπάνη. Θεωρῶ, λοιπόν, ἀπαραίτητο νὰ πάρει ἀπόφαση ἡ Γαληνότητά σας· ἢ νὰ καταργήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ Καπετάνιου τοῦ Χάντακα, ἢ νὰ καθορίσει λεπτομερῶς τὰ καθήκοντά του, στὰ ὁποῖα θὰ ᾖ πολὺ καλὰ νὰ μὴν ἐπεμβαίνει ὁ Γενικὸς Προβλεπτῆς. Πρέπει νὰ διατηρήσει τὴν ἐποπτεία τοῦ Στρατοῦ, ὅπως εἶναι τὸ σωστό· ἄλλοιῶς

menti la credi certo, che 'l negotio non sortirà mai quel fine, ch' essa desidera¹. Nè voglio con quest' occasione anco tacerle, per discarico della mia coscienza, che fra tutte le auttorità, ch' essercitano li Provri G^{nal}ali in quel Regno, una sopra le altre è da mettersi in molta consideratione, di che (per quello, c' aspetta a me) ne supplico riverentemente la Sertà V^{ra}, e le VV. SS. Ecc^{me}, affine, che in niun tempo, le potesse nascere occasione di pentimento. Fra tutte l' auttorità dico, ch' essercitano quei Sigrì Illustrissⁱ in quel Regno, ho veduto esser questa importantissima, che nelle cose da guerra hanno assoluta facoltà di tutte le deliberationi: Qui, con tutto, che si potessero discorrere, per l'

πρέπει να είστε βέβαιοι, ότι το ζήτημα δεν θα έχει το τέλος που επιθυμεί η Γαληνότητά σας¹.

48. Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΕΠΤΗ

Με την ευκαιρία αυτή δεν θέλω επίσης ν' αποσιωπήσω—για ν' άνακουφίσω τη συνείδησή μου—τά παρακάτω: 'Ανάμεσα σ' όλες τις έξουσίες, που άσκει ό Γενικός Προβλεπτής στο Βασίλειο, μιá άξίζει να προσεχτεί περισσότερο. Αυτή παρακαλώ, (όπως έχω καθήκον), τη Γαληνότητά σας και τις έξοχότητές σας να προσέξετε, για να μη βρεθίτε ποτέ στην ανάγκη να μετανοήσετε. 'Ανάμεσα σ' όλες τις έξουσίες, επαναλαμβάνω, που άσκούν οι έκλαμπρότατοι εκείνοι κύριοι στο Βασίλειο, κατάλαβα πως ή σπουδαιότερη είναι ή άπόλυτη έξουσία που έχουν στα ζητήματα του πολέμου. "Αν και μπορούσε να πει κανένας πολλά πάνω σ' αυτό το ζήτημα, έπειδή είναι σπουδαιότατο, περιορί-

¹) Το άξίωμα του Capitano ήταν άρχικά άπό τα σπουδαιότερα. Αυτός είχε τη στρατιωτική διοίκηση της νήσου και την άνώτατη έποπτεία κάθε στρατιωτικού ζητήματος. 'Αργότερα όμως που καθιερώθηκε ό θεσμός του Γενικού Προβλεπτή, του αφαιρέθηκε ή έποπτεία του Στρατού και άνάλαβε την έποπτεία των έσόδων. Παρά τις συστάσεις του Πασκουλίγκο, που ό ίδιος ήταν Capitano di Candia και με την ιδιότητά του αυτή υποβάλλει την έκθεση αυτή, ή έξουσία του Capitano εξακολουθούσε να είναι περιορισμένη. Την έποχή του Φ. Μοροζίνι (1629) «Τό Καπετανάτο, έκτός άπό το Δημόσιο Ταμείο, είναι άποχρεωμένο να επιβλέπει και να φροντίζει για την είσπραξη των έσόδων . . . άπό τα σιτηρά του Λασιθίου». (Βλ. Σ. Σπανάκη, Μνημεία κλπ. ό. π., II, σ. 124). Το άνάκτορό του στο Χάντακα, το palazzo del Capitano Grande, ήταν στο χώρο που βρίσκεται σήμερα ή κλινική του 'Ε. Κριτωτάκη «'Αγ. Γεώργιος», ΝΑ του Δημαρχείου. (Βλ. χάρτη Werdmüller, ό. π.).

importanza della causa, molte cose tuttavia restringendomi in questo solo ponto, dico a V^{ra} Sertà, che nelle trattationi delle cose da guerra dove consiste la conservatione di quelle fortezze, e di tutto quel Regno, oltre tante altre operationi, dalle quali potria dipendere grandissimi danni, e rovine; non è bene, che al solo Prov^r G^{nal}al aspettino, cosi importante deliberationi; et, se bene la Sertà V^{ra} ha mandato sempre a quel governo valorosissimi senatori, che più tosto perderebbono mille volte la vita, che cadere in niun mancamento, tuttavia crederei, che più maturamente si potesse divenir alle deliberationi, con il parer degl' altri principali Rappresentanti di quel governo, che con quello di un solo: Però ritrovandosi nella Città di Candia un Duca, e un Capo del Corpo di questo Ecc^{mo} Senato, di molta intelgentia, e circospeptione, vorrei che fosse tenuto il Prov^r G^{nal}al di conferir seco, tutte le cose appertinenti alla guerra, et il medesimo con il Govr G^{nal}al della fanteria, che per la sua particolar professione, convien havere molta intelligentia delle cose militari, et quando occorresse alcuna deliberatione importante, si dovesse farlo colla

ζομαι μόνο σ' αυτό το σημείο: Λέγω στη Γαληνότητά σας, ότι ή διαχείρηση των πολεμικών ζητημάτων, που συνίσταται στη διατήρηση των φρουριών εκείνων και όλόκληρου του Βασιλείου, έκτός άπό τόσες άλλες έέργειες, άπό τις οποίες μπορεί να προκύψουν πολύ μεγάλες ζημιές και καταστροφές, δεν είναι σωστό να είναι έμπιστευμένη μόνο στο Γενικό Προβλεπτή, ούτε να παίρνει αυτός μόνος του τόσο σπουδαίες αποφάσεις. Παρ' όλο δέ που ή Γαληνότητά σας στέλλει πάντα σ' αυτή την ύπηρεσία ικανότατους γερουσιαστές, που προτιμούν να θυσιάσουν τη ζωή τους χίλιες φορές παρά να παραλείψουν την έκτέλεση των καθηκόντων τους, έχω τη γνώμη πως θα επαιρνε τις αποφάσεις του πιό ώριμα, άν άκουε και τη γνώμη των κυριωτέρων άπό τους άλλους αντιπροσώπους της τοπικής Κυβέρνησης. 'Αφού βρίσκειαι στην πόλη του Χάντακα ό Δούκας και ό Καπετάνιος άπό το σώμα της έκλαμπρότατης αυτής Γερουσίας, πολύ συνετοί και πολύ προσεκτικοί, νομίζω ότι ό Γενικός Προβλεπτής πρέπει να συσκέπτεται μαζί τους, για όλα τα ζητήματα που άφορούν τον πόλεμο, ως και με το Γενικό Διοικητή του Πεζικού, που, λόγω της ιδιότητάς του, πρέπει να έχει πολλές γνώσεις πάνω στα στρατιωτικά ζητήματα. "Όταν δέ παρουσιάζεται ανάγκη να πάρουν καμιά σπουδαία άπόφαση, πρέπει να παίρ-

maggior parte de voti; che, si come senza alcun dubbio riuscirebbe con molta sicurtà del negotio, così non si deve, per modo alcuno restar di farlo, poiche dalle cose, che ho potuto osservare, io ne ho cavato sicurissimo fondamento et tanto di più, quanto, che questa medesima intentione si scopre essere nella Sertà Vra in tutte le comissioni de' suoi Capitani Gnali da Mar, con tutto, che siano per ordenario delli più prudenti Senatori della Repubblica e di maggior auttorità, non vuole però, che loro soli possano deliberar le cose della guerra; ma ha voluto aggiungere alla sua prudentia quella dell' Illmi Provvri Gnali da Mar di Golfo¹, e di levante: quella delli due Provvri dell' Armata, e del Capo delle galee grosse; con espressa dicchiaratione, che in occasione di alcun partito d' Impresa debba consigliar colli sudetti; et quello fosse deliberato, per la maggior parte, debba il Capo Gnāl, come Capo principale, mandar ad essecutione; et in caso de parità de voti, dovesse esser eseguita la opinione, dove fosse quello del

νεται με πλειοψηφία. Ο τρόπος αυτός πρέπει όπωςδήποτε να εφαρμοστεί, γιατί είναι, αναμφισβήτητα, ο πιο αποτελεσματικός και από όσα μπόρεσα να δω αποκόμισα ακράδαντη πεποίθηση γι αυτό το ζήτημα. Την πεποίθησή μου αυτή ενισχύει το γεγονός ότι η Γαληνότητά σας έχει την ίδια αντίληψη προκειμένου περί των Γενικών Καπετάνιων της θάλασσας. Παρ' όλο που οι Καπετάνοι αυτοί είναι συνήθως από τους πιο σοφούς Γερουσιαστές της Δημοκρατίας και είναι οι πιο μεγάλες αθηνότητες, η Γαληνότητά σας δεν επιθυμεί να παίρνουν μόνοι τους τις αποφάσεις, που αφορούν πολεμικά ζητήματα και αποφάσεις να προσθέσει στη φρόνησή τους και τη φρόνηση των εκλαμπρότατων Γενικών Προβλεπτών του Ναυτικού του Κόλπου¹ και της Ανατολής, τη φρόνηση των δυο Προβλεπτών του Ναυτικού και του Καπετάνιου των βαρειών γαλερών, με τη ρητή δήλωση, ότι, όταν πρόκειται να πάρουν αποφάσεις σχετικά με επιχειρήσεις, είναι υποχρεωμένοι να συσκέπτονται με τους παραπάνω αναφερόμενους. Τις αποφάσεις που θα παίρνουν κατά πλειοψηφία οφείλει να εκτελεί ο Γενικός Καπετάνιος, σαν κυριότερος αρχηγός. Σε περίπτωση ισοψηφίας θα υπερισχύει ή ψήφος της μερίδας, που συμφωνεί και ο Γενικός Καπετάνιος. Τοῦτο

¹) Golfo di Venezia ή μονάχα Golfo έλεγαν οι Βενετσάνοι τον Αδριατικό κόλπο, που τον θεωρούσαν δική τους θάλασσα. Γνωστά είναι τα sposalizì του Δόγη με τη θάλασσα αυτή

Capo Gnale. E questo sempre si è osservato in diverse occasioni, et in particolare nella guerra passata, nella presa, che fu fatta dalla felice memoria del Sermo Principe Veniero, all' hora Capo Gnāl; Di Soppotò¹ nell' Albania: Di Margariti; alla Bastia² dal quondam Cimo Mr Francesco Corner, Bailo, et Provvr Gnāl a Corfù. Del forte di Maina³; fabricato dal Capo del Mare nella Morea, per impedire il porto delle quaglie⁴ all' Armata Christiana, dal qm cimo Mr Marco Quirini Provvr dell' Armata, et del forte di Barbagnò, alla bocca di Cataro dall' Illmo Provvr Gnāl Soranzo: et se a queste deliberationi, che all' importantia del suo Regno di Candia non sono di alcuna consideratione, vi è concorso il parere, et il voto di tutti quei prestantissimi Senatori, che a quel

τηρήθηκε πάντοτε, όταν παρουσιάστηκε ανάγκη, στον τελευταίο πόλεμο, όποτε κυριεύτηκε από τον τότε Γενικό Καπετάνιο αείμνηστο Πρίγκιπα Βενιέρο το Σοποτό¹ της Αλβανίας το Μαργαρίτι στην Μπάστια² από το μακαρίτη εκλαμπρότατο κ. Φραγκίσκο Κόρνερ, Βάιλο και Γενικό Προβλεπτή της Κέρκυρας το φρούριο της Μάνης³, που έγινε από τον Καπετάνιο του Ναυτικού στο Μωριά, για να εμποδίσει την είσοδο του Χριστιανικού στόλου στο λιμάνι των ορτυκιών⁴, από τον εκλαμπρότατο Μάρκο Κουιρίνι, Προβλεπτή του Στόλου, και το φρούριο του Μπαρμπάνιο στο στόμιο του Κατάρρου από τον εκλαμπρότατο Γενικό Προβλεπτή Σοράντσο. "Αν, λοιπόν, για τις αποφάσεις αυτές, που είναι άσημαντες σε σχέση με τη σπουδαιότητα του Βασι-

¹) Σοποτό ή Σοποτή λιμάνι στα νότια παράλια της Αλβανίας, νοτιότερα από τη Χιμάρα. Σε χάρτη του Hughes αναφέρεται Sopolò. (Βλ. Rev. Thos. Smart Hughes, Travels in Sicily, Greece and Albania, London 1820).

²) Μπάστια πόλη στη ΒΑ άκρη της Κορσικής.

³) Μαίνα έλεγαν τότε οι Βενετσάνοι τη Μάνη. Το Κάστρο της Μάνης βρισκόταν κοντά στο Ταίναρο. Λεγόταν και Brazzo di Maina. (Βλ. Ber. Randolph, The present State of the Morea, Oxford, 1686, σ. 8).

⁴) Λιμάνι των ορτυκιών έλεγαν τότε, και έτσι γράφεται και στους χάρτες της εποχής εκείνης, το σημερινό Πόρτο Κάγιο, που βρίσκεται στην ανατολική παραλία του Ταινάρου. Η ονομασία quaglie, από την οποία προέρχεται ασφαλώς και η σημερινή Κάγιο, οφείλεται πιθανότατα στα πολλά όρτυκια που «καρφώνουν», όπως λένε οι κυνηγοί, στην περιοχή αυτή, τον καιρό που μεταναστεύουν από την Ευρώπη στην Αφρική. Ο Randolph, δ. π., σ. 10 αναφέρει: «There are great quantities of Quailles, so as they salt them up, and send them to several other parts».

tempo si ratrovavano insieme: che rispetti adonque potranno essere quelli, che hora possino impedire, che nelle cose, che concerneno la difesa e sicurtà di quel Regno; non habbino a intravvenire il Duca, e Capo di Candia, et, che le debbi esser impedito di poter dire l' opinion loro, et unitamente, colla compagnia del Govr G^{nal} della Militia, deliberare tutte quelle cose, che saranno giudicate apportar maggior servitio alle cose publiche; et, se ben si potria dire, che il conservar l' autorità al Prvr G^{nale} possi apportar beneficio al negotio, tuttavia io rispondo, che altro beneficio non conosco maggiore, che il metter in sicuro le cose sue et che possino esser sempre migliori le deliberationi, che si faranno, per la maggior parte di quello, che si potrà fare colla volontà di un solo, massime: non essendo da l' uno all' altro alcuna disparità d' intelligenza delle cose Militari.

Supplico adonque riverentemente la Sertà V^{ra}, e le VV. SS. Ecc^{me} a dispensar colla sua gratia, qualche imperfettion di questa lettura, et a creder certo, che 'l desiderio mio non ha havuto altro fine, che di vederle informate di tutto quello, che ho stima-

λείου τῆς Κρήτης, χρειάζεται ἡ γνώμη καὶ ἡ ψῆφος ὅλων τῶν ἐκλαμπρότατων Γερουσιαστῶν, ποὺ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο συνεδρίαζαν μαζί, ποιοὶ εἶναι οἱ λόγοι, ποὺ μποροῦν νὰ ἐμποδίσουν τὸ Δοῦκα καὶ τὸν Καπετάνιο τοῦ Χάντακα νὰ παίρνουν μέρος στὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἄμυνα καὶ τὴν ἀσφάλεια τοῦ Βασιλείου ἐκείνου; Γιὰ ποιοὺ λόγους δὲν πρέπει νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ, νὰ ἐκφράσουν τὴ γνώμη τους, καί, μαζί μὲ τὸ Γενικὸ Διοικητὴ τοῦ Στρατοῦ, νὰ πάρουν ὅλες τὶς ἀποφάσεις ἐκεῖνες, ποὺ θὰ κρίνουν ὅτι ἐξυπηρετοῦν καλύτερα τὰ δημόσια συμφέροντα; Καὶ ἂν μποροῦσε κανένας νὰ πεῖ ὅτι ἡ διατήρηση τῆς ἐξουσίας τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ μπορεῖ νὰ φέρει καμιά ὠφέλεια, ἐγὼ ἀπαντῶ, ὅτι δὲν γνωρίζω ἄλλη μεγαλύτερη ὠφέλεια ἀπὸ τὴν ἐξασφάλιση τῶν συμφερόντων σας. Οἱ ἀποφάσεις ποὺ παίρνονται μὲ πλειοψηφία εἶναι πάντοτε πιὸ σωστές, ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ παίρνει ἓνας μονάρχης του· καὶ μάλιστα ὅταν δὲν ὑπάρχει καμιά διαφορὰ στὶς γνώσεις τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων.

Παρακαλῶ, λοιπόν, εὐσεβῶς τὴ Γαληνότητά σας καὶ τὶς ἐκλαμπρότητές σας νὰ μοῦ συγχωρήσει ἡ χάρη σας τὶς τυχόν ἐλλείψεις τῆς ἀναφορᾶς μου αὐτῆς καὶ νὰ πιστέψουν, ὅτι ἡ ἐπιθυμία μου δὲν εἶχε ἄλλο σκοπὸ παρὰ νὰ σᾶς πληροφορήσω κάθε τι, πού, κατὰ τὴν

to esser a proposito, cosi piaccia al Sr Dio, che questi miei pensieri, meritino d' esser dalla Sertà V^{ra} posti in consideratione, onde possano giovar all' intentione, colla quale glieli ho rappresentati; ch' è del servitio di questa Serma Republica, al quale, si come ho con ogni spirito invigilato, in tutti li carichi a me commessi dalla Benignità della Sertà V^{ra}, et delle SS. VV. Ecc^{me} per il spatio di anni 28, cosi non lascierò di attendervi con ogni accuratezza, in tutto quello, che si degneranno di adoprare la mia persona, quale sarà sempre prontissima d' impiegarsi in servitio della Sertà V^{ra} et di cadauna delle SS. VV. Ill^{me}, et Ecc^{me}.

Fine

della Relatione di Mr Filippo Pasqualigo ritortato di Capo di Candia, et Prov^r della Canea 1594

κρίση μου, ἔπρεπε νὰ μάθετε. Εὐχόμαι δὲ στὸ Θεὸ νὰ ἀξιωθοῦν οἱ σκέψεις μου αὐτές, νὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ τὴ Γαληνότητά σας, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ συμβάλουν στὸ σκοπὸ, ποὺ σᾶς ἐξέθεσα παραπάνω· σκοπὸ, ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἐξυπηρέτηση καὶ μόνο τῆς Γαληνότητος αὐτῆς Δημοκρατίας, ποὺ ὅπως ἐπαγρύπνησα γιὰ τὰ συμφέροντά της μὲ ὅλη τὴ διάθεσή μου, σὲ ὅλες τὶς ὑπηρεσίες ποὺ μοῦ ἀνάθεσε ἡ εὐμένεια τῆς Γαληνότητάς σας καὶ τῶν ἐξοχότητων σας, σὲ διάστημα εἰκοσιδυὸ ἐτῶν, ἔτσι δὲν θὰ παραλείψω νὰ ἀσχοληθῶ μὲ κάθε ἐπιμέλεια, γιὰ ὅτι θὰ κριθῶ ἄξιος νὰ χρησιμοποιηθῶ, ἕτοιμος πάντα νὰ θέσω τὸν ἑαυτό μου στὴν ὑπηρεσία τῆς Γαληνότητάς σας καὶ σὲ κάθε ἓνα ἀπὸ τὶς ἐξοχότητές σας.

Τέλος

τῆς Ἑκθεσης τοῦ κ. Φιλίππου Πασκουαλίκο, Καπετάνιου τοῦ Χάντακα καὶ Προβλεπτῆ τῶν Χανίων

COPIA DALLA PRESENTATA ALL' ILL(USTRISSIMO) S(IGNOR) FILIPPO PASQUALIGO PROV(VEDITO)R DELLA CANEA SOTTO DI 27 OTTOBRE 1594, PER GL' INFRANOMINATI SFACCHIOTTI, TRADOTTA DA GRECO IN FRANCO COME STA ET GIACE*.

Illmo et Eccmo Sr Filippo Pasqualigo Meritissimo Provr della Canea, et suo distretto:

Vedendo noi poveri Capitanei, et resto di populo, che habitano in questo luoco della Sfacchia, amorevoli, et fideli Serri di Vra S. Eccma qualmente il tempo passa, et la speranza, che ci ha promesso l' Eccmo sr Provr Gnal Mocenigo in due supplicationi¹, che presentassimo a sua S. Eccma nel tempo del suo generalato, per quiete di questo luoco, et delli buoni servitori di S. Marco, et per istirpation degl' huomeni malfattori, con le quali

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟ ΤΗΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΠΟΥ ΕΠΙΔΟΘΗΚΕ ΣΤΟΝ ΕΚΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟ κ. ΦΙΛΙΠΠΟ ΠΑΣΚΟΥΑΛΙΓΚΟ, ΠΡΟΒΛΕΠΤΗ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ, ΜΕ ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ 27 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΗ 1594 ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΟΥΣ ΠΑΡΑΚΑΤΩ ΣΦΑΚΙΑΝΟΥΣ. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΟΠΩΣ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ*.

Ἐκλαμπρότατε καὶ ἐξοχότατε κ. Φίλιππο Πασκουαλίγκο, ἀξιότατε Προβλεπτὴ τῶν Χανίων καὶ τῆς περιφέρειᾶς τῶν.

Βλέποντας ἑμεῖς οἱ φτωχοὶ καπεταναῖοι καὶ ὁ ὑπόλοιπος λαός, ποὺ κατοικοῦμε στὸν τόπον αὐτὸ τῶν Σφακιῶν, ἀφοσιωμένοι καὶ πιστοὶ θεράποντες τῆς ἐξοχότητάς σας, πὼς περνᾷ ὁ καιρὸς καὶ μαζὶ μ' αὐτὸν ἡ ἐλπίδα ποὺ μᾶς ἔδωσεν ὁ ἐξοχότατος κύριος Γενικὸς Προβλεπτῆς Μοτσενίγκο, ὕστερα ἀπὸ δυὸ αἰτήσεις¹, ποὺ ὑποβάλαμε στὴν ἐκλαμπρότητά του, τὸν καιρὸ ποὺ ὑπηρετοῦσε σὰν Γενικὸς Προβλεπτῆς, ζητώντας τὴν ἡσυχία τοῦ τόπου τούτου καὶ τῶν καλῶν ὑπηκόων τοῦ Ἀγίου Μάρκου καὶ τὸ ξερρίζωμα τῶν κακοποιῶν, μὲ τίς ὁποῖες αἰτή-

* Τὴν αἴτηση αὐτὴ τῶν Σφακιανῶν, ποὺ τὴν παραθέτει ὁ Πασκουαλίγκο στὸ τέλος τῆς ἐκθέσεώς του, ἐδημοσίεψα στὰ «Κρητικὰ Χρονικά», Α' σ. 439, μαζὶ μὲ μιὰ ἄλλη παρόμοια, ποὺ ὑποβλήθηκε, ἓνα χρόνον πρὶν, τὸ 1593, στὸν τότε Γενικὸ Προβλεπτὴ Ἰωάννη Μοτσενίγκο. Τὴν ἀναδημοσιεύω ὁμως ἐδῶ χάριν τῆς ἐνότητος τοῦ ἐγγράφου.

¹ Τὴ δευτέρη ἀπὸ τίς ἀναφορὲς αὐτές, παρμένη ἀπὸ τὴ δευτέρη ἐκθεση τοῦ Mocenigo, (1592), δημοσίεψα, ὅπως λέγω, στὰ «Κρητικὰ Χρονικά», Α' σ. 436.

supplicationi dimandavamo, et pregavamo sua S. Eccma di esser contenta d' accettare la nostra dimanda, et far appresso il Sermo nostro Principe, che vi venga qui, per nostro giudice¹ Nobile da Venetia, che habbia auttorità di tuor² per ciò che questi molti, et infiniti mali, che giornalmente fanno, procedono dall' impotenza delli Nobili giudici, che qui ci manda l' Illma Sria³ Nra; li quali non havendo auttorità nella vita dell' huomo, per li errori suoi, le danno il castigo in danari, la qual cosa vedendo li malfattori, come con li danari medicano le sue male operationi, continuano da anno in anno in peggio: Di modo, che in poco tempo, se non si farà questo rimedio, ha da dishabitar totalmente questo luoco che restino li tristi et che li buoni si istirpano, che sono servitori di San Marco, et Marangoni, calafati, et Maestri, che fanno il legname, et pegole, e quali sono

σεις ζητούσαμε καὶ παρακαλούσαμε τὴν ἐξοχότητά του νὰ εὐαρεστηθεῖ νὰ δεχτεῖ τὴν παράκλησή μας καὶ νὰ μεσιτέψει στὸ Γαληνότατο Ἀφέντη μας, γιὰ νὰ μᾶς στείλει ἐδῶ, σὰν Ἀρχοντα δικαστὴ (Judex)¹ ἕναν εὐγενῆ ἀπὸ τὴ Βενετία, ποὺ νὰ ἔχει ἐξουσία νὰ πάρει μέτρα σχετικά μ' αὐτό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται αὐτὰ τὰ πολλὰ καὶ ἀτέλειωτα κακά, ποὺ καθημερινὰ κάνουν ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τῶν εὐγενῶν δικαστῶν, ποὺ μᾶς στέλνει ἐδῶ ἡ ἐκλαμπρότατη Κυβέρνησή μας²· γιατί οἱ δικαστὲς αὐτοί, μὴ ἔχοντας ἐξουσία πάνω στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὰ πταίσματά τους, τοὺς ἐπιβάλλουν χρηματικὴ ποινὴ καὶ ἔτσι οἱ κακοποιοί, βλέποντας πὼς μὲ τὰ χρήματα μποροῦν νὰ ξαγοράζουν τίς κακὲς πράξεις τῶν, ἐξακολουθοῦν ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον νὰ κάνουν χειρότερα, ἔτσι πού, ἂν δὲν γίνεи αὐτὴ ἡ θεραπεία, θὰ ἐρημωθεῖ σὲ λίγο καιρὸ ὁλότελα ὁ τόπος αὐτός, γιὰ νὰ μείνουν οἱ κακοὶ καὶ νὰ ξεριζωθοῦν οἱ καλοὶ, ποὺ εἶναι στὴν ὑπηρεσία τοῦ Ἀγίου Μάρκου, μαργακοί, καλαφάτες καὶ μαστόροι· ἐργάτες τοῦ ξύλου καὶ τῆς ρετσίνας,

¹ Δὲν ἐννοεῖ ἐδῶ ἀπλὸ δικαστή, ἀλλὰ Προβλεπτὴ μὲ εἰδικὴ δικαστικὴ δικαιοδοσία, ἀρχὴ δηλαδὴ ἀνάλογη μὲ τὴν ἀρχὴ τῶν *Judices* ποὺ ἀντὶ κατελάνων στέλλονταν στὶς ἐπαρχίες Ἀμαρίου καὶ Κάτω Συβρίτου (Ἀγ. Βασιλείου) πρὸβλ. Σ. Ξανθοῦ διδ., Ἑνετοκρατία κλπ. ὁ. π., σ. 13 σημ. 1.

² Τὸ λατίν. tueor—tueri μὲ τὴ σημασίαν ἐπιβλέπω, φροντίζω.

³ Ἡ Signoria, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸ ρέκτορα καὶ δυὸ συμβούλους, διόριζε τὸν Προβλεπτὴ (Judex) τῶν Σφακιῶν. Γιὰ τὴ δικαιοδοσία του βλ. Σ. Πανάκη, ὁ. π., I, σσ. 8 καὶ 9.

stati sempre pronti nelli servitij delli Arsenali del Sermo Principe nostro, con grandissimo vantaggio di danari. Al presente di nuovo habbiamo voluto noi poveri suoi servitori, con questa nostra supplicatione buttarsi sotto i piedi di V. S. Eccma con li gienocchi in terra; pregandola esser contenta di far, che questra nostra dimanda sia intesa presso il Sermo Nro Prencipe: mettendo sopra ciò V. S. Illma diligenza, et l'auttorità sua per noi suoi fidelissimi servitori, per ciò, che facendosi questo pare, che V. S. Eccma libera da gran schiavitù, et fastidij noi, et il suo luoco, che ne ha molto bisogno di esso per ogni sua occasione, et a V. S. Eccma affectionatissimamte si offerimo, baciandole le mani.

Fù scritta alla Canea adì 22 ottobre 1594.

Io Paulo Scordilli scrivo, per nome del Capⁿ Calergi lignò qualmte afferma¹ ut sa.

Io Paulo Scordili affermo ut sa.

Io Papà Capadoca lignò Nodro affermo ut sa.

πού πάντοτε πρόθυμα υπηρέτησαν σιά ναυπηγεία του Γαληνότατου "Αρχοντά μας, προς μεγάλη οικονομική ωφέλειά του,

τώρα πάλι έμείς, οί ταπεινοί θεράποντές του, μ' αυτή μας την αίτηση θελήσαμε να πέσουμε σιά πόδια της εξοχότητάς σας με τὰ γόνατα στή γή, παρακαλώντας την να εὐαρεστηθεῖ να ενεργήσει, για να εισακουστεί ή αίτησή μας αυτή από τὸ Γαληνότατο "Αρχοντά μας, και να προσθέσει πάνω σ' αυτό ή έκλαμπρότητά σας την επιμέλεια και τὸ κύρος της για μᾶς τοὺς πιστότατους δούλους της, κι' έτσι πού, κάνοντας αυτό ή έκλαμπρότητά σας, να αποδειχθεῖ πὼς ελευθερώνει από μεγάλη σκλαβιά και αναστατώσεις τόσον έμᾶς ὅσο και τὸν τόπο, πού έχει μεγάλη ανάγκη απ' αυτό για κάθε περίπτωση, και διατελοῦμε εξαιρετικά ἀφοσιωμένοι στήν έκλαμπρότητά σας, φιλώντας σας τὰ χέρια.

Γράφτηκε σιά Χανιά στίς 22 τοῦ "Οχτώβρη 1594.

"Εγὼ Παῦλος Σκορδίλης γράφω σιὸ ὄνομα τοῦ καπετάν Καλέργη Λιγνοῦ ὅ,τι βεβαιώνεται παραπάνω.

Εγὼ Παῦλος Σκορδίλης βεβαιώνω τὰ παραπάνω.

"Εγὼ Παπὰ Καπαδόκας Λιγνός, νοτάρος, βεβαιώνω τὰ παραπάνω.

¹⁾ Η λ. affermare εἶχεν επικρατήσει και στήν ὀρολογία τῶν κρητικῶν συμβολαίων (βλ. «Χριστ. Κρήτη», Α', σ. 242).

Io sudò Papà sottoscrivo per Do Piero lignò, et afferma ut sa.

Io Giermo Scordilli¹ sottoscrivo per nome del capⁿ Stratigò mio padre qual afferma ut sa.

Io Papà Nicolò Scordilli affermo ut sa.

Io Manusso lignò Alfieri del capⁿ Calergi hò sottoscritto.

Io Papà Janni Scordilli affermo ut sa.

Io Pamfilo Scordilli cap^o stratigio ho sottoscritto.

Io Papà Jan(n)i ho sottoscritto per nome di D. Giorgi Vacichi, et afferma ut sa.

Io Polo Pelopulo Cap^o affermo ut sa.

Io Giorgi Scordili Nod^o dell'Imperial auttorità² ho sottoscritto.

Io Stratti Scordilli sottoscrivo.

Io Costⁿ Scordilli sottoscrivo.

Io Papà Costⁿ Eulogine affermo.

"Εγὼ ὁ ὡς ἄνω Παπὰς ὑπογράφω για τὸν κύρ Πιέρο Λιγνὸ και βεβαιώνω τὰ παραπάνω.

"Εγὼ Γερώνιμος Σκορδίλης¹ ὑπογράφω σιὸ ὄνομα τοῦ καπετάν Στρατηγοῦ, πατέρα μου, πού βεβαιώνει τὰ παραπάνω.

"Εγὼ Παπὰ Νικολὸς Σκορδίλης βεβαιώνω τὰ παραπάνω.

"Εγὼ Μανούσος Λιγνός, σημαιοφόρος τοῦ καπετάν Καλέργη, ὑλόγραφα.

"Εγὼ Παπὰ Γιάννης Σκορδίλης βεβαιώνω τὰ παραπάνω.

"Εγὼ Πάμφιλος Σκορδίλης καπετάν στρατηγὸς ὑλόγραφα.

"Εγὼ Παπὰ Γιάννης ὑλόγραφα σιὸ ὄνομα τοῦ κύρ Γιώργη Βασιόκη και βεβαιώνω τὰ παραπάνω.

"Εγὼ Πῶλος Πωλόπουλος καπετάνιος βεβαιώνω τὰ παραπάνω.

"Εγὼ Γιώργης Σκορδίλης, νοτάρος τῆς αὐτοκρατορικῆς² ἐξουσίας, ὑλόγραφα.

"Εγὼ Στρατῆς Σκορδίλης ὑπογράφω.

"Εγὼ Κωσταντῖνος Σκορδίλης ὑπογράφω.

"Εγὼ Παπὰ Κωσταντῖνος Εὐλογῖνος βεβαιώνω.

¹⁾ Για τὴν καταγωγή τῶν Σκορδιλῶν βλ. Ξανθοῦδίδη. Τὸ δίπλωμα (προβελέγιον) τῶν Σκορδιλῶν Κρήτης, ΕΕΚΣ, Β', σ. 300.

²⁾ Σιὰ συμβόλαια τοῦ "Αρετίου («Χρ. Κρήτη» Α') εἶναι συνηθέστατη ή ἔκφραση αὐτή· ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ συμβόλαια τοῦ 1447 (βλ. Β. Ψιλάκη, "Ιστορία τῆς Κρήτης, Β', Παράρ. σ. 98). "Η ἔκφραση αὐτή εἶναι ὑπόλειμμα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. (βλ. και παραπάνω σ. 140).

Io Papà Costⁿ scrivo per nome del capⁿ Giorgio Cazzaneva, et afferma ut sa.

Io Micheletto Papadopulo sottoscrivo, et affermo ut sa.

Io capⁿ Janni Patero Cazzulli sottoscrivo per nome mio et per nome del capⁿ Vardi mio m^r et affermo ut sa.

Io lionin stratigò scrivo per nome di Micali papadopulo ditto Vrexì figlò di Nicola samaritti, il quale per nome suo, et per nome delli atri della sua prole supplica, et afferma quanto nella presente supplica appar.

Io leonin sopradò scrivo per nome di Nicola Papadopulo do alivecri Alfier, il quale supplica per nome suo, et per li altri della sua prole quanto di sopra si contien.

It scrive per nome di Giorgilà Papadopulo Papagliò Giorgilà, et con gran instantia supplica quanto nella presente supplicatione si contien.

Et perchè non sa niun di loro scriver ho scritto io essendo così pregato da loro.

Ἐγὼ Παπὰ Κωσταντῖνος γράφω στὸ ὄνομα τοῦ καπετὰν Γιώργη Κατσανέβα καὶ βεβαιῶνω τὰ παραπάνω.

Ἐγὼ Μιχελῆτος Παπαδόπουλος ὑπογράφω καὶ βεβαιῶνω τὰ παραπάνω.

Ἐγὼ καπετὰν Γιάννης Πάτερος Κατσούλης ὑπογράφω στὸ ὄνομά μου καὶ στὸ ὄνομα τοῦ καπετὰν Βαρδῆ, τοῦ πεθεροῦ μου, καὶ βεβαιῶνω τὰ παραπάνω.

Ἐγὼ Λιονῆς Στρατηγὸς γράφω στὸ ὄνομα τοῦ Μιχάλη Παπαδόπουλου, τοῦ ἐπιλεγόμενου Βρέξη, γυιοῦ τοῦ Νικόλαου Σαμαρίτη, ποῦ, στὸ ὄνομά του καὶ στὸ ὄνομα τῶν ἄλλων τῆς γενιᾶς του, αἰτεῖται καὶ βεβαιώνει, ὅσα ἀναφέρονται στὴν αἴτηση τούτη.

Ἐγὼ ὁ παραπάνω Λιονῆς γράφω στὸ ὄνομα τοῦ Νικόλαου Παπαδόπουλου, τοῦ ἐπιλεγόμενου Ἀλιβεκρῆ, σημαιοφόρου, ποῦ αἰτεῖται στὸ ὄνομά του καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους τῆς οἰκογένειάς του, ὅσα ἀναφέρονται παραπάνω.

Ἔτσι γράφει στὸ ὄνομα τοῦ Γιωργιλᾶ Παπαδόπουλου ὁ Παπαλιὸς Γιωργιλᾶς καὶ παρακαλεῖ θερμὰ γιὰ ὅσα περιέχονται στὴν παροῦσα αἴτηση.

Καὶ ἐπειδὴ κανένας τους δὲν ξέρει γραφὴ μὲ παρακάλεσαν καὶ ἔγραψα ἐγώ.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

[Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν στὶς σελίδες. Οἱ παῦλες δηλοῦν τὴν ἐπανάληψιν τοῦ λήμματος. Πολλὰ ὀνόματα λημματογραφοῦνται σὲ περισσότερες ταξινομικὰς λέξεις. Τὰ ξενόγλωσσα ὀνόματα λημματογραφοῦνται κατὰ τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον· κάθε γράμμα του ἀκολουθεῖ τὸ ἀντίστοιχο γράμμα τοῦ ἑλληνικοῦ].

Ἄβογκάρντο (Avogardo) καμερλέγ-
κο 100.

ἀγγραεῖες 15, 26, 27, 28, 30, 37.

Ἄγ. Ἀνδρέα Χάντακα προμαχώνας
3, 4, 5. — ἐκκλησία 12. — στρα-
τῶνες 74.

Ἄγ. Ἀντωνίου λίμνη βλ. Ἀ. Γεωργ.

Ἀγιά, τπν. 105.

Ἄγ. Ἀθανασίου Ρέθυμνου ὕψωμα
129.

Ἄγ. Γεωργίου Χάντακα δεξαμενὲς 60.
— della Punta μονὴ 68, 98. —
στρατῶνες 8, 74, 99. — λίμνη
(Σούδα) 123, 126.

Ἄγ. Δημητρίου Χάντακα φρούριο 8,
9, 85.

Ἄγ. Θεοδώρου (Θοδωροῦ) φρούριο
127.

Ἄγ. Νικολάου Χανίων δεξαμενὴ 131.

Ἄγ. Νικόλαος (Μαντράκι) 125.

Ἄγ. Πέτρος Χάντακα 84. — τείχη 11.

Ἄγ. Ρόγκου Χάντακα ἐκκλησία 96.

Ἄγ. Φραγκίσκου Χάντακα πλατεῖα
8, 9.

Ἄγ. Φωτεινῆς Χανίων προμαχώνας
130.

Ἀγκάραθος, μονὴ 49.

Ἀκ Τάμπια 85.

ἀκόντιο 26, 38.

Ἀκτάρικα 106.

Ἀκρωτήρι (Μελέχας) 123, 126.

» punta di S. Giorgio 65.

Βλ. καὶ Λαζάρου Ἄγ. ἀκρωτήρ.

ἀλάτι 20.

Ἀλβανία 161.

Ἀλβανοὶ ἵππεῖς 48, 50.

Ἀλέξανδρος Ε', πάπας 102.

Ἀλιβεκήρης, οἶκογ. ἐπώνυμο 168.

Ἀλίκαμπος τπν. 139.

Ἀλικαρνασσὸς 68.

Ἀλμυρός, βλ. Ἀρμυρός.

ἄλυσσιδα, ποιινὴ 36.

Ἀμμουδιά (Sabbionera) Χανίων προ-
μαχώνας 130. — προμαχώνας Χάντα-
κα 8, 9.

ἀνεμόμυλοι Χάντακα 9, 11. — Μα-
ρουλά καὶ Κατσαμπᾶ 21.

ἄνεμοι νότιοι καταστρέφουν τὴν Κρή-
τη 115.

Ἀνκόνο βλ. Ντ' Ἀνκόνα.

ἀντισκάρτοι (ἀντικαταστάτες ἀγγραει-
ῶν) 42.

Ἀντισκάρτοι, τπν. 42.

Ἀνώγεια Μυλοποτάμου 55.

Ἀνώπολη Σφακίων 36, 105.

Ἀπεξανῶν μονὴ 65, 81.

ἀπογραφὲς Κρήτης 103.

Ἀποκόρωνας 30, 146.

ἀρκομπούζια 19, 38.

ἀρκομπουζόνια 19, 44.

ἀρκομπουζιέροι, μισθοὶ 44, 45.

Ἀρμυρὸς Χάντακα 120, 146, παραλία
3. — Ρέθυμνου 140, 146.

Ἀρχοντόπουλοι 26, 115, 155.

Ἀρχοντορωμαῖοι 135, προνόμια 140.

Acaranù τπν. 139.

Alicianù τπν. 139.

archibuso βλ. ἀρκομπούζιο.

arco βλ. τόξο.

armizi 17.

Arsenale di Candia 17, 34.

Arthussi τπν. 142.

Βαρβάροι τπν. 42.

Βαρδῆς, καπετὰν 168.

βαστάζος 39, 100.

Βατσίκης Γιώργης 167.

Βενιέρο 100.

Βενιέρ(ο) Μαρκαντώνιο, προβλεπτής
ίππικου 22, 50, 87. — Χριστό-
φορος, καπετάνιος τῆς φρουρᾶς
τῆς Σούδας 124. — βάλλος στήν
Κωσταντινούπολη 33. — Ἀλέξαν-
δρος 92. — Γενικός Καπετάνιος
161.

Βηθλεέμ, προμαχώνας 5, 6, 21.
Βιτούρη, προμαχώνας 7, 8, 14.
βομβαρδιστές 47, μισθωτοὶ 63, 81.
βορδονάρος (ἀγωγιάτης) 53.
Βορτζα, τπν. 36.
βουδέα, μέτρο ἐπιφάνειας 59, 60.
Βουλισμένη, τπν. 102.
Βοῦργος Χάντακα 1.
Βραχάσι, τπν. 102.
Βρέξης, ἐπώνυμο 168.
baccalari 133.
Belvedere, castel 107.
biscotti βλ. παξιμάδι.
boina βλ. βουδέα.
Boldu Pietro δούκας Κρήτης 139.
Bonifacio, castel βλ. Μονοφάτσι.
borgo βλ. βοῦργος.

Γαδανολέος 136. Βλ. καὶ Καντανολέος.
γαλεότοι 27, 28, 30, 31, 33. — στρατο-
λογία 37, 109· ἀπαλάσσονται οἱ
κάτοικοι τοῦ Χάντακα 117, — ἀ-
παλλάσσονται καὶ οἱ κάτοικοι
Λασιθίου 61.
γαλέρες 30, 32, 34, 40. — Κρήτης 63.
— Χανίων 132.

γαλιόνια 111.
γαλιότα 132.
Γαῦδος 36.
γεννήσεων δηλώσεις 28.
Γενικός Προβλεπτής 149 κ. ἐξ. 156
κ. ἐξ. — ἐξουσία 158, 162.
Γεράπετρα 30, 38, 56, 104. — λαζαρέ-
το 68.
Γιωργιλᾶς Παπαδόπουλος 168.
» Παπαλῖος 168.
γονικά 42.
γονικάροι 42.

Γραμβούσα, λιμάνι 124, φρούριο 128.
Γριμάνι 22.
Γριμβιλιανὰ Κισάμου 90.

Camera (ταμεῖο) 81.
camerlenghi 55, 81.
campo Marzio (Τρεῖς Καμάρες) 99.
Candia βλ. Χάνδακα.
Capitano di Candia βλ. Καπετάνιος.
Capitani Generali da Mar 160.
Cavaliero (προμαχώνας) Miani Σπι-
ναλόγκας 119.
Cigogna Domenego, duca 96.
Chieramea βλ. Κερραμειά.
contrascarpa 3.
Cornaro, Cornero, Corner, Corne-
lius Gierolamo 133, 138, 139·
βλ. καὶ Κορνάρος.
corazze 19
corsaletti 19.
Cortazzi 115· βλ. καὶ Χορτάτης.
Cristojeraca τπν. 139· βλ. καὶ Κου-
στογέρακο.
cunicoli 3.
Curial 153.

Δαιμονογιάννης, ἐπών. 48, 49.
δασμοὶ 34.
δασέρηδες 54.
δεξαμενὴ Ἀγ. Γεωργίου Χάντακα 60.
» Θεωροῦ 127.
» Ἀγ. Νικολάου (Χανιά) 134.
Δερματὰ παραλία 11.
» πύλη 13, 111.
» συνοικία Χάντακα 68.
» στρατῶνες 74.
» ἀνεμόμυλοι 85, 87.

δικαιοσύνη 27, 145, 151.
δικαστὲς 165.
Δίκη 56, 57, 58.
δόρατα 19, 38, 40, 46.
Δούκας Γερόλαμος Καπέλο 83.

Dazier 54.
De Monoiannis 49· (Δαιμονογιάννης)

Ἑβραϊκὴ Χάντακα 11, 84.
Ἑβραῖοι στήν Κρήτη 105.
ἐγγυητὴς (πιέτσος) 54.
ἐξοδα «Βασιλείου» 63.
ἐποικισμὸς Χάντακα 114.
» Λασιθίου 59.
ἐσοδα 54. — «Βασιλείου» (75000 δου-
κάτα) 63.
Εὐδαιμονογιάννης Ἀνδρέας 49. — Ἀρ-
σένιος 49. — Σεβαστὸς 49. — Σο-
φιανὸς 48.
Εὐλογίνος Παπὰ Κωσταντίνος 167.

Fondago, fondaco 60.
Foscarini βλ. Φοσκαρίνι.
fossa di Candia 2.
frezze βλ. ἀκόντιο.
βλ. καὶ Φ.

Gabriel Andrea, provveditore 50.
ghetto Χάντακα 84.
graziati (ἀπελεύθεροι) 26.
Gritti Ἀνδρέας, δόγης 137, 138.

Ζειγαρά, (μέτρο ἐπιφάνειας) 59.
Ζουδιανὸς Ν. 138.
Ζωγράφοι βλ. Σγουράφοι.
Ζώη, στοῦ — τὸ μύλο, τπν. 97.

Θαλάσσια τείχη Χάντακα 11.
Θεωροῦ, φρούριο 127.
θώρακες (corsaletti) 19.

Ἱεράπετρα βλ. Γεράπετρα.
Ἱερὴ Ἐξέταση 154.
Ἱεροδικεῖο 151.
Ἱησοῦ προμαχώνας 6, 7, 9. — στρατῶ-
νες 74, 106. — Πύλη (Καινούργια
πόρτα) 106.
ἱκάντο (πλειστηριασμός) 55.
ίππικὸ 48, 51. — ἔμμισθο (300) 63.
incanto 55.
Inquisitione 151.
Judices 165.

Καβάλι βλ. Ντὶ Καβάλι.
Καβαλὴς Μαρῖνος 103.
Κάγιο, βλ. Πόρτο Κάγιο.
Καινούργιο (Χωριὸ) 55.
Καινούργια Πόρτα 106.
Καινούριο (καστέλι) 107.
Καλέργης Λιγνὸς 166. Καπετάν — 167.
καμερλέγκοι 55.
Καντανολέου ἐπανάσταση 89, 135, 141.
Καπαδόκας βλ. Κόντης.
Καπέλο Γερόλαμος, δούκας 83, 89,
94, 114.
Καπετάνιος τοῦ Χάντακα 156, 157.
καπολάντσα 51, 52.
καρμουσάλια 22.
καράτια φέουδου 35.
κάρβουνα 20.
Καρὲς (Νεάπολη Μεραμβέλου) 65, 102.
καρμπᾶς, ἀσθένεια 65.
Καρτερὸς, τπν. 147.
Καστέλι Καινουρίου (Nuovo) 107.
» Μαλεβιζίου (Malvagia) 107.
» Μεραμπέλου (Mirabello) 107.
» Μονοφατσίου (Bonifaccio) 107.
» Μπελβεντέρε (Belvedere) 107.
» Πεδιάδας 107.
» Πυργιώτισσας (Priotissa) 107.
» Scuriato 107.
» Τρεμένους 107.
Κάστρο βλ. Χάντακα.
Καστροφύλακας 104.
Κάτταρο 161.
Κατσαμπᾶς, ἀνεμόμυλοι 21. — χωριὸ
70, 71, 74, 97, 103, — μυλωνάδες
79, — πετροκόποι 80.
Κατσανέβας Γιώργης 168.
Κατσούλης, οἰκογ. ἐπώνυμο 168.
Καφάτος, οἰκογ. ἐπώνυμο 115.
Κερᾶ Γωνισὲς μονή 90.
Κερραμειά, τπν. 139, 140.
Κέρκυρα 161.
κεχρὶ 23.
Κίσσμος 30, 146.
Κλαδισὸς ποταμὸς 130.
κληροδοτήματα 51.

Κόκο Σφόρτσα 80.
Κολοκύθα, πιν. 120.
Κονταρίνι Γερώνυμος, καπετάνιος τῆς φρουρᾶς 41, 123.
Κόντης Καπαδόκας Σκορδίλης 139.
Κοντοί, ἀρχοντική οἰκογένεια ἀπὸ τὸν Ἀλίκαιπο 139.
Κόρνερ Γερόλαμο, Προβλεπτής υγιείας 76.—Φραγκίσκος, βᾶϊλος καὶ Γενικός Προβλεπτής Κέρκυρας 161. — ἡ Κορνάρο Γερώνυμος, Καπετάνιος τοῦ Χάντακα 136, 137, 139, 140· βλ. καὶ Cornaro.
Κορώνη, πιν. 148.
Κουερίνι Μπενέτο, Προβλ. υγιείας 76.
Κουιρίνι Μάρκο, Προβλ. Στόλου 161.
Κουμπέδες, πιν. 111.
Κουστογέρακο, πιν. 141.
κρασί 20.
Κρήτη, ἀπογραφὲς πληθυσμοῦ 103.
κριθάρι 23.
κυπαρίσσια 111.
Κύπρος, (ἐξορία Κρητικῶν) 139, 140.
Κωσταντινούπολη 115.

Λάδι 20.
Λαζαρέτι Χάντακα 68.
Λαζάρου Ἀγ. ἀκρωτήρι 68.
Λάκκοι, πιν. 139.
Λάντο Πιέρο, ρετούρης Χανίων 131.
Λασίθι 55, 105, 107, — πεδιάδα 56, 58, — εἰσοδοὶ 57, — καταφύγιο ἐπαναστατῶν 57, — καταστροφή 57, — χῶνος 58, — Μεγάλος ποταμὸς 58, — λίνιες 58, — διανομὴ σὲ 342+368 βουδέες 59, 60, — ἐποικισμὸς 59, 115, — σιτοπαράγωγη (10-12 χιλ. μουζούρια) 60, — οἱ κάτοικοί του ἐξαιρουῦνται ἀπὸ τὶς ἀγγαρεῖες 61.
Λασιθιώτικα βουνά 56.
λάσο (κληροδότημα) 51.
Λασιίδα πιν. 102.
λιβέλο 54.
Λιγνὸς Καλέργης 166, — Παλά Καπα-

δόκας 166, — Πιέρο 167, — Μα-
νοῦσος, Ἀλφιέρι 167.
Λιμάνια Κρήτης (5), Χάντακα, Χαν-
ῶν, Σπιναλόγκας, Σούδας, Γραμ-
βούσας 124.
λίνιες Λασιθίου 58.
Λιονῆς Στρατηγὸς 168.
Λόγκο Ὁράτιο 38.
λογχοφόροι 45.
λοιμοκαθαυτήρια 73, 76, 79, 85, 86,
95, 113, 114· βλ. καὶ λαζαρέτο.

Lacus βλ. Λάκκοι.
lanza 52.
Lion Zuan Francesco σύμβουλος
136, 137.
livello 54.
Loredanus Paulus, σύμβουλος 139.

Μαγαφούρηδες, οἰκογ. ἀρχοντόπου-
λων 116.
Μαλεβιζίου (Malvagia) καστέλι 107.
Μάλια, παραλία 147.
Μαλιπιέρο Πέτρος Φραγκίσκος 130.
Μαμωνᾶς, ἀρχοντίας τῆς Μονεμβασιᾶς
49.
Μάνης φρούριο 161.
«μαντράκι» 125· — Χάντακα 68.
Μαράθι, πιν. 122, 146.
Μαραθίτης, πιν. 77.
Μαργαρίτι, φρούριο τῆς Μπάστια 161.
Μαρουλᾶς Χάντακα 9, 98, 103.—ἀνε-
μόμυλοι 21, — μυλωνάδες 79.
Μαρτινέγκο, προμαχώνας Χάντακα 5,
—προμαχώνας Σούδας 121.
Μεθώνη, πιν. 148.
Μελέχας ἀκρωτήρι 126.
Μελισσηνῶν ἐπανάσταση 49.
Μεραμπέλο, πιν. 30.
Μεσαρᾶ, πιν. 90. — καστέλι 107.
Μεσκλᾶ, πιν. 139.
Μιάνι, «καβαλιέρο» Σπιναλόγκας 119.
Μικιέλ Αὐρήλιος, καμερλέγκος 81.
μιλίτσια 100.
Μινῶα, πιν. 123.

μισθοὶ στρατιωτῶν 44.
Μόλου Χάντακα φρούριο 10, 48, 92.
Μονεμβασία 49, 59, 115.
Μονοβασία βλ. Μονεμβασία.
Μονοφατισίου καστέλι 107.
Μονόχωρο, πιν. 36.
Μοριᾶς 49.
Μόρμουρης Γιώργης 38· βλ. καὶ Μοῦρ-
μουρη.
Μοροζινι Βετόρ, καμερλέγκο 81.
Μοτσενίγκο Ἰωάννης, Γενικός Προ-
βλεπτής 6, 12, 22, 53, 87, 101,
121, 125, 149, 164·—ἔκαμε δεξα-
μενὴ στὰ Χανιά 131.
Μουδάτσος Μαρῖνος 96.
μουζούρι, μέτρο ἐπιφάνειας 59.
Μουκιγιέλοι βλ. Mucichielli.
Μούρμουρης 89, 90· βλ. Μόρμουρης.
Μουσοῦρος, οἶκ. ἐπώνυμο 141.
Μουχτάρει, πιν. 42.
μπακαλιάρει 133.
μπάλες σιδερένιες 18.
Μπαρμπάνιο φρούριο 161.
Μπαρμπερία 33.
Μπάστιο Κορσικῆς 161.
Μπέμπο Ἰωάννης, capitano di Can-
dia 9.
Μπὸν Ἀντώνιο καὶ Νικολό, Προβλε-
πτὲς υγιείας 76.
μύλοι (χειρόμυλοι) 20, (ἀνεμόμυλοι) Μα-
ρουλά καὶ Κατσαμπᾶ 21, (νερό-
μυλοι) Ἀρμεροῦ 21.
Μυλοπόταμος, πιν. 30.
Μαίνα (Μάνη) 161.
Marca (περιφέρεια Ἰταλίας) 139.
Marsello Nicolaus, σύμβουλος 139.
Mesclà βλ. Μεσκλά.
Mocenigo βλ. Μοτσενίγκο.
Mucichielli, οἶκ. ἐπίθετο 142.

Ναυαρίνο, παραλία 148.
ναυπηγεῖο Χάντακα 11, 13, 111.
Ναῦπλιο 59, 115.
Νεάπολη τῆς Ρωμάνιας (Ναῦπλιο) 59,
90. — Μεραμπέλο 102.

νεκροθάφτες Χάντακα 107.
νεκροταφεῖο Καθολικῶν 79.
νερόμυλοι Ἀρμεροῦ 21.
Ντ' Ἀνκόνα Χριστόφορος 98
Ντὰ Κανάλ Τζάκομο, καμερλέγκο 81.
Ντὰ Μόστο 105.
Ντὰ Πέζαρο Βαρθολομαῖος 83, 84.
Ντὲ Καβάλι Μαρῖνος 89.
Ντεφερντάρ Ἀχμέτ 96.
Ντία 69.
Ντὶ Καβίλι Μπακαντώνιο, Καπετά-
νιος τοῦ Χάντακα 33, 118.
Ντὶ Παντοβάνι 80.
Ντονάτο Νικολό, Γενικός Προβλε-
πτής 150.
Nave (κιλλίβας;) 134.
Nuovo βλ. Καινούριο.

Ξυδι 20.
ξύλα 20.

Ὅμαλός, πιν. 142.
Ὁρθοῦνι, πιν. 142.
oglio βλ. λάδι.
Ordenanze βλ. Πολιτοφυλακή.
Orio Domenico 93, 94.
Orsino Latino 3, 125.

Πακόπουλος Γιώργης 64, 110.
Παλαιόκαστρο φρούριο 47, 120, —
ὄρμος 147.
Παλαιολόγος Κωσταντίνος Α' 49.
πανούκλα 4, 6, 17, 29, 64 κ. ἐξ. διά-
γνωση 72· θάνατοι ἡμερησίου
72, 75· στατιστικὴ θανάτων
101, 103.
Παντοβάνι βλ. Ντὶ Παντοβάνι.
Παντοκράτορα προμαχώνας Χάντακα
4, 21.
παξιμάδι (biscotto) 22, 23, 60, 105.
Παξιμάδι, νησί 36.
Παπαδόπουλοι, οἰκογ. Σφακιῶν 142,
143.
Παπαδόπουλος Μελέτιος 168, — Μιχά-
λης Βρέξης 168, — Νικόλος Ἀλι-

- βεκρή 168, — Γεωργιλᾶς 168.
 Παπαλιός Γεωργιλᾶς 168.
 παραλίον Κρήτης ἄμυνα 146.
 Πασκουαλίγκο Φίλιππος, ἀντικατα-
 στάθηκε ἀπὸ τὸ Ντὶ Καβάλι.
 119· διορίστηκε Προβλεπτής
 Χανιῶν 119.
 Πάτεροι, οἰκογ. Σφακ. 142, 143.
 Πάτερος Γιάννης Κατσούλης 168.
 Πατρίκιοι, οἰκογ. ἐπών. 142.
 Παχειὰ Ἄμμος 147.
 Πεδιάδας καστέλι 107.
 Πεζαλόκωλος, οἰκογ. ἐπών. 182.
 Πέξαρο Ἰούλιος Καίσαρας 106.
 Πέπολι Φρειδερίκος 80.
 περιθωράκια 19.
 Πηγὴ, χωριὸ Ρέθυμ. 146.
 Πηγτανὸς πύργος 146.
 Πιτσιδία, τπν. 36.
 Πίσσουλός Μιχελής, ὑποκινητὴς στά-
 σης στὸ Μαραθίτη 78.
 Πλατανιάς, ποταμὸς 127.
 πολεμοφόδια 18.
 Πολιτοφυλακὴ (Ordinanze) 25, 29,
 30, 37, 38, 39.
 πορπορέλα 121.
 Πόρτο Κάγιο 161.
 προμαχῶνες Χάντακα 47.
 Προνομιούχοι (Privilegiati) 25, 26, 28.
 Πυργιώτισσα 30· — καστέλι 107.
 Πύργος Σανγκουνιάτου 146.
 πυρίτιδα, ὑπάρχουσα ποσότητα 18.
 πυροβόλα Χάντακα (εἶναι 136) 18.
 πυροβολικὰ 47.
 Πωλόπουλος Πῶλος 167.
 Piazza della Forza Χάντακα 99.
 picche βλ. δόρατα.
 pezzo 54.
 Pezaro βλ. Πέξαρο καὶ Ντὰ Πέξαρο.
 porporella βλ. πορπορέλα.
 privilegiati βλ. προνομιούχοι.
 Provveditore Generale 149, κ. ἐξ.
 156 κ. ἐξ.—ἐξουσία 158, 162.
 provveditori dell' Armata 160.
 Quirini Leonardo 60.
 Ρέθυμνο 48, 64, 65, 142, 143, — ἀπο-
 γραφή 104, — φρούριο 129, —
 Ἀρμυρὸς 140, 146.
 Ρετούρης Γιώργης 55.
 ρετούρης, ἀξίωμα (rettore) 55 — λα-
 τσίδα 55.
 Ροδοβάνι Σελίνου 136.
 Ρόνκα Φραγκίσκος, καπετάνιος 80.
 Raspa, ποιητικὸ μητρώο 146.
 Romagna, περιφέρεια Ἰταλίας 139.
 —βλ. Νάπολη τῆς Ρωμανίας.
 Σαμαρίτης Νικόλαος 168.
 Σαμώνιο (Σίδερο) ἄκρωτ. 147.
 Σανγκουνιάτου Πύργος 146.
 Σγουράφοι, οἰκογ. ἐπών. 141, 142.
 Σέλινο 30, 136.
 Σελόπουλο, τπν. 97.
 σερβενταρία 51.
 Σερβιλί, Σελβιλί 111.
 Σητεία 104, 147, — ἐξορία Φούμηδων
 141.
 Σιγκόνια Ἰωάννης βλ. Cigogna.
 Σίσι, παραλία 147.
 σιταποθήκες Χάντακα 22.
 σιτηρὰ 22, — Λασιθίου 56, 57, — τιμὴ
 60.
 Σκλάβου (Schiavo) προμαχῶνας Χα-
 νιῶν 130.
 Σκληρὸς Ἀθαν. 57.
 Σκορδίλιδες, οἰκ. ἐπών. 115, 116, 142,
 143.
 Σκορδίλης Παῦλος 166, — Γιερώνυμος
 167, — Παπὰ Νικολὸς 167, — Πα-
 πὰ Γιάννης 167, — Πάμφιλος 167,
 — Γιώργης, νοδάρος 167, —
 Στρατὴς 167, — Κωνσταντῖνος 167.
 Σκότι Ὀνόριο, Γενικὸς Διοικητὴς
 τῆς Μιλίτσια 4, 43, 100.
 Σοποτὸ Ἀλβανίας 161.
 Σοράντισο Ζαχαρίας 72, 73, 83, 84,
 93, 94. — Γενικὸς Προβλεπτής

- 161, — Ἰωάννης, δόγης 84.
 Σούδα 41, — ἀποβάσεις Τούρκων
 131, — φρούριο 121, — στρα-
 τῶνες 122, — νοσοκομεῖο 123, —
 λιμάνι 124, 127, — λιμάνι Ἀγ.
 Γεωργίου 123.
 Σοφιανὸς 49.
 Σηλιώτης Μανόλης 49.
 Σπιναλόγκα, φρούριο 47, 118, 119, —
 λιμάνι 124.
 Σταυρὸς, βουνὸ τοῦ — 67.
 Στεργιανοῦ Μετόχι (Σελόπουλο) 97.
 Στρατηγὸς Λιονῆς 168, — καπετάν 167.
 στρατιωτικὴ ἐποπτεία 156
 στρατολογία Κρητικῶν 27, 35, 36, 37·
 — Χανιῶν 134.
 στρατὸς 24, — ἰταλικὸς 43, — γιὰ τὴ
 φρούρηση τῆς Κρήτης 63.
 στρατῶνες Ἀγ. Γεωργίου Χάντακα
 8, 74, 99, — Ἀγ. Ἀντρέα 74,
 — Δερματὰ 74, — Ἰησοῦ 74, 106
 Στράφτη Μετόχι (Σελόπουλο) 97.
 Στρούμπουλας 67, 111.
 Συναγωγὴ Χάντακα 84.
 σύνδικοι 154.
 Σφακιά 89, 90, 105, 143.
 Σφακιανῶν ὑποχρεώσεις 145, — ἀνα-
 φορὰ στὸν Πασκουαλίγκο 164.
 Σφόρτσα Κόκο 80.
 Salnitro 18.
 salvacondotto 134.
 San Paolo, monte di — 67.
 scapolo 118.
 Schiavo βλ. Σκλάβου.
 Signoria 165.
 Soranzo βλ. Σοράντισο.
 spiagge di Creta βλ. παραλίες
 stratioti 49, 54, 139.
 Strattia, μισθ. ἱππικὸ 100.
 Superentino Bernardo, δούκας Κρή-
 τος 136, 137.
 Surian Jacomo, σύμβουλος 136, 137.
 Ταίναρο 161.
 Ταμεῖο (Camera) 81.
 ταρσανάδες Χάντακα 16, 17, 34· —
 Χανιῶν 132.
 Τέμενος, καστέλι 107.
 Τζάνε, βάιλος 33, 34.
 τζερίπι (ἐκτάριο) 97.
 Τζερμιάδω, τπν. 55, — σιταποθήκες
 Βενετῶν 61.
 τόξα 38.
 τοξότες 26.
 Τορέλι Ἀλέξανδρος 80.
 τραβέρσα, διάχωμα 122.
 τριτάτικο 41.
 τρόφιμα 18.
 τυρὶ 20.
 terzarria βλ. τριτάτικο.
 Ὑδρευση Χάντακα 21.
 • Χανιῶν 131.
 Φακὴ 23.
 Φαλιέρο Νικολό, καστελᾶνος τοῦ
 φρουρίου τοῦ Μόλου Χάντακα
 92.
 φαλκόνι, πολιορκ. μηχανὴ 120.
 Φαράντο Ἰωάννης Ἀντώνιος 80.
 φέουδα Κρήτης (394) 51.
 φεουδάρχες 26, 27.
 φεουδαλικὲς περιουσίες· διανομὴ τους
 51.
 Φιλάργης Πέτρος 102.
 «Φορνιέλο», γολιόνι 33.
 φόροι 55.
 Φορτέτσα Χάντακα 77.
 Φοσκαρίνι διατάγματα 16, 26, 28, 30,
 61, 104.
 Φούμης, Φούμος, οἰκογεν. ἐπών. 140.
 φούντικος τοῦ Χάντακα 60, 61, 100,
 106.
 φουρνάρηδες 21.
 φουρνοι κρατικοὶ 105.
 Φραντέλο Μάρκος 105.
 Φρασκιά, λιμάνι 120.
 φυλακὲς Χάντακα 106.
 βλ. καὶ F.

Χάνια 6, 34, 64, 90, 142, 144, — ἀπογραφὴ 104, — λιμάνι 124, — γαλέρες 125, 132, — φρούριο 130, — προμαχῶνας Σκλάβου 130, — προμαχῶνας Ἀμμουδιάς 130, — προμαχ. Ἀγ. Φωτεινῆς 130, — λιμάνι 130, — ὕδρευσις 131, — δεξαμενὴ Ἀγ. Νικολάου 131, — ταρσανάδες 132, στρατολογία 134.

Χάντακας, Ἀγ. Δημητρίου φρούριο 8, 9, 85, — Ἀγ. Γεωργίου στρατώνες 8, 74, 99, — δεξαμενὴς 60, — Ἀγ. Ἀνδρέα ἐκκλησίαι 12, προμαχῶνας 3, 4, 5, στρατώνες 74, — Ἀγ. Πέτρος 11, 84, — Ἀ. Ρόκκος 96, — Ἀγ. Φραγκίσκου πλατεία 8, 9, — Ἀμμουδιάς προμαχῶνας 8, 9, — ἄμυνα 13, — ἀνεμόμυλοι 9, 11, 85, 87, — ἀπογραφὴ 104, — Ἀρμυρὸς 120, 146, — Βηθλεὲμ προμαχῶνας 5, 6, 21, Βιτούρη προμαχῶνας 6, 7, 9, — βομβαρδιστὲς 47, — Δερματᾶ παρὰ 11, Πύλη 13, 111, συνοικία 68, ἀνεμόμυλοι 85, 87, — Ἑβραϊκὴ 11, 84, — ἐποικισμὸς 114, — θαλάσσια τείχη 11, — θαλάσσιες μεταφορὲς 64, — Ἰησοῦ προμαχῶνας 6, 7, 9, στρατώνες 74, 106, — κρατικὰ ἀκίνη-

τα 62, 111. — λαζαρέτα 68, — λιμάνι 124, — Μαρτινέγκο προμαχῶνας 5, — Μαρουλάς 9, — «Μανιράκι» 68, — Μπεντενάκι 84, — ναυπηγεῖο 11, 13, 111, — νομισμα 44, — προμαχῶνας Παντοκράτορα 4, 21, — προμαχῶνες 47, — πυροβόλα 18, — πολεμοφόδια 18, — πανοῦκλα 64 κ. ἔξ, — Πύλη Παντοκράτορα 68, — Πύλη Ἰησοῦ 106, — περίμετρος φρουρίου 24, — σιταποθήκες 22, — συναγωγὴ 84, — στρατολογία 36, — στρατὸς 24, — ταρσανάδες 16, 17, 34, — τάφος 2, — τείχη 1, 11, — ὕδρευσις 21, — Φούντικος 60, 61, 100, 106, — φρουρὰ 43, — φρούριο Μόλου 10, 48, 92, — campo Marzio 99, — piazza della forza 99, — voltone 8, — φυλακὲς 106.

χειρόμυλοι 20.

Χριστογέρακο πιν. 140, βλ. καὶ Κουστογέρακο

Χορτάτης 90, 115.

Χρυσόπηγὴ πιν. 79.

χῶνος Λασιθίου 58.

χωρικοί, ἡ ζωὴ τους 41.

Zanne βλ. Τζάνε.

Zudecca Χάντακα 84.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	ζ'
1. Τὰ τείχη τοῦ Χάντακα	1
2. Ἡ τάφος	2
3. Ὁ προμαχῶνας τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα	3
4. Ὁ προμαχῶνας τοῦ Παντοκράτορα	4
5. Ὁ προμαχῶνας τοῦ Μαρτινέγκο	5
6. Ὁ προμαχῶνας τοῦ Ἰησοῦ	7
7. Ὁ προμαχῶνας τοῦ Βιτούρη	7
8. Ὁ προμαχῶνας τῆς Ἀμμουδιάς	9
9. Τὸ φρούριο τοῦ Μόλου	10
10. Τὰ θαλάσσια τείχη	11
11. Ἡ Πύλη τοῦ Δερματᾶ	13
12. Ἡ ἄμυνα τοῦ Φρουρίου τοῦ Χάντακα	13
13. Οἱ ἄγγαρεῖς	15
14. Οἱ ταρσανάδες	16
15. Οἱ ναυπηγοὶ	17
16. Τὰ πολεμοφόδια καὶ τὰ τρόφιμα	18
17. Οἱ μύλοι	21
18. Ἡ ὕδρευσις τοῦ Χάντακα	21
19. Τὰ σιτηρὰ	22
20. Ὁ στρατὸς τοῦ Χάντακα	24
21. Προνόμια καὶ ὑποχρεώσεις τῶν κατοίκων	25
22. Οἱ χωρικοί.	41
23. Ὁ Ἰταλικὸς στρατὸς	43
24. Τὸ πυροβολικὸν	47
25. Τὸ ἵππικόν	48
26. Τὰ ἔσοδα	54
27. Τὸ Λασίθι	56
28. Τὰ ἀκίνητα τοῦ Χάντακα	62
29. Τὰ ἔξοδα	63
30. Ἡ πανοῦκλα	64
31. Ὁ ἐποικισμὸς τοῦ Χάντακα	114
32. Τὸ φρούριον τῆς Σπιναλόγκας	118
33. Τὸ φρούριον τοῦ Παλαιόκαστρου	120
34. Τὸ φρούριον τῆς Σούδας	121

35. Τὰ λιμάνια	124
36. Τὸ φρούριο Θοδωροῦ	127
37. Τὸ φρούριο τῆς Γραμβούσας	128
38. Τὸ φρούριο τοῦ Ρεθύμνου	129
39. Τὸ φρούριο τῶν Χανιῶν	130
40. Ἡ ὕδρευση τῶν Χανιῶν	131
41. Οἱ γαλέρες τῶν Χανιῶν	132
42. Ἡ στρατολογία στὰ Χανιά	134
43. Οἱ ἀρχοντορωμαῖοι	135
44. Ἡ ἀμυνα τῶν παραλίων	146
45. Ὁ Γενικός Προβλεπτής	149
46. Τὸ Ἱεροδικεῖο	151
47. Ἡ στρατιωτικὴ ἐποπτεία	156
48. Ἡ ἐξουσία τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ	158
Ἡ ἀναφορὰ τῶν Σφακιανῶν πρὸς τὸν Πασκουαλίγχο	164
Εὐρετήρια	169

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

			γράφει	ἀντι	
Σελίδα	4	στίχος	15	Scotti	Scolti
»	»	»	33	Σκότι	Σκόλτι
»	23	»	20	μυλωνάδες	φουρνάρηδες
»	28	»	9	Questo	Qnesto
»	49	»	35	Crétoise	Créroise
»	58	»	2	acquetate	ac quetate
»	59	»	35	τοῦ	νοῦ
»	67	»	28	νὰ προστεθεῖ στὸ τέλος:	Βλ. παρακάτω σ. 70.
»	70	»	25	σιτήθος	σιτήθος
»	71	»	11	parotide	porotide
»	71	»	20	βραχίονες,	βραχίονες
»	91	»	30	προσθέντιας	προσθέντιας
»	96	»	19	Ἡράκλειον	Ἡράκλειον
»	112	»	36	ἐπιδημίας	ἐπιδημίας
»	123	ἐπικεφαλίδα	ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΗΣ	ΤΑ ΛΙΜΑΝΙΑ	
			ΣΟΥΔΑΣ		
»	147	στίχος	18	Σαμώνιο	Σαμμώνιο
»	161	»	21	Κατάρρου	Καττάρου
»	168	»	26	ἐπιλεγόμενου	ἐπιλεγόμενου